

www.Iopnuri.com

www.Birhon.com

مادامین موشک

پهلا شوقه قى كوكمىن

شاهجهالا خالقى ناسورمىنانى

پهلا شوقه قى كوكمىن

T291.54(W)

73

001221 ~~00001~~

I291.55
01

مەھەممەت مەھمۇد ھوشۇر

پىللاشۇنداق ئۆتكەن

(بىئوگرافىك قىسسە)

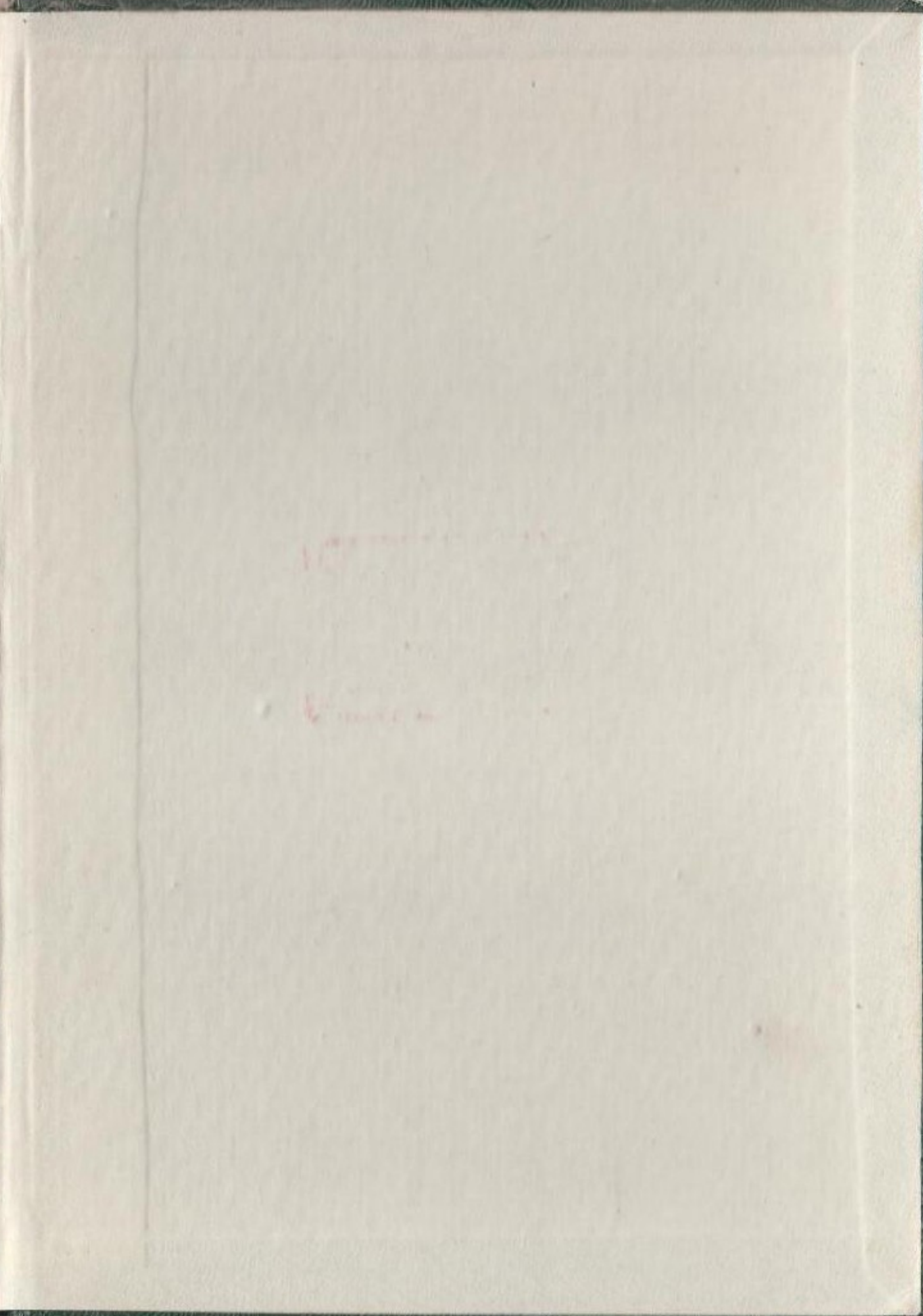

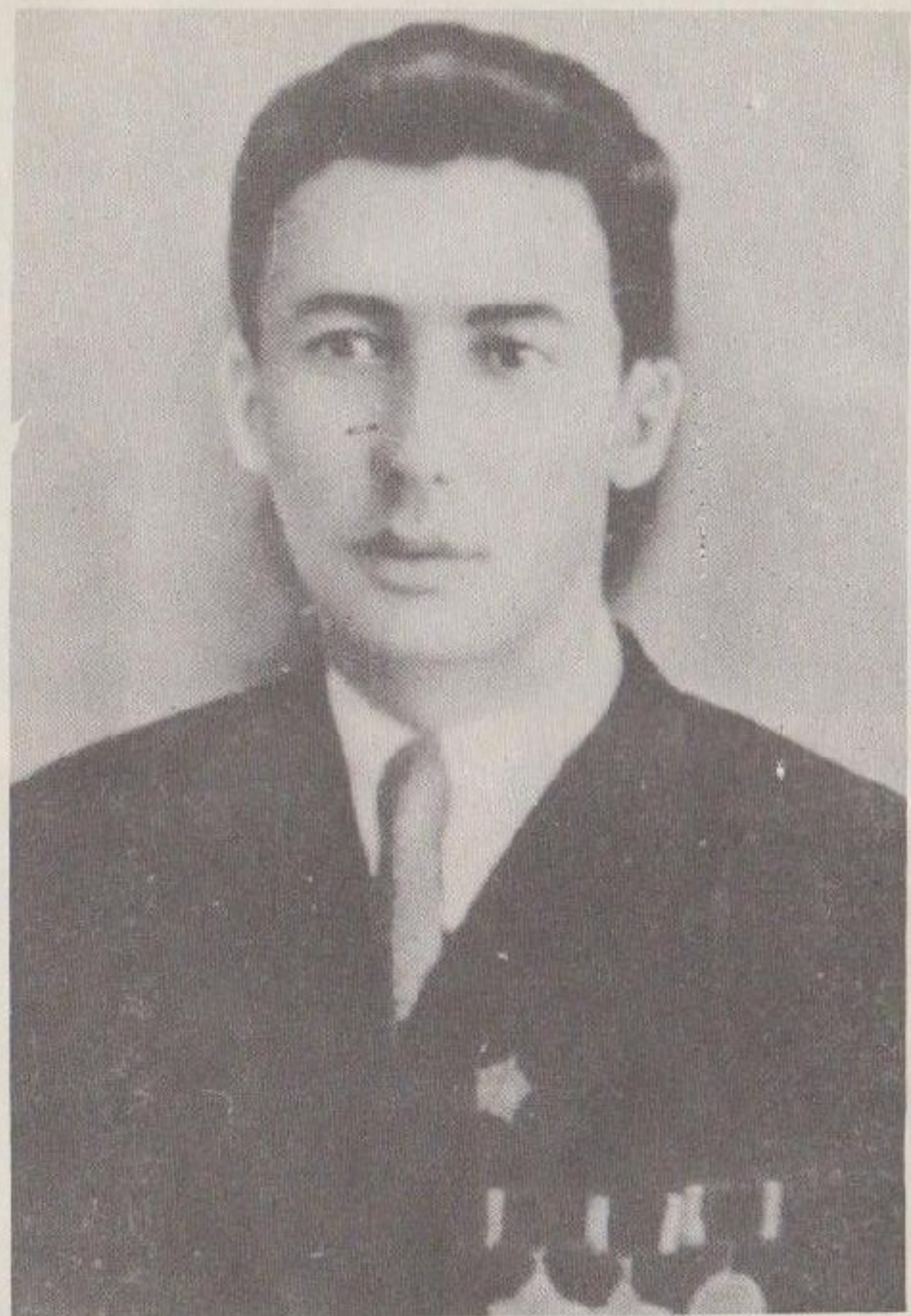
新疆巴音郭楞蒙古自治州图书馆

XBT0082864

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئابدۇۋەلى جارىللايۇپنىڭ ياش ۋاقتى

ئابدۇۋەلى جارىللايۇپ

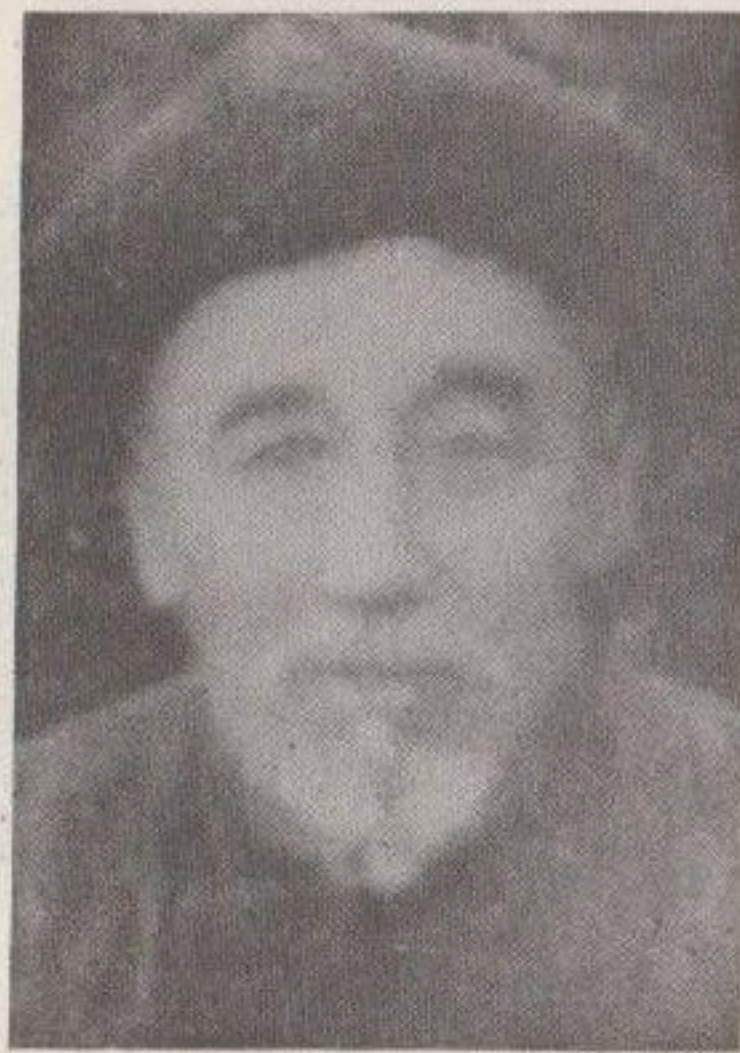
1950

1937 - يىل سانائى نەپسە ئەزالىرى

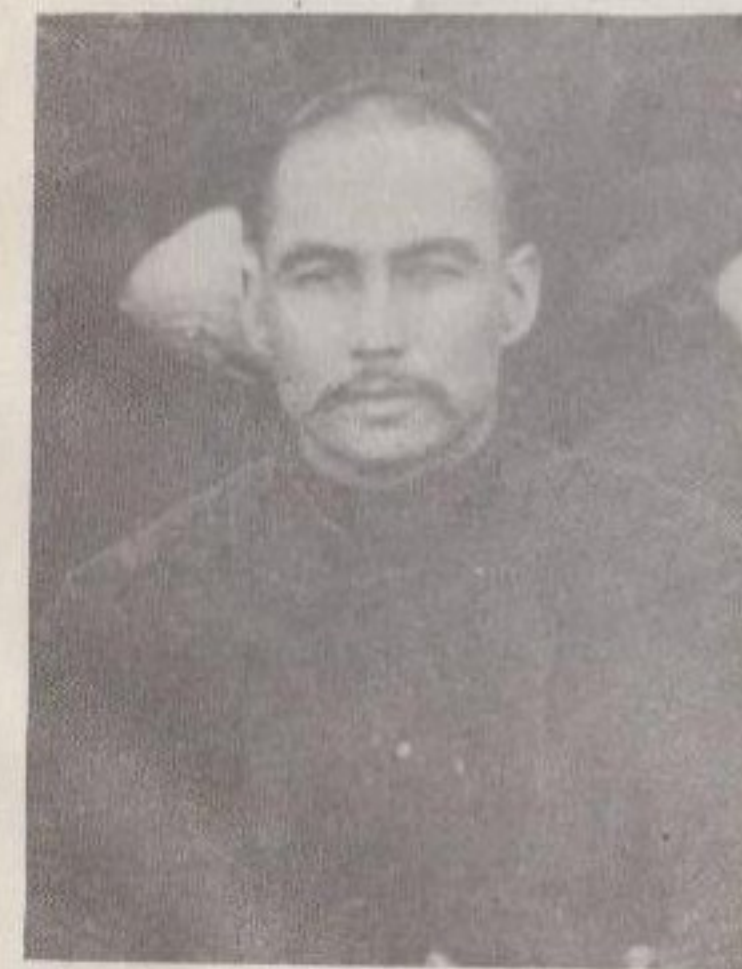
مۇشۇ تەسىرنىڭ بېشىدا ئىلمدا ئۆتكەن بىر قىسىم چالغۇچىلار

ھاسان تەمبۇر

ئەنۋەر ناسىرى

روزى تەمبۇر 30 - يىللاردا

قاسىمجان قەمبىرى 30 - يىللاردا

مۇقەددىمە

يىراقى سەپەردىن كېلىۋاتقان يولۇچى ئېگىز بىر تۆپە -
 لىمىككە يېتىپ چىقىپ، ئارام ئېلىش ئۈچۈن قۇرام تاش
 ئۈستىدە ئولتۇرۇپ پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى سۈرتكەچ ئار-
 قىسىغا قارىغىنىدا، يىراقلاردا قالغان دالىلار، يايىپىشىل
 بوستانلىقلار، كۈمۈشتەك يالتىراپ تۇرغان دەريا سۈلىرى،
 ھەر تەرەپكە قاراپ كەتكەن چىغىر يوللار ئۇنىڭ كۆز
 ئالدىغا بىردىنلا تاشلىنىدۇ - دە، شۇنچىۋالا مۇساپىسى
 بېسىپ تۈگەتكىنىگە ئۆزىمۇ ھەيران قالىدۇ. ئەنە شۇ ئۇزۇن
 سەپەردە بۇ يولۇچى تالاي جاپالارنى بېشىدىن كەچۈردى،
 نۇرغۇن شادلىقلارغا شېرىك بولدى، چاپىنىنىڭ رەڭگى تۈ-
 پىلىق يوللارنىڭ ئاچچىق چېكىنىدا ئۆتتى، تاشلىق سايلار
 ئۇنىڭ ئاياغلىرىنىڭ چەمىنى ئەپقالدى، ھەر بىر ئۆتەكە
 ھەر بىر قونالغۇلاردا ئۇ ياققان گۈلخاننىڭ ئىسسىق كۈل-
 لىرى قەپقالدى؛ شۇ يولدا ئۇ يەنە تالاي قەھرىمانلارنىڭ
 داستانلىرىنى ئاڭلىدى، قانچە - قانچە دەردمەنلەرنىڭ دەر-
 دىگە قۇلاق سالدى، قانچە - قانچە ئاشىقلارنىڭ ناخشى-
 سىنى تىڭلىدى...

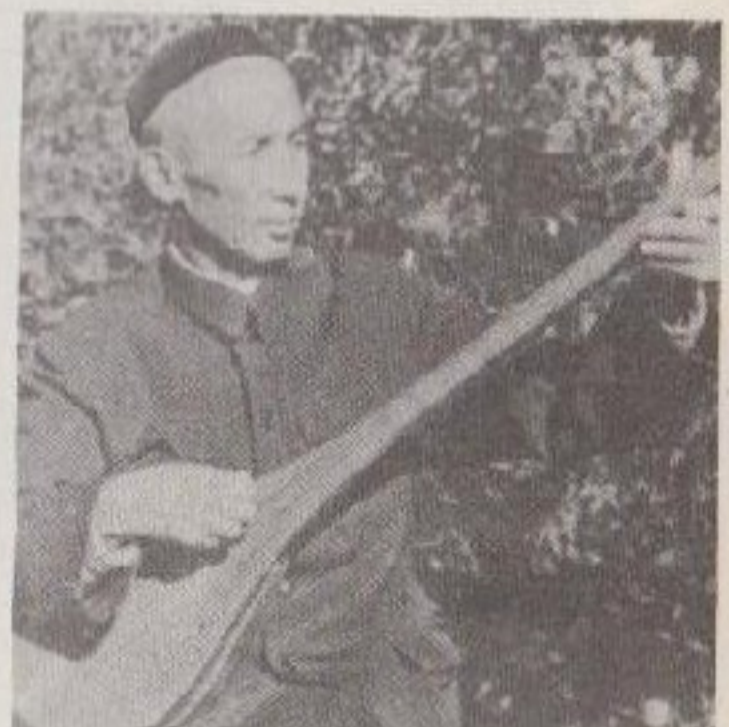
خەلق ناخشىچىسى، ئاتاقلىق دراما ئارتىسى - ئاب-
 دۇۋەلى جارىللايۇپ ئەنە شۇنداق بىر يولۇچىغا ئوخشىشىدۇ.
 ئۇنىڭ يېشى ھازىر سەكسەنگە يېقىنلاپ قالدى، يېرىم ئەسىر-
 دىن ئوشۇقراق ئۆمرى سەھنىدە ئۆتتى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە

1910 - يىلى ئەتراپىدا ئىلىدا ئۆتكەن چالغۇچىلار
 (ئىككىنچى رەت سولدىن بىرىنچى كىشى كارۇشاڭ ئاخۇنۇم)

1935 - يىلى بىر قىسىم سەنئەتچىلەر
 بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئەزالىرى ۋە ئىلىدىكى
 مەشھۇر زىيالىيلار

ئابدۇۋەلى جارىللايۇپ
 (1984 - يىلى)

قۇرغۇن مەشھۇر كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى، قانچە - قانچە مۇھىم ۋە قەلەمگە شاھىت بولدى، سەنئەت ئىشىدا ئاجايىپ شۆھرەتلەرنى قازاندى... ئادەم ھامان قېرىيدۇ، نۇرغۇن ئىشلار ئۇنتۇلىدۇ، بەزى كەچۈرمىشلەر خۇددى قاچاندۇر بىر چاغلاردا كۆرگەن چۈشتەك خىرەلىشىپ كېتىدۇ، بەزى كۆڭۈلسىز ۋە قەلەرنى كىشى ئەسلەشنى خالىمايدۇ، يەنە شۇنداقمۇ ئىشلار بولىدۇكى، ئۇ ئۆز ئىگىسىنىڭ قەلبىدە سىر بولۇپ لەھەتكە بىللە كېتىدۇ...

جارۇللايىپ ئەزەلدىن ۋاقىتقا ئىنتايىن رىئايە قىلىدىغان ئادەم، ئۇ ھەر دائىم دەل بەلگىلەنگەن سائەتتە يېتىپ كېلىتتى. سۆھبىتىمىز غۇلجىنىڭ باغلىق قورۇلىرىنىڭ بىرىدە - بىر ئۈستەل، بىرنەچچە ئورۇندۇق قويۇلغان ئاددىي بىر ئۆيىدە داۋاملىشاتتى. ئورۇق كەلگەن بۇ ئادەمنىڭ ۋۇجۇ - دىدا بىر غەيرەت، غۇرۇر ئۇرغۇپ تۇراتتى، خېلى ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ زېھنى يەنىلا ئوچۇق ئىدى... ئادەم ھايات - نىڭ ئۆزى بىر تارىخ، ئەمما بۇ تېخى قەغەز بېتىمگە چۈشكەن تارىخ. ئۇنى يېزىق بىلەن ئىپادىلەپ ئەسەر قىلىش ئۈچۈن بىر قەلەم ئىگىسىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى لازىم.

ئابدۇۋەلى جارۇللايىپنىڭ ئۆز ھاياتى ھەققىدىكى ھېكايىلىرى بەزىدە مېنىڭ خىيالىمنى يىراق ئۆتمەشكە ئېلىپ كېتەتتى. مۇنداق چاغلاردا مەن دېرىزىنىڭ تۈۋىدە چېچەكلەپ تۇرغان ئۆرۈك، چېچەكلەر ئەتراپىدا غوڭغۇلدى - شىپ تۇرغان ھەرىلەرنى ئۇنتۇپ كېتەتتىم. كۈنلەر ئۆتۈپ، چېچەكلەر ئورنىدا ئاچچىق غورىلار پەيدا بولدى، غورىلار تاتلىق ئۆرۈكلەرگە ئايلاندى، ئاندىن يوپۇرماقلار سارغى - يىپ تۆكۈلدى. ئۇزاق قىش كېچىلىرىدىن كېيىن يەنە باھار

كەلدى... مېنىڭ جارۇللايىپنىڭ ھاياتى ھەققىدە يازغانلىرىم بۇ ئاستا - ئاستا كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇ خاتىرىلەرنى كىتاب قىلىپ تۈزۈشتە ئەسەرنىڭ پاكىتلىق قىممىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا بەدىئىي بويلاقنى ئىلاج بار ئاز سۈركىدىم. ئابدۇۋەلى جارۇللايىپنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى يېزىش ئارقىلىق ئەينى يىللاردىكى تۇرمۇشنى يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشتىم.

بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 بىر ئىككىنچى قىسىمدا...

بىر ئىككىنچى قىسىمدا...

801... بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 801... بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 801... بىر ئىككىنچى قىسىمدا...
 102... بىر ئىككىنچى قىسىمدا...

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىمدا

1... توغرىكى ئۆزۈڭلۈك بالا... باب بىرىنچى باب
 9... قوشنىلار... باب ئىككىنچى باب
 20... ئەستىن چىقىماس خاتىرىلەر... باب ئۈچىنچى باب
 30... ھەبىدۇللا ئاكا... باب تۆتىنچى باب
 40... مەكتەپ... باب بەشىنچى باب

ئىككىنچى قىسىمدا

49... تاڭگازچى بالا... باب ئالتىنچى باب
 61... موزدۇزلار ئارىسىدا... باب يەتتىنچى باب
 75... سەنئەت مەكتىپى... باب سەككىزىنچى باب

ئۈچىنچى قىسىمدا

88... ناخشىچى يىگىت... باب توققۇزىنچى باب
 110... ئۇنتۇلماس ئۇستازلار... باب ئونىنچى باب

تۆتىنچى قىسىمدا

135... قايسى ناخشىنى ئېيتاي... باب ئون بىرىنچى باب
 145... چۈنۈن... باب ئون ئىككىنچى باب
 156... ھەقىقىي غېرىب... باب ئون ئۈچىنچى باب
 168... ئىنقىلاب يىللىرىدا... باب ئون تۆتىنچى باب

دەشەنچى قىسىم سەپەر

78	مۇقام ئۈستازى بىلەن بىللە ..	ئون بەشەنچى باب
186	جەنۇبقا سەپەر	ئون ئالتىنچى باب
195	پايتەختكە سەپەر	ئون يەتتىنچى باب
201	ئوتتۇرا ئاسىياغا سەپەر	ئون سەككىزىنچى باب

ئالتىنچى قىسىم ئاخىرقى سۆزلەر

	رول ئالغۇچىلار ۋە پارا تىقۇچىلار	ئون توققۇزىنچى باب
214	
223	سەنئەتكە ئىشتىياق	يىگىرىنچى باب
233	ئۇنىڭ تۆھپىسى	يىگىرمە بىرىنچى باب

بىرىنچى قىسىم

بالىلىق دەۋر

بىرىنچى باب
توغرىكۆۋرۈكلۈك بالا

1910 - يىلى سەھەر.
غۇلجا شەھىرىنىڭ توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىدىكى
«ئاقدەك مەسچىتى» نىڭ ئىمامى — جارىللا ئىمام بۈگۈن
بامدات نامىزىنى ئەڭ قىسقا ئايەتلەر بىلەنلا ئوقۇپ تا-
ماملاپ، شەر كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن نامازخانلار
بىلەن بولمىغان كىتابخانلىقىمۇ قىسقارتىپ، مەسچىتتىن
ئالدىراپ چىقتى - دە، جامائەت بىلەن خوشلىشىپ، مەس-
چىتتىن ئانچە يىراق بولمىغان ئۆز قورۇسىغا قا، يول
ئالدى. ئىمام ئوتتۇرا بوي، ئاپئاق ساقىك بۆزىگە ياراش-
قان، قىزىل يۈزلۈك ئادەم ئىدى، يول ماڭغاندا پۇتىدىكى
كەشىسى تاپىنىغا ئۇرۇپ، يېنىك شاقىلىدىغان ئاۋاز
چىقىراتتى.

جارىللا ئىمامنىڭ بەش ئوغلى بولۇپ، ئىمام ئوغۇل
لىرى بىلەن بىر قورۇدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ياز

81	
82	
83	
84	
85	
86	
87	
88	
89	
90	
91	
92	
93	
94	
95	
96	
97	
98	
99	
100	

كۈنلىرى دېھقانچىلىق قىلىپ، قىش كۈنلىرى خاڭدىن كۆ-
مۇر ئەكىلىپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىشاتتى. مەسچىتتىن
قايتقان ئىمام توپتوغرا ئىككىنچى ئوغلى ھەبىبۇللانىڭ ئۆي-
گە كىرىپ باردى. ئۆي ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككى ئېغىز،
ئاددىي توپا تام ئۆيلەردىن ئىدى. ئىمام «بىسىمىلاھىر-
رەھمانىررەھىم» دەپ بوسۇغا ئاتلاپ دالان ئۆيگە كىرىپ،
ئادەم كەلگەنلىكىنىڭ بىشارىتى ئۈچۈن يۆتىلىپ قويدى.

چارۋىلا ئىمامنىڭ كېلىنى ھەلىمىخان ئىچكىرىكى ئۆي-
دىن چىقىپ، قېيىن ئاتىسىغا ئېگىلىپ سالام بەردى. ئىمامنى
ساراي ئۆيگە باشلاپ، تۆرگە ئۆتكۈزۈپ، ئاستىغا كۆرپە
سالدى. بۇ ئۆينىڭ تالاغا قارىغان بىرلا دېرىزىسى بولۇپ،
دېرىزە قەغەز بىلەن چاپلانغان، ئازراق بولسىمۇ يورۇق
چۈشسۇن، دەپ كۆزىنىڭ ئۈيەر - بۇ يېرىگە قەيەرلەر-
دىندۇر تېپىپ كېلىنكىن ئەينەك پارچىلىرى يېپىشتۇرۇپ
قويۇلغانىدى. ئۇ زامانلاردا يولۇچىغا توپىلىق يولدا
بىرەر پاي ئات تاقىسى ئۇچراپ قالسا «تۆمۈرچىگە ئاپىرىپ
بىرنېمە ياسىتىشقا لازىم بولۇپ قالار» دەپ، پۈۈلەپ قويىنى-
غا سالماقتى. ئەينەكلىك يورۇق دېرىزىلەرنى پەقەت بايلار-
نىڭ ئۆيلىرىدىلا ئۇچرىتىشقا بولاتتى ... تاڭنىڭ قەغەز
چاپلانغان بۇ دېرىزىدىن چۈشكەن يورۇق تېخى ئۆيىنى
تولۇق يورۇتۇپ كېتەلمىگەچكە، تەكچىدە «شامچى مەھەللە»^①
نىڭ يوغان ئاق شامىرىدىن بىرى ئەتراپقا قويۇق ماي
پۇرىقى، چېچىپ، پاراسلاپ كىرىپ تۇراتتى. ئىمام بىر
قاراپلا نامرات بولسىمۇ كېلىنىنىڭ بۇ ئۆيى ناھايىتى

① شامچى مەھەللە - غۇلجا شەھىرىدىكى شام - سوپۇن ياسايدان
مۇنەرزۇلەر ئولتۇراقلاشقان بىر مەھەللە.

پاكىز تۇتقانلىقىنى كۆرۈپ سۆيۈندى. سۇپىدىكى بورا ئۇس-
تىگە بىر پارچىلا بوز كىگىز سېلىنغان، ئۆيىنىڭ كىگىز
ياپالىغان ھەممە يېرى - تاكى ئوچاق باشلىرىغىچە سې-
غىز توپىدا پاكىز سۇۋالغانىدى. يۇقىرىغا سېلىپ قويۇل-
غان ئاپئاق جايىناماز يېنىدىكى يۈگەكتە بىر بوۋاق تاتلىق
ئۇخلاۋاتاتتى.

— ھەبىبۇللا تېخى كەلمىدىمۇ، نېمە؟ — دەپ سورىدى
ئىمام دۇئادىن كېيىن.

— شۇنداق دادا، تۇنۇگۈن ئەتىگەن خاڭغا چىقىپ
كەتكەنچە، قايتىپ كېلەلمىدى.

— كۆمۈر بېسىقمىدۇ، قانداق؟

— يولمۇ يامان دېسىلە...

— خۇدايىم ساقلا! بالىنىڭ ئىسمىنى نېمە قويۇشنى
مەسلىھەت قىلىۋىدىڭلاركىن؟

— ئۆزلىرى بىلىسىلە دادا، سىلى نېمە ئىسىم قويۇپ بەر-
سىلە بىز شۇنى خۇش كۆرىمىز.

— ئاكىسىنىڭ ئىسمىنى «ئابدۇلئەزىز» قويۇۋىدۇق -

— ھە؟ بۇ مېھماننىڭ ئىسمىنى «ئابدۇۋەلى» قويايلى. بۇ -
ئاللاننىڭ بەندىسى دېمەك بولىدۇ، — دەپ ھەلىمىخانغا
قارىدى چارۋىلا ئىمام.

— قۇلاققىمۇ يېقىشلىق ئاڭلىنىدىكەن، — دەپ تەس-
تىقلىدى كېلىن.

— قېنى ئەمىسە، بىسىمىلاھىررەھمانىررەھىم!

دەپ جايىناماز تەرەپكە ئۆتۈپ بوۋاقنى قولغا ئالدى
ئىمام، — ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر! ... ئوغۇلنىڭ
ئىسمى «ئابدۇۋەلى» بولسۇن!

ئىھام يۆگەكتىكى بوۋاقنى جايىناماز ئۈستىگە قويۇپ
دومىلىتىۋەتتى. چۆچۈپ ئويغانغان بوۋاق كۆزلىرىنى يوغان
ئېچىپ، چىرقىراق ئاۋاز بىلەن يىغلىۋەتتى.
— ئاھاي! — دەپ زوقلىنىپ كۈلۈپ كەتتى ئىھام، —
قارا بۇنىڭ ئۆزى كىچىك بولغىنى بىلەن ئاۋازىنىڭ سالى-
قىنى. خۇدا خالىسا مەن بۇ ئوغلۇمنى قارىي قۇرئان
قىلىمەن.

مانا بۇ قۇتلۇق سەھەردە ئىسىم قويۇلغان بوۋاق
كەلگۈسىدىكى ئاتاقلىق ناخشىچى ئابدۇۋەلى چارۇللايۇپ
ئىدى.

توغرىكۆۋرۈك — غۇلجا شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرىۋا-
زىسى سىرتىغا جايلاشقان مەھەللە. ئېيتىشلارغا قارىغاندا،
بۇ يەر ئىلگىرى بۈككەندە دولان دەرىخلىرى بىلەن قاپلان-
غان جاي ئىكەن. شۇڭا شەھەر سېپىلىنىڭ بۇ تەرەپكە
چۈشكەن سېپىلىنى خەلقلەر «دولان دەرىۋازىسى» دەپ
ئاتاشقانىكەن. يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: بۇرۇن بۇ دەرى-
ۋازىنىڭ سىرتىدىكى توغرىكۆۋرۈك ئېتراپىغا كېلىپ ئول-
تۇراقلاشقانلارنىڭ كۆپىنچىسى دولانلىقلار بولغاچقا بۇ تە-
رەپكە ئېچىلغان دەرىۋازا «دولان دەرىۋازا» دەپ ئاتىلىپ قالغان-
ىكەن. بۇ سۆز مۇ ئېھتىمالنا ناھايىتى يېقىن ئىدى. ئاب-
دۇۋەلىنىڭ ئىسمىنى قويغان بوۋاقنى چارۇللا ئىھاممۇ جە-
نۇبىي شىنجاڭدىن ئىلىغا چىققىنىغا ئۇزۇن يىللار بولغان
كونا دولانلىقلاردىن ئىدى. شەھەر سېپىلىنىڭ ھەربىر كىرىش ئېغىزى ئىچكىرى-

تاشقىرى ئىككى دەرىۋازىدىن قۇرۇلغانىدى. ئىككى دەرى-
ۋازىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئەگمەدە ھۆكۈمەتنىڭ دەرىۋازىغا
قارايدىغان قاراۋۇللىرى تۇردىدىغان ئۆيلەر بولاتتى. ھەر-
كۈنى كەچلىكى ئۈچ پو ئېتىلىشى بىلەن دەرىۋازىنىڭ قارا
سىرلانغان يوغان قاناتلىرى مەھكەم يېپىلاتتى،^① تاڭ يۈ-
رۇشى بىلەن بۇ ھەيۋەتلىك دەرىۋازىلار يەنە غىچىرلاپ
ئېچىلاتتى. توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىنىڭ سېپىل ئەتراپىدى-
كى كوچىلىرىدا «ئاقدەڭ»، «موللا ئۆمەر دېڭى»، «زىلاۋدۇن
ھاجىنىڭ دېڭى» دېگەندەك چوڭ - كىچىك دەڭلەر جايلاش-
قانىدى. دەڭلەرگە يىراق - يېقىن سەھرالاردىن كىرگەن
ئات - ئۇلاغلىق دېھقانلار، يولۇچىلار، مۇساپىرلار چۈشەت-
تى. بەزى دەڭلەرنىڭ ئىچىدىكى قاتار كەتكەن ھۆجرىلەر-
نى شەھەر مەدىكارلىرى، ھۈنەرۋەنلەر، بويتاق يېتىمچىلار
ئىجارىگە ئېلىپ، يىلاپ ئولتۇرۇپمۇ قالاتتى.

مەھەللىنىڭ شەرق تەرىپىدە «نۇر ئاقساقال»^① مەس-
چىتى» نىڭ ئېگىز راۋىقى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. شۇ
تەرەپتە يەنە «لۆلۈزى دەڭ» دەپمۇ بىر دەڭ بولىدىغان،
بۇ بىر خەنزۇ ئاچقان دەڭ بولۇپ، بۇ دەڭگە ئادەتتە
ئېشەكلىك يولۇچىلار، ئېشەك ھارۋىلىرى كۆپرەك چۈشكە-
ن، كىشىلەر ئۇنى «لۆلۈزى دەڭ» دەپ ئاتىشىۋالغانىدى.
يەنە بەزىلەر بۇ دەڭنى «قارا يۇپاڭ» مۇ دەپ قويايتتى.
چۈنكى بۇ دەڭ ئىچىدە جۇۋازخانا بار ئىدى، دەڭنىڭ
دەرىۋازىسى يېنىدىكى دەڭجا ئاچقان دۇكاندا ھاراق - شا-
راپ، ھارۋىكەشلەرگە لازىم بولىدىغان ئۇششاق - چۈششەك

① نۇر ئاقساقال — خۇيزۇ، ئىلىدىكى روسىيە پۇترالىرىغا ئاقساقال
بولغان، غۇلجىدىكى چوڭ ئاقساقاللارنىڭ بىرى.

ماللار ۋە ھارۋا ئوقىنى مايللايدىغان قارا ماي سېتىلاتتى. ھەر كۈنى تاڭ ئېتىپ شەھەر دەرۋازىسى ئېچىلىش بىلەن تەڭ بۇ دەڭلەردىن قوزغالغان ئات - ھارۋىلار شەھەر ئىچىگە قاراپ ئاقاتتى. ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئايغىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ، ھارۋىدەكلەرنىڭ «پوش! پوش!» دەپ ۋارقىراشلىرى، كاسپىلارنىڭ ۋاراڭ - چۈرىڭى بىلەن دولان دەرۋازىسىنىڭ ئالدى جانلىنىپ كېتەتتى.

غۇلجا شەھەر سېپىلى ① ئىچىگە ئاساسەن ئۇيغۇرلار، ھاكىمىيەتنىڭ ئوردىلىرى ۋە دوتەي يامۇل، شەنگەن يامۇل ئوخشاش ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى، ھەربىي گازارمىلار جايلاش قاندى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن شەھەر سېپىلى سىرتىغا يەنە جەنۇبىي شىنجاڭدىن چىققان ھۈنەرۋەنلەر، روسىيە تەۋەسىدىن كۆچۈپ چىققان ئۇيغۇر، خۇيزۇ، رۇس، ئۆزبېك، تاتار كۆچمەنلىرى، چىڭ خاندانلىقى ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئادەم يۆتكىگەندە كېلىپ يەرلىكلىشىپ قالغان خەنزۇلار ئۆي - جاي سېلىپ، شەھەرنى كېڭەيتىپ، غۇلجا شەھىرىنىڭ كۆپ مىللەتلىك قىياپىتىنى شەكىللەندۈرگەنىدى.

بىز سۈرەتلەۋاتقان توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىنىڭ سېپىل تەرىپىدە ئۇ يىللاردا تېخى ئۆي - جاي يوق ئىدى. سېپىل تۈۋى ئەسلى چوڭقۇر خەندەك بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا يولنىڭ پاتقىقى ئېقىپ چۈشۈپ تىنىشقا باشلىغانىدى. خەندەكنىڭ تىنماي قالغان يەرلىرىگە يامغۇر سۇلىرى يىغىلىپ كۆلچەك ھاسىل قىلاتتى. بۇ توختام سۇلارنىڭ يۈزىنى ياپىيىشىل لەش قاپلاپ كەتكەنىدى، ئۇ يەردىن

① تارىخىي ماتېرىياللارغا قارىغاندا غۇلجا شەھەر سېپىلى 1760 - يىلىدىن باشلاپ سۇغۇلغان.

يازىچە پاقىلارنىڭ كۈركىراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سېپىلنىڭ شەرقىي دوقمۇشىغا تۆمۈرچىلەرنىڭ ئاددىي چېدىر قىلىپ يېپىۋالغان دۇكانلىرى ئورۇنلاشقان، ھەر بىر دۇكان ئالدىغا ئات تاقىلايدىغان دارلار قۇرۇلغانىدى. مەھەللە ئاساسەن سېپىل قارشىسىدا تۇراتتى. بۇ يەردە «مىرقاسىم ھاجىم مۇنچىسى»، «چېكوپ مۇنچىسى» دېگەندەك بىر قانچە مۇنچىلار تىجارەت قىلاتتى. شۇ يىللاردا سېپىل ياقىلاپ ئۆتىدىغان قايسىبىر شوخ يىڭىتنىڭ:

سېپىل ياقىلاپ ماڭسام،
چېكوپ باينىڭ مۇنچىسى،
كەچىڭكىنە يارىم بار،
قىزىڭلۇڭنىڭ غۇنچىسى...

دېگەن ناخشىلىرى تارقالغانىدى. مەھەللىنىڭ شىمال تەرىپىدە باۋۇدۇنباينىڭ ① شىپاڭلىق كاتتا بېغى ② بار ئىدى. باۋۇدۇنباينىڭ يۈك - تېرە پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان مويكىسىمۇ مۇشۇ باغ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان سۇ بويىغا جايلاشقانىدى. ئۇ يەردىن يۈك يۈيۈۋاتقان ئىشلەمچىلەرنىڭ ۋاراڭ - چۈرىڭى، كىمدۇ بىرلىرىنىڭ ھەسرەت بىلەن سوزۇپ ئېيىتقان ناخشىسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ باغنىڭ قارشىسىدا رۇس تۆرىلىرى، چارروسىيىنىڭ ئىلىدىكى بانكا خىزمەتچىلىرى

① باۋۇدۇنباي - ئىلىدىكى چوڭ باي ھۈسەنباي ھاجىمنىڭ ئىسمى، تۈەنلى نېرە زاۋۇتىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى.

② ھازىرقى ئىلى ئوبلاستلىق پارتكوم ئورۇنلاشقان جايغا توغرا كېلىدۇ.

تۈرىدىغان چوڭ قورۇ ① بار ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قورۇ ئىچىدىكى ئۈستى قانچىلىق بىلەن يېپىلغان ھەشەمەتلىك ئۆيلەرنى ئەسلىدە ۋېلىباي ② روسىيىدىن ئۆتكەن پەخىردىن ئاقساقال، نادىر تامچى، ھەبىبۇللا نامچى دېگەن ئاتاغلىق ئۈستىلارغا ياساتقۇزغانىكەن. بۇ قورۇ رۇنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى كوچىدا ئولسۇنناھاجىم دېگەن كىشىنىڭ يەنە بىر بېغى بولدىغان، بۇ چوڭ باغنىڭ ئەتراپىدا ھەر تەرەپكە شاخ تارتىپ ئۆسۈپ كەتكەن يوغان قارىياغاچلار كۆپ ئىدى. ھەركۈنى كەچلىكى بۇ قارىياغاچلارغا سانسىزلىغان قاغىلار كېلىپ قونۇپ، قاقىلىدىنىپ كېتەتتى. كىشىلەر بۇ باغنى «قاغىلىق باغ» دەپ ئاتىشاتتى.

ئاشۇ باغلار بىلەن شەھەر سېپىلى ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ - كىچىك كوچىلاردا ئولتۇراقلاشقان كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر، نىمكالىرنىڭ ئاددىي توپا تام ئۆيلىرى بىلەن بىر قاتاردا چوڭ باي، چارۋىدارلار ۋە ئىلىدا تەسىرى بار ئاتاقلق كىشىلەرنىڭ ھەشەمەتلىك قورۇ - جايلىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى... كۆڭۈم چۈشۈشى بىلەن توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىنىڭ بىر يەرلىرىدە تاتارلارنىڭ جىرلىغىنى ئاڭلىسا، يەنە بىر يەردە رۇس بالىلىرىنىڭ گارمۇنى ياڭرايتتى؛ يەنە قايسى كوچىلاردىندۇر ئۇيغۇر

① ھازىرقى ئىلى ھەربىي رايون جايلاشقان ئورۇنغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئورۇننىڭ ئورنى ئەسلى چوڭ باغ بولۇپ «رۇشەنباغ» دەپ ئاتىلاتتىكەن.
 ② ۋېلىباي بولداشوپ — ئىلىدا تۇتۇكەن بايلىرىنىڭ بىرى، ئۇ 1895 - يىلى يەتتىنچى كۆچۈپ چىقىپ تېخىمۇ چوڭ ئىقتىساد ۋە ئورۇنغا ئىگە بولغان.

يېمىتىلىرى ئىلى ناخشىلىرىغا توۋلاپ ئۆتەتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ بالىلىق ھاياتى ئەنە شۇنداق مەھەللە مۇھىتىدا ئۆتتى.

ئىككىنچى باب

قوشنىلار

ئابدۇۋەلىنى بۇ مەھەللىدىكى قاسىم تاشچى دېگەن ئادەم ناھايىتى قىزىقتۇراتتى. بېشىغا ئاق قالپاق، ئۈچىسىغا ئاق بۆزدىن كۆڭلەك - تامبال، پۈتۈنچە چاققانغا بوپۇش كىيىپ، گۈجەي يۈگەپ يۈرىدىغان بۇ ئادەم ئولمۇ خۇشخۇي ئىدى. ئۇ مەسۇم تاشچى، بارات تاشچى دېگەن ئاغا - ئىنىلىرى بىلەن بىر قورۇدا تۇراتتى. بۇ تاشچىلارنىڭ دەرۋازىسىنىڭ يانلىرىدا داشۇگۈر، نوغاي تۇغوللىرىدىن توشۇپ كېلىنگەن كارامەت يوغان تاشلار تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار تۈگمەن تېشى، تۈلۈق تېشى، ھەرخىل قەبىرە تاشلىرىنى چېپىپ جاھاندارچىلىق قىلاتتى. قاسىم تاشچى گۈل ئۆستۈرۈشكە ھېرىسىمەن ئادەم ئىدى، ياز كۈنلىرى بۇ كەمبەغەل تاشچىلارنىڭ ھويلىسى رەڭمۈرەڭ گۈللەر بىلەن جۈلالىنىپ كۆڭۈللۈك بولۇپ كېتەتتى. قوشنىلاردىن كىم بولمىسۇن بىرەرى بۇ ھويلىغا كىرىپ قالسا، قاسىم تاشچى بىرنەچچە تال گۈل ئۈزۈپ بېرىپ كۆڭلىنى ئالاتتى.

تاشچىلار يوغان تاشلارنىڭ ئۈستىگە مېنىۋېلىپ، سۇم
يا - بولغىلىرىنى جاراڭلىتىپ، گويا شۇ قاتتىق تاشلار
ئۈستىگە ئاشۇ رەڭدار گۈللەرنىڭ نۇسخىسىنى چۈشۈرمەنچى
بولغاندەك نازۇك سىزىقچىلارنى چىقىراتتى. قاسم تاشچى
بولغىسىنىڭ توكۇلدىغان ئاۋازىغا كەلتۈرۈپ ئۆز ناخشىسى
نىڭ باشلىۋېتەتتى. ئۇنىڭ ناخشىسىدەمۇ دائىم گۈللەر
تىلىغا ئېلىناتتى.

ئۇ كوچىدا سەن بولساڭ،
بۇ كوچىدا مەن بولاي.
يوپۇرمىقى سەن بولساڭ،
قىزىلگۈلى مەن بولاي.

ئۇ گۈلدەمۇ كېيىنەك،
بۇ گۈلدەمۇ كېيىنەك.
ياش بالىلارنى كۆيدۈرگەن
قاراقاشلىق سېكىلەك.

گۈل تېرىساق ھويلىغا،
ئېچىلمەيتۇ چىرايلىق.

گۈلنى كۆرسەم - سېنى كۆرسەم،
يۈرىكىمدە خۇشاللىق...

ئاشۇنداق بېيىتلار بىلەن ناخشا ئېيتىۋېتىپ، بىر چاغدا

ئۇنىڭ كۆزى تاشقا يۆلىنىپ، ئۆزىگە قىزىقىشىنى قاراپ
تۇرغان بالغا چۈشەتتى - دە:
- ھە، جارۇللا ئىمامنىڭ نەۋرىسىمۇ سەن؟ چوڭ
بولسام ئۇستا بىر تاشچى بولاي دەپ قاراپ تۇرامسەن؟ -
دەپ سوراپتتى.

- ناخشا ئاڭلاۋاتىمەن قاسم دادا، ناخشا...
- ھە، مېنىڭ ئاغىل - تاغىل ئاۋازدا ئېيتقان ناخ
شىلىرىمغا ھەيران بولۇۋېتىپسەن - دە!؟

قاسم تاشچى ئابدۇۋەلىگە قاراپ كۈلۈپ، كۆڭلىگە
نىڭ ئېتەكلىرىنى قېقىپ، گۈللۈككە قاراپ ماڭاتتى. بىر
تۇتام گۈلنى ئۈزۈپ چىقىپ بالغا تۇتقۇزۇپ:

- ئۆيۈڭگە كەت ئوغلۇم، ئاپاڭ ئەنسىرەپ قالىدۇ، -
دەپتتى. ئابدۇۋەلى گۈلنى ئېلىپ، قاسم تاشچى ئېيتقان
ناخشلارنىڭ ئاھاڭىنى دوراپ دېمىشىدا ناخشا ئېيتىپ،
ئۆيىگە يۈگۈرەپتتى.

قاسم تاشچىنىڭ قىزىق مەجەزلىرى بولىدىغان. بە -
زىدە تاش چېكىپ ھارغان چاغلىرىدا ئۇ قەپەستىكى كەك
لىكىنى ئېلىپ چىقىپ گۈللۈكنىڭ يېنىدىكى مەيدانغا قويۇپ
ۋېتىپ، كەكلىكىنىڭ سايىرىدىن ھۇزۇر ئېلىپ ئولتۇرۇپ
كېتەتتى. ئۇ زامانلاردا نوغاي تۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاشلىق
سايىلارنىڭ كەكلىكى بىلەن تورغىيى ناھايىتى داڭلىق
ئىدى.

تورغاي تولا سايىرايدۇ،

نوغاي تۇنىڭ غولىدا.

ئۆلمەيمەن دېگەن بىلەن،

جان خۇدانىڭ قولىدا.

دېگەن خەلق قوشاقلاردا بار ئىدى. بەزى كۈنلىرى قاسم تاشچىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى مەيداندا قەپەس كۆتۈرگەن بىرقانچە كەكلىككۈزلەر پەيدا بولاتتى - دە، كەكلىك سو- قۇشتۇرۇش باشلىنىپ كېتەتتى. مۇنداق چاغلاردا تەرەپ - تە- رەپتىن تاماشا كۆرگۈچىلەر يىغىلىپ، دۈپدۈگىلەك دائىرە بولۇپ ئەتراپنى ئورۇنلۇقلاشتى. ئادەتتە كەكلىك سوقۇش تۇرغۇچىلار قەپەستىكى كەكلىكنى بېشى بىلەن تەڭ ئې- گىزلىكتە كۆتۈرۈپ، مەيدانغا تەنتەنىلىك ئېلىپ كىرەتتى. بىرنەچچە يىلەن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ «قېنى، مەيداننى ئېچىۋېتىڭلار!» دەپ ۋارقىراپ، توپلاشقان تاماشچىلىرىنى ئارقىغا سۈرۈپ رەتلىگىلى تۇراتتى. ئىككى قەپەس مەيدان- نىڭ ئىككى بېشىغا قويۇلاتتى. قەپەستىكى كەكلىكلەر بىر - بىرىگە قاراپ ۋاقلاپ سايىراپ، قەپەس تاملىرىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، ئاقەتسىزلىنىشكە باشلايتتى. شۇ چاغدا كەكلىك ئىگىلىرى ئوتتۇرىسىدا «كەكلىكلەرنى سالامدۇق، سالامدۇق»، «ئۇتتۇرغۇچى نېمە تۆلەيدۇ» دېگەندەك ئىشلار ئۈستىدە سۆزلىشىش باشلىناتتى. تاماشچىلار ئارىسىدىكى قىسمار- ۋازلارمۇ ئىككى تەرەپ بولۇپ: «سەن قايسى تەرەپ بولى- سەن؟ سەن قايسى!...» دېيىشىپ بىر - بىرىگە دو چىقىشقا باشلايتتى... سوقۇشتۇرۇلدىغان كەكلىكلەر قەپەسلىرىد- ىن تەڭ قويۇپ بېرىلەتتى. كەكلىكلەر يورغىلاپ كەلگەن- نىچە ئاتلىشىپ كېتەتتى. بەزىدە قەپەستىن چىقىپ دانلاپ تۇرۇپ، قارشى تەرەپ كېلىپ بىر - ئىككىنى تەپكەندىن كېيىن ئاندىن كىرىشىدىغان كەكلىكلەرمۇ ئۇچراپ قالاتتى. بەزى كەكلىكلەر خورازدەك بازغىيىتى، نوچى كەكلىكلەر بىر - بىرىنىڭ تۈمشۈقى ئەتراپىدىكى پەيلەرنى چىشاپ

يۈلۈۋالاتتى - دە، بىر تەپكىنىچە ئارقا - ئارقىدىن بىرقانچە- نى تېپىپ بىر - بىرىنى دوپىلاشتۇرۇپتەتتى. تاياققا چىدىمەن، ئان- بەزى كەكلىكلەر توپنىڭ ئىچىدە يورغىلاپ پىرقىراپ كېتەتتى. «جەڭ» نىڭ ئاخىرىدا كەكلىكلەرنىڭ بىرەرى قاچاتتى ياكى بولمىسا كەكلىكلەر «بولدىمۇ، بولدىمۇ!» دېيىشىپ، ھاسىراپ كەتكەن كەكلىكلەرنى تەڭ ئاچرىتىۋالاتتى. قاسم تاشچىنىڭ كەكلىكى مۇنداق بىر - ئىككى قەپەس ئېلىشىش- تىن كېيىن دائىم مەيداننىڭ ئىچىدە ئۇزاققىچە يورغىلاپ ۋاقلاپ سايىراپ، قانات - قۇيرۇقىنى تۈزەيتتى. ئەتىيازنىڭ غۇر - غۇر شامىلى ئۇرۇشى بىلەن توغ- رىككۆرۈكنىڭ بالىلىرى لەگلەك چىقىرىشقا باشلايتتى. كۆپكۆك ئاسماننى ھەر خىل رەڭدىكى لەگلەكلەر بېزەيتتى. سا لەگلەك، قاقىر لەگلەك، پاقا لەگلەك، قۇيرۇقسىز دەككە، خەنزۇلارنىڭ ئۇزۇن ئەجدىھا لەگلەكلىرى، پانۇس لەگلەكلەر بىر - بىرىدىن ئېگىز ئۆرلىشەتتى. داقىراتمىلىق تال لەگلەكلەر قۇيرۇق سوقۇپ سايىراپ كەتسە، چوڭ ئا- دەملەرمۇ يولدىن توختاپ ئۇزاققىچە ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ قېلىشاتتى. مۇنداق لەگلەكلەرنىڭ بىرەرى ئولجا كېتىپ قالسا قىزىقچىلىقنىڭ باشلانغىنى شۇ ئىدى. لەپەڭشىپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان لەگلەكنى كۆرۈش بىلەنلا بالىلار ئۆلەر- تىرىلىشىگە قارىماي ئۆگۈزمۇ ئۆگۈز يۈگۈرۈشەتتى. بىر- تىلىپ ھالى قالمىغان لەگلەك ئۈچۈن بەزىدە ئۆز ئارا مۇشت- لىشىپ، قاپاقلرىنى يېرىشىپ، كۆزلىرىنى كۆكەرتىۋېلىشاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئابدۇۋەلى بىرەر ئورام يېپنى بولسىمۇ قولغا يۈگۈۋالسا خۇددى شەھەر ئالغاندەك خۇشال بولۇپ قايتاتتى.

لەگەك پەسلى يېتىپ كېلىشى بىلەن قاسم تاشچى
 بالىلىرىغا چىنە كۆتمى قىلىپ بويلاپ لەگەك ياساپ
 بېرەتتى. ئەلۋەتتە ئۇ بالىلىرى قاتارىدا ئابدۇۋەلىگەمۇ
 بىرەر لەگەك ياساپ بېرىشنى ئۇنتۇمايتتى. باھار شامىلى
 كۈچەيگەن مەزگىللەردە قاسم تاشچىنىڭ ئۆزىمۇ قىزىپ
 كېتىپ لەگەكچى بالىلار قاتارىغا قېتىلىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ
 لەگەكلىكى ھەممىنىڭكىدىن چوڭ، قۇيرۇقىمۇ ئۇزۇن بولاتتى.
 مۇنداق لەگەكنى ئۇ پىششىق كاناپ يېپتا ئۇچۇراتتى.
 بەزى كېچىلىرى ئۇنىڭ لەگەكلىكى يۇلتۇزلۇق ئاسماندا تۇن
 يېرىدىن ئۆتكۈچە سايراپ تۇراتتى.
 بىر كۈنى ئابدۇۋەلى قاسم تاشچىدىن:
 — قاسم چوڭ دادا، چوڭ ئادەممۇ لەگەك ئويىنام
 دۇ؟ — دەپ ھەيران بولۇپ سورىغانىدى، تاشچى كۈلۈپ:
 — ۋاي بالام، بۇمۇ بىر پالىلىقتىن قالغان ھەۋەس
 دېگىنە. كۆك ئاسمانغا قارىساڭ كۆزۈڭ روشەن بولىدۇ. —
 دېدى.
 شۇ ئەتراپتا يەنە قانداق پادىچى دېگەن ئادەمنىڭمۇ
 قورۇسى بولىدىغان. قانداق پادىچى مەھەللىنىڭ كالىلىرىنى
 سېپىل يېنىدىكى بوشلۇققا يىغاقتى. كالىلارنىڭ مۇرەشلىرى،
 كالىلىرىنى ھەيدەپ كەلگەن بالىلارنىڭ چۇقانلىرى بىلەن
 ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى بۇ يەر ناھايىتىمۇ ئاۋات بولۇپ
 كېتەتتى. ئابدۇۋەلىگە ئاجايىپ ئاڭلىنىدىغىنى قانداق پادى
 چىنىڭ «ھايدا... پادا-كالاڭنى!...» دەپ سوزۇپ ۋارقىرىشى

ئىدى. پادىچىنىڭ بۇ تونۇش ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن
 قورۇدىكى كالىلارمۇ ئېغىلدا تىپىرلاپ تۇرالماي قالاتتى.
 كەچكە يېقىن قانداق پادىچى يەنە پۇشقىننى تىزىغىچە تۈ-
 رۇپ، يولنىڭ يۇمشاق توپىسىنى يالىڭايىق دەسسەپ، چېكى-
 سىگە دالا گۈللىرىنى قىسقىنچە كالىلارنىڭ ئارقىسىدىن
 خۇش خۇي چىقىپ كېلەتتى. ئانىسىنى سېغىنغان موزايىلارنىڭ
 مۇرەشلىرى، بالىلارنىڭ ۋاڭ - چۇڭىدىن ئابدۇۋەلى تەسىر-
 لىك بىر سەمپونىيىنى ئاڭلاۋاتقان دەك زوقلىناتتى. پادىچىدىن
 قايتقان كالىلارنىڭ ئايىغىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ كەچكى
 قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرى بىلەن قوشۇلۇپ ئەستىن چىقماستىن
 ئاجايىپ بىر مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى.

ئابدۇۋەلىنىڭ ئېسىدە مەھكەم ساقلىنىپ قالغان يەنە
 بىر ئادەم ساۋۇر ھارۋىكەش ئىدى. بۇ ھارۋىكەشنىڭ ئۆيى
 چارۋىلا ئىماننىڭ قورۇسىدىن بىر - ئىككى ھويلىلا نېرىدا
 ئىدى. ساۋۇر ھارۋىكەشنىڭ ئاق مالخانىنى قىرلاپ كېيىپ،
 ھارۋىدا قىڭغىر ئولتۇرۇۋېلىپ ئېيتىدىغان تۈگەمسەس ناخ
 ھىلىرى بار ئىدى. كىرا ياخشى بولغان كۈنلىرى ئۇ:

تەلكىنىڭ غولى دەيدۇ،
 باش، تەرەپلىرى تاردۇر.
 ئاغىنىلەر غەم قىلما،
 ياراتقان ئىگەم باردۇر.

ئىلى يولى چەيلەشزە،
داخىيەنزە — يودەنزە،
ئۈرۈمچىگە يول ئاچقان
سەندەك - مەندەك خوخەنزە.

دەپ ناخشا ئېيتىپ، قامچىسىنى ئويىنىتىپ چىقىپ كېلەتتى.
ئۇنىڭ ھارۋىغا قاتقان ئېتىمۇ ئىگىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەن-
گەندەك قوڭغۇراقلىرىنى ناخشا ئاۋازىغا كەلتۈرۈپ جاراڭ-
لىتىپ قەدەم تاشلاپتتى. بەزى كۈنلىرى بۇ ھارۋىكەشنى
نېمىشقىدۇ خىيال باسقاندەك بولاتتى - دە:

ھارۋىكەشنىڭ ئاتلىرى،
دەڭگە قاراپ تارتىدۇ.
خەجلەي دېسە پۇلى يوق،
خەجالىتى ئارتىدۇ.

دەلىگە چېرىك چىقسا،
يۈگۈرۈپ قاچتىم دالاغا.
ھارۋىكەش بولۇپ قېلىپ،
خۇيمۇ قالدىم بالاغا.

نېمە چارەم بار مېنىڭ،
لەنەت ئېيتماي زامانغا.
ھارۋىكەشنىڭ ئاتلىرى
بىر توپىسا سامانغا...

دېگەندەك ھەسرەتلىك بېيىتلار بىلەن ناخشا ئېيتاتتى.
«ئوسمان پاقا» دەپ غەلىتە لەقىمى بار بىر ئادەممۇ

بولىدىغان. بۇ ئادەم ئانچە - مۇنچە سازمۇ چالاتتى. دائىم
قىزىقچىلىق چىقىرىپ ئادەملەرنى چاقچاق بىلەن كۆلدۈرۈپلا
يۈرەتتى. ئوسمان ئاكىنىڭ زادى نېمە ئىش بىلەن شۇغۇل-
لىنىپ جان باقىدىغانلىقىنى ئابدۇۋەلى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ
ئېسىدە قالغىنى: ھېيت - ئايەم كۈنلىرى ئوسمان ئاكا تۇخۇم-
لاردى ھەر خىل بويىپ، پىشۇرۇپ چىقىپ ساتاتتى. مۇنداق
چاغلاردا ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدى تۇخۇم چېكىشتۈرىدىغانلار،
قاتار ئويىنايدىغانلار ۋە پىقىش يېگەچ تاماشا كۆرىدىغانلار
بىلەن ئاۋات بولۇپ كېتەتتى. تۇخۇم ئېتىلىپ ئاخىرلىشىپ
قالغاندا ئوسمان يانچۇقىدىن تاللىۋالغان ئەڭ قاتتىق تۈ-
خۇملىرىنى چىقىرىپ ئۆزىمۇ ئويىناپ چۈشۈپ كېتەتتى.
ئۇنىڭ قولىدىكى تۇخۇملار ئىككى، ئۈچ، بەزىدە ئونغا
يېقىن تۇخۇمنى پىقىش قىلاتتى. كىشىلەر: ئوسمان پاقا بۇ
تۇخۇملىرىنى پايىنىكىنى يىگنە بىلەن تېشىپ زەمچە قۇيۇپ،
ساقىتىپ پىشۇرۇپ قاتتىق قىلىۋالىدۇ، - دېيىشەتتى.

* ئابدۇۋەلىنىڭ ئالدى تۇخۇمى *

ئابدۇۋەلىنى ھەممىدىنمۇ بەك جەلپ قىلىدىغان يەر
باۋۇدۇنباينىڭ بېغى ئىچىدىكى مويكا ئىدى. شەھەر بازار-
لىرى ۋە سىرتلاردىن كەلتۈرۈلگەن تاي - تاي يۇڭلار بۇ
مويكىنىڭ شارقىراپ سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان تۆت چوڭ نوسى-
غا تاشلىنىپ يۇيۇلۇپ چىقاتتى. ھەر بىر نودا يۇڭ چاقاي-
دىغان پەتتە - سەككىزدىن خوتۇن ئىشلەيتتى. ھەر نونىڭ
بېشىدا يەنە يۇڭ دەسسەيدىغان قاۋۇل ئەر كىشىلەر بولات-
تى. نونىڭ ئاياغ تەرىپىگە سېتىكىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئۇششاقى

يۇڭلارنى سۇزۇۋالدىغان بالا ئىشلەپچىقىرىمۇ قويۇلاتتى. يۈز
 يۇلغان يۇڭلارنى ئىشچىلار زەمبىلىگە سېلىپ ئۇدۇللۇق توشۇپ
 كېتەتتى... بۇ يەردە ئىشلەيدىغان ئاياللار شەھەر كەمبەغەل
 لىرى، جەنۇبتىن چىققان مۇساپىر ئاياللار بولۇپ، ئۇلارنىڭ
 كۆپىنچىسى شۇ ئەتراپتىكى دەڭلەردە يېتىپ قويۇشاتتى.
 بۇلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى گەپچى ئاياللار بار ئىدى.
 ناۋاتخان ئاچام، دەستىخان ئاچام دېگەن ئاياللار ئۇستا
 ناخشىچىلاردىن ئىدى. ئابدۇۋەلى بۇ يەرگە ئويىناپ كېلىپ،
 ئاشۇ ئاياللارنىڭ ناخشىلىرىنى تىڭشاشقا ئامراق ئىدى. ئۇ-
 لارنىڭ ئەتراپىنى پىرقىراپ يۈرگەن بۇرۇتلۇق گۇڭتۇ سەللا
 كۆزدىن نېرى بولۇشى بىلەن خوتۇنلار پاراڭغا چۈشۈشۈپ، بىر-
 بىرى بىلەن چاقچاقلىشىپ كېتىشەتتى. ياكى بولمىسا بىرەرى:
 — ھوي-ي-ي ناۋاتخان ئاچا، ئىچىمىز ئەجەبمۇ
 سىقىلىپ كەتتى. كېلىشتۈرۈپ بىر ناخشا ئېيتىۋەتسەلەيمىزغۇ!
 دەپ تەلەپ قىلاتتى. ناۋاتخان ناخشىسىنى باشلىۋېتەتتى:

ئۇششاق بالا ئويىنايدۇ،

تال چىۋىقىنى ئات ئېتىپ.

مۇساپىرلار يىغلايدۇ،

ئۆز يۇرتىنى ياد ئېتىپ.

ئەجەب بولدۇم، ئەجەب بولدۇم،

ئەجەب بولغانغا يىغلايمەن.

كېلىپ يۇرتىغا كېلىپ يىغلايمەن.

غېرىب بولغانغا يىغلايمەن.

بەزى چاغلاردا ناۋاتخان بېيىت باشلاپ:

ئېگىز - ئېگىز تاغ بېشىدا
 چىراغ كۆيەدۇ.
 چىراغ ئەمەس، يارنىڭ ئوتى.
 يۈرەك كۆيەدۇ.
 تال چىۋىقىنىڭ بويلىرىغا
 زوقۇم كېلەدۇ.
 ئەتە - ئاخشام باراي دېسەم،
 قورققۇم كېلەدۇ.
 ئۇ مەلدىن - بۇ مەلگە
 يولى بارمىكىن؟
 يار ئاغرىقى بولۇپ قالدىم،
 دورا بارمىكىن؟...

دەيتتى - دە، يەنە بىر نوغا قاراپ:

— ھويت - دەستىخان، خۇش كەتتى. ئەمدى سىلەردىن

بولسۇن! — دەپ ۋارقىرايتتى. دەستىخان بىر يۆتمەۋېلىپ:

يار ئاغرىقى بولغانلارنىڭ

دورسى مەندە.

ئەتە قويۇپ، تاڭ سەھەردە

يارنى سۆيگەندە.

ھەرگىز قورقماڭ، ئالغان تاياق

قامچىڭىز بولسۇن.

مۇشۇ يولغا ئاتلانغاندا

يولىڭىز بولسۇن...

دەپ جاۋاب بېرەتتى - دە، يۈك دەسسەۋاتقان ئەر كىشىلەر -
گە قاراپ:

«ھوي - ي ئوغاۋاللار، شۇنچىۋالا بەزمە قىلىدۇ
ۋەتتۇق. بىر - ئىككى مۇچەنلىك ئالما ئېلىپ مېھمانمۇ
قىلاي دېمەيسلەرغۇ! - دەپ چاقچاق قىلاتتى.
شۇنىڭ بىلەن نو بېشىغا ئالما سېتىپ كەلگەن بالىلار
لارنىڭ سودىسى قىزىپ كېتەتتى.

ئۈچىنچى باب

ئەستىن چىقماق خاتىرىلەر

بارات ئايلىرى يېتىپ كېلىشى بىلەن مەھەللە ئىچى
ئالاھىدە جانلىنىپ كېتەتتى. ئاي تولغان كېچىسى مەھەللە
بالىلىرى كىمەرنىڭدۇ ئۆگزىلىرىدىن ئوغرىلاپ چۈشكەن شاخ
پاخاللىرىنى كۆچىنىڭ ئوتتۇرىغا دۆۋىلەپ ئوت ياقاتتى. قۇ-
رۇق ئوتۇن پاراسلاپ كۆيۈپ، يالقۇن بالىلارنىڭ كۆزلىرى-
نى قاماشتۇرۇۋېتەتتى. يالقۇن تازا ئەۋجىگە ئالغاندا بالىلار
بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى چۇقان سېلىشىپ ئوت ئۈستىدىن
سەكرەپ ئۆتۈشەتتى. چوڭراق بالىلاردىن بىرەرى بارات
ئۈچۈن ساقلاپ قويغان ياغلىق قاپقىنى ئاچقىپ ئۇزۇن
ياغاچقا بېكىتىپ ئوتقا تۇتاتتى. يىللاردىن بېرى مايغا چى-
لىنىپ قارىداپ كەتكەن بۇ كونا قاپاق مەشئەلدەك لاۋۇل
داپ كۆيۈپ ئەتراپنى يوپپورۇق قىلىۋېتەتتى. ئاندىن
بالىلار قاپاق كۆتۈرگەن «قوماندان» غا ئەگىشىپ بارات
قوشىقىغا ۋارقىرىغىنىچە كوچمۇ كوچا يۈگۈرەيتتى.

بارات كەلدى كۆردۈڭلارمۇ؟
بىزگە پوشتال سالدىڭلارمۇ؟
بارات ئېيى ئۇلۇغ ئايدۇر.
ئويغاقلارغا جەننەت جايدۇر...
توۋا قىلغىن بىر خۇداغا،
قۇلۇك تاپشۇر رەھنامىغا.
يانغىن بۈگۈن ئىسياندىن،
ھاجەت تىلە خۇدايدىن.

بالىلارنىڭ بۇ ۋاراك - چۇرۇڭدىن قاغىلىق باغنىڭ
قاغىلىرىمۇ ئورنىدىن قوزغىلىپ قاقلىدىشىپ كېتىشەتتى.

جۈملە ھاجەت راۋا بولغىي،
گادا بولسا تېز ساقايغاي.
بۈگۈن كېچە مۇبارەك كۈن،
ئۆتكۈزەيلى بىمدار بۇ تۈن.
.....

شۇنداق قوشاقلارنى ئېيتىپ كوچمۇ كوچا ئايلىنىپ
پۈرگەندە، باشقا مەھەللىنىڭ بالىلىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ
قالدىغان ئىشلارمۇ يۈز بېرەتتى. ئىككى تەرەپنىڭ
بالىلىرى بىر - بىرىنى ئۆز دائىرىسىدىن قوغلاپ چالما كې-
سەك ئېتىشىپ، بەزىدە ئىشنىڭ ئاقىۋىتى مۇشتىلىشىشىمۇ
ئايلىنىپ كېتەتتى.

بارات كېچىسىدىكى قىزلارنىڭ ئويۇنلىرىمۇ ئۆزگىچە
ئىدى. ئوغۇل بالىلار ئوت يېقىپ بارات قوشاقلرىنى ئېيى-
تىۋاتقاندا، قىزلار كوچىلاردىن ئالدىراش ئۆتۈپ دوستلىرى

نىڭ ئۆيلىرىگە يىغىلىشقا تى. ئابدۇۋەلىنىڭ مۇنداق تۈنەك
سورۇنلىرىغا ھەدىسى ئەمىنەم بىلەن بىللە بارغانلىقى ئېسىم
دە. كۆكتە پانۇستەك ئېسىلىپ تۇرغان تولۇن ئاي ئەتراپىنى
سۈتتەك يورۇتۇۋېتەتتى. ئۆيلەردىن چۇچۇگەن ماينىڭ ئىسى
كېلەتتى. قىزلار ئۇيغۇرىسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن كېچىچە ھې-
كايە، بېيىت ئېيتىشىپ، ئۇسسۇل ئويناپ تۈننى تاڭغا ئۇلاش
تۇراتتى. تاڭ سۈزۈلگەندە ئۇلار بەخت تىلەش قوشىقىنى
ئېيتاتتى:

بەخت ئاتا، بەخت ئاتا،

بەخت، دۆلەت بەر ماڭا.

بەخت، دۆلەت بەرمىسەڭ.

سەۋر - تاقەت بەر ماڭا.

بەخت ئاتا، بەخت ئاتا،

بەخت، دۆلەت بەر ماڭا.

بەخت، دۆلەت بەرمىسەڭ.

چىن ساداقەت بەر ماڭا.

بەخت ئاتا، بەخت ئاتا،

بەخت، دۆلەت بەر ماڭا.

بەخت، دۆلەت بەرمىسەڭ.

ياخشى ئىززەت بەر ماڭا...

ئابدۇۋەلىگە ھەممىدىنمۇ كۆڭۈللۈك بىلىنىدىغىنى رام-
زان ئايلىرى ئىدى. رامزاننىڭ بىرىنچى كېچىسى ناغرا
ئاۋازى كىشىلەرنى زوغا ئويغاتتى. ناغرا بىرىپەدىدىن يەنە

بىر پەددىگە يۆتكىلىپ بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقاتتى.
شۇنداق چاغلاردا ئويغىنىپ كەتكەن ئابدۇۋەلى ناغرا سا-
داسىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ ئاجايىپ خىياللارغا چۆمەتتى...
ئەتىسىدىن باشلاپ شەھەرنىڭ ناۋايلىرى ئىپتىدارغا ئاتاپ
مايلىق توقاچ، شېكەر نان، گۈللۈك چوڭ نانلارنى يېقىشقا
باشلايتتى. ھىزىكام رىشالىچى ئۈستى ئاپئاق داكا بىلەن
يېپىلغان چېلىكىنى كۆتۈرۈپ توغرىكۆۋرۈكنىڭ كۆچمىلىرىدىن
«ئىپتىدارلىق، رىشالا!» دەپ ۋارقىراپ ئۆتەتتى. نامازدىگەر-
دىن كېيىنلا ئۇششاق بالىلار ئاقدەڭ مەسچىتىنىڭ ئالدىغا
بىر - بىرلەپ يىغىلىشقا باشلايتتى. ئۇلار مەسچىت قارشى-
سىدىكى سېپىل تۈۋىدە سېپىل تېمىدىن سىرغىپ چۈشكەن
توپىلاردىن ھەر خىل شەكىللەرنى ياساپ ئويناپ، مەزىن
ئاخۇنۇمنىڭ نامازشامغا ئەزان ئېيتىشىنى تەقەززالىق بى-
لەن كۈتۈشەتتى. مەزىن ئاخۇنۇم بەشتاققا چىقىپ، قۇلىقىم
نى تۇتۇپ «ئاللاھۇ ئەكبەر! ...» دەپ ۋارقىرىشى بىلەن
تەڭ جىمى بالا ئوينىۋاتقان ئويۇنلىرىنى تاشلاپ «ئەزان -
ئەزان!» دەپ چۇقان سېلىشقىنىچە ئۆي - ئۆيلىرىگە قاراپ
يۈگۈرۈشەتتى. بۇ بالىلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇۋەلىنىڭ ئاۋازى
ھەممىدىن ياڭراق چىققاتتى.

رامزانغا ئون بولغاندا رامزان ئېيتىش باشلىناتتى.
ھېلىقى ئاغا - ئىنى ئۈچ تاشچىلارنىڭ بىرى مەسۇم تاش-
چى دېگەن كىشى بارات ئېيىدىن باشلاپ گۈللۈك كېمە،
ھەر خىل پانۇسلارنى ياساپ تەييارلىق قىلاتتى. رامزان
ئېيتىدىغان كۈنى كەچتە ئۇ گۈللۈك كېمىسىنىڭ ئوتتۇرىسى-
غا ئۆزى چۈشۈپ كېمىنى كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. چەتتىن قارى-
غان ئادەمگە ئۇ خۇددى كېمىنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ كېمىنى

بىجالال ھەيدەپ كېتىپ بارغاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى گۈلدەستىچى، ئەتراپىدا ئون - يىگىرمە يانۇسچى ئىگىشىپ ماڭاتتى. ئىچىگە شامچى مەھەللىنىڭ يوغان شاملىرى يېقىلغان بۇ پانۇسلار ئىچىدە: ئەتراپىغا ئۇششاق قەغەز گۈللەر يېپىشتۇرۇلغان چۆچۈرە پانۇس دەپ سىلەر. تېشىغا تاۋۇزنىڭ رەسىمى سىزىلغان تاۋۇز پانۇس دەمسىز، قاقىر پانۇس، گۈللۈك پانۇس دەمسىز؟ ئىشقىلىپ ھەممە خىلدىكى پانۇسلار تېپىلاتتى. بۇنىڭغا يەنە ئۇششاق بالىلار، تاماشا كۆرگۈچىلەر قوشۇلۇپ ھەيۋەتلىك بىر رامىزانچىلار توپى ھاسىل بولاتتى. ئۇلار دەسلەپتە رامىزان ئېيتىشنى ھال - ئەھۋالى ئوتتۇرىراق ئائىلىلەردىن باشلايتتى.

بۇ رىئازىيەت بىلەن ئۆزىنى ئون تۆتۈپ كەلدۇق سىزگە، رامىزاننىڭ زاكاتىنى بېرىڭ بىزگە. بۇ روزا ئوتتۇز ئىكەن، بېھمان ئىكەن، روزىنى تۇتمىغانلار ھايۋان ئىكەن. رامىزان ئاللا شەھرى رامىزان، خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇ رامىزان.

ئاندىن ئۇلار كاتتا باي، چوڭ ئەمەلدارلارنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختايتتى.

ئەسسالامۇ ئەلەيكمۇ ياتقان بايلار، خۇدانىڭ پەرمانىغا ياتقان بايلار. روزىنىڭ ئونى كۈنى - قەدرى كۈنى، روزىنىڭ زاكاتىنى بېرىڭ قېنى.

روزى تۇت، ناماز ئۆتە جانىڭ ئۈچۈن، خەيىرى قىل، زاكاتنى بەر مالىڭ ئۈچۈن. رامىزان ئاللا شەھرى رامىزان، خۇش مۇبارەك كەلدىلەر بۇ رامىزان.

رامىزانچىلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان باينىڭ خىزمەتچىلىرى ئالدىراش كېلىپ دەرۋازا قاناتلىرىنى ئاچاتتى. رامىزانچىلار توپى ئۈزۈم باراڭلىق قورۇلارغا كىرىپ، پېشاي ۋانلىق ئۆيلەرنىڭ ئالدىدا توختاپ كېمە ئويۇنىنى باشلىۋېتەتتى. ئاتاقلىق داپچى ھەيدەر ئاكا كېمىنى باشلاپ مېڭىپ ئويۇنغا سالاتتى. كېمە ئىچىدىكى مەسۇم تاشچى ئالدى - كەينىگە مېڭىپ، ئېتىن سۈدەك ئىستىك يورغىلاپ كېمىنى ھەيدىگەن، دەريادىن ئۆتكۈزگەن كۆرۈنۈشلەرنى ئۈستىلىق بىلەن ئىپادە قىلاتتى. ئۆمەر دوققا دېگەن كىشى ھەرخىل قىزىقچىلىقلارنى چىقىرىپ ئەتراپتىكىلەرنى كۈلدۈرەتتى. ئاندىن ئۇسسۇل ناخشىسى باشلىناتتى:

تەقدىر ئاللا، تەقدىر ئاللا،

ھالىم قالمىدى.

يار قېشىغا بارار ئەمدىم،

توخۇ چىلىمدى.

سوراڭلارچۇ شۇ توخۇدىن

نېمە دەپ چىلىمدى؟

قوندىقىمدىن يىقىلدى ئۇ،

بويىنى سۈنمىدى.

باردى دەيدۇ، ياندى دەيدۇ،

دېنىڭ يارىمىنى.
 ئېگىز داۋان ئاشتى دەيدۇ،
 بويى ئالدىنى.
 ئېگىز داۋان ئاشماغۇنچە،
 قارا كۆرۈنمەس.
 قارا يورغا مەنمە گۈنچە
 يوللار كېزىلمەس ① ...

داپ، دۇمباق سادالىرى ئەۋجىگە چىقاتتى. ناخشا
 بىلەن تەڭ ئۈسسۈلچىلار ئۈسسۈلغا چۈشۈپ كېتەتتى. باينىڭ
 خېنىملىرى پەتئۇسلارغا رامزانچىلارغا ئاتىغانلىرىنى سېلىپ
 چىقىپ ئۈسسۈلچىلارنىڭ بېشىدىن ئورۇشەتتى...
 ئابدۇۋەلى مۇنداق كېمىچىلەر توپىغا ئەگىشىپ بەزى
 دە ناھايىتى يىسراقلاپ كېتىپمۇ قالاتتى. قانچە قېتىم
 ئۇنى دادىسى ئارقىسىدىن ئىزلەپ بېرىپ، قولىدىن يېتىلەپ
 قلىتۇرۇپ كەلگەنىدى. مۇنداق چاغلاردا ئۇ ئارقىسىغا قاراپ
 تارتىشىپ تەستە ماڭاتتى. رامزانچىلاردىن يىسراقلاپ كەتسىمۇ،
 ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۈسسۈلچىلارنىڭ پىرقىراشلىرى كەت
 مەيتتى، قولىقى تۇۋىدە رامزانچىلارنىڭ قوشقى ئۇزاققىچە
 ياڭراپ تۇراتتى...

* * *

شەھەرنىڭ شىمالىي چېتىدىكى بۇلاق دادامتۇ مەھەللە

① ھازىرقى «فارا يورغا» ئۈسسۈلى خەلق ئىچىدىكى بۇشۇ ناخشا - ئۈس-
 سۇلار ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

سىگە چىقىپ كېتىدىغان چوڭ يول ئۈستىدە «تاللىق» دەپ
 ئاتىلىدىغان بىر سەيلىگاھ بار ئىدى. پىلچىنىڭ غولىدىن ئاي-
 رىلغان ساينىڭ سۈيى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە يېپىلىپ
 ئاقاتتى. قىيان كەلگەندە سۇ تېخىمۇ كۆپىيىپ كېتەتتى.
 سۇ بويىدىكى تۈزلەڭدە مەجنۇنتالار بىر - بىرىگە چىر-
 مىشىپ ئۆسۈپ، بۇ يەردە بىر تەبىئىي تاللىقنى ھاسىل
 قىلغانىدى. ياز كۈنلىرى شەھەر خەلقى بۇ يەرگە سەيلىگە
 چىقىشاتتى. ئاشۇ تاللىقنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى كىچىككىنە
 دۆڭلۈكتە ئايۇپ باشلىق ئۈچ قەلەندەرنىڭ گەمە ئۆيلىرى
 بار ئىدى. «قەلەندەر» ئاتالغان بىلەن ئۇلار ئادەتتە ھېچ-
 كىمدىن سەددىقە سورىمايتتى. ئۇلارنىڭ قانداق يوللار بىر-
 لەن تىرىكچىلىك قىلىدىغىنىنىمۇ چۈشىنىپ بولمايتتى. بۇ
 «سىرلىق ئادەملەر» مۇ ئابدۇۋەلىنىڭ بالىلىق قەلبىدە تۇن
 تۇلماس خاتىرىلەرنى قالدۇرغانىدى.

ئۇلار ھەر يەيشەنبە كۈنى ئۇزۇن كۇلاسىنىڭ ئۈستى-
 گە سەللىرىنى يۆكەپ، پۈتتە يۇمشاق مەسە، ئۈستىگە
 يوللۇق پەرىجە، ئىچىگە ئاپئاق يەكتەكلىرىنى كىيىپ، يېنىغا
 بۇرغىلىرىنى ئېسىشىپ، شەھەرگە قاراپ ماڭاتتى. توغرىكىۋۇ-
 رۇككە كەلگۈچە باشلىرىنى تۆۋەن سېلىشىپ جىمجىت كېلىپ،
 توغرىكىۋۇرۇك سۈيىنىڭ بويىدىكى زىلاۋۇدۇنھاچىم مەسچىتىنىڭ
 ئالدىدا بىردەم ئولتۇرۇپ دېمىنى ئېلىشاتتى - دە، ئاز
 دېن بىرى بۇرغىنى چىلىپ، قالغان ئىككىسى «ئاللاھۇ!»
 دېسە، «ھۇ!» دەپ دولان دەرۋازىسىغا قاراپ ئىلگىرى-
 لەيتتى. شۇ چاغدا ئايۇپ قەلەندەر ئۆزىنىڭ بوم ئاۋازى
 بىلەن تەلپىن باشلايتتى:

«دەرۋازىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئاۋاز چىقىرىش»

ھەقتائالا ئەمەر قىلدى، يائالالا، پىشىق ھىسە
سەجدە قىل ئادەمگە دەپ، يائالالا، ئەمەلنىڭ
سەجدە قىلغان قۇلىرىڭنى، يائالالا، ئەمەلنىڭ
جەننەتكە مېھمان ئەيلە دەپ، يائالالا، ئەمەلنىڭ
قادىرى قۇدرەت بىلەن، يائالالا، ئەمەلنىڭ
بەزى ئەزىز جان ئەيلىدى، يائالالا، ئەمەلنىڭ
شۈكرى لىللا جان بېرىپ، يائالالا، ئەمەلنىڭ
نۇر بىللە ئىمان ئەيلىدى، يائالالا، ئەمەلنىڭ

شۇ يىللاردا توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىدە قەمىخان موما،
ھۇزۇر ئايلام، رانىخان موماي، خېنىم ئاغىچا، زۇمۇنىخىندەم
دەيدىغان، يېشى سەكسەنلەردىن ھالقىغان مومايلار بولىدۇ.
خان. بۇ ئاياللار ھېلىقى ئۈچ قەلەندەرنىڭ تەلقە ئاۋازى-
نى ئاڭلىشى بىلەن بېشىغا ئاق ياغلىقلىرىنى ئارتىشىپ،
ياغلىق ئۈستىگە جىيەكلىك كىمغاپ دوپپىلىرىنى بېسىپ
كىيىپ، نان - توقاچ سېلىنغان پەتنۇسلىرىنى كۆتۈرگىنىچە
ئۆي - ئۆيلەردىن چىقىپ كېلەتتى. ئۇلار قەلەندەرلەرنىڭ
ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە تەلقە ئاۋازىغا كەلتۈرۈپ ساما
سېلىشاتتى. ئەتراپقا بىردەمدىلا ئادەملەر ئولىشىپ كېتەتتى.
مومايلار ھەر بىر پىرقىرىغاندا قات - قات ئېتەكلىك ئۇ-
زۇن كۆڭلەكلىرىنىڭ ئېتىكى پۇتىغا يۆگىشەتتى... قەلەندەر-
لەر مومايلارنىڭ سوۋغىتىنى ئالغاندىن كېيىن يەنە «ھۈا»
تارتىپ مېڭىپ، شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ كېتىشەتتى.

سەن - سەن دۇنيا سەن دۇنيا، يائالالا،
كىمگە ۋاپا قىلدىڭسەن؟ يائالالا.

مەن - مەن دېگەن يارمەنى، يائالالا
يەر قوينىغا ئالدىڭسەن، يائالالا...

قەلەندەرلەر دولان دەرۋازىسىدىن كىرىپ، ئۇدۇل ماڭ
خىنىچە بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، دەڭدەرۋازا ①
تەرەپكە قاراپ بۇرۇلۇشاتتى - دە، دەڭدەرۋازىنىڭ تېشى-
دىكى تۆت كوچا دوقمۇشىغا بېرىپ توختايتتى. شۇ يەردە
ئۇلار چۈشكىچە تەلقىن ئوقۇشاتتى. كىشىلەر ئاتىغىنىنى
ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇشاتتى.

قەلەندەرلەر شاھمەن، يائالالا،
ئالەم ماڭى ۋەيرانىدۇر، يائالالا.
پايتەخت گۈلخانم، يائالالا،
ئوردام - قەلەندەر خانىدۇر، يائالالا...

بۇ قەلەندەرلەر «توغرىكۆۋرۈك» كوچىلىرىدىن ئۆتكەندە
ئابدۇۋەلى كىشىلەر توپىغا ئىستىلىپ، شەھەر دەرۋازىسىغا
ئەگىشىپ باراتتى. قەلەندەرلەرنىڭ غەلىتە قىياپىتى، كۆزلى-
رىنى يۇمۇپ «ھۇۋ» تارتىشلىرى كېچىلىرىدە ئۇنىڭ كۆز
ئالدىدىن كەتمەيتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ سەبىي بالىلىق تۇيغۇسى
بۇ قەلەندەرلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىن كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ ھە-
لەكچىلىكىدە پالاقلاپ يۈرگەن ئادەتتىكى ئادەملەردە ئۇچرى-
مايدىغان بىر روھنى ھېس قىلاتتى. بىر كۈنى ئۇ دادىسىدىن:
- دادا، ھېلىقى بىزنىڭ كوچىدىن ئۆتىدىغان قەلەن-
دەرلەر قانداق ئادەملەر؟ - دەپ سورىدى.

- ئۇلار قەلەندەر ئەمەس، ئاشىقلار، - دەپ چۈشەن-
دە ① دەندەرۋازا - غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى.

دۇردى ھەبىبۇللا ئاكا ئوغلىنىڭ بېشىنى سىلاپ، - ئۇلار مال - دۇنيانى ئۆزىگە دوست تۇتمايدۇ، خۇداغا ئاشىق... چوڭلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا بۇ ئاشىقلار ھەر يىلى باھار پەسلى يېتىپ كېلىشى بىلەن شەھەردىكى بارلىق ئىمام - مەزىن، سوپى - ئۆلىما، يېتىم - يېسىرلارنى تاللىققا چاقىرىپ، يىل بويى يىغقان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا تۆكۈپ، مېھمان قىلىپ تۇگىتىۋېتىدىكەن.

تۆتىنچى باب

ھەبىبۇللا ئاكا

ئابدۇۋەلىگە ئەزان قىچقىرىپ ئىسىم قويغان بوۋىسى جارۇللا ئىمام نەۋرىسىنى ئىنشائاللا نىسىپ بولسا قارى قۇرئان قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بەختكە قارشى ئۇ ئابدۇۋەلى مەكتەپ يېشىغا يەتمەستىنلا ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ چاغدا جارۇللا ئىمامنىڭ يېشى سەككىسەندىن ھالقىغانىدى. ئابدۇۋەلىنىڭ دادىسى ھەبىبۇللا ئاكا بەستلىك كەلگەن، كېلىشكەن ئادەم ئىدى. ئۇ كۆپرەك يېشىغا ئاق مالخاي، ئۈستىگە ياندىن تۈگمىلىنىدىغان تىك ياقىلىق كۆڭلەك كىيىپ، يېنىغا چەندازا ئېسىپ يۈرەتتى. پۈتۈنغا گۈجەي ئوراپ، بېلىگە بەلباغ باغلايتتى. بۇ ئادەمنىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلاردا تونۇش - بىلىشلىرى كۆپ ئىدى. باھاردا ئۇ ئاشۇ ئەل - ئاغىنىلىرىنىڭ بىنەم يېرىنىڭ يېنىغا ئاز - تولا بۇغداي چېچىپ قويۇپ، كۈزلۈكى ئورۇپ - تېپىپ كىرىپ قىشلىق ئوزۇق قىلاتتى. كۆپرەك

ئۇ تۇرپان يۈزى يۇقىرىسىدىكى بىنەملىككە ئۇرۇق سالاتتى. ئاغا - ئىنىلار ئوتتۇرىسىدا جارۇللا ئىمامدىن قالغان بىر ئۆكۈز ھارۋا بار ئىدى. ھەبىبۇللا بۇ ھارۋا بىلەن ياز كۈنلىرى تۇرپان يۈزىدىكى خۇمدانلاردىن بايلارنىڭ شەھەرگە سېلىۋاتقان ئۆي - ئىمارەتلىرىگە ھاك، خىشى توشۇپتتى؛ قىش كۈنلىرى شەھەر ئەتراپىدىكى گاڭگۈل، لەنتە يىزە، پىلا - چى خاڭلىرىدىن كۆمۈر ئەكىلىپ ساتاتتى. ئۇ زاماننىڭ ئۆكۈز ھارۋىلىرى تولىمۇ كېلەكسىز ئىدى. چاقى چۆگىلىمەي ئوقى چۆگىلەيتتى. يوللارنىڭ يامانلىقى ھارۋىگە شى زار - زار قاقشەتاتتى. ئۇزۇلمەي ماڭغان ئات - ھارۋىنىڭ چاقىلىرى يول بويى چوڭقۇر كاتاڭلارنى ھاسىل قىلاتتى. ئەتىياز يېقىنلاشقانسېرى بۇ كاتاڭلار تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ، يوللار بىزەپلىشىپ كېتەتتى. خاڭدا كۆمۈر بېسىق چاغلاردا قۇدۇق بېشىدىكى گۈلخان ئەتراپىدا كۈرەك جۇۋىنى غېرىبىچىسىغا يېپىنىپ كۈنلەپ تۈنەپ قالىدىغان ئىشلار پات - پات بو - لۇپ تۇراتتى.

ھەبىبۇللا ئاكا كۆمۈرنى بېسىپ ماڭغاندا ئۆكۈزگە جاپا قىلماسلىق ئۈچۈن پىيادە ماڭاتتى. بەزىدە ئۆكۈزگە يان دېشىپ ھارۋىنى تەڭ سۆرەيتتى. ئۇ چاغلاردا خاڭنىڭ داۋانلىرى ھارۋىگە شىنىڭ جېنىنى ئالاتتى. ھارۋىنىڭ چاقى كاتاڭلارغا ھەر بىر قېتىم جالاقلاپ چۈشكەندە، ھارۋىگە شىنىڭ يۈرىكىمۇ تەڭ ئېغىپ «خۇدا ئۆزۈڭگە ئامانەت!» دەيتتى. داۋانلاردىكى يولنىڭ تارلىقى ۋە خەتەرلىكىدىن ئات - ئۇلاغ بىلەن تۆۋەنگە بىراقلا غۇلاپ چۈشۈپ كېتىش خەۋ - پى قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارماغىدىلا تۇراتتى... تۈز يولغا چىققاندا ھەبىبۇللا ئاكا «خۇداغا شۈكرى!» دەپ ھار -

ۋەسىنى يانداپ مېڭىپ، ئۆكۈزگە يېنىك قامچا تۇرۇپ قويۇپ ناخشىسىنى باشلىۋېتەتتى:

ئىلىخونىڭ تاغلىرى،

تاغلىرىدا خاڭلىرى.

خاڭلىرىدا ئىشلەيدۇ

يوقسۇللارنىڭ باللىرى.

ئىلىنىڭ داۋاندىدىن

ئورۇق ئات ئۆتەلمەيدۇ.

خاڭدىكى مۇساپىرلار

پۇلى يوق كېتەلمەيدۇ.

قەشقەردىن چىققان باللار

تەڭدىن تولسى خاڭدا.

يۇرتىغا كېتەي دېسە،

بىردىن چاپىنى داڭدا...

ھەبىبۇللا ئازگەپ قىلىدىغان ئېغىر - بېسىق ئادەم ئىدى. ئابدۇۋەلى دادىسىنى ئەتسى - ئاخشىنى جۈزىدا ئولتۇرغاندا - تاماق ئۈستىدىلا كۆرۈپ قالاتتى. ئالدىن بۇ ئادەم يەنە كۈن بويى تىرىكچىلىك بىلەن سىرتتا يۈرەتتى. ھەبىبۇللا جۈزا يېنىدا چاپنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپ قالغان چاغلىرىدىمۇ ئۇنچىقماي، گويا ئۆزىنىڭ پۈتۈن كەچۈرمىشلىرىنى ناخشا بىلەن بايان قىلماقچى بولغاندەك، جۈزىنى چېكىپ ئولتۇرۇپ «گۈلزارەي» ئاھاڭىدا غىڭشىپ ناخشا ئېيتاتتى:

ئامان بولسۇن، ئامان بولسۇن،
دوستلىرىم ئامان بولسۇن.
دوستلىرىمغا قەست قىلغان
يەر بىلەن يەكسان بولسۇن.
قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قالدۇق
ئوتۇنچى ئاپىرىپ ساتسۇن.
غېرىدارم يېتىپ كەلسە،
غېرىب بېچارە، دەپ ساتسۇن...

ئابدۇۋەلى دادىسىنىڭ ناخشىسىنى جۈزىنىڭ گىرۋىكىگە ئىككىنى يۆلەپ ئولتۇرۇپ تىڭشايتتى. ناخشىنىڭ سېھىرلىك ئاھاڭى ئۇنىڭغا تۇرمۇشتىكى، كىشىلەر قەلبىدىكى نۇرغۇن سىرلارنى ئېچىپ بەرمەكچى بولغاندەك قىلاتتى.

* * *

ئاز ئۆتمەي ئاغا - ئىنىلار سوھتاجلىقتىن ئۆكۈز ھارۋىنى سېتىپ، پۇلىنى بۆلۈشۈپ خىراجەت قىلىشتى. ھەبىبۇللا دەڭدەرۋازىنىڭ ئەتراپىدىكى كۆمۈر بازىرىدا ① سەھرالاردىن كۆمۈر ئەكىرگەن ھارۋىكەشلەرنىڭ كۆمۈرىنى ئېلىپ پارچىلاپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان بولدى. بۇ بازاردا پەنجىملىكلەرنىڭ كۆمۈر باسقان ھارۋىلىرى قاتارلىق شىپ تۇرۇپ كېتىشەتتى. تاپقان پۇلى كۈندىلىك خىراجىتىگە ئاران يېتىدىغان شەھەر كەبەغەللىرى سېۋەتلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ پارچە كۆمۈر سېتىۋالاتتى. ھەبىبۇللاغا ئوخشاش

① بۇ بازار ھازىرقى دىئالى تىياتىر كۈلۈبى، ئورنىغا توغرا كېلىدۇ.

پارچە كۆمۈر ساتقۇچىلارنى «مېيپەنزىلەر» دېيىشەتتى. ھەببۇللا بەزىدە ھارۋىدكەشلەرنىڭ كۆمۈرىنى خېرىدارلارغا سودا قىلىپ قويۇپ ئانچە - مۇنچە چاي پۇلىمۇ ئالاتتى. مېيپەنزىلەر چۈشلۈك تامىقىنى ئادەتتە بازاردىلا يەيتتى. ئەينى يىللاردا خەنزۇ بازىرىدىكى ئاشخانلارنىڭ قاتارىدا خۇيزۇلار ئاچقان «تېنەنجىن گەنزە» دېگەن بىر داڭلىق ئاشخانا بار ئىدى. ھەببۇللا ئەنە شۇ ئاشخاننىڭ خېرىدارلىرىدىن ئىدى.

ھەببۇللا پېرىگە داپ چېلىشقا ئۇستا ئىدى. توغرى-كۆۋرۈك ئەتراپىدا پېرى ئوينالسا ئۇ چاقىرىلماي قالمايتتى. ئۆكۈز ھارۋىدىن ئايرىلىپ قالغان ھەببۇللا ئەمدىلىكتە قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى پېرىلەرگە بېرىپ داپ چېلىپ ئاز - تولا تاپاۋەت قىلىپ ئۆتكۈزۈۋاتقان بولدى. ئاغرىقلارنى ئىلمىي ئۇسۇلدا داۋالاش بولمىغان ئۇ زامانلاردا مۇنداق پېرى ئويۇنى تازىمۇ ئەۋج ئېلىپ كەتكەنىدى. توغرىكۆۋرۈك، ساي مەھەللىلىرىدە ئاۋۇت باخشى، مەخپىر باخشى، ھاشىم باخشى دەيدىغان داڭلىق باخشىلار بار ئىدى. «چوكان باخشى» دەيدىغان يەنە بىر ئايال باخشىمۇ بولىدىغان. قەدىمكى شامان، ئاتەشپەرەسلىك ئەقىدىلىرى تەسىرىدىن قالغان بۇ «پېرى ئويۇنى» غەلىتە ۋە قىزىق بولاتتى. بۇ ئويۇن كېيىنكى زامانلارغا كەلگەندە شۇ زاماننىڭ ناخشا - ئۇسسۇللىرىنىمۇ ئۆزىگە ئارىلاشتۇرۇپ ئۆزگىچە تۈس ئالغانىدى. ئۇششاق بالىلار قورقۇش ۋە قىزىقىش ھېسسىياتى بىلەن پېرى بولغان ئويۇننىڭ پەنجىرلىرىگە يامشاتتى. ئابدۇۋەلى ئۇنچى قېتىم دادىسىغا ئەگىشىپ پېرىگە بارغان كۈنىنى زادى ئۇنتۇمايدۇ. بۇ كېچە ئۇنىڭغا ئاجايىپ سىرلىق خاتىرىلەرنى

ھەدىيە قىلغانىدى ... ئۇ دادىسىنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ، پېرى بولىدىغان ھويلىغا كىرىش بىلەن بۇلۇڭ - پۇچقا، تام تۇۋىلىرىگە يېقىۋېتىلگەن نۇكچىلارنى كۆردى. ئىشىك ئالدىغا قويۇلغان ئىسرىقدانلاردىن قويۇق ئىس كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ھاۋانى ماي ۋە ئادىراسماننىڭ ھىدى قاپلىغانىدى. نېرىراقتا داپچىلارنىڭ داپ قىزىتىش ئۈچۈن يېقىپ قويۇلغان گۈلخان كۆيۈپ تۇراتتى.

پېرى بولىدىغان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئارغامچىدىن تۇغ بېكىتىلمىپ، تۇغ بېشىغا يەتتە ئۆيدىن تىلەپ كېلىن گەن ئاممىشىل بوغغۇچىلار باغلىۋېتىلگەنىدى. پېرىگە چا - قىرىلغان قولۇم - قوشنىلار تام ياقىلاپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇشاتتى. كېسەل كىشىنى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقا ئېسىلدۈرۈپ، قېلىمگە قارىتىپ يۈكۈندۈرۈپ قويغانىدى. باخشى تەردت ئېلىپ، يالىڭاياغ بولۇپ، كېپەندەك كەڭ، ئۇزۇن ئاق كۆڭلەكنى كىيىپ، داپنى ئاستا شىرىقلاتقىنىچە كېسەلنىڭ بېشىغا كېلىپ بىرنەچچىلىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

- ئىشىنىڭ بېشى بىسىمىلا،
- ئىش باشلىدىم بىسىمىلا،
- قۇرئان بېشى بىسىمىلا،
- يولغا كىردىم بىسىمىلا،
- ياسىن بېشى بىسىمىلا،
- بىسىمىلانىڭ ھۈرمەتىدىن،
- ياسىنلارنىڭ دېمىدىن،
- قۇرئانلارنىڭ نۇرىدىن،
- تىلەك تىلەي سېنىڭدىن،

ئىجازەت قىل خۇدايىم.

 ئاللاھۇ مۇتەللىمىدىن،
 جاپايى ئالەمدىن،
 جىممىكى لەشكەرلەردىن،
 ھەزرىتى زامانەمدىن،
 قۇدرىتى خۇدايىمىدىن،
 جاپايى ئالەمدىن...

باخشى ئەنە شۇنداق سىرلىق سۆزلەر بىلەن ئۇزاق
 تىن - ئۇزاق ئوقۇغاندىن كېيىن، داپىنى داپچىلارغا چۆر
 رۇپ بېرىپ، تۇغنى چۆگىلەپ پىرقىراشقا باشلىدى. داپچىلار
 قىزىتىلغان داپلىرىنى بولۇشىغا داراڭلىتىپ، چۈشمىسىپ بول
 مايدىغان پېرى ناخشىلىرىنى باشلىۋەتتى.

- زۇلپىي - زۇلپىي ھەسسۇلتان غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي ھەق ساساق غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي خان پاشا غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي غوجا سەت غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي غوجاخمەت غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي سېپىت ئاپئاق غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي شاھزادە غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي تۇغلۇق تۆمۈرخان غوجام،
- زۇلپىي - زۇلپىي شەيمىخ بۇزىرىكۋا غوجام.

بىر تەلپىم پىرلاردىن،

بىر تەلپىم سىلەردىن،
 بىر تەلپىم تۇغلاردىن،
 بىر تەلپىم پىرلاردىن،
 پىرلار ھەقىقى تەلپىمەن،
 تۇغلار ھەقىقى تەلپىمەن...

باخشى قولغا خەنجەرنى ئېلىپ «ئاللا، دە!» دەپ ۋار-
 قىراپ تېخىمۇ تېز پىرقىراشقا باشلىدى. داپچىلار داپىنى تېخىمۇ
 مۇقاتتىق داراڭلىتىپ ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراشقىلى تۇردى:

- چىلتەنلىرىنىڭ چىل بولدى،
- باسقان ئىزىنىڭ كۈل بولدى،
- ئەبىيا ھەقىقى تەلپىمەن،
- ئەۋلىيا ھەقىقى تەلپىمەن،
- يېتىمىلار ھەقىقى تەلپىمەن،
- شېھىتلەر ھەقىقى تەلپىمەن،
- يا ئاللا يەي، يا ئاللا،
- يا ئاللا يەي، يا ئاللا...

باخشى چوڭ ئويۇنغا چۈشۈش بىلەن داپچىلار تېخىمۇ
 قىزىپ كەتتى. باخشى بۇردەك ھۇۋلاپ، «ئاللا، دە!» دېسە،
 «ئاللا، دە!» دەپ قۇيۇندەك پىرقىرايتتى. ئۇنىڭ كەڭ كۆڭ
 لىكىنىڭ ئېتەكلىرى پۇتى ئەتراپىدا دۇپدۇگىلەك دائىرە
 ھاسىل قىلاتتى. بۇ — ئەلنەغمەمۇ، كېسەلنى داۋالاشمۇ
 ياكى جىن - شەيتانلارنىڭ ئەسەبىلىكىمۇ؟ ھېچنىمىنى پەرق
 ئېتىپ بولمايتتى. ئابدۇۋەلىگە جىن - ئالۋاستىلار نەق پېرى

بولۇۋاتقان ئۇيىنىڭ ئۆگزىسى ئۈستىدە دۈكۈزلەپ ئۈسسۈل
ئويىنىشماۋاتقاندا بىلەنپ قارا تەرگە چۆمۈپ كەتتى. باخ
شىنىڭ كۆزلىرى ئالەمىپ، ئاغزىدىن چىققان كۆپۈكلەر ھەر
تەرەپكە چاچرايتتى. ئۇ خەنجىرىنى شاراقلىتىپ ھەر بىر
ئادەمگە ھەيۋە قىلىپ، پىرقىراپ كېلىپ كېسەلنى خەنجەر-
لەيتتى. ئادەملەر قورقۇنچ ئىچىدە «ئاللا!» دەپ چۇقان
سېلىشتى...

ئادەتتە مۇنداق چوڭ پېرىلەرنىڭ ئاخىرى كېسەل
غولىغا كەتمەننى قىزىتىپ بېسىش، توخۇ بوغۇزلاپ قېنىسى
ئېقىتىشقا ئوخشاش رەسمىيەتلەر بىلەن ئاخىرلىشاتتى. سە-
ھەرگە يېقىن كېسەلنى باش - كۆزىنى چۆمكەپ تالاغا ئېلىپ
چىقاتتى، بۇ «كۆچۈرۈش» دەپ ئاتىلاتتى. جىنلارنى
قاچۇرۇش ئۈچۈن قايتا ئوت يېقىپ، ئىسرىق سېلىپ كېسەل
بېشىدىن ئۆرۈپ تاشلىۋەتكەندىن كېيىن، كېسەلگە «ئىددەت»
سېلىپ قوياتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئاغرىق ئۈچ كۈندىن
يەتتە كۈنگىچە تالا - تۈزگە چىقمايتتى. ئىددىتى ئىچىدە
يات كىشىلەرنىڭ بۇ ئۆيگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايتتى.

بەزى ئېغىر كېسەللەرنى ئۈچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە دا-
ۋاملىق ئويىنىتىدىغان ئىشلارمۇ بولاتتى. مۇنداق پېرىلەردە
داپچىلار پېرى ناخشىلىرى تۈگەپ قالسا، خەلق ناخشىلىرىنى
ئۇلاپ، داۋاملاشتۇرۇپ ئېيتىۋېرەتتى. بەزىبىر نېرۋا خا-
راكتېردىكى كېسەللەر ئاشۇ ناخشا - ساز، چۈشىنىكسىز ھە-
رىكەتلەرنىڭ سېھىرلىك كۈچى بىلەن ساقىيىپمۇ قالاتتى؛
بەزى كېسەللەر ھارغىنلىق يېتىپ جەھەننەمگە بىراقلا سە-
پەر قىلاتتى.

بۇ ئىشلارنىڭ ئىچىدە ناخشىلىرىنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكە بولىدۇ.

* * *

تۇرمۇشنىڭ ئېغىرچىلىقىدىنمۇ ياكى تەقدىرنىڭ بۇي-
رۇقى شۇنداقمۇ، ئاز كۈنلەردىن كېيىن ھەبىبۇللا ئۆزى
ئاغرىپ يېتىپ قالدى. ئۇ پات - پات بالىلىرىنى ئەتراپىغا
يېقىپ، جۈزىنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ھەسرەتلىك ناخشىلارنى
ئېيتاتتى.

مەن ئۆزۈم نامرات يىگىت،
بالىلىرىمنىڭ ئەڭمى يوق.
ئالتە يەردىن ئۇن تىلەپ،
ئەڭلەكنى تاپسام، تەڭنە يوق.
دەرد - ئەلەملەر كېلىدۇ،
ئوغۇل بالانىڭ بېشىغا.
سايدا تۈگمەن چۆكەلمەيدۇ،
كۆزدىن ئاققان يېشىغا.

— بالام ئابدۇۋەلى ئاڭلىدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى بىر
كۈنى ھەبىبۇللا، — ئوغۇل بالانىڭ بېشىغا ھەر كۈنلەر
كېلىدۇ. سەن چوڭ بولساڭ نېمە ئىش قىلارسەن؟
— ناخشىچى بولمەن! — دېدى ئابدۇۋەلى
ئويلىنىپلا.

— ھەي جېنىم بالام! — دەپ كۈلۈپ كەتتى ھەبىب-
بۇللام، — ناخشا ئېيتىپ جان باقىلى بولامدۇ؟! ناخشا
دېگەن ئىچ پۇشۇقىدا كۆڭۈلدىكى ھەسرەتنى يېنىكىلىتىش
ئۈچۈن ئېيتىپ قويدىغان نەرسە. سېنى ئوبدانراق بىر ھۈ-

نەزگە بەرسەك بولاتتى،
 ھەبىبۇللا كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ بالىلىرىغا ناخ
 شىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان بولۇپ قالدى.
 — ھەلىمە! — دەپ ئايالىنى چاقىردى بىر كۈنى ئە-
 تىگەنلىكى ئۇ، — قاسىمنىڭ قېشىغا بالىلاردىن بىرەرنى
 ئەۋەتسەك، ئازراق يارماق ئۆتتە ئېلىپ كەلسۈنمىكەن.
 قاسىم تاشچى ھەبىبۇللانىڭ ئەك يېقىن ئاغىنىسى
 ئىدى. ھەلىمەخان ئابدۇۋەلىنى ئۇنىڭ ئۆيىگە يولغا سالدى.
 ئۇ كەملەردە سېرىق مايلىق قەغەزدىن ئىشلەنگەن گوۋازا
 پۇللار، يېپىقا ئۆتكۈزۈلگەن مېس يارماقلار، بامبۇك ياكى
 ستالدىن ياسالغان پەيزى، لىڭپياۋ ئوخشاش يەرلىك ۋە
 مەركىزىي ھۆكۈمەتلەرنىڭ خىلمۇ خىل پۇللىرى خەجلى-
 نەتتى. قاسىم تاشچى ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ئابدۇ-
 ۋەلىنىڭ بىلىمىگە ئىككى تىزىق يارماقنى ئارتىپ قويۇپ:
 — ئوغلۇم، ئاز بولسىمۇ ماۋۇ پۇلنى خىراجەت قىلىپ
 تۇرۇڭلار، كېيىن يەنە ئەۋەتىپ بېرەرمەن، — دېدى.

ھەبىبۇللا پۇلغا ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن ماقا ئالغۇزدى.
 بىلگەندەك ئاز كۈندىن كېيىنلا ئۇ ئالەمدىن ئۆتتى. شۇ
 يىلى ئۇ ئەللىك ئالتە ياشقا كىرگەنىدى.

بەشىنچى باب

مەكتەپ

ئابدۇۋەلىنىڭ ئانىسى ھەلىمەخان ئوتتۇرا بوي، زىلۋا
 ئايال ئىدى. ھەبىبۇللانىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇ بەش

بالا بىلەن قالدى. ئابدۇۋەلىنىڭ ئابدۇلئەزىز ئىسىملىك
 ئاكىسى، ئىمىنەم دېگەن ھەدىسى، غوپۇرجان دەپ ئىسمى
 ۋە شەرۋاننىم ئىسىملىك بىر سىڭلىسى بار ئىدى. بۇ بەش
 بالا بىلەن تۇل قالغان ئانا بالىلىرىنى بېقىش ئۈچۈن پۈتۈن
 مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئىش - كۈشىنى قىلىدىغان بولدى. ھە-
 لىمەخان ساڭزا سېلىشقا ناھايىتى ئۈستى ئىدى. ھېيت - ئا-
 يەملەردە ئۇ ئۆيىمۇ ئۆي يۈرۈپ ساڭزا سېلىپ ناھايىتى
 ئالدىراش بولۇپ كېتەتتى. باشقا چاغلاردا ئۇنىڭ ساڭزا
 سالغاندا ئىشلىتىدىغان مايدا قىزارغان بىر جۈپ ياغىچى تو-
 رۇستا قىستۇرۇقلۇق تۇراتتى. ھەلىمەخان يەنە مەھەللىدىكى
 تۇغۇت ئىشلىرىغىمۇ ئارىلىشائىتى. كۈندۈزلىرى خەقلەرنىڭ
 ئىشىكىدە پالاقلاپ، كېچىلىرى بالىلىرىغا تاماق ئېتىپ، ئۇ-
 لارنىڭ يىرتىقىنى يامايىتى. مۇشۇنداق تىنىمىسىز پالاقلاشلار
 سەۋەبىدىنمۇ، ئۇ ئولسۇم ئورۇق، ئاجىز ئىدى. بەزى
 كېچىلىرى ھەلىمەخان بالىلىرىنى ياتقۇزۇۋېتىپ، چىراغ تۇ-
 ۋىدە ياماق ياماپ ئولتۇرۇپ ئاسنا ناخشا ئېيتىپمۇ قوياتتى.

گۈلمۇ خوپ، غۇنچىمۇ خوپ،
 ئېچىلدۇرۇپ قىسقانىمۇ خوپ.
 چوڭ بولۇپ دەرد تارتقۇچە
 كىچىك تۇرۇپ ئۆلگەنمۇ خوپ...

مۇنداق چاغلاردا قاتار ياتقان بالىلار ئىچىدە بىرلا
 بالا يەسسى كۆزلىرىنى تورۇسقا تىككىنىچە ئويغاق ياتاتتى.
 ئاپىسىنىڭ ناخشىسى ئابدۇۋەلىنىڭ خىيالىنى چىراغنىڭ ئاجىز
 نۇرى يورۇتۇپ تۇرغان بۇ ئۆيىدىن يىراقلاشقا ئېلىپ

كېتەتتى. قاسم تاشچىنىڭ ھويلىسىدا ئېچىلىپ تۇرغان رەڭ مۇرەڭ گۈللەر، باھار قۇشلىرى ئۇچۇپ ئۆتۈۋاتقان تىنىق ئاسمان، بارات كېچىسى سۇۋادان تېرەكلەر ئارىسىدا ئېسىلىپ تۇرغان تولۇن ئاي، تۇغنى پىرقىراپ ھۇۋلاۋاتقان باخشى، مۇدەھىش ئۆلۈم، گۈزەللىك - خۇنۇكلۇك، يارىلىش - يوقىلىش ھادىسىلىرىگە تولغان بۇ دۇنيا بالغا تولمۇ سىرلىق كۆرۈنەتتى... تۇرۇپلا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاپئاق يوپۇق يېپىلغان تاۋۇت كېلەتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ دادىسى دەپنە قىلىنغان كۈنى يىز - يىز ئاپتاپلىق ئىسسىق بولغانىدى. جامائەت تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ ئالتۇنلۇققا ① ئېلىپ چىقىشتى. تۇپراق بېشىغا كەلگەندە، كىمدۇ بىرى ئابدۇۋەلىنى قولىدىن يېتىلەپ تامنىڭ تۇۋىدىكى سايىگە ئەكىلىپ قويدى. ئابدۇۋەلى ئەنە شۇ يەردە تۇرۇپ مەھەللە ئىمامىنىڭ سوزۇپ ئوقۇغان ئايىتىنى ئاڭلىدى. تېخى بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدىلا جوزىنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ناخشا ئېيتقان مېھرىبان دادىسىنىڭ ئەمدى مەڭگۈ قايتىپ كەلمەيدىغان بولۇپ قارا يەرنىڭ قوينىغا كىرىپ كېتىپ بارغانلىقىغا ئۇ ئۆزىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ ئىشەندۈرەلمەيتتى...

— ئابدۇۋەلى ئويغاقمۇ سەن؟

— ھە.

— يىغلاۋاتامسەن نېمە؟

— دادام ئېسىمگە كېلىپ قالدى، ئاپا.

— ئۆلۈم دېگەن ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار بالام...

— سەنمۇ ئۆلۈپ كېتەمسەن؟ مەنمۇ ئۆلۈمەنمۇ؟

— خۇدانىڭ تەقدىرى شۇنداق، ۋاقتى كەلگەندە

① ئالتۇنلۇق - غۇلجىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى چوڭ قەبرىستانلىق.

ھەممىمىز ئۆلىمىز. مانا ھۇشۇ بىرنەچچە يىلنىڭ ئىچىدىلا بوۋاڭدىنمۇ، داداڭدىنمۇ ئايرىلىپ يېتىم بولۇپ قالدۇق. بوۋاڭ رەھمەتلىك ئىسمىنى قوينىدىغان چاغدا، يىغلىغان ئاۋازىڭنى ئاڭلاپ «كىچىككىنە تۇرۇپ ئاۋازىڭنىڭ يامانلىقىنى قاراڭلار بۇنىڭ، خۇدايىم بۇيرۇسا ئۆزۈم ئوقۇتۇپ قارىي - قۇرئان قاسىمى» دېگەنىدى. ئەتە سېنى پاكار موللامغا ئاپىرىپ بەرسەم بولامدەككىن...

ئابدۇۋەلى ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى مەكتەپكە ماڭغان بالىلارنى كۆرگەندە «ئاپام مېنى قاچان مەكتەپكە بېرەر» دەپ ئۇزۇندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتى. ئاپىسىنىڭ ھازىرقى سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇ خۇشال بولۇپ ئۇخلاپ قالدى.

پاكار موللامنىڭ مەكتىپى دولان دەرۋازىسى ئىچىدە ئىدى. ئابدۇۋەلى بۇ يەردە بىرنەچچە ۋاقىت ئوقۇغاندىن كېيىن، ئۆيىگە يېقىنراق دەپ «ئاقدەڭ مەسچىتى» يېنىدىكى بۇرھان ھاجىم ئاچقان مەكتەپكە قايتىپ كەلدى. بۇ يەردە بالىلار قوپال تاختايلارنى مەقلاپلا ياساپ قويغان جوزا - بەندىگەلەردە قىستىلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئالدىدىكى گۈر-جەك چوڭلۇقىدىكى تاختايغا يېزىپ بېرىلگەن خەتلەرنى يادلىشايتتى. بالىلارغا ساۋۇت خەلىپىتىم، شەھەر ئىچىلىك تېپىپ قارىي دېگەن كىشىلەر ساۋاق بېرەتتى. بالىلارنىڭ زىر - زەۋەرلەرنى ھەجىلەپ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرى مەكتەپتىن خېلى يىراقلاغىچە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بالىلار ھەر

جۇمە كۈنى دەم ئالاتتى. پەيشەنبە كۈنى بالىلارنى ئازاد قىلىپ، دېھقان چاغدا مەكتەپنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ «ۋەش-شەمشى» ئوقۇيدىغان ئىش بار ئىدى. ئەلپەت بۇ ئىشقا ئاۋازى ياخشى بالىلارنى بەلگىلەيتتى. ئابدۇۋەلىگە بۇ ۋەزىپىنى ئادا قىلىش توغرا كېلىپ قالغان چاغلاردا ئۇ چوڭ بالىلارنى دوراپ ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ: — ۋەششەمشى ۋەزىۋىھا، ۋەلقەمىرى ئىزا ساجاھا!... — دەپ ھەۋەس بىلەن ۋارقىرايتتى.

كېيىن، ئاقدەڭ مەسچىتىنىڭ ئىمامى سەدىر ئىمام يەتتە - سەككىز يېتىم بالىنى يىغىپ، مەسچىت ئىچىدىكى ھۇجرا رىدا ئوقۇتۇشقا باشلىدى. ئابدۇۋەلىمۇ بۇ مەكتەپكە كىردى. رامزان، پارات ئايلىرىدا مەسچىتنىڭ ئىمام - مەزىنلىرى بۇ بالىلارنى ئەگەشتۈرۈپ يىت - پوشكال يىغاتتى. بالىلارغىمۇ ئازدۇر - كۆپتۈر نېمەسۋە تېگەتتى. رامزان ئايلىرىدا مەسچىتتە قارىيلار خەتمىدىن ئۆتكەندە، خەتمە ئارىلىقىدا تەسۋى ئوقۇيدىغان ئىش بار ئىدى. سەدىر ئىمام ئا - ۋازى ياخشى بىرنەچچە بالىنى تەسۋى ئوقۇشقا ئۆگەت كەندى. بۇ بالىلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇۋەلىمۇ بار ئىدى. تەس - ۋى: سۇبھانەزىل مۇلكىۋەل مەلەكوت، سۇبھانەزىل ئىززە - تىۋەل، ئەزەمەتۋەل، قۇدىرەتۋەل، كەبىرىيا تەۋەل جەبەرۇت... دېگەن سۆزلەر بىلەن ئوقۇلاتتى. ئابدۇۋەلى بۇ ئەرەب چە سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمىسىمۇ، تەسۋىنىڭ ئا - ھاكىمى ناھايىتى مۇڭلۇق كەلتۈرۈپ، بېرىلىپ ۋارقىرايتتى. بەزىدە ئۇ ئەتراپتىكىلەرنىڭ «ھوي، مۇنۇ چارۇللا ئىمام نىڭ نەۋرىسىنىڭ نەپىزى قالىتسەكەنا!» دېيىشكەنلىرىنى ئاڭلاپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇ تېخىمۇ روھلىنىپ كېتەتتى.

يوقسۇللۇق ئابدۇۋەلىنى ئاخىر نۇر ئاقساقال مەسچىتى ئىچىدىكى مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. ھەلىمىخان: نۇر ئاقساقال مەسچىتى ئىچىدىكى مەكتەپتە يېتىم بالىلارغا ئوبدان قارايدىكەن، ئوقۇش ھەققى ئالمايدىكەن، دەپ ئاڭلاپ ئوغلىنى شۇ مەكتەپكە ئەكىلىپ بەردى.

نۇر ئاقساقال مەسچىتى ئىچىدىكى مەكتەپنىڭ سېلىنغان مەسچىتلەرنىڭ بىرى ئىدى. مەسچىت مېھرابىنىڭ ئۈستىدىكى راۋاق بىلەن دەرۋازا ئۈستىدىكى راۋاقلارنىڭ ئۈچى كۆككە تاقىشىپ تۇرغاندەك قىلاتتى. راۋاقلارنىڭ قارىلىغىچ قانىتىدەك كېرىلگەن لەمپىلىرى ئاستىدا سانسىز كەپتەرلەر كۆكۈلدايتتى. مەسچىت قورۇسى ئىچىگە تىۋت چامى چوڭ خىمىلار تەكشى يېيىتىلغانىدى. مەسچىت ۋە راۋاقلارنىڭ تۇۋرۇك، لىم، توغرا ياغاچلىرى ۋە تاملىرىغا خىلمۇ خىل گۈل - چېچەكلەرنىڭ شەكلى ماھىرلىق بىلەن نەقىش لەنگەندى. مەسچىت قورۇسى ئىچىدە قاتار كەتكەن ھۇجرا رىدار، قارىيلار ئۈچۈن سېلىنغان خاس ئۆيلەر ۋە سەرراپ بار ئىدى. پېشايۋانلاردا دائىم تەرەت ئۈچۈن سۇ تولدۇرۇلغان ئۇرىيلار ھازىر تۇراتتى. بۇ مەكتەپتە كۆپىنچە خۇيزۇلارنىڭ بالىلىرى، شۇ ئەتراپتىكى بايلارنىڭ بايۇچە چىلىرى ئوقۇيتتى. يېتىم - كەمبەغەل بالىلارغا بايلارنىڭ مەسچىتكە قىلغان سەدىقە - زاكات پۇلىدىن دەپتەر - قەلەم، ئانچە - مۇنچە كىيىم - كېچەكمۇ قىلىپ بېرىتتى. ئو -

قۇش شارائىتى ۋە تۈزۈمى ئابدۇۋەلى ئىلگىرى ساۋاق
ئالغان مەكتەپلەردىن خېلىلا ئالاھىدە ئىدى.
بۇ يەردىكى بەزى بالىلار ناھايىتى شوخ ئىدى.
خەلىپىم يوق چاغلاردا ئۇلار مەسچىتنىڭ ئوقۇشىغا ئۆ-
تۈپ دۈپۈرلىشىپ جاڭزا تېپەتتى. ئۇ چاغلاردا، يىراقىلار-
دىن كېلىدىغان سودىگەرلەر شەھەرگە تۆگە كارۋانلىرى بى-
لەن كىرىپ كېلەتتى. ئۇزۇن چۆل يوللىرىنى بېسىپ كەل-
گەن بۇ تۆگىلەر بويىنىدىكى كولدۇرمىلىرىنى ئېغىر كولدۇر-
لىق بىلەن ھۇرۇنلۇق بىلەن قەدەم ئېلىپ شەھەر دەرۋازىسى
ئەتراپىدىكى دەڭلەرگە قاراپ سىلجىپتتى، مەكتەپتىن قايت-
قان بالىلار يۈگۈرگىنىچە بېرىپ تۆگىلەرنىڭ تىزىدىكى
ئۇزۇن يۇڭلارنى يۈلۈپ قاچاتتى - دە، ئاندىن بۇ يۇڭلار-
نى تۆمۈر يارماققا ئۆتكۈزۈپ جاڭزا ياسىشاتتى.
ئابدۇۋەلىنى ھەممىدىنمۇ بەك قىزىقتۇرىدىغىنى مەس-
چىت دەرۋازىسى ئۈستىدىكى ئاشۇ ئۈچ قەۋەتلىك ئېگىز
پەشتاق ئىدى. پەشتاق ئۈستىدە ھېيت - ئايەم كۈنلىرى
ناغرا چېلىناتتى. رامزان ئايلىرىدا ناغرا شەك كېچىسىدىن
باشلاپ بىر ئاي چېلىناتتى. زونىڭ ناغرىسى كېچە سائەت
ئىككىدىن باشلاپ كىشىلەرنى ئويغىتاتتى. كۈندۈزكى ناغرا
نامازدىگەردىن كېيىن باشلىنىپ تاكى ئىپتار ۋاقتىغىچە
داۋام قىلاتتى. ھېيت ناغرىسى شەھەرنىڭ ئۈچ يېرىدە -
شەھەر ئىچى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ ئالدىدا، قارىدۆڭ مەس-
چىتىنىڭ ئالدىدىكى پەشتاققا ۋە نۇر ئاقساقال مەسچىتى
ئۈستىدە چېلىناتتى. ھەر بىر ناغرىخانىلارنىڭ ناغرا
ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئوغ بەگلىرى بولاتتى. ئەتە ھېيت
دېگەن كۈنى ھەممە ناغرىخانىلاردا نامازشامدىن

باشلاپ ناغرا چېلىنىپ ھېيتنىڭ خەۋىرى يەتكۈزۈلەتتى.
ئۇ زامانلاردا توغرىكۆۋرۈك ئەتراپىدا يۈسۈپ قالماق،
ئىسرائىل پەش، ماماز، ھېيتاخۇن تاڭگازا، سادىق، ئاكا-
ئۇكا ئىسرائىل، ئىسمايىل قاتارلىق داڭلىق ناغرىچىلار
بار ئىدى. ئۇلار سېپىل ئىچى - بەيتۇللا تەرەپتىن ئاڭ-
لىنىۋاتقان ناغرا ئاۋازىنى بېسىپ چۈشۈش ئۈچۈن بەس -
بەستە ناغرا چېلىشاتتى. ئادەتتە ھەر بىر ناغرىخانىلاردا
باش، ئوتتۇرا، ئاياغ ناغرا بولۇپ بىر جۈپتىن ئالتە
ناغرا، بىر دۇمباق بولاتتى. ھېيت كۈنلىرى بۇنىڭغا يەنە
كاناي، سۇنايلار قېتىلىپ قالىتىن قىزىپ كېتەتتى. ناغرا
پەدىلىرى: قوش سەنەم، سەنەم، مۇشاۋىرەك، سەيلىگاھ، شا-
دىيانە، سەھەر يار دېگەندەك چوڭ پەدىلەرگە بۆلۈنەتتى.
ھەر بىر پەدىلەرنىڭ يەنە چوڭ - كىچىك سەلىقىلىرى، چۈ-
شۈرگىلىرى بولاتتى. ھېيت كۈنلىرى يېرىم كۈن شادىيانىگە
چېلىنىپ، چۈشتىن كېيىن چوڭ پەدىلەرگە چېلىش باشلىنات-
تى. ناغرا چېلىشقا زوقمەن ئادەملەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.
ئۇستا ناغرىچىلار باش ناغرىدا ئولتۇراتتى، ئوتتۇرا، ئا-
ياغ ناغرىلارنى چالغۇچىلار باش ناغرىغا ئەگىشىپ ئەڭ-
كەش قىلاتتى. يېڭى ئۆگەنگۈچىلەر ئىشنى دۇمباق ئورۇش-
تىن باشلايتتى.

ناغرىخانىنىڭ ئۈستى قالايمىقانلىشىپ كەتمەسلىكى
ئۈچۈن پەشتاقنىڭ ئاستىدا ئىشىك توسىدىغان ئادەم بو-
لاتتى. ھەۋەسەنلەر ئىشىك تورىغۇچىغا مىڭ قېتىمچە يال-
ۋۇرۇپ، ئۈستىگە چىقىش پۇرسىتىگە ئاران ئېرىشەتتى.
بەزىدە مۇنداق بەختكە ئابدۇۋەلىمۇ مۇيەسسەر بولۇپ قا-
لاتتى. ئايھاي! ناغرىخانىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ تۆۋەنگە

قارىسىڭىز نېمىدېگەن ھەيۋەت دېمەمسىز. ناغرىخانا ئالدىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ياتقان شەھەر سېپىلى، مەھەللە ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسى ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇرغان سانسىز تۇرخۇنلار، ئالسىپىشلى كىيىنىپ، ناغرىخانا تەتراپىدا ھېيت ئويناۋاتقان سانسىز ئادەملەر، كۆڭۈللۈك پاراڭلار بىلەن ياشلىقنى ئەسلىشىپ ئولتۇرۇپ پەيزى تېلەۋاتقان مويىسىپىتلار، بىر - بىرىگە بېقىشىپ پىرقىراپ قىزىشىپ كەتكەن ئۇسسۇلچىلار... ئاتلىرىنىڭ بويىنىغا قوڭغۇراق، خادىك ھارۋىلىرىنىڭ دوغىلىرىغا پەرەڭ ياغلىقلارنى ئېسىپ، قارى دۆڭ بىلەن شەھەر ئىچى، نۇر ئاقساقال مەسچىتىنىڭ ئوت تۈرىسىدا گۈلدۈرلەپ مېڭىپ تۇرغان ھارۋىلار... ناغرا - دۇمباقلارنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى، ئېلىپساتارلارنىڭ ۋارقىراشلىرى، شادلىققا چۆمگەن بالىلارنىڭ چۇقانلىرى... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئابدۇۋەلىنىڭ خاتىرىسىدە چوڭقۇر تەسىراتلارنى قالدۇراتتى... ئەنە شۇ يىللاردا ئۇ ناغرا پەردىلىرىگە قۇلىقىنى پۈشۈردى. چوڭلارغا ئەگىشىپ دۇمباق ئۇرۇشىنى ئۆگەندى. كېيىنكى يىللارغا كەلگەندە ئۇ نۇر ئاقساقال مەسچىتىنىڭ ئاساسلىق ناغرىچىلىرىدىن بولۇپ قالدى.

قارىسىڭىز نېمىدېگەن ھەيۋەت دېمەمسىز. ناغرىخانا ئالدىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ياتقان شەھەر سېپىلى، مەھەللە ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسى ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇرغان سانسىز تۇرخۇنلار، ئالسىپىشلى كىيىنىپ، ناغرىخانا تەتراپىدا ھېيت ئويناۋاتقان سانسىز ئادەملەر، كۆڭۈللۈك پاراڭلار بىلەن ياشلىقنى ئەسلىشىپ ئولتۇرۇپ پەيزى تېلەۋاتقان مويىسىپىتلار، بىر - بىرىگە بېقىشىپ پىرقىراپ قىزىشىپ كەتكەن ئۇسسۇلچىلار... ئاتلىرىنىڭ بويىنىغا قوڭغۇراق، خادىك ھارۋىلىرىنىڭ دوغىلىرىغا پەرەڭ ياغلىقلارنى ئېسىپ، قارى دۆڭ بىلەن شەھەر ئىچى، نۇر ئاقساقال مەسچىتىنىڭ ئوت تۈرىسىدا گۈلدۈرلەپ مېڭىپ تۇرغان ھارۋىلار... ناغرا - دۇمباقلارنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى، ئېلىپساتارلارنىڭ ۋارقىراشلىرى، شادلىققا چۆمگەن بالىلارنىڭ چۇقانلىرى... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئابدۇۋەلىنىڭ خاتىرىسىدە چوڭقۇر تەسىراتلارنى قالدۇراتتى... ئەنە شۇ يىللاردا ئۇ ناغرا پەردىلىرىگە قۇلىقىنى پۈشۈردى. چوڭلارغا ئەگىشىپ دۇمباق ئۇرۇشىنى ئۆگەندى. كېيىنكى يىللارغا كەلگەندە ئۇ نۇر ئاقساقال مەسچىتىنىڭ ئاساسلىق ناغرىچىلىرىدىن بولۇپ قالدى.

ئىككىنچى قىسىم

تىرىكچىلىك يولىدا

ئالتىنچى باب

تاڭپاڭچى بالا

تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى ئابدۇۋەلىنى غەمىسىز ئوينايدىغان بالىلىق تۇرمۇشتىن تېزلا قول ئۈزۈپ تىرىكچىلىك يولىغا كىرىشكە ئالدىراتتى. 20 - يىللارنىڭ بېشىدا توغرىكۆۋرۈكتە ئابدۇلغوجا دېگەن بىر كىشى تاڭپاڭ ① ئاچقاندى، ھەلىمىخان ئوغلىنى «ئىشقا كۆزى پىشىپ قالسۇن» دەپ شۇ يەرگە ئاپىرىپ بەردى، راستىنى ئېيتقاندا بۇ تاڭپاڭخاندا كىچىك بالا قىلىشقا لايىق ئىشىمۇ يوق ئىدى. ھەممە ئىش كۈچ تەلپ قىلاتتى. تاڭپاڭخاننىڭ بۇلۇڭلىرىدا ئاشايىق ئېچىتىلىدىغان غايەت زور ياغاچ تۈڭلار بار ئىدى. يوغان داش قازاندا دائىم پورۇقلاپ قىيام قايناپ تۇراتتى. ئىشلەمچىلەر داش قازاندىكى قىياملارنى ئۇزۇن ياغاچلار بىلەن توختىماي چېلىپ، قۇيۇلغاندا ئەمبەللەرگە ئالاتتى. ئاندىن ئۇنى تار-

① تاڭپاڭزا ياسايدىغان دۇكان ئۆي.

تىپ پىشلىدۇرۇپ، ھەرخىل تاڭگازىلارنى ياسىشقا تىنى. بۇ يەردە ئاق تاڭگازا، باڭزا، پۇرچاق تاڭگازا، زىما تاڭگازا دېگەندەك تاڭگازىنىڭ ھەممە خىللىرى ئىشلىنىپتتى.

تاڭپاڭخاندا سەلىياخۇن ئىسىملىك بىر تاڭگازىچى ئۇستىدا بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئابدۇۋەلىگە:

— بالام، سەن تېخى كىچىككەنسەن، تاڭپاڭخاننىڭ ئىشى ئېغىر. ئازراق دەسسى سېلىپ، تاڭگازا ئېلىپ ساتساڭ بوپتىكەن. قانداقتۇر الارسەنمۇ؟ — دەپ قالدى.

ئابدۇۋەلىنىڭ كۆز ئالدىغا شۇئان بوينىغا تەنزە ئېسىپ، كوچا - كوچالاردا «زىما تاڭگازا!» دەپ ۋارقىراپ بۇرىدىغان بالىلار كەلدى. ئۇمۇ شۇنداق ۋارقىراپ مېلىنى پۇل قىلالارمۇ؟ ... شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئېسىگە يەنە بىر ئىش كەلدى:

مەھەللىلەرگە ئوسما سېتىپ كېلىدىغان سەيچى خەنزۇلار بولىدىغان، ئۇلار مەھەللىگە كوچىلىرىنى ئارىلاپ «ئوسمايا، ياخشى ئىچىدۇيا!» دەپ ۋارقىراپ ئوسما ساتاتتى. بىر كۈنى ئابدۇۋەلى بىلىكىگە چىغ سېۋەتنى ئارتىپ، بىر قولىغا ھاسا تۇتۇپ، دەلدەڭشىپ ئارانلا كېلىۋاتقان بىر موماينى كۆردى. ئۇنىڭ سېۋىتىدە ئون نەچچە باغلام ئوسما تۇراتتى. ھالسىزلىقتىن بىچارە موماينىڭ ئاۋازى بىرنەچچە قەدەم يەرگەمۇ ئاڭلانمايتتى.

— ھەي موماي، مەن سېنىڭ ئوسمانى سېتىپ بەرسە بولامدۇ؟ — دېدى ئابدۇۋەلى ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ.

موماي: بۇ بالا مېنى نەخمەق قىلامدۇ، قانداق؟! دەپ بىر مىنۇتچە ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. دە، ئاندىن سېۋەتنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئۆزى يول چېتىدىكى ئېرىق بو-

يىدا ئولتۇرۇپ قالدى. ئابدۇۋەلى سېۋەتنى بوينىغا سېلىپ، ئوسماچىلارنى دوراپ «ئوسمايا، ياخشى ئىچىدۇيا!» دەپ ۋارقىراپ، ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ، موماينىڭ ئوسمىسىنى بىردەمدىلا پۇل قىلىپ بەرگەنىدى.

ئابدۇۋەلى شۇ ئىشلارنى ئەسلىدى - دە، دادىلىق بىلەن:

— ساتسامغۇ ساتالايتتىم، بىراق، دەسسىگە پۇل يوق - تە سەلىياخۇن دادا، — دېدى.

— قېنى، زىما تاڭگازا! دەپ بىر ۋارقىراپ باققىنا. ئابدۇۋەلى ھاۋانى ئىچىگە سۈمۈرۈپ تۇرۇپ «زىما تاڭگازا!!...» دەپ بىر ۋارقىرىغانىدى. تاڭپاڭخاننىڭ ئىچى جاراڭلاپ كەتتى.

— بولدى، بولدى! — دەپ كۈلۈپ كەتتى سەلىياخۇن، — ئاۋازىڭ ھۈسەنباي ھاجىمىنىڭ زاۋۇتىدە كىلا چىقىدىكەن، مەن ساڭا خوجاينىغا دەپ ئىككى چىڭ تاڭگازا قەرز ئېلىپ بېرىم.

ئەتىسىدىن باشلاپ شەھەر كوچىلىرىدا يېڭى بىر تاڭگازىچى بالا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ «زىما تاڭگازا!» دەپ ئوسما لىمۇ ياڭراق ۋە يېقىملىق ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان يولۇچى تاڭگازا ئالماغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ بىر قاراپ قوياتتى؛ مەھەللىدىكى قىز - چىۋىۋانلار يۈگۈرۈپ چىقىپ: «ھوي - ي تاڭگازىچى! دەپ ئۇنى چاقىرىشاتتى، — ئاۋازىڭ ئەجەب ئوبدانكەن، قېنى يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىۋەتكىنە» دېيىشىپ، ئىختىيارسىز بىر نەچچە يارماقلىق تاڭگازا ئېلىشاتتى.

ئابدۇۋەلى بوينىغا تەنزىنى ئېسىپ، غەمىسىز بالىلىق

ھاياتتىن چىن تۇرمۇش قاينىسىغا ئەنە شۇنداق كىرىپ كەلدى. ئۇ «زىما تاڭگازا!» دەپ كۈچىنىپ ۋارقىراپ، ئىسسىق ئانىنىڭ پۇردىقى بۇرۇنغا گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇردىغان ئايال ۋايخانلارنىڭ، ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇردىغان تۆمۈرچىلەر دۇكانلىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتەتتى؛ ئېلىپسا- تارلارنىڭ قىيا - چىياسىغا تولغان بازارلارنى ئارىلايتتى. بۇ يەردە كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ئاجايىپ قىزىق تۇيۇلاتتى؛ بىر يەردە ئۇ بويىنىغا ئالىپشىل بوغۇقچىلار بىلەن قوغغۇراقلارنى ئېسىۋەتكەن ئاق ئوغلاقنى ئەگەشتۈرۈۋالغان ئۆشكە ئويىناتقۇچىنى ئۇچراتسا، يەنە بىر يەردە «قۇيۇڭ قا- پاق! ھوي توختاڭ موخۇ قاپاق!» دەپ ۋارقىراپ ھۈنەر كۆر- سىتىۋاتقان سېھىرگەرلەرگە يولۇقاتتى. مەدداھلار سورۇنىمۇ كى- شىنى ئاجايىپ جەلپ قىلاتتى. بېشىغا كۇلا، ئۈستىگە ئالا يوللۇق ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ، قولغا ھاسا تۇتقان مۇنداق مەدداھلارنىڭ ئەتراپىغا ھەر دائىم بىر توپ بىكارچىلار ئو- لاشقان بولاتتى. ئۇلار بازاردا قىلماقچى بولغان سودا - سې- تىم، ئوقەتلىرىنى ئۇنىتۇغان ھالدا مەدداھ ھېكايە قىلىۋاتقان جەڭنامە ۋەقەلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىشەتتى. بەزىلىرى يانچۇقلىرىنى قېقىشتۇرۇپ ئابدۇۋەلىدىن بىرنەچچە موچە- لىك تاڭگازا ئېلىشەتتى - دە، كورسۇلدەتتىپ يەپ، ئاپتاپ سۇغۇپ ئولتۇرۇپ يەنە مەدداھنىڭ ئاغزىغا تىكىلەتتى.

ۋاڭ - چۇڭلۇق بازارلاردىن يىراقلاپ مەھەللە كوچى- لىرىغا كىرگەندە ئابدۇۋەلىنىڭ خېرىدارلىرى ھويلا - ھوي- لىلاردىن يۈكۈرۈشۈپ چىقىدىغان ئاياللار بولاتتى. ئۇ زامان- نىڭ ئاياللىرىغا «دانىخان باسمى» دەيدىغان بوغان گۈل- لۈك رەختە كۆڭلەك كىيىش مودا ئىدى. مۇنداق كۆڭلەكلەر

ئۇزۇن قوش ئېتەكلىك قىلىپ تىكتۈرۈلەتتى. خېنىملار چې- چىغا جالا سېلىپ، چاچتەڭگىلەر ئېسىشەتتى، بېشىغا بۇرت مە شال ياكى چۇچۇلۇق چوڭ كەشىم ياغلىق سېلىشەتتى. ئاياللارنىڭ «چۇنچۇن ياغلىق» دېگەن نېپىز يىپەك ياغلىق مۇ ناھايىتى ئەتىۋارلىق ئىدى. ھاللىق ئائىلىلەردىكى يېشى چوڭ ئاياللار كىسخاب دوپپا، كۆكسىگە ئۇقا تۇتۇلغان، ئىككى تەرىپىدە چېكى بار ئۇزۇن چاپان، پۇتىغا يۇمشاق كېپىش مەسە كىيىشەتتى. بايلارنىڭ ئاغچىلىرى چىمەكلىرىگە ئالتۇن قاداق تۇتۇلغان مەخمەل دوپپا كىيىپ، دوپپىسىنىڭ ئالدى- غا ئالتۇن گۈل قالدۇرۇلۇشەتتى؛ قۇلاقلىرىغا ئالتۇن پەيزە ياكى زىرە سېلىپ، بويۇنلىرىغا يوغان كەھرىۋا مارجانلارنى ئې- سىپ، قولغا خىنە، قاشلىرىغا ئوسما قويۇشەتتى. بەزىلىرى تې- خى مەڭزىگە سۈنئىي مەڭلەرنىمۇ چېكىۋېلىشەتتى، قۇلقىنىڭ تۈۋىگە سېكىلەك چاچ چۈشۈرۈپ، چاچلىرىنىڭ ئۇچىغا چاچ پۇپۇكلەرنى قوشۇپ ئۇرۇۋېلىشەتتى، پۇتىغا قونجىغا نەقىش چېكىلگەن چېتىكلەر كىيىشەتتى. ياشانغان ئاياللارنى ھېساب- قا ئالمىغاندا بۇ ئاياللارنىڭ ھەممىسى سىرتقا چىققاندا پۈركەنجە ئارتىپ، يۈزىگە چۈمپەردە تارتىشەتتى. كوچىغا چىق- قاندا بۇ بىچارە خېنىملارنىڭ ئەينەكلىك ئالدىدا ئولتۇرۇپ سائەتلەپ قىلغان پەردازلىرىنىڭ ھەممىسى ئېچىنىشلىق ھال- دا پۈركەنجە بىلەن چۈمپەردىنىڭ ئىچىدە قالاتتى ...

ئۆيىدە ئولتۇرۇپ زېرىككەن مەھەللە ئاياللىرى ئايدۇ- ۋەلىنى ئۆيىگە چاقىرىپ ئەكىرىپ، تاڭگازا سېتىشى قىلغىچ ئەتەي پاراڭغا تۇتاتتى. ھاللىق ئۆيلەرگە كىرگەندە ئاي- دۇۋەلى تاملارغا تارتىۋېتىلگەن گىلەملەر، ئۆي چايدۇقلى- رىنىڭ ئېسىلىقىغا، ئۆينىڭ ئىسسىق ۋە شۇنچىلىك يورۇق

لۇقنىغا قاراپ ئەيمىنىپ بوسۇغىدا توختاپ قالاتتى. كۆز ئال-
دىغا ئىختىيارسىز ئۆزلىرىنىڭ پاكار، قاراڭغۇ ئۆيى، يىرتىق
يەنجىرە ئىچىدە كۆيگەن ئۆتنىڭ يورۇقى يىقىنلىرىدىكى تۆ-
شۈكچىلەردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كونا مەش كېلەتتى...
— ۋاي، ۋاي، ماۋۇ تاڭگازىچى بالىنىڭ ئوماقلىقىغا
قاراڭلار! — دەيتتى ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقان خوتۇنلار.
يەنە بەزىلىرى:

— قوللىرى مۇزلاپ قىزىرىپلا كېتىپتىغۇ بىچارىنىڭ،
مەشكە يېقىنراق كېلىپ ئىسسىنىۋال.
— كەمنىڭ بالىسى سەن؟ — دېسە، بەزىلىرى:
— «زىيا تاڭگازا!» دەپ يەنە بىر ۋارقىرىۋەتكىنە، ھە
يەنە بىر قېتىم...
— پاي، ئاۋازىڭ ناخشا ئېيتقان دەكلا چىقىدىكەنە! —
دېيىشەتتى.

تۇرۇپ قالدى. * * *

تاڭگازىنىڭ بازىرى بولمىغان بەزى كۈنلىرى ئابدۇۋە-
لى يىراق مەھەللىلەرگە كېتىپ قالاتتى. بىر كۈنى ئۇ
«تويىدەڭ»^① گە يېقىن بىر كوچىغا كىرىپ قالدى. ئاب-
دۇۋەلدىن ئون-يىگىرمە قەدەمچە ئالدىدا بېشىغا قاما قۇ-
لاقچا، ئايغىغا غاچىلىداپ تۇرىدىغان مەسكاپ ئۆتۈك كىي-
گەن، قىلچىن موۋۇت چاپىنى ئۈستىدىن شايبى بەلباغ باغلى-
غان بىر كىشى كېتىپ باراتتى. شۇ چاغدا ئورۇق ئات مە-
نىۋالغان بىرى ئابدۇۋەلىنى يانداپ ئۆتتى. ئاتلىق ئادەم

① تويىدەڭ — غۇلجا شەھىرىدىكى مەھەللىلەرنىڭ بىرى.

ھېلىقى يولۇچىنىڭ يېنىغا يېتىپ بارغاندا «گۈپ» قىلىپ
ئاتتىن ئۆزىنى تاشلىۋەتتى — دە، يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا خار-
قىراپ يېتىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن يولۇچى چۆچۈپ ئۆزى-
نى تام تۈۋىگە ئېلىپ، نېمە قىلارنى بىلمەي چەكچىيىپ
تۇرۇپلا قالدى. ئارقىدىنلا قەيەرلەردىندۇ بىر نەچچە يىلەن
دۈپۈرلىشىپ يېتىپ كەلدى — دە، بېرىپ ھېلىقى شايبى بەل-
باغلىق يولۇچىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ، كۆزلىرىگە قولىنى
شىلتىپ، تەرەپ — تەرەپتىن ئوقۇشتۇرۇپ كەتتى.

— ھوي، قانداق نېمىسەن؟ ئاۋۇ ئادەمنى نېمە قىلدىڭ؟
— خۇدا ھەققى مەن نېمە قىپتەمەن؟
— يەنە مەن نېمە قىپتەمەن دەيسەنغۇ، بىز كۆرمى-
دۇقۇمۇ؟ ئېتىنى ئۈرۈكۈتۈپ يىقىتىۋەتتىڭغۇ.
— ھوي مۇسۇلمانلار، نېمە دەيدىغانسىلەر...
— ئوشۇق گېپىڭنى قوي، قارا ئەنە ئۆلىدىغان بول-
دى، ئەمدى قانداق قىلىسەن؟ ...

شۇ چاغدا ئارقىدىن يەنە بىرەيلەن كېلىپ:
— ھوي بۇ ئوسمان بايۋەچچىكەنغۇ! — دەپ ئوسمان
بايۋەچچىنىڭ ياقىسىدىن باشقىلارنىڭ قولىنى ئاجراتتى،
بايۋەچچىگە قاراپ، — بولدى، بولدى يانچۇقلىرىدا پۇل
بولسا بۇلارغا پۇل بېرىپلا قۇتۇلسىلا. ئاۋۇ بىچارىمۇ خېلى
قاتتىق چۈشكەن ئوخشايدۇ، تېخى قوپالمايۋاتىدۇ، — دېدى.
بايۋەچچە كۈپكۈندۈزدىلا ئۆزىگە يولۇققان بۇ بالا — قا-
زانى ئىچىدە مىڭنى تىللاپ، يانچۇقىدىن بىر تۇتام پۇلنى
ئېلىپ ھېلىقىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى — دە، چاپىنىنىڭ دۈم-
بېشىنى قېقىپ كېتىپ قالدى. ئورۇق ئات تام تۈۋىدە پا-
ۋاشلىق بىلەن بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇراتتى. ئاتتىن يىقىلى-

غان ئادەم تېخىچە يول ئۈستىدە ياتاتتى. بايۋەچچە يىراقلاپ كۆزدىن يىتكەندىن كېيىن ھېلىقىلار توپىدا ياتقان ئا- دەمنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— قوپەۋا ئۆلۈك، يېتىۋېرەمسەن! — دەپ ئورنىدىن تۇرغۇزۇشتى - دە، قاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرەيلەننىڭ كۆزى چەتتە ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرغان ئابدۇۋەلىگە چۈشتى.

— ئاغىنىلەر ھەي، مەيەردە تاڭگازىمۇ بار ئىكەن، كېلىڭلار، ئازراقتىن يەيلى، ئاچقان يەرگە دال بولىدۇ.

ئۇلار قورقۇپ تۇرغان ئابدۇۋەلىنىڭ ئەتراپىغا ئولتۇرۇپ ھەش - پەش دېگۈچە باغزىلارنى يەپ تۈكتىپ، قالغان تاڭگازىلارنى بۆلۈشۈپ يانچۇقىغا قويۇپ، تەنزىنى قۇرۇقداپ قويدى. ئاندىن مەردلىك بىلەن تاڭگازىنىڭ پۇلىنى تۆلەشپ دۆڭشوپياڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈرگەندەك ئىتتىك كېتىشتى.

دۆڭشوپياڭ — شەھەردىكى ھاراق چىقىرىدىغان داڭلىق شوپاڭلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ قاۋاقخانا شەھەرنىڭ شەرقىدە بولغاچقا خەنزۇلار ئۇنى «دۆڭشوپياڭ» دەيتتى؛ ئۇ تو- پىدەك مەھەللىسىگە كېتىدىغان دۆڭشوپياڭ ئۈستىگە قۇرۇلغاچقا، ئۇيغۇرلار ئۇنى «دۆڭشوپياڭ» دەۋالغانىدى. دۆڭشوپياڭ- نىڭ يېنىدا پارچە ھاراق ساتىدىغان دۇكان بار ئىدى. دۇ- كان ئالدىغا ئۇزۇن بەندىگىلەر قويۇۋېتىلگەن. بۇ يەر يې- زىلىقلار شەھەرگە كىرىدىغان چوڭ يول ئۈستىدە بولغاچ، ھا- راقنىڭ باۋىرىمۇ ئىتتىك ئىدى. خېرىدار كېلىشى بىلەن دۇكان خوجايىنى ھاراق كۆپىنىڭ ئاغزىغا باستۇرۇپ قوي- غان قۇم خالىنى كۆتۈرۈپ، خىدىك (كەمچەن) نى چولتۇك قىلىپ چۆكتۈرۈپ قارا ھىجرغا ھاراق قويۇپ سۇناتتى.

دۆڭشوپياڭنىڭ ھاراقى كۈچلۈك ۋە ئىچىملىك ئىدى. ھاراق- نى ئىچىپ بولۇپ، ھىجرنى پوكەي ئۈستىگە قويغاندا ھا- راقنىڭ يۇقى قاچا تۇۋىگە ھايدەك ئېغىر ساقىتتى. قا- ۋاقخانىنىڭ ئالدىدا يەنە كالا - پاقالچاق، ياڭگارى سا- تىدىغانلارمۇ بار ئىدى.

ئالاھىدە مېھمانلارنى خوجايىن دۇكان ئىچىگە باش- لايىتتى. ئۇزۇن قاراچاپان، بېشىغا ئۈستىدە قارا توپىچىسى بار موزىلارنى كىيگەن ئىكەنلەر دۇكاننىڭ ئىچىدە پارقىراپ تۇرغان ئۇزۇن مىس غاڭزىلاردا تاماكا تارتىپ ئول- تۇرۇپ ھاراقنىڭ يەيزىنى سۈرەتتى... بۇ يەردە يەنە كۆزىنى يىرتىپ ئېچىپلا قاۋاقخانىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولىدىغان ھاراق- كەشلەر، ھەۋەسكە ھاراق ئىچىدىغان بايۋەچچىلەر، قىمارۋاز، لۈكچەك دېگەندەك ھەر خىل ئادەملەرنى ئۇچراتقىلى بولاتتى. شۇ كۈنى كەچ ئابدۇۋەلى كۈندۈزى كۆرگەن ۋەقەنى ئۆيدىكىلەرگە سۆزلەپ بېرىۋىدى، ئاكىسى ئابدۇلئەزىز قاتتىق كۈلۈپ:

— ھە، دۆڭشوپياڭنىڭ ئۇششۇقلىرىغا ئۇچراپسەندە، ھاراققا پۇل تاپالمىسا ھەرقانداق قۇۋلۇق - شۇملۇقنى قىلىشتىن يانمايدىغان نېمىلەر ئۇ، ھېلىمۇ سېنىڭ تاڭگازاڭ- نىڭ پۇلىنى بېرىپتۇ، — دېدى.

— ئاكا، خەقلەر نېمىشقا ھاراق ئىچىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئابدۇۋەلى.

— ساڭا نېمە دەپ چۈشەندۈرسەم بولار، — دېدى ئابدۇلئەزىز، — ھەممىنى چوڭ بولغاندا بىلىمەن. بەزىلەر دەرد - ئەلەم، ھەسرەتنى يېنىكىلىتىش ئۈچۈن ئىچىدۇ. بە- زىلىرى ھاراققا ئۆگىنىپ قېلىپ، بىكارچى بولۇپ، ھاراققا پۇل

تاپالمىغاندا ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلمىشتىن يانمايدىغان بولىدۇ. بەزىلەر نېمىگە ھاراق ئىچىۋېرىپ، ئاخىرىدا ھەممە نېمىسىدىن ئايرىلىپ قېپىلىدۇ بولۇپ قالىدۇ.

شوپاڭدا ھاراق ئىچسەم،
شەننىڭ داڭزىغا ئالدى.
تۆت كۈنلۈك بۇ ئالەمدە
ئوينىۋالغىنىم قالدى.

دېگەن ناخشىنى ئاڭلىغانىمۇ سەن؟ مانا بۇ ناخشىلارنى ئا- شۇنداق شوپاڭلاردىن ھەممە نېمىنى ئۈنتۈپ، كەيپ قايت- قان ئادەملەر ئېيتقان. بۇندىن كېيىن سەن تاڭگازا ساتىمەن دەپ ئۇنداق پىرافلارغا كەتسە!

* * *

يەنە بىر كۈنى ئابدۇۋەلى ئاجايىپ بىر ئىشقا يولۇق تى. شۇ كۈنى دولان دەۋۋازىسى ئالدىغا خېلى كۆپ ئادەم توپلاشقانىدى. بىر چاغدا ئۇلار «چىقتى، چىقتى!... كېلىۋاتىدۇ!» دېيىشىپ تەۋرەپ كېتىشتى. ئابدۇۋەلىنىڭ كۆزى شەھەر دەۋۋازىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان ئىككى يەمشۈك ھارۋىغا ① چۈشتى. ھارۋىنى ئىبراھىم بوتۇك، مەرۇپ دېگەن ھارۋىدەكەشلەر ھەيدىگەنىدى. ھارۋىلارنىڭ ئۈستىگە بىلەكتەك بادىرىلاردىن توساق قىلىنغان قەپەس ئورنىتىلغانىدى. ھە بىر قەپەسكە چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ

① يەمشۈك ھارۋا - ئىككى ئات قېتىلغان كىرا ھارۋىسى.

كەتكەن بىردىن «گۇناھكار» سولانغانىدى، ئۇلارنىڭ بويىنىغا قېلىن ياغاچ قوۋۇق، قولغا كويۇپ، پۈتۈنغا ئېغىر كىشەن سېلىنغانىدى. ھارۋىلارنى ئىككى تەرەپتىن يالاپ ئاتلىق يايىلار كېلەتتى. يايىلارنىڭ بەزىلىرى قىلىچ، بەزى- لىرى ئىسەبجىنى چىقىپ كەتكەن كونا مىلىنىق ئېسىشىۋالغان بولۇپ، قەپەستىكى «گۇناھكار» لاردىنمۇ ئاۋارە كۆرۈنەت تى. كىشىلەر غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى:

— ئېلاخۇن كۆككۆز دېگەن شۇ.

— ئۈرۈمچىگە ئېلىپ مېڭىپتۇ، ئۈرۈمچىگە!...

— ئارقىدىكى ھارۋىدا ئولتۇرغىنى سۇلايمان بولىدۇ.

— سۇلايمان ئوغرىمىا!؟

— ئوغرى بولامدۇ؟ خەلقنىڭ قېنىنى ئىچكەن غوجام- لارنىڭ ئەدىبىنى بەرگەن ئەزىمەتلەر!

— ھەي، ياخشىغا كۈن يوق، يامانغا ئۆلۈم، دېگەن شۇ...

ئالدىدىكى ھارۋىدا ئولتۇرغان ئېلاخۇن كۆككۆز توغ- رىكۆۋرۈكلۈك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ توغرىكۆۋرۈك مەھەللى- لىرىنىڭ كۆچمىلىرىدا ئويناپ چوڭ بولغان نۇرمەھەممەت، تۇرسۇنمەھەممەت دېگەن ئوغۇللىرىنى ئابدۇۋەلى ئوبدان تونۇيتتى. شۇ چاغدا ئېلاخۇن كۆككۆز خۇددى ئابدۇۋەلىنىڭ كۆڭلىدىن كېچىۋاتقان خىياللارنى بىلىپ قالغاندەك، مۇن- داق دەپ ناخشا باشلىدى:

نۇرمەھەممەت بالام قالسۇن،

تۇرسۇنمەھەممەت بالام قالسۇن.

مەن ئۆلسەم ئۆلۈپ كېتەي،

ئەل يۇرتۇم ئامان قالسۇن.
ئوڭ يېنىمدا يۈز چېرىك،
سول يېنىمدا يۈز چېرىك.
بۇ جېنىم ئامان بولسا
بەگلىرىڭ قالماس تىرىك ...

ناخشا ئاۋازى بىلەن تەڭ يايىلار جىددەمىلىشىپ قالىدى. ئېلاخۇن كۆككۆزنىڭ ئاۋازىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ئۇلار بىر نەپەسلىرىنى دەپ ۋارقىرىشىپ كەتتى. بارغانسېرى ئۇلار غىيىۋاتقان خەلق توپى كۈچلۈك گۈرۈلدەيتتى. يايىلار ئاتلار بىلەن باستۇرۇپ كېلىپ يول ئېچىپ، ھارۋىكەشلەرنى قامچا بىلەن جۈنۈپ تېز ھەيدەشكە بۇيرۇدى. ئابدۇۋەلى تەنزىسىنى كۆتۈرگىنىچە ئادەملەر ئارىسىدا ئۇياق - بۇياققا سوقۇلۇپ، تاكى سايىنىڭ بويىغىچە ئەگىشىپ باردى - دە، ھارۋىلار سايىدىن ئۆتۈپ كۆزدىن يىتىكۈچە قاراپ قالدى. يىراقلار - دىن يەنە ئېلاخۇن كۆككۆزنىڭ ناخشىسى ئاڭلانماقتا ئىدى.

بۈگۈنمىكىن، ئەتىمىكىن
سوراقنىڭ ۋاقتى؟
بۇ زالىملار چايان بولۇپ
ئەجەبمۇ چاقتى.
زىندان تېمى ئېگىز ئىكەن،
چىققىلى بولماس.

كۆككۆز جېنىم ئامان بولسا
بەگلىرىڭ قۇتۇلماس

ئەنە شۇ قەپەسلىك ھارۋىدا ئولتۇرۇپ كۆزدىن يىراقلاپ كېتىپ بارغان قەيسەر ئادەمنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى، قىلغان ئىشلىرىنىڭ بىر تارىخ بولۇپ قالدۇرغانلىقى، ئۇنىڭ تەلەكە تاغلىرىدىن ئۆتكۈچە ئېيتقان ئاجايىپ ناخشىلىرىنى كېيىنكى چاغلاردا ئۆزىنىڭمۇ سەھنىلەردە قانچە قېتىملاپ تەكرارلايدىغانلىقى ئۇ چاغدا تېخى ئابدۇۋەلىنىڭ خىيالىغىمۇ كېلىپ باقمىغانىدى.

يەتتىنچى باب
موزدۇزلار ئارىسىدا

شۇ كەملەردە، دەڭدەرۋازىدىن چىقىپ سول تەرەپكە سېپىل ياقىلاپ ماڭغاندا «ئىلى ۋاڭھا جىمىنىڭ دېڭى» دەيدىغان چوڭ بىر دەڭ بولىدىغان. دەڭنىڭ قارشىسىدىكى سېپىل تەرەپكە ياقۇپ دۇكاباي دېگەن كىشى قاتار دۇكانلارنى سالدۇرغانىدى. ئېگىز كۆتۈرۈپ سېلىنغان بۇ دۇكانلارنىڭ بىر - ئىككىسىدە ئېگەر - جابدۇق ياسايدىغان ئۆسۈملۈكلەر بار ئىدى. قالغان دۇكانلارنىڭ ھەممىسىدە دېڭۈدەك موزدۇزلار ئىشلەيتتى. ھەر بىر دۇكاندا ئونغا يېقىن موزدۇز قاتارلاشىپ ئولتۇرۇپ ئىش تىكەتتى. بۇ موزدۇزخانلار - دەمۇ ئابدۇۋەلىنىڭ دائىملىق خېرىدارلىرى بار ئىدى. دۇكاننىڭ بۆلۈكىگە دۆۋىلەپ قويۇلغان قېلىپلار، تامدىكى

مىخلارغا ئېلىپ قويۇلغان ھەر خىل ئەندىزىلەر، مەشنىك ئۈس-
تىگە قىزىتىش ئۈچۈن قويۇلغان داغماللار، ئۈستاملارنىڭ
ئالدىدا مىج، قارىگۈل قاچىلىرى، ھەر خىل ئەسۋابلار،
كىمدۇ بىرلىرىنىڭ باشلىتىش ئۈچۈن بەرگەن ئۆتۈكىنىڭ
كونا قونجى، رەخت - پۇرۇچلاردىن تۇرۇپ تۇرغان ئاچچىق
كۆن پۇرىقى بالىنى تولمۇ قىزىقتۇراتتى، موزدۇزلار
ئابدۇۋەلىنىڭ «زىما تاڭگازا!» دەپ ۋارقىرىغان تونۇش
ئاۋازىنى ئاڭلىشى بىلەنلا ئۇنى دۇكانغا چاقىرىشقا - دە:
— ھە قېنى، «زىما تاڭگازا» دەپ يەنە بىردەم ۋارقىرى-
غىنا، — دېيىشەتتى.

ئابدۇۋەلى ھاۋانى ئىچىگە راسا تولدۇرۇپ «زىما
تاڭگازا!» دەپ كېلىشتۈرۈپ ۋارقىرايتتى. بالىنىڭ ئاۋازىدىن
ھۇزۇرلانغان موزدۇزلار قاقلاپ كۈلۈپ كېتىشەتتى - دە،
ئاندىن تاڭگازا سودىسى باشلىنىپ كېتەتتى. بەزى ئۈس-
تاملار تاڭگازىنى ئېلىپ، شۇ زامانلا ۋارىسلىدىتىپ يەپ مەزە
قىلىشاتتى. بەزىلىرى «بالىلارغا ئالغاج كېتەي» دەپ پەش-
ماللىرىغا ئوراپ سوغۇقراق يەرگە ئىتتىرىپ قويۇشاتتى. بە-
زىلىرى «پۇلۇڭنى ئالدىمىزدىكى جۈمەدە ئىش ھەققى ئال-
غاندا ئالىسەن - ھە!» دەپ نېسىمۇ قىلىشاتتى.
بىر كۈنى مېھرىبان دېگەن ئۈستى ئابدۇۋەلىدىن سو-
راپ قالدى:

— ئېتىڭ نېمىدى، بالام؟
— ئابدۇۋەلى.
— ھە، ئابدۇۋەلى خېلى زېھنىڭ بار كۆرۈنسەن،
نېمىشقا ھۈنەر ئۆگەنمەيسەن؟
— ...

— كىمىنىڭ بالىسى سەن؟
— ھەمبۇلانىڭ.
— ئۆيۈڭ نەدە؟
— تىوغرىكۆۋرۈكتە.
— داداڭ نېمە ئىش قىلىدۇ؟
— دادام ئۆلۈپ كەتكەن.
— يېتىمكەنسەندە، ئاپاڭچۇ؟
— ئاپام ئۆيدە...

— بالام تاڭگازىچىلىقىڭنى قوي، ئاپاڭغا ئېيت، بىز-
نىڭ ئۈستام بىلەن سۆزلىشىپ، سېنى ھۈنەرگە بەرسۇن.
بۇ دۇكاندىكى ئۈستاملار ئاب-دۇۋەلىنىڭ كۆزىگە
ئۆز ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدەك ئىلىق كۆرۈنىدىغان بولۇپ
قالغانىدى. مېھرىبان ئۈستامنىڭ ئاتىلارچە مەسلىھىتى ئۇنى
ناھايىتىمۇ خۇش قىلىۋەتتى. ئابدۇۋەلى تاڭگازىنى سېتىپ
بولۇپ ئۆيىگە ئالدىراش ياندى - دە، ئانىسىغا ئۈستاملار-
نىڭ سۆزىنى يەتكۈزدى.

— قانداق بولار؟ — دەپ ئويلىنىپ قالدى ھەلىمىخان.
— ماقۇل دېگىنە ئاپا! — دەپ ئۈمىد بىلەن ئانىسى-
غا تىكىلدى ئابدۇۋەلى.
— ئوقىتىڭ خېلى يۈرۈشۈپ قېلىۋىدى...
— بوپتۇ، دېگىنە ئاپا. ئارىمىزدا ئابدۇۋەلى بولسۇ-
مۇ ھۈنەر ئۆگىنىپ قالسۇن، — دەپ سۆز قىستۇردى ئاب-
دۇۋەلىنىڭ ئاكىسى ئابدۇلئەزىز، — ئۆيىنىڭ چاي - تۇ-
زىنى مەن بىرنېمە قىلىپ تۇرارمەن.
— ماقۇل، رەھمەتلىك داداڭمۇ سېنى «ھۈنەرگە بەر-
سەك» دېگەندەك قىلىۋىدى، مەن ئۈستاملار بىلەن سۆزلى-

شىپ باقاي، — دېدى ھەلىمىخان بالىنىڭ راينى قاپتۇ.
رۇشقا كۆڭلى قەيماي.

شۇ گەپتىن كېيىن ھەلىمىخان ھېلىقى موزدۇرخانىنىڭ
باش ئۇستىسى — ئەيسا ئۇستىنى ئۆيگە پايغا چاقىردى.
ئۇستام ئابدۇۋەلىنى بەش يىللىق مۇددەت بىلەن شاگىرت
لىققا ئالماقچى بولدى. ئۈچ يىلغىچە بالىغا ھېچقانداق
ھەق بېرىلمەيدىغان، ئۈچ يىلدىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ
ئاز - تولا ئىش ھەققى تۆلەيدىغان بولۇپ كېلىشىم تۈزۈل
دى. كېلىشىم خەتنى ئاقدەك مەسچىتنىڭ ئىمامى سەدىر
ئىمام گۇۋاھ بولۇپ پۈتۈپ بەردى.

ئىمام گۇۋاھ بولۇپ پۈتۈپ بەردى.

ئىلى ئەزەلدىن قېرە خام ئەشىياسىنىڭ موللۇقى بىر
لەن مەشھۇر ئىدى. لېكىن، پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى
تەرەققىي قىلىمىغانلىقتىن، بۇ خام ئەشىيالار ئىنتايىن ئەر-
زان باھادا چەتكە ئېقىپ چىقىپ كېتەتتى. XX ئەسىر-
نىڭ باشلىرىغا كەلگەندە تەرەققىيپەرۋەر زىيالىيلار، بىر قە-
دەر يىراقنى كۆرەر بايلار يەرلىك سانائەتنى راۋاجلاندۇ-
رۇش ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى. مۇسابايوپلار ئائىل-
سى گېرمانىيىدىن بىر يۈرۈش ماشىنا ئۈسكۈنىلىرىنى سې-
تىپ ئەكىلىپ، ئىلىدا تۇنجى كۆن - خۇرۇم زاۋۇتىنى قۇ-
رۇپ چىقتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ، شەخسىيەلەرنىڭ كۆن، شاۋ-
رۇن ئىشلەش تېخنىكىسىمۇ كۈندىن - كۈنگە ئۆستى. ئىلى
خۇرۇمى، ئىلى ئاياغ كىيىملىرىنىڭ داڭقى چىققىغا باش-
لىدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ ساراي - دەڭلىرىگە يۈزلەپ سو-

دىگەرلەر، تۆگە كارۋانلىرى، ئېشەكچىلەر ئايمىنى ئۈزۈلمەي
كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان بولدى. كۆن - خۇرۇم، ئاياغ
كىيىملىرى سېتىلىدىغان «ۋاپۇرۇش بازىرى» غولجىدىكى ئەڭ
ئاۋات بازارلارنىڭ بىرىگە ئايلاندى. بۇ يەردە ئادەتتىكى
ئېلىپساتارلاۋ كۆن - خۇرۇم سودىسى بىلەن كۆتۈرۈ-
لۈپ كەتكەن بايلار، بىلىكىگە ئېلىۋالغان ئۆتۈكنى ھەدەپ
يېڭى بىلەن سۈرتۈپ خېرىدار كۈتۈپ تۇرغان موزدۇخلار،
ئالدىغا دۇپلىرىنى سانجىپ ئولتۇرغان ناھالىچىلار ۋە يىپ-
يىڭنە، موم، سىرەج، قارىگۈل ئوخشاش موزدۇخلارغا كې-
رەكلىك ماللارنى ساتىدىغان يايىمچىلار مىخلىدىشىپ يۈرەت-
تى، ئابدۇۋەلى شاگىرتقا كىرگەن ئەيسا ئۇستىنىڭ دۈك-
نى ئەنە شۇ بازاردىكى سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرىنى مال
بىلەن تەمىنلەيدىغان يۈزلىگەن ئىشخانلارنىڭ يېرى ئىدى.
ئەيسا ئۇستىنىڭ ئالتە - يەتتە نىمىكاسى بار ئى-
دى. ئۇلار بازارغا ئۆتۈك، مەسە، سەندەل، چېتىك تىكى-
شەتتى. زاكازمۇ قوبۇل قىلىشاتتى. بۇ دۇكاندا ئىش تەر-
تىپى ناھايىتى ئېنىق ئىدى. بىر ئۇستى ئىش كەسسە،
يەنە بىرى ماشىنا سېلىپ زاكاتۇپ قىلاتتى؛ بىرەيلەن
باشلىقنى تىكسە، يەنە بىرەيلەن ئارقا چاقتى.
شاگىرتلار كۆپىنچە پاشنا قاتۇراتتى. قاتار كەتكەن بۇدۇ-
كانلاردا يەرلىك ئۇستىلاردىن باشقا يەنە يەركەنتتىن ئۆت-
كەن كىشىلەر، جەنۇبتىن چىققان مۇساپىر ئۇستىلار بار ئى-
دى. خىلمۇ خىل ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنى بېشىدىن
ئۆتكۈزۈپ بىر يەرگە جەم بولغان بۇ ئادەملەرنىڭ ئاڭلى-
غان - بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۇلار ئىچ ھۇ-
شۇغىنى چىقىرىپ، ھەسرەتنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن بىر -

بىرىگە قىزىق ۋە ھەلەرنى ھېكايە قىلىشقا تىتى ياكى بولمىسا
ناخشا ئېيتىشقا تىتى. بۇ يەردە يەركەنتتىن كەلگەن ئاتاقلىق
ناخشىچى مەشرىۋاخۇن بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا نىزام
دۇن ئۇستام، ھاكىمجان، مەھەممەت تۇرغۇن، داۋۇت تو-
كۇ دېگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ناخشىغا بوش كەلمەيدى-
غان ئادەملەردىن ئىدى. ئەيسا ئۇستامنىڭ ئۆزىمۇ ئىش
كېسىپ ئولتۇرۇپ ناخشىغا چۈشۈپ كېتەتتى.
ئابدۇۋەلى ئەتىگەندە كېلىپ دۇكاننى سېرىپ - سۇ-
پۇرەتتى، ئۇستاملارغا چاي دەملىەيتتى. كېيىن - كېيىن،
يىپ ئېشىپ مودايدىغان، غىپ - غىپ ① تىكىدىغان بول-
دى. ئۇنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، قۇلىقى ئۇستاملارنىڭ
گەپ - سۆز، ناخشىلىرىدا بولاتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ بۇ ھۈ-
نەرۋەنلەر ئارىسىغا قېتىلىشى ئۇنىڭ ھاياتىدىكى مۇھىم
بىر بۇرۇلۇش بولدى...

ئابدۇۋەلى ھەر كۈنى دەڭدەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى ئې-
لاخۇن ناۋاينىڭ دۇكانىدىن ئۇستاملارغا نان ئەكىلەتتى.
چۈشكەن ئۇستاملار دۇكاندىلا چاي قاينىتىپ ئىچىشەتتى.
يەنە ھەر بىر دۇكاندا يېتىپ - قوپىدىغان بويىتاق يېتىمچى-
لەرمۇ بار ئىدى. بۇلارغا كېتىدىغان نان ئاشۇ ناۋاينىڭ
دىن نېسىگە ئېلىناتتى. ئېلاخۇن ناۋاي ئوتتۇرا بوي، كەكە

① غىپ - غىپ تارتىش - شاگىرتلارنىڭ يېمىنىڭ ئۈچۈشى چىگىمى،
ئىككى يىمىنى بىر تۇشۇكتىن تەكرار ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان قول كۆندۈرۈش
ھەرىكىتى.

ساقال ئادەم ئىدى. ناۋاي ئۇستام ساۋاتسىز بولغاچقا
ئابدۇۋەلى نېسىگە بەش نان ئالسا ئۇستام تامغا بىر دۈگ
لەك سىزىپ قويايتتى. ئەگەر ئون نان ئالسا ھېلىقى دۈگ
لەكنىڭ ئىچىگە يەنە بىر دۈگلەك سىزىپ قويايتتى، موزدۇز-
خاندىكىلەر ھېسابلىشىپ نانلارنىڭ پۇلىنى تۆلۈۋەتكەندىن
كېيىن، تامدىكى دۈگلەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇستامدىن
چىقىۋېتەتتى.

بىر كۈنى ئابدۇۋەلى ناۋاينىڭ ئالدىغا ئەمدىلا
يېتىپ كېلىۋېدى، ئېلاخۇن ناۋاي تونۇر ئۇستامدىن بويىنى
سوزۇپ:
— بالام، قارىغىنا نېمە گەپ بولغاندۇ؟! — دەپ
قالدى.

ئابدۇۋەلى ئارقىسىغا قاراپ دەڭدەرۋازا تەرەپتىن گۈ-
رۈلدەپ چىقىۋاتقان ئادەملەرنى كۆردى - دە، شۇ تەرەپكە
قاراپ يۈگۈرۈدى. ھەممىنىڭ ئاغزىدا:
— ھاسان ئوغرى.

— ھاسان ئوغرىنى ئۆلتۈرگىلى ئېلىپ چىقىپتۇ، دې-
گەن سۆزلەر تەكرارلىناتتى. ئابدۇۋەلى قىستىلىپ توپىنىڭ
ئالدىغا ئۆتۈپ، شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىۋاتقان قەپەسلىك
ھارۋىنى كۆردى. بۇ ھېلىقى ئېلاخۇن كۆككۆزنى ئېلىپ
ماڭغان ھارۋىغا ئوخشىشىپ كېتەتتى، پەرقى - بۇ ھارۋى-
نىڭ ئۇستامدىكى ياغاچ قەپەس تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈپ يا-
سالغاندەك قىلاتتى. ھارۋىنىڭ ئەتراپىنى يايىلار قورشى-
ۋالغانىدى. قەپەس ئىچىدە بويىنىغا قوۋۇق، پۇتىغا ئۇزۇن
كىشەن، قولغا كويىزا سېلىنغان ئوتتۇرا بوي، بۇغداي ئۆڭ
بىر ئادەم تۇراتتى. ئۇ ئۇستىگە ئاق كۆڭلەك، كۆڭلەك تۆ-

پەسكە قارا پىنجەك كىيگەندى. كۆزلىرى ئوتتەك يې-
غىپ تۇراتتى. ئۇ قەپەس ئىچىدە تۇرۇپ يۇلقۇنۇپ: «خوش
بۇرادەرلەر، مېنى تۇتۇپ بەرگەن مۇناپىقلارنىڭ جاجىسىنى
خۇدا ئۆزى بېرەر!...» دەپ ۋارقىرايتتى.

ياپىلار ھارۋىنى ئۇدۇل خەنزۇ بازىرى تەرەپكە ھەپ-
دىدى. قەپەس ئىشىكىگە ئېسىلغان يوغان قۇلۇپ ئىككى تە-
رەپكە توختىماي ئىرغاڭلايتتى. ئابدۇۋەلى نان ئالدىدىغان
ئىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، توپقا ئەگىشىپ كېتىپ قالدى.

ھارۋا قارىدۆڭگە كېتىدىغان چوڭ يول بىلەن مېڭىپ،
ئاقسۇ دەسچىتىنىڭ يېنىغا يېتىپ بارغاندا سول تەرەپتىكى
تار كوچىغا بۇرۇلدى. دە، دۆڭگە چىقىپ كەتتى. دۆڭ
ئۈستىگە يەتكەندە ياپىلار خەلق توپىنى ئارقىغا سۈرۈپ،
قەپەسلىك ھارۋىنى ئوتتۇرىدىكى مەيدانغا ئېلىپ كىرىپ
توختاتتى. ئادەملەر: ئەمدى قانداق دەھشەتلىك ئىشلار
بولدىدەك، دەپ بارغانسېرى قىستىلىشماقتا ئىدى. چوڭ
ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا قالغان ئابدۇۋەلى ھېچنەرسىنى كۆ-
رەلمىدى. پەقەت كىشىلەرنىڭ «ۇنداق سۆزلىرىنى ئاڭلىدى:
— ئەنە ئاستى، ئاستى. دارغا ئاستى.

— قەپەسنىڭ ئىچىدىن بېشىنى چىقىرىپلا ئاستى.
— بىچارىنىڭ جېنى چىقىمايۋا ئىدۇ.
— ئەنە بوينىنى قىسقان ياغاچقا يەنە پاناھ قېقىۋا-
تىدۇ...»

ئابدۇۋەلى كۆز ئالدىغا دەھشەتلىك بىر مەنزىرىنى
كەلتۈرۈپ قارا تەرگە چۆكۈپ كەتتى. ئۇ قورقۇنۇپ ئىچىدە
كۆزىنى يۇمۇۋالدى. ئابدۇۋەلى كۆزىنى ئاچقاندا ھا-
ساننىڭ گەۋدىسى قەپەس ئىچىدە جانسىز ساڭگىلاپ تۇراتتى.

شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئېسىگە ئېلاخۇن ئاۋايىدىن نان ئا-
لىدىغان ئىش كەلدى - دە، شەھەرگە قاراپ ئوقشەك
يۈگۈرۈپ كەتتى.

شۇ دۇنى، قورسىقى ئېچىپ تارتىشىپ كەتكەن ئۇس-
تاملار ئابدۇۋەلىگە خېلى كايىدى. بىردەمدىن كېيىنلا يەنە
ئۇلار: «بويۇتۇلا، كىچىك بالا ئەمەسمۇ!»، «كىچىكلىك دەپ
گەن شۇ» دېيىشىپ شاگىرت بالىنىڭ گۇناھىنى ئۇنتۇشتى.
چاي ئېچىپ ئولتۇرۇپ ھاساننىڭ گېپىگە چۈشۈپ كەتتى:
— ھاسان ئوغرى ئەمەس، ھارامدىن مال - دۇنيا
يىغقانلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىدىغان ئوغۇل بالا.

— قىيىنچىلىق تۆھمەتنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى -
دە، بىچارە!

— مەنغۇ ھاساننى كۆرمىگەن، — دېدى چەنۇبلۇق
بىر ئۇستام، — ئاڭلىسام، يۈگۈرۈپ كېتىپ بارغان ئاتقا
قولى ئېلىشىپلا قالسا سەكرەپ مىنىۋالغۇدەكقۇ؟!

— ئۇنىڭ چاققانلىقىغا گەپ ئىشلىمەيتتى، — دې-
دى مەھەممەت تۇرخۇن قوپال قىلىپ يۆگىگەن موخۇرك-
سىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرۇپ، — ھاساننى ياپىلار تۇتالماي
يۈرگەندە، بىر قېتىم ئۇ شەھەرگە ئېتىنى تاقىلاتقىلى كى-
رىپ قالسا بولىدۇ. ئۇنى تۆمۈرچىلەرنىڭ دۈكىنى ئالدىدا
كۆرۈپ تونۇپ قالغان بىر پايلاقچى يۈگۈرگىنىچە بېرىپ
يامۇلغا خەۋەر قىپتۇ. يامۇلدىن دەرھال ئون نەچچە چى-
رىك چىقىپ ھاسان تۇرغان يەرنى قورشىۋاپتۇ. ھاسان ئات
نىمۇ تاشلاپ ئۇدۇل كەلگەن بىر تار كوچىغا قاراپ قاچ-
قان ئوخشايدۇ. ياپىلار قىقاس - چۇقان سېلىشىپ ئارقىسى-
دىن قوغلاپ كىرىپتۇ، ھېلىقى بىر خالتا كوچا ئىكەن.

ھاسان بېرىپ سېپىلغا تاقىلىپ قاپتۇ - دە، ئىككى قونجىدىن ئىككى پىچاقنى شارتتىدە سۇغۇرۇپ ئېلىپ، يۈگۈرگىنىچە كېلىپ سېپىل تېمىغا سانجىپ، قاپلاندىك چىقىپ كېتىپتۇ. سېپىلنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشكەندىن كېيىن كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

— ھا - ھا - ھا! — دەپ ھۇزۇر قىلىپ كۈلۈشۈپ كەتتى ئۇستاملار.

— ھە، مەھەبەت ھازىر دېگەن ئىش بولغاندىن كېيىن، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى ئىش كېسىۋاتقان ئەيسا ئۇستام، — يامۇلدىكىلەر ئۇزۇنغىچە ھاساننى تۇتالماي ئاخىرى «كىم ھاسان ئوغرىنى تۇتۇپ بەرسە، مانىچە پۇل بېرىمەن» دەپ جاكارمۇ چىقارغانىدى. بويى بىلەن ئالتۇن بەرگەن ئادەم كىم ئۇنى تۇتۇپ بېرىدۇ دەيسىلەر؟! لېكىنرە، ئادەم ھەرنى سېغىنىپ، دەريادىن ئۆتۈپ، ئايدۆڭنىڭ دۆڭىدە بۇ تەرەپكە قاراپ تاماكا چەككەچ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇنىڭ بىلەن ئاداۋىتى بار بەزى كۆكپېشى سۇيا-قىلاپ، ئېچىقلارنى تەكشۈرگەن بولۇپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كەپتۇ. ئاندىن كەتمەن بىلەن غولىغا بىرنى ئۇرۇپ غول ئۈستىغىنىنى چىقىپ تاشلاپتۇ - دە، بىرقانچە گۇپپا كېچىلىرى بىلەن بىر بولۇپ ھاساننى تۇتۇپ بېرىپتۇ.

— ھوي ئىپلاس! — دەۋەتتى بىر ئۇستام، — ھە، قىچان پۇل، مەن سەپىنى دەپ شۇنداق قىلغاندۇ - ھە!...؟

بۇ ئىشنىڭ ئاخىرىدا ھاساننىڭ قولىغا پۇل تاشلىنىپ، ئۇنىڭ قولىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قولىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قولىغا كېلىپ...

تۇرمۇش شۇنداق رەڭگارەڭ ئىدى. ئۇنىڭدا كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغان، خۇشالاندۇرىدىغان، ئويلىنىدۇرىدىغان، ھۇڭلاندۇرىدىغان نەرسىلەر تولۇپ تۇراتتى. بازاردىكى گۈندىلىك تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە پالاقشىپ بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ يۈرگەن ئادەملەر، ئات ئۈستىدە گىدىيىپ كېتىپ بارغان بايۋەچچىلەر، بىر تىيىن ئۈچۈن ئۆمۈر بويى پۇل ساناپ قاقلىشىپ كەتكەن قوللىرى بىلەن بىر - بىرىنىڭ كانىيىنى سېقىشىۋاتقان سودىگەرلەر، دوقمۇشلاردا قول سۇنۇپ ئولتۇرغان دىۋانلەر، سۆلەتلىك ئاتلار قېتىلغان پەيتۇندا تەكەببۇرانە ئولتۇرۇپ، ھەممىنى چاڭ - توغانغا كۆمۈپ گۈلدۈرلەپ ئۆتۈپ كېتىشىۋاتقان ئەمەلدارلار ئابدۇۋەلىنىڭ مېڭىسىدە تۇرمۇش ھەققىدىكى يېڭى چۈشەنچىلەرنى پەيدا قىلاتتى... بازاردىكى شۇنچە ۋاڭ - چۈڭ ئىچىدە ئۇ ھەممىدىنمۇ ناخشا ئاۋازىنى پەرق ئېتىشكە ناھايىتى سەزگۈر ئىدى. ئابدۇۋەلىگە ئادەملەر كۆڭلىدىكى كىشىگە ئېيتىپ بولمايدىغان سىرلىرىنى ئاشۇ ناخشىلار بىلەن بايان قىلىدىغاندەك بىلىنەتتى. قەيەردىن ناخشا سالداسى كۆتۈرۈلسە، شۇ يەردە ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا توختاپ قالاتتى.

بىر كۈنى ئۇ ئەتىگەندە ئىشقا كېتىۋېتىپ موللا ئۆمۈرنىڭ دېڭى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ناخشا ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى. تولمۇ ياڭراق ۋە ھېسسىياتلىق ئېيتىلىۋاتقان بۇ ناخشا ئەتىگەندە ھەرقانداق ئادەمگە كۈچلۈك تەسىر قىلاتتى. ئابدۇۋەلى ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ شۇ تەرەپكە كەتتى. موللا ئۆمۈرنىڭ دېڭى ئارقىسىدا شەنگەن يامۇلغا سۇ كىرىدىغان بىر نو بار ئىدى. نو بېشىدا بىر ئادەم ئۇزۇن

ئارغامچا بىلەن ھارۋىدىكى تۇڭغا سۇ تارتىۋاتاتتى. ناخ شىنى ئەنە شۇ ئادەم ئېيتماقتا ئىدى. ساقال - بۇرۇتلارنى ئۆسۈپ، چېچى گەدىنىگە چۈشكەن بەستىلىك بۇ ئادەمنىڭ كۆرۈنۈشى غەلىتە ئىدى. ئۈستىدىكى ياماق چۈشكەن ئۇ زۇن چاپىنى مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ كىيىمىگە ئوخشىشىپ كېتەتتى. ئۇ سۇنى ئالدىرىماي تارتىپ، چېلەكنى سۇغا تاشلاش ئارىلىقىدا ناخشا ئېيتاتتى:

مۇنداقمۇ بولارمەنمۇ،
بالاغا قالارمەنمۇ.
جاپانى تولا تارتىپ،
ھالاۋەت كۆرەرمەنمۇ...

قۇرۇق چېلەكنىڭ ھەر قېتىم ھارۋا قىرىغا «دوڭ» قىلىپ ئۇرۇلۇپ، سۇغا «پاققىدە» چۈشۈشىدىن چىققان سادا گويا بۇ ئادەمنىڭ ناخشىسىغا تەڭكەش بولۇۋاتقان دەك قىلاتتى.

ئالمامىن ئالارىڭنى،
ئىككى پاي ئوقۇڭ يوقمۇ؟
ياخشىنى يامان دەيسەن،
ياراتقان خۇدا يوقمۇ؟!...

ئابدۇۋەلى تاكى بۇ ئاجايىپ ئادەم تۇڭنى سۇغا توشقۇزۇپ ماڭغۇچە قاراپ تۇردى. ئابدۇۋەلى دۇكانغا كەلگەندە موزدۇزلار ئاللىبۇرۇن ئىشقا چۈشۈپ كېتىشكە ئىدى.

ئەيسا ئۈستام خاپا بولغانلىقىدىن ئابدۇۋەلىگە بېشىنى كۆتۈرۈپ قارايمۇ قويمىدى - دە:

— ھە، كەلدىڭمۇ؟ ماڭ يۈگۈر، مۇسا توشقاننىڭ دۇكىنىغا بېرىپ قۇلاق چۆپى ئەندىزىسىنى ئەكەل، — دېدى. بۇ گەپ بىلەن باشقا ئۈستاملار نېمىشقىدۇر پىخىلداپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى، لېكىن ئابدۇۋەلىنىڭ كۆڭلىدىن ھېچقانداق گۇمان كەچمىدى. ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ مۇسا توشقاننىڭ دۇكىنىغا قاراپ يۈگۈردى.

مۇسا توشقان دېگەن موزدۇز ئۈستامنىڭ دۇكىنى نۇر ئاقساقال مەسچىتى تەرەپتە ئىدى. ئۇ ئاچچىقى يامان، سۈزلۈك ئادەم بولۇپ، كىشىلەر ئۇنىڭ توغرىسىدا «ياش ۋاقتىدا ناھايىتى نوچى ئۆتكەن ئادەم» دېيىشەتتى. ئابدۇۋەلى ئۇنىڭ دۇكىنىغا ئەيمىنىپ كىرىپ كەلدى - دە:

— مۇساكا، ئۈستام قۇلاق چۆپى ئەندىزىسىنى بېرىپ تۇرسۇن دەيدۇ، — دېدى. قوللىدىكى چېمگە سۇ پۇركۇۋاتقان مۇسا ئۈستام بالىغا يەر ئاستىدىن بىر قارىدى - دە:

— ئۈستام كىم؟ — دەپ سورىدى.
— ئەيسا ئۈستام.

— ھە، ئۈستام قۇلاق چۆپى ئەندىزىسى دەيدۇ؟ بېرى كەل!

ئابدۇۋەلى يېقىن كېلىشى بىلەن قۇلىقى تىۋىگە بىر شاپىلاق تەگدى. مۇسا توشقان بالىنى قوللىنىپ ئۇچى بىلەن مۇنداقلا ئۇرۇپ قويغان بولسىمۇ، قانداقلىشىپ كەتكەن بۇ چويۇندەك ئېغىر بارماقلار ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتتى.

— قۇلاق چۇپى ئەندىزىسى دېگەن ئەنە شۇ. ماڭ
يۇگۇر، ئۇستاڭنىڭ گېپىنى قۇلىقىڭدا ئوبدان تۇت!

بۇ ئىشنى قاتتىق ھار ئالغان ئابدۇۋەلى مۇسا توش-
قاننىڭ دۇكىنىدىن يىغلىغانچە چىقىپ توپتوغرا ئۆيىگىلا
كەتتى. ئەتىسى ئاپىسى يەنە ئۇنى نەسىھەت قىلىپ
قولدىن يېتىلەپ دۇكانغا ئاپاردى. ئەيسا ئۇستاڭدىن كە-
چۇرۇم سوراپ ئابدۇۋەلىنى قويۇپ كەتتى.

ئەيسا ئۇستاڭ بازارغا چىقىپ كەتكەندە، مېھرىبان
ئۇستاڭ بېشىنى كۆتۈرمەي غىپ - غىپ تارتىۋاتقان ئابدۇ-
ۋەلىدىن سورىدى:

— تۈنۈگۈن ئۇخلاپ قالغانىدىڭ. نېمە بولغانىدى
بالام؟

— ئۇخلاپقۇ قالدىم، — دەپ يىغلامسراپ تىۋىۋ-
گۈن ئەتىگەن ئۆزى ھەيران بولۇپ قاراپ قالغان ھېلىقى
ئادەم توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى ئابدۇۋەلى. ئۇستاملار
تەڭلا:

— ھە، ئىسراپىلنى كۆرۈپسەندە! — دېيىشىپ، ئىسرا-
پىل توغرىسىدا پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى.

ئىسراپىل ياش ۋاقتىدا ناھايىتى مەردانە ئۆتكەن
باتۇر يىگىت ئىكەن. بەگ - غوجاملارغا ئېگىلىمەي چىشىغا
ئېگىپ قويغانلىقتىن مۇددەتسىز كېسىلىپ ئۆمىرى زىنداندا
ئۆتۈپتۇ. يېقىندا شەنگەننىڭ خوتۇنى ئوغۇل تۇغۇپتىكەن،
شۇنىڭ خۇشاللىقىدا ئۇ ئىسراپىلنى زىنداندىن چىقىرىپ
سۇ توشۇشقا قويۇپتۇ.

— ئىسراپىل دېگەن مولتوخ ئىۋىزلىك، سادىرنىڭ يۇرت-
لىقى، شۇنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ تۇرۇپسەندە!؟ — دېدى

مەھەممەت تۇرخۇن يوغان يۆگىگەن تاماكىسىنى پۇرقىرىپ
تىپ چېكىپ تۇرۇپ، — ئىسراپىل ئۆز زامانىسىدا:

بۇ ئالەمنى كەڭ ياراتتىڭ،
زامانەڭنى تار.
ئىتلىرىڭنى بەگ ياراتتىڭ،
ئادىمىڭنى خار.

دېگەن بىر ناخشىسى ئۇچۇن بېشىغا شۇنچىۋالا بالا تېپىپ-
ۋالغان...

سەككىزىنچى باب

سەنئەت ھەككەتچى

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقى قا-
تار دۇكانلاردىكى چوڭ ئۇستىلارنىڭ بىرى بولغان ئىسرا-
پىل ئۇستا ھۈسەنبايھاجىنىڭ تېرە زاۋۇتى بىلەن توخ
تاملىشىپ زاۋۇتتىن نۇرغۇن ئىش ئېلىپ، دۇكاندىكىلەرنىڭ
ھەممىسىنى دېگۈدەك زاۋۇتقا كۆچۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

بۇ زاۋۇت ئۆز زامانىسىدىلا ماشىنىلاشقان بىردىنبىر
چوڭ كارخانا ھېسابلىناتتى. زاۋۇت ئىچىدە تېرە ئەيلەش،
ئاشلاش، خۇرۇم ئىشلەش سېپىلىرى، پەدەز بۆلۈملىرى
بارتتى. زاۋۇتنىڭ ئىشقا چىقىش - چۈشۈش تەرتىپلىرى
گۈدۈك بىلەن باشقۇرۇلاتتى. زاۋۇتتا يۈزلەپ ئىشچىلار
ئىشلەيتتى، چەم، كاژۇل، شاۋرۇن، مەسكاپقا ئوخشاش

ھاتېرىياللار ۋە تەييار خۇرۇم ئاياغلار ئىشلەپچىقىرىلاتتى. زاۋۇتنىڭ ئىچى ئابدۇۋەلىگە چوڭ بىر دۇنيادەك بىلىنەتتى. ئىچكىرىدىكى بىر قورۇغا پۈتۈنلەي موزدۇزلار ئو-رۇنلاشتۇرۇلغانىدى. قاتار كەتكەن چوڭ ئىشخانلارنىڭ ھەر بىرىدە ئوتتۇز - قىرىقتىن موزدۇز ئىشلەيتتى. بۇ يەر-دە «ئىسكىراخوت» دەپ ئاتىلىدىغان، ئەسكەرلەر كىيىدىغان تەئۇر باشلىق ئاياغلار تىكىلەتتى. شىنجاڭدىكى نۇرغۇن ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن بۇ يەرگە بۇيرۇتمىلار كېلىتتى. يەتتە - سەككىز كىشىلىك كىچىك ئىشخانلارمۇ بار ئىدى. بۇنىڭدا زاكاس ماللار، بايلار، ئەمەلدارلار بۇيرۇتقان ھەر خىل ئاياغ كىيىمىلەر تىكىپ چىقىرىلاتتى. زاۋۇت ئىچىدە يەنە ناۋايخانا، ئاشخانا، بوغالتىر ۋە ئىش باشقۇرغۇچىلار-نىڭ بۆلۈملىرى بار ئىدى. زاۋۇتنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنىڭ يېنىغا بىر مەسچىتمۇ سېلىنىغانىدى.

بۇ زاۋۇتتا شاكىرتلار بىلەن بولۇپ ئىككى يۈزگە يېقىن موزدۇز ئىشلەيتتى. قوللىرىغا قارىگۈل رېڭى سىڭىپ كەتكەن، كىيىم - كېچەكلىرىدىن سىرەج، موم ۋە شاۋرۇننىڭ ئاچ-چىق پۇرىقى كېلىپ تۇرغان بۇ كاسىپلار ئىچىدە ئەنەت خارياغدى، مەسۇم توقۇم، مەھەممەت تۇرخۇن، سونىمكام دۇتارچى، دىۋۇت توكۇر، تېيىپ ئاخۇن تەمبۇر، مەخپىركام، ئەيساكام، مىرزىل، قانداقلا قاتارلىق داڭلىق ناخشىچى ۋە سازچىلار بار ئىدى. ئابدۇۋەلى زاۋۇتتا ئىمىنجان دېگەن ئۈستىنىڭ قولىدا ئىشلىدى، بۇ ئادەم ئاۋازى نا-ھايىتى ساز ناخشىچىلاردىن ئىدى. بۇ كىشىلەر ئارىسىدا ئىشلەش ئابدۇۋەلىگە ناھايىتى كۆڭۈللۈك بىلىنەتتى. ئۇ-لارنىڭ بىرى ناخشا باشلاپ توختىسا، ئىككىنچىسى داۋام-

لاشتۇرۇپ ئېيتىپ كېتەتتى. ئابدۇۋەلى بۇ يىللاردا ئۈنەش ياشلارغا كىرىپ قالغانىدى، ناخشىچىلارنىڭ ئاھاڭ ۋە بې-يىتىلىرى ئۇنىڭ ئېسىگە ناھايىتى ئوڭاي ئورنىشىپ قالاتتى.

ھېكمىماخۇن ئۇستام دەپ بىر جەنۇبلۇق ئۇستا بول-دىغان، ئۇ بەشى سېلىپ تۇرۇپ كۆپىنچە ئۆز پۇرتىنىڭ ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى.

يېشىم ئوتتۇزغا يەتتى،
ئۆمرۈمنىڭ تېڭى كەتتى.
شۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمدە
كىم مۇرادىغا يەتتى؟
ئەل نامان، دوستلار نامان،
قاچان بولار ئوبدان زامان...

بۇ ناخشا ئابدۇۋەلىگە بەك تەسىر قىلاتتى، بىر قېتىم ئۇ ھېكمىماخۇن ئۇستامغا چاي قۇيۇپ بېرىپ تۇرۇپ، ھېلى-قى ناخشىنى دوراپ ئېيتىپ بېرىۋىدى، ئۇستام ھەيران بولۇپ:

— مانا، مانا ئوغۇل بالا، سەنمۇ بىر پەيزى ئوغرى-سى ئوخشەمسەن؟ يارايەن! — دەپ خۇشال بولۇپ كەتتى.

بەزىدە ئابدۇۋەلى ناخشا ئېيتىۋاتقانلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ھاڭۋېقىپ قېلىپ، پاشنا قاتۇرۇۋاتقان قوللىرىنىڭ ئىشتىن توختاپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالاتتى. بىر كۈنى بۇ ئىشقا دىققەت قىلغان ھېكمىماخۇن ئۇستا:

— ئابدۇۋەلى، پاشنا قاتۇرۇۋاتامسەن، باشنى قاتۇر-
رۇۋاتامسەن؟ سەن يا ھاپىز بولسەن، يا ناخشىچى بول-
سەن، موزدۇز بولمايسەن جۈمۈ! — دەپ بېشىنى لىكىشتى.

* * *

زاۋۇتتىكى موزدۇزلار ئارىسىدا كارۇشاڭ ئاخۇنۇمنىڭ
گېپى تولراق بولاتتى. ئەلنەغمىگە كۆپ ئارىلاشقان، ياشتا
چوڭ ئۇستادلار: كارۇشاڭ ئاخۇنۇمنىڭ سازدا كامالەتكە
يەتكەن ئادەم ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ماختاشتى. ياشلار بۇ
گەپلەرنى قىزىقىپ ئاڭلايتتى.

— كارۇشاڭ ئاخۇنۇمنى ئۆز يۇرتىدىمۇ ناھايىتى
ئابروي قازانغان، كاتتا نەغمىچى دەپ ئاڭلىۋىدۇق، —
دەپ ھېكايە قىلاتتى ھېكمىماخۇن ئۇستام، — كېيىن
يۇرتتا بولۇۋاتقان ناھەقچىلىكلەرگە چىدىماي، قېيىنداپ
ئىلىغا قايتىپ چىققانىكەن.

— ئاخۇنۇمنى بالا - چاقا، مال - دۇنيانى يار
تۇتمىغان ئاشىق ئادەم دەيدىغۇ؟ — دەپ سۆز قىستۇردى
مەھەممەت تۇرخۇن تاماكىسىنىڭ ئىسىنى پۇۋلەپ تۇرۇپ.
— ئاشىق بولسىمۇ ئاشىقتۇ، — دېدى دۇتارچى
سونىمكام، — ئاخۇنۇم ئىلىغا يېڭى چىققاندا خەلق ئۇ-
نى تېخى بىلمەيتتى. دەسلەپتە ئاخۇنۇمنىڭ كۈنى خېلى
قىيىن ئۆتكەن. بىر قېتىم، مېنىڭ ئاخۇنۇم بار بىر سورۇن-
غا داخىل بولۇپ قالغىنىم ئېسىمدە. شۇ چاغدا ئاخۇنۇم
تۈرمۈش قىيىنچىلىقىدىن ساتارنى گۈرۈخانغا گۆرۈ قو-
يۇۋەتكەنىكەن. بۇ ئىشنى ئاڭلاپ، سورۇندىكىلەر

پۇلىنى تۆلەپ ساتارنى قايتۇرۇپ كەلگەندۇق.
— شۇنچىلىك مەشھۇر ئادەم ئىلىدەك كەڭ يۇرتتا
شۇ كۈنگە قالغان بولسا - ھە؟! —

— نېمە دەۋاتقىنىڭلار، خەلق ئۆز سەنئەتچىلىرىنى
يەردە قويمايدۇ؟ ھازىر ئاخۇنۇمنى ئۆيىگە چاقىرىدىغانلار
ئۈچ ئات قوشقان كالاسكىنى ئالدىغا ئاپىرىدۇ. ئاخۇنۇم
نىڭ بىر قېتىملىق بەزمىدە ئالغان ئۆرۈمىنى بىز بىر يىل
ئىشلەيمۇ تاپالمايمىز.

— ئۇ كىشىنى نېمىشقا «كارۇشاڭ ئاخۇنۇم» دەيدۇ؟ —
دەپ سورىدى شاگىرتلاردىن بىرى.

— ئاخۇنۇم ياكىگارۇ بىلەن كاۋاپنى ناھايىتى ياخ-
شى كۆرىدىكەن. ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر، ئىلىخودا لىقەمىز
ئادەم يوق. ئۇ كىشى دائىم «كارۇشاڭ»^① دەپ كاۋاپ-
نى ماختاپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىكەن. شۇڭا باشقىلار
ئاخۇنۇمنى «كارۇشاڭ ئاخۇنۇم» دەۋالغان، — دەپ چۈشەن-
دۈردى مەشۇر ئۇستام.

بۇ گەپلەرنى قىزىقىپ ئاڭلاپ ئولتۇرغان
ئابدۇۋەلى شۇ چاغدا بىر ئىشنى ئېسىگە ئالدى.

بىر يىلى ئابدۇۋەلىنىڭ ئاكىسى توغرىدەك ئۆرۈكنىڭ
يۇقىرىسىدىكى بىر ئۈزۈملۈك باغنىڭ ئۈزۈمىنى تېلىپ ئاب-
دۇۋەلىنى قاغا - قۇشقاچلارنى قورۇشقا قويغانىدى.
بىر كۈنى، باغنىڭ تېمى ئۈستىدە يۈگۈرۈپ ئۈزۈم قورۇپ
يۈرگەن ئابدۇۋەلىنىڭ قۇلىقىغا ئۈدۈلدىكى باۋۇدۇنبايلار-
نىڭ بېغىدا بولۇۋاتقان نەغمە - ناۋانىڭ ئاۋازى ئاڭلىد

① كارۇشاڭ — خەنزۇچىدىكى كاۋۇشماڭ — كاۋاپ مەزىلىك
دېگەن مەنىدە.

مۇڭلۇق چىقاتتى.

ئادەتتە نىمەدەرمەن سورىسا ھەق ئالدىدا يەۋمۇلجازا،
ھەسرەتتا ۋاۋەيلىتا بىردەم ئۆزۈمگە كەلمىدىم.
ھەسرەت ئېتىپ ئەي ھۈۋەيدا يىغلىساڭ مىڭ يىل تەگەر،
ئاقىبەت ئۆلمەك تۇرۇر ئۆزگە ئىلاجىم بىلمىدىم.

ئاڭلىغۇچىلار «ھەق» دەپ بېشىنى سالاتتى. بەزىلىرى
يىغىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالامىدى. مۇقامدىن كېيىن دۇتار،
تەمبۇر، غېجەكلەر قېتىلىپ يەنە چوڭ پەددىلەر داۋام قىل-
دى. نەغمىنىڭ ئاخىرى ئۇسسۇلغا ئۆلىشىپ، شۇ دەۋرنىڭ
ئاتاقلىق ئۇسسۇلچىلىرىدىن مەنسۇر جان ئاقساقال دېگەندەك
كىشىلەر ئۇسسۇل قىلدى... شۇ چاغدا تۆردىكى مېھمانلار
ئالدىغا ساھىبخانلار تاۋاق - تاۋاقتا گۆش، كاۋاپلارنى
ئۈزۈلدۈرمەي توشۇپ تۇرغانىدى. بايا، ھېلىقى ياشان
خان نەغمىچى «كارۇشاڭ ئاخۇنۇم» دېگەن لىچوڭ سازەندە
شۇ بولسا كېرەك؟!...

* * *

بۇ زاۋۇتتىكى تۇرمۇشنىڭ ئېغىرچىلىقىنى، توكۇلدىقەپ
بولغا ئۇرۇپ، ئاچچىق ناخشىلارنى ئېيتىدىغان ئاشۇ ئۇس-
تامالارنىڭ ھەسرەتتىكى ئابدۇۋەلى تېخى دېگەندەك چۈشىنىپ
كېتەلمەيتتى. زاۋۇتنىڭ پۈتۈن شەھەرگە ئاڭلىنىدىغان
گۈدۈكى دەھشەتلىك ھۆركىرىشى بىلەن يىللاپ كۈسىدا ئول
تۇرۇپ مۇكەپچىگەن ئۇستىلار، ھارغىنلىق يەتكەن ئىشچىلار،

نىپ قالدى. ئابدۇۋەلى تامدىن ئالدىراش چۈشۈپ، ئوت
تۈرىدىكى كوچىنى كېسىپ ئۆتۈپ، سۇڭگۈچتىنلا ھېلىقى
ياغقا كىردى. بۇ چوڭ باغنىڭ ئىچىدە ھەشەتلىك بىر
شىپاڭ بار ئىدى. شىپاڭدا نۇرغۇن مېھمانلار سورۇن تۈ-
زۈشۈپ ئولتۇراتتى.

ئەسلىدە شۇ كۈنلەردە ھېكىمىيەگ غوجامنىڭ ئوتتۇ-
رانجى ئوغلىنىڭ تويى بولۇۋاتقانىدى. يىگىت ئولتۇرۇشىنى
ھۈسەنبايھاجىمنىڭ ئوغلى ساۋۇت ئەپەندى ئۆز ئۇستىگە
ئېلىپ مۇشۇ باغدا مەرىكە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئابدۇۋەلى ش-
پاڭنىڭ يېنىدىكى گۈللۈكتە مۆكۈپ تۇرۇپ سورۇنغا زەڭ
سالدى. بۈگۈنكى بۇ ئولتۇرۇشتىكىلەرنىڭ ساز چېلىش،
ناخشا ئېيتىش تەرتىپلىرى ئۆزگىچە تۇراتتى. دەسلەپتە
ئەڭ تۆردىكى قېلىن ئەتلەس كۆرپىدە ئولتۇرغان ساقاللىق
كىشى ساتارنى قولغا ئېلىپ مۇڭلۇق بىر پەدىگە چېلىپ
مۇقام باشلىدى.

ۋادەرىغا، سەددىرىغا كەتتى ئۆمرۈم بىلمىدىم،
يەل ۋە يامغۇرنىڭ مىسالى ئۆتتى ئۆمرۈم بىلمىدىم.
كۆز يۈمۈپ تاڭ ئاتقۇچە يەتتىم لەھەتنىڭ ئاغزىغا،
شۇنچىلىك ئۆمرۈم ئۈچۈن بىردەم ئىبادەت قىلمىدىم.
ئەھلى ئەۋلادىم دىيان نەپسىمنى رەيىگە بېرىپ،
نە ھالالۇ، نە ھارامۇ پەرقىن ئەسلا بىلمىدىم...

بېشىغا قەشقەرچە نېپىز گىرۋەكلىك تۇماق، ئۈچىسىغا
ئۆزۈن پەرىجە، ئىچىگە ئاق يەكتەك كىيىپ، يۈكۈنۈپ ئول
تۇرغان بۇ مويىسىپىتنىڭ ئاۋازى بىر ئاز تىترەپ، ناھايىتىمۇ

كۆزلىرىدىن تېخى كېچىنىڭ شېرىن ئويۇقۇسى كەتمىگەن
شاگىرت بالىلار تەرەپ - تەرەپتىن ئالدىراش كېلىشىپ بۇ
يەردىكى ئىشخانلاردا جەم بولاتتى. ھەر جۈمە كۈنى
كاسسىرلارنىڭ بۆلۈمى ئالدىدا سائەتلەپ ساقلاپ، ھەپتەدە
بىر تارقىتىلىدىغان ئىش ھەققىنى ئالالمايدىغانمۇ كۈنلەر
بولاتتى. ئىشتىن چۈشۈش گۈدۈكى بىلەن تەڭ ھارغان.
كەيپى ئۇچقان ئادەملەر پۈتلىرىنى ئېغىر سۆزىشىپ ئۆيلى-
رىگە قايتىشاتتى. ۋەزىپىسىنى تۈگىتەلمىگەن بەزى ئىشچىلار
تۇن يېرىمىغىچە ئىشلەپ كېتەتتى. سىرتتىن بىرەر ئېغىز
ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرۇشقا قۇربى يەتمىگەن بەزى
مۇساپىرلار پەشمانلىق ئاستىغا سېلىپ، چاپىنىنى ئۈستىگە
غېرىپچە يېپىنىپ، بېشىنى كۈسىغا قويۇپ، پارچە - پۇرات
پۇرۇشلارنىڭ ئارىسىدىلا ئۇخلاپ قالاتتى.
بۇ مۇساپىرلار ئىچىدە مامۇتاخۇن دېگەن بىر خوتەنلىك
ئادەم بار ئىدى. باشقىلار ئۇنى «مامۇت خوتەن» دەپ
چاقىرىشاتتى. مامۇت خوتەن گېپى ئوچۇق، خۇش چاقچاق
ئادەم ئىدى. داق يەردە يېتىپ، قايناقسۇ ئىچىپ كۈن ئۆتكۈ-
زۈش جېنىغا پاتقان بەزى كۈنلىرى ئۇ:

ئاسماندىكى ئاي ئىدىم،
يەرگە چۈشۈپ خار بولدۇم.
ئۆزۈم ئىشلەپ تاپقانغا
ئىكە بولماي زار بولدۇم.
ئەتىسى سەھەر قوپۇپ،
ئۇياق - بۇياققا قارايدىن.
خۇدايىم قۇۋۋەت بەرسەڭ،

ئۆز يۇرتۇمغا يانايمن
قانداق قىلىمەن، قانداق كېتىمەن،
ئۆز يۇرتۇمغا قانداق كېتىمەن؟ ...

دەپ ناخشا ئېيتاتتى.

ئالتە شەھەر تەرەپتىن چىققان نىياز قارىباتۇو دەپ-
دىغان يەنە بىر ئۇستا بار ئىدى. ئىنتايىن قاۋۇل، كېلىش-
كەن بۇ ئادەم زاۋۇتتىكى ياخشى ئىش تىكىدىغان موزدۇز-
لاردىن سانىلاتتى. ئۇستاملار ئۇنىڭ توغرىسىدا «نىياز بىر
ھۈھەبەت پاجىئەسى بىلەن ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپتىكەن»
دېيىشەتتى. نىياز قارىباتۇر ئىلى ناخشىلىرىنى ئاڭلاشقا
ناھايىتى ئامراق ئىدى. ئۆزى جەنۇب ناخشىلىرىنى ئىشتى-
ياق بىلەن ئېيتاتتى. دېمىسىمۇ ئۇ ناخشىلىرىغا كۆپىرەك
ھۈھەبەت، ئەقىدە، جۇدالىق ھەققىدىكى بېيىتلارنى سالاتتى.

يار بىلەن چۆللەرگە بارسام،
چۆل ئەمەس گۈلزار ئىكەن.
توغرىقى توغراق ئەمەس،
شاخى ئېگىك ئانار ئىكەن،
كېچىلەپ يوللار بېسىپ،
تاغ ئېشىپ، دەريا كېچىپ.
سەن ئۇچۇن بولدۇم مۇساپىر
بۇ ئەزىز جاندىن كېچىپ.

ئابدۇۋەلى چىرايى قارامتۇل كەلگەن بۇ ئادەمگە ھەي-
ران بولۇپ قاراپ قالاتتى. نىياز ئۇستا بارلىق ھەسرەت-
نى ئاشۇ بىر نەرسە بىلەن يېنىكەتمەكچى بولغاندەك چوڭ

تاماكنى ئارقا - ئارقىدىن تارتاتتى - دە، ناخشىسىنىڭ
ئاخىرىنى:

بۇ يۇرتتا تولا دەريا،

ئېقىپ ئۆلسەم كۆرەمسەن؟

يار - دوستلار خەۋەر ئېيتسا،

نامزىغا كېلەمسەن؟ ...

دېگەندەك بېيىتلار بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ «ۋاي - ي دۇنيا!
قېنى تارانچى غەزەللىرىگە بىر توۋلاڭلار!» دەيتتى. ئاندىن
مەشۇر ئاخۇن ئۇستام يېنىك نەپەس بىلەن «ئامانەي»
ناخشىسىنى باشلايتتى:

بۇ تاغلاردا كىم ياتقان؟

ئەسكەر باتۇرلار ياتقان.

يانپېشىغا تاش پېتىپ، ئامانەي - ئامان،

دەردى خۇداغا يەتكەن. ئامان قىل خۇدا ...

داۋۇت توكۇر دېگەن كىشىنىڭ ئاۋازى ناھايىتى يۇ-
قىرى ئىدى. ئۇ «ئەۋرىشىم» بىلەن «مەستۈنە ھەيران»نى
بەك چىرايلىق ئېيتاتتى.

مەستۈنە ھەيران بوپتىمەن

شۇبۇ كۈنلەردە.

ياتسام كېچە، كەلمەس ئۇيغۇم

قارا تۈنلەردە ...

ناخشىنىڭ تەسىرىدىن ئۆزىنى تۇتالمىغان مەھەدىيەت
قۇرخۇن بىلەن ئىمىنجان ئۇستاملار داۋۇتكاغا ئۇلاپلا بەش -
ئالتە ناخشىنى ئارقا - ئارقىدىن ئېيتىۋېتەتتى.

* * *

ئابدۇۋەلى ئۇستىسى ئىمىنجانغا ئامراق ئىدى. بۇ
ئادەمنىڭ ئاتا - ئانىسى جەنۇبىلۇق بولۇپ، ئىمىنجان
ئۇستا ئۆزى ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنىدى. ئىلى ناخ-
شىلىرىنى ئۇ ناھايىتى قاندىلىك ئېيتاتتى. ئۇنىڭ ئاۋا-
زىدا ئاڭلىغۇچىنى تەسىر قىلىدىغان ئۆزىگە خاس بىر پۇ-
راق بار ئىدى. شۇڭا ئۇ نۇرغۇن توي - تۆكۈن، مەشرەپ-
لەرگە چاقىرىلاتتى. زاۋۇتتا ئۇ يەنە ھۈنەرگە ماھىرلىقى
بىلەن ھەممىنىڭ ھۈرمىتىگە ئىگە ئىدى. زاكاز بۆلۈمىنىڭ
بايلار، ئەمەلدارلار، تۈرۈلەرنىڭ ئەتمۇارلىق خېنىملىرى بۇي-
رۇتقان ئالاھىدە ماللىرى ئەڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ قولىدا
پەدەزدىن چىقىپ ئىگىسىنىڭ قولىغا تېگەتتى. ئىمىنجان
ئۇستا يېڭىچە ئاياغ پوسۇنلىرىنىمۇ ئىجاد قىلغانىدى.
تۇرمۇشتا بۇ ئادەم ناھايىتى ئاددىي ياشايتتى، چوڭ -
كىچىك بىلەن يېقىشلىق مۇئامىلە قىلاتتى. ئابدۇۋەلى يۇ-
رۇش - تۇرۇش، ئۆزىنى تۇتۇشتا شۇ ئادەمدەك بولۇشنى،
ناخشا ئېيتىشتا ۋە موزدۇزلۇق ھۈنەردە ئاشۇ ئۇستىدەك
كامال ئېيتىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

لېكىن، ئىمىنجان ئۇستامنىڭ تۇرمۇشتىكى يۈزى ئېغىر
ئىدى. ئائىلىسى غۇربەتچىلىكتە ئۆتەتتى. ئايالى ئاغرىقچان
ئىدى، ئايالىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن ئۇ ئۆيىدە يەنە

بىرنەچچە جۈپ كەپتەرەمۇ باقاتتى. ئايالنى داۋالاشنى بىلەن بولۇپ، ئۇ بەزىدە ھەپتەلەپ، ئايلاپ ئىشقا كېلەلمەي قالاتتى. قەرزگە بوغۇلۇپ كەتكەچكە ئۇنىڭ قولىغا تېگىدىغان ئىش ھەققىنىڭمۇ تايىنى يوق ئىدى. كېيىنكى يىلغا كەلگەندە ئىمىنجان ئۈستىنىڭ ئايالنىڭ كېسىلى ئېغىرلاشپ، ئۇ بىر يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىشقا كېلەلمەي قالدى. ئۈستامنىڭ ياخشى كۆرىدىغان چۈپتەمۇ ئاخىر سا- قىيالماي ئالەمدىن ئۆتتى. ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك، زاۋۇت ھېساباتچىلىرى ئىمىنجان ئۈستىنىڭ بويىنىغا بىر- قانچە يىلدىن بۇيانقى كونا - يېڭى قەرزلەرنى بىراقلا ھېسابلاپ ئارتىپ قويدى. شۇ ئىشلار ئېغىر كەلدىمۇ ياكى ئايالى بىلەن بولغان جۇدالىقنى كۆتۈرەلمىدىمۇ؟ ئىمىنجان ئۈستام ئاينىپ قالدى.

بىر كۈنى زاۋۇتتا «ۋاي ئىمىنجان ئۈستام چىقىپتۇ!» دېگەن گەپ تارقالدى. ھەممە قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ تالاغا ئالدىردى. ئابدۇۋەلى يۈگۈرۈپ چىقىپ، زاۋۇت قورۇسىدىكى ئېچىنىشلىق مەنزىرىگە قاراپ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى. ئىمىنجان ئۈستام ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يالىڭايىق تۇراتتى. مۇرىسىگە بىر كەپتەرنى، قولىغا يەنە بىر كەپتەرنى قوندۇرۇۋالغانىدى. بۇ سۈمباتلىق، ئاجايىپ ناخشىچى ئورۇقلاپ قارىداپلا كەتكەن بولۇپ، يىرتىق كىيىملىرىدىن بەدەنلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دۇنيادا ئۇنىڭ ئاشۇ بىر جۈپ ۋاپادار كەپتەردىن باشقا ھېچنەمىسى قالمىغاندەك قىلاتتى. ئۇ ئۆزىنى بەلمىگەن ھالدا بىردەم ناخشا ئېيتىپ، قاقاقلاپ كۈلەتتى؛ بىر دەم زاۋۇتنىڭ ئىش باشقۇرغۇچى-

لىرىدىن تارتىپ چوڭ خوجايىنلىرىغىچە ھەممىنى بولۇشىغا تىللايتتى ...

ئابدۇۋەلى ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى. دۇكانلاردىن دۈپۈرلىشىپ چىققان ئۈستىلار زاۋۇت دائىرىلىرىنىڭ ئىشچىلارنىڭ ئۆلەر - تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىغانلىقىغا نارازى بولۇپ ۋارقىراپ غۇلغۇلا كۆتۈرۈشتى... ئابدۇۋەلى ئۆزىنى شۇ كۈنى بىردىنلا چوڭ ئادەم بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلدى؛ شۇ ئەمگەك، شۇ ھۈنەر، شۇ مۇشەققەتلەرنى تارتىۋاتقان بۇ ئادەملەرنىڭ قىلغان سۆزلىرى، ئېيتقان ناخشىلىرىنىڭ مەنىسىنى ئۇ پەقەت شۇ كۈنىلا ئەڭ چوڭقۇر چۈشەنگەندەك بولدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ بۇ زا- ۋۇتتا ئىشلەشتىن كۆڭلى قالدى. ئاز ئۆتمەي ئۇ ھېساب چوت قىلىشىپ زاۋۇتتىن چىقىپ كەتتى.

تۇرۇش قايىنىمىدا
ئۈچىنچى قىسىم

توققۇزىنچى باب
ناخشىچى يىگىت

ئابدۇۋەلى زاۋۇتىدىن قول ئۈزۈپ چىققاندا، بۇرۇتلىرى خەت تارتىپ، يىگىتلىك دەۋرىگە قەدەم قويۇپ قالغانىدى. توغرىكۆۋرۈكتە ئۇيغۇر ياشلىرىدىن باشقا تاتار، رۇس، خۇيزۇ يىگىتلىرىمۇ خېلى بار ئىدى، ئۇلار كۆپرەك گارمون تارتىپ چىرى ئېيتىشاتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ بەزىدە ئۇلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ ئايدىڭ كېچىلەرنى تاڭغا ئۇلىغان ۋاقىتلىرىمۇ بولاتتى. شەنبە كەچلىكلىرى قىزىلكۆۋرۈك تەرەپتىن قايسىبىر رۇس يىگىتىنىڭ گارمون بىلەن:

سوبۇتا، Sobuta،
خارۇشۇ ۋىچىرا... ①

دەپ باشلىغان ناخشىسى ئاڭلىناتتى. مەھەللىنىڭ ئارقىسىدىكى باغلاردىن تاتار بالىلىرىنىڭ:

① شەنبە - شەنبە، كۆۋرۈك كېچە ...

ئاققۇ كۆللىرىدە بولار،
بۇرنى سۇلاردا بولار،
ياش ۋاقتىدا كىمىنى سۆيسەك،
كۆڭلۈك شۇلاردا بولار،
قول ياغلىقىم يۇۋارغا،
زەڭگەر كۆللىرى تاپمادىم،
باشقالاردا چىن كۆڭلۈم يوق،
سېينى سۆيەم ئاپئانغىم،
سۆيەم سېينى، سۆيەم سېينى،
سۆيەم سېينى چەچەگىم،
سۆيەم جانىم بەغىر كەيىم،
سېين مېنىڭ كىيلە چەگىم.

دېگەن چىر ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلەتتى. ئاندىن باغنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە قىزلار پەيدا بولاتتى - دە، ئوغۇللارنىڭ چىرلىرىغا جاۋاب بېرەتتى. ئاخىرىدا قىز - ئوغۇللار جەم بولۇپ ئويۇننىڭ داۋامى تانىمىغا ئايلىنىپ كېتەتتى. لېكىن، ئابدۇۋەلىنىڭ ئەڭ ياقتۇرۇپ ئېيتىدىغىنى ئىلىنىڭ خەلق ناخشىلىرى ئىدى. ئۇ ئۆسكەن مۇھىت ئۇنىڭ قەلبىدە ئاللىبۇرۇنلا خەلق ئاھاڭلىرى يېتىلىدىغان زېمىننى ھازىرلاپ بولغانىدى. بۇ ناخشىلارنى ئاڭلىغاندا ياكى ئېيتقاندا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا جۈزىنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ناخشا ئېيتىۋاتقان دادىسى، گۈلزارلىق ھويلىدىكى قاسىم تاشچى، ھارۋىدىكى مەڭگەن ئۈستىدە قالپىقىنى قىرلاپ ئولتۇرغان دېھقان، قەپەزلىك ھارۋىدا كېتىپ بارغان مەھ-پۇس، قولغا كەپتەرنى قوندۇرۇۋالغان ئىمىنجان ئۈستە

كېلەتتى ...

ئەمدىلىكتە ئابدۇۋەلى مەھەللىدىكى توي - تۆكۈنلەردە يىگىتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالدىغان بولدى. مەھەللىدىكى بىرەر يىگىت ئۆيلەنمەكچى بولغاندا، توي باشلىنىش بىلەن قىز - يىگىتنىڭ ئۆي ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان بارلىق يۈگۈر - يېتىم ئىشلارنى يىگىتنىڭ ئاغىنىلىرى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى. ئابدۇۋەلىنى ئۇلار دائىم توپىنى ناخشا - سازلار بىلەن قىزىتىپ بەرگۈچىلەر قاتارىغا ئاجرىتىشاتتى. توي كۈنى ئابدۇۋەلى نەغمىچىلەر توپىغا قېتىلىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىدىن قىزنىڭ ئۆيىگە قاراپ داپ - دۇمباقلارنى چېلىپ، «ھاي - ھاي يۆلەن» گە ۋارقىراپ باراتتى.

ھاي - ھاي يۆلەن، ھاي يۆلەن

گۈل قايدا بار، يارى - يار.

بىر ياخشىغا بىر يامان - يار.

ھەر جايدا بار، يارى - يار.

ھاي - ھاي يۆلەن، ھاي يۆلەن

تار كېلەدۇ، يارى - يار.

بەرگى خازان قوننى كېلىپ

يار كېلەدۇ، يارى - يار ...

بىر قانچە بارىكالىلار ئارقىدا «بارىكالا! بارىكالا!» دەپ ۋارقىرىشىپ قىزىتىپ ماڭاتتى. قارا - قارا قاغىلار ئارقىدا «قارا! قارا!» دەپ ۋارقىرىشىپ ماڭاتتى. يار - يار خاماندا دۇر، يارى - يار.

ئۆيلەنمىگەن يىگىتلەر

ئارماندا دۇر، يارى - يار.

ئېگىز - ئېگىز تاغلاردىن

قوي كېلەدۇ، يارى - يار.

يۆلەن ئېيتىپ يىگىتلەر،

توي كېلەدۇ، يارى - يار.

ئۇسسۇلچىلار توپىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتەتتى. توپىنىڭ داغدۇغىسى كۈچىدىكى ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتاتتى: قىز - جۇۋانلار دېرىزە پەردىلىرىنى قايرىپ ھاردشاتتى، ھاسىغا تايانغان بوۋاي - مو - مايلا ياشلىق دەۋرىنى ئېسىگە ئېلىشىپ ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىشەتتى.

قىزنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشقاندا قىز تەرەپنىڭ يول ئۈستىگە چاچاڭ قۇرۇپ كۈتۈپ تۇرغان يىگىتلىرى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇلارغا قەنت - گېزەكلەر بىلەن چاي تارتاتتى. ئاندىن ئوغۇل تەرەپنىڭ يىگىتلىرى داپ - دۇمباق، چالغۇلىرىنى قىز تەرەپنىڭ يىگىتلىرىگە سۈنۈپ: «قېنى، نەغمە ئەمدى ھەرقايسىڭلاردىن بولسۇن» ياكى «ئەمدى پەيزىنى ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن ئاڭلايلى!» دەپ دىغان گەپ ئىدى. قىز تەرەپنىڭ يىگىتلىرىگە يەنە رەخت، قول ياغلىق، پۇل ئوخشاش سوۋغاتلار تاپشۇرۇلاتتى. ئوغۇل تەرەپ بۇ رەسمىيەتلەرنى بېجىرمەي قىزلىق مەھەللىگە ئۇسسۇپلا كىرىدىغان بولسا جەزمەن جېدەل چىققاتتى.

قىز تەرەپنىڭ يىگىتلىرى سوۋغاتلارنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن رەھمەت ئېيتىپ، ئوغۇل تەرەپنى نەغمە -

ناۋا بىلەن ئەھەللىگە باشلاپ ماڭاتتى. ئوي بولۇۋاتقان
ئۆيىنىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا يىگىتلەر دائىرە بولۇپ
قۇرۇپ سازنى ئۇسسۇل پەددىلىرىگە يۆتكەيتتى.

ئىزدىمەس كۆڭلۈم سېنى، ۋاي - ۋاي سەنەم،
يار ئىزدىگەننىڭ يارى بول، ۋاي - ۋاي سەنەم.
كىم سېنى يارىم دېسە، ۋاي - ۋاي سەنەم،
بېرىپ شۇنىڭ كۈلزارى بول، ۋاي - ۋاي سەنەم...

ئىككى تەرەپنىڭ يىگىتلىرى بىر - بىرىنى ئۇسسۇلغا
تارتىپ ھۈنەر كۆرسىتىشەتتى. نەغمىچىلەر بارغانسېرى
قىزىشىپ ئۇسسۇل ناخشىلىرىدىن بەش - ئالتىنى بىر - بىر
گە ئۇلاپ ئېيتىپ بىراقلا توختايتتى. قىز تەرەپ «رەھ-
مەت!» دېسە «رەھمەت!» دەپ يىگىتلەرنىڭ بېشىدىن چاچ
قا چاچاتتى.

قىزنى يۆتكەپ ماڭغاندا، قىز ئانىسىنىڭ ئېيتىدىغان
قوشاقلرى كىشىگە ناھايىتى مۇڭلۇق تېگەتتى.

كىچىككەنە قارا كۆز، ۋاي بالام، ۋاي بالام،
تىلى تاتلىق، شېرىن سۆز، ۋاي بالام، ۋاي بالام.
بالام مەندىن ئايرىلدى، ۋاي بالام، ۋاي بالام،
قانائىتىم قايرىلدى ۋاي بالام، ۋاي بالام.
تويىمەش ياشقا يەتمىگەن، ۋاي بالام، ۋاي بالام،
ئۇرسام ئۆيىدىن كەتمىگەن، ۋاي بالام، ۋاي بالام،
شۇڭقارنىمى قاچۇردۇم، ۋاي بالام، ۋاي بالام،
خۇدايىمغا تاپشۇردۇم، ۋاي بالام، ۋاي بالام...

تويىنىڭ ئەتىسى يىگىتنىڭ ئاغىنىلىرى بۇ تويغا ئا-
تاپ يىغقان بوسۇت مالىلىرىنى ① كۆتۈرۈشۈپ يىگىت
ئۆيىگە بېرىپ «چۈنچۈن سالۋات» ئېيتاتتى.

چۈنچۈن سالۋات بەر مەھەممەت
ھەركىشى سۆزلەر، ئىشىكىنى كۆزلەر.
ئوڭدا يىگىتلەر، سولدا جۇۋانلار،
ئويناڭلار، كۈلۈڭلار.
ھەرقانچە ئويۇن بولسا،
شۇنچە بولۇر،
بۇنىڭدىن ئېشىپ بولماس.
بۇنىڭدىن ئېشىپ بولسا،
كۈل تام بولماس.
كۈل بىلەن تام بولسا،
تۇۋى بوش بولۇر.
كۈيۈشۈشۈل ئوغۇل بولماس،
كۈيۈشۈشۈل ئوغۇل بولسا،
كۆڭۈل خۇش بولۇر
.....

گەللەر ھەرلەپمە دەيدىكەن،
دېيەلمەيدىكەن.
ئۆتكەندە ئالغانلار
خەلۋىردە بېرەلمەيدىكەن.

① بوسۇت مال - تويلىك كۆچمە يىگىتنىڭ ئاغىنىلىرى تويغا ئاناپ توپلىم.
ھان ئۆي - جاھىدۇق، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا سوۋغانلار.

ناپقىمى قوي ئۆلتۈرەر،
 تاپالمىغىنى چۈجە غوراز.
 تاپقىمى گۈل كەلتۈرەر،
 تاپالمىغىنى بىر باش پىياز.
 ئۇلتان بەگنىڭ ئوي مەرىكىمىگە
 ئوتتۇز ئوغۇل، ئوقفۇز تۇڭ مارقى بىلەن،
 ئوقتۇز قارا باش قوبى بىلەن،
 ئوققۇر تاغار قەنت - گېزىكى بىلەن...

«چۈنچۈن سالۋات» ئېيتقان يىگىت بەزىدە ھودۇقۇپ،
 بېيىتلارنى تاپالماي دۇدۇقلاپ كېتەتتى. مۇنداق چاغدا ئارقىدا
 تۇرغانلار پىخىلداپ كۈلۈشەتتى. چۈنچۈن سالۋاتنىڭ ئاخىرى:

يېتىپ - قوپۇپ يۆلەن تارتىپ،
 دەم ئالماي بەتكۈزۈپ كەلدى!

دەپ ئاخىرلاشقاندا كۆپچىلىك:

دېمى كەم بولمىسۇن!
 بارىكالا! بارىكالا!

دەپ ۋارقىرىشاتتى - دەپ كۆتۈرۈپ كەلگەن بوسۇقلىرىنى يىگىت
 ئۆيىگە تاپشۇرۇشاتتى. قەدىدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىپ،
 ۋاتقان بۇ قائىدە - يوسۇنلار ئابدۇۋەلىگە ناھايىتى قىزىق
 تۇيۇلاتتى. كەلگۈسىدىكى تىياتىر ئەرەبىسى ئۈچۈن بۇلار -
 نىڭ ھەممىسى بىر جانلىق تۇرمۇش دەرسى ئەمگەنلىكىنى
 ئۇ تېخى بىلمەيتتى.

تاپالمىغىنى چۈجە غوراز * *
 تاپالمىغىنى بىر باش پىياز

بىرەر يىلدىن كېيىن ئابدۇۋەلى يەنە دەڭدەرۋازا
 يېنىدىكى ئىلگىرى ئۆزى ئىشلىگەن قاتار دۇكانلارغا كېلىپ
 ئىشلىدى. بۇ دۇكانلارغا ئەمدى باشقا موزدۇزلار كېلىپ
 ئورۇنلاشقانىدى. ئابدۇۋەلى كىرگەن دۇكاننى ئېلاخۇن ھا-
 جىم دېگەن كىشىنىڭ ئوغۇللىرى باشقۇراتتى. ھاجىمنىڭ
 چوڭ ئوغلى ھاسان ئىش كېسەتتى، يەنە بىر ئوغلى -
 ئاتاقلىق دۇتارچى ياقۇپجان زاگاتوپ قىلاتتى. ئۇندىن
 باشقا بۇ دۇكاندا يەنە قاسىمجان، ئابدۇقادىر، غوجاخەت،
 ھېسامىدىن دېگەن موزدۇزلار بار ئىدى. ئابدۇۋەلى رەسمىي
 ئۇستىلار قاتارىدا ئولتۇرۇپ سەندەل تىكتى.

بۇ يەردە ئابدۇۋەلىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن ئا-
 دەم ھاسان بۆرە بولدى. ھاسان ئۇستا باتۇرلارغا خاس
 بەستى بار، كىۋىلىرى يوغان، ئىككىسى مەڭزى قىپقىزىل
 ئادەم بولۇپ، ئۇستا ناخشىچىلاردىن ئىدى. بۇ كىشىنىڭ
 خاپا بولغىنىنى زادى كۆرگىلى بولمايتتى. بەزىلەر
 كىچىككىنە ئىشقا چېچىلىپ كەتسە:

— بولدى، بولدى، قويۇڭلار، بۇ جاھاننىڭ خاپا
 بولغۇچىلىكى بارمۇ! — دەپلا كۈلۈپ بېسىپ قويايتتى.

ئۇستاملار ھاسان بۆرە توغرىسىدا «ھاسان — ياش
 ۋاقتىدا نۇرغۇن كېچىكلەرنى كەچكەن، رۇس يېرىدە رۇس
 پادىشاھىمۇ ئەسكەر بولغان» دېيىشەتتى. بېشىدىن
 نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقلار ئۆتكەن بۇ ئادەمنىڭ كۆرگەن-
 لىرى كۆپ، ئاڭلىغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇ تولاراق

تارىخىي ناخشىلارنى ئېيتاتتى.

ئاتالمىسىز ھالى يامان،
تەيپىنەم زامانىدا
بىر مەھەللىدە بىر قازان
زالىملار زامانىدا...

مۇنداق چاغلاردا موزدۇزخاندىكىلەر:

— ھاي ھاسىنىكا، ئۆلمە! — دەپ ۋارقىرىشىپ كېتەتتى.
— ھەي ئۆكىلىرىم، سىلەر ئۇقمايسىلەر، — دەيتتى
ھاسان ئۇستا، — بىلسەڭلار ھەر بىر ناخشىنىڭ ئۆزى
بىر تارىخ. ئاتا - بوۋىسىز ئىلمىنى ئىلى قىلغۇچە ئاز جاپا
تارتتى دەمسىلەر؟ مانا مۇشۇ ھوسۇل ① ناخشىسىنىڭ
كېلىپ چىقىشىنى ئېيتساق: بۇرۇن مانجۇ پادىشاھ ۋاقتىدا
ئىلىدا ھەر يۈز ئۆيلۈكنى بىر يېزا قىلىپ، بىر ئائىلىگە
تۆت خودىن، بىر يېزىغا يۈز خە ھوسۇل تاپشۇرۇشنى يۈك
لىگەندىكەن. يېزىلار ۋەيران بولۇپ، ۋابا كېسىلى تارقى
لىپ ئادەملەر ئازلاپ كەتسىمۇ، ھەر يېزىدىن شۇ بەلگە
لەنگە ناشىنى ئېلىۋېرىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە دېھقان
ئاشىنىڭ باش - بۇرنىنى ساڭغا ئېلىپ كىرسە شازىچى،
ھەلۋىچى، تارازىچىلىرى ساختا قىلىپ تۆت خوغا مۆلچەرلەپ
ئەكىرگەن ئاشلىقنى ئىككى خوغىمۇ چىقىش قىلمايدىكەن.
شۇنداق قىلىپ ئالتە ئاي ياز جاپا چەككەن بىچارە دېھقان
ئاخىرىدا قۇرۇق ئارا - گۈرچەكنى قۇچاقلاپلا قالدىكەن.

① ھوسۇل — دېھقانچىلىق بېجى.

ئاخشىمى ياتار چاغدا خۇشەنەنە...
سالغىلى كىمگەز قېنى؟...
بۇ جاندىن ئۆتۈپ كەتتى،...
زالىملارنىڭ قىلغىنى...
دېگەن ناخشىلارنى ئاشۇ ئادەملەر زۇلۇم جانغا پاتقاندا
ئېيتقان - دە!

— سادىر كاملار شۇڭا قوزغىلىپ چىققان دېگىنە ھاسىنىكا؟
— ھەببەللى، توغرا ئېيتتىڭ. ھۆكۈمەتنىڭ ھېلىقى
ئۆي بېشىدىن ئالىدىغان تۆت خە ھوسۇلى كېيىن سەككىز
خوغا، سەككىز خودىن ئون ئالتە خوغا، ئون ئالتە خودىن
بىراقلا ئوتتۇز ئىككى خوغا يېتىپ بارغانىكەن. بېرەي
دېسە دېھقاننىڭ بەرگۈدەك ئېشى يوق. بەرمەسە بېشى
كېتىدۇ.

ئالۋاڭ - ھوسۇلۇم تولا،
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ ھوسۇلنى قۇيىمىسام
تىرىكلىكتە بېشىم يوق.

دېگەندەك ئىش بولغاندىن كېيىن، ئاخىر سادىر پالۋاندىكە
ئەزىبەتلەر قوزغىلىپ چىققانىكەن. ئايھاي، ئۇ چاغلاردا
قالتىس جەڭلەر بولغان دەيدۇ!...
شۇنىڭ بىلەن ھاسان بۆرە سادىر پالۋان ناخشىلىرى
نى ئېيتىپ، ئۆز زامانىسىدىكى پالۋانلارنىڭ زالىملارغا قان
داق تېتىغانلىقىنى ھېكايە قىلاتتى.

— ھە، ئۇ قوزغىلاڭلىرىڭنىڭ ئاخىرى قانداق بولدى، ھاسان؟ — دەپ سورىدى ياشتا چوڭراق بىر ئۇستا.
— قانداق بولاتتى. پۇقرا قولغا تىخ ئالسا، پادشاھقا پادشاھ چاپان ياپىدىغان گەپ ئىكەن، مانجۇ پادشاھ بىلەن رۇس پادشاھى گەپنى بىر قىلىپ پالۋانلارنىڭ قان ئاققۇزۇپ قۇرغان ھۆكۈمەتلىرىنى ئۇچۇقتۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بەدىلىگە رۇس پادشاھى ئىلىنىڭ بىر تالاي يېرىنى بۆلۈپ چېگرىسى ئىچىگە كىرگۈزۈۋالدى. نۇرغۇن دېھقاننى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ چىقىپ كەتتى. شۇ كۆچمەنلەرگە ۋېلىباي باش بولغانىكەن.

ۋېلىباينى باي دەيدۇ،
باي قىلىپ خۇدا قىلغان.
ئاتمىش مىڭ تارانچىنى
ئىلىدىن جۇدا قىلغان.

مانا بۇ ناخشىلار شۇ چاغدا چىققان. شۇ چاغدىكى كۆچمەنلەرنىڭ كۆرگەن كۈنىنى ئۇلار ئېيتقان مانا مۇنۇ ناخشىلاردىن بىلىسەڭلار بولىدۇ.

ئىلىدىن كۆچۈپ چىقىپ،
يانبۇلاقتىن قايرىلىدۇق.
تۇغۇلۇپ تۆسكەن يۇرتلاردىن
ئۆلمەي تىرىك ئايرىلىدۇق.

ئورۇس ھارۋىسى دەيدۇ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن.

كىشىنىڭ يۇرتىغا كېلىپ
كۈن ئالماقمۇ تەس ئىكەن...
— ۋاڭ خولۇ دېگەن نېمە بىلەمسىنەر؟ — دەپ سو-
ردى بىر كۈنى ھاسان ئۇستا موزدۇزلارغا قاراپ.
— ۋاڭ خولۇ دېگەن شۇ بىر شەككەن، دارىننىڭ
ئىسمىدۇر؟ — دېدى ئابدۇۋەلى.
— ئاھاي! — دەپ كۈلۈپ كەتتى ھاسان ئۇستا، —
مانا ئابدۇۋەلى سەن تېخى بالا جۇمۇ.

ياز بولسا قىلۇر غەدىكىمەن،
ۋاڭ خولۇنىڭ ئالۋىڭى.
ھاشارلارغا باش بولغان
زالىملارنىڭ يامىنى

دېگەن ناخشىنى ئاڭلىغانمۇ سەن؟ ھە، ۋاڭ خولۇ
دېگەنمۇ خەلقنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن بىر ئالۋاڭ. بىر زامان
لاردا ئىلىنىڭ جاڭجۇنى كوناكۈرەدە تۇرىدىكەن، خۇدانىڭ
غەزىپى تۇتقانىمۇ، دەريا سۈيى شۇ كۈرە تەرەپكە يېتىپ،
دولقۇنلاپ تۇرغان سۇ يارنى يىلىمۇ يىل گۈمۈرۈلۈپ، يار-
نىڭ ئۈستىدىكى كۈرە سېپىلىغا يېقىنلاپ قايتتۇ. بەگلەر سۈنى
قاچۇرۇش ئۈچۈن ھەر يىلى سەھرا خەلقىگە شاخ - پاخال
ھاشار سېلىپ سۈنى تورايدىكەن. بۇ يەردە ھەر يىلى باھار-
دىن كۈزگىچە ئىككى مىڭغا يېقىپ ھاشارچىلار ئىشلەيدىكەن.
قانچە بىچارىلەر ھالىدىن كېتىپ بېلىقلارغا يەم بولىدىكەن.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا، چوڭ كۈرەنى سوقماقچى، ئەقىلسىز، نادان بەگلەر ھاشار بىلەن توسماقچى. دەريانىڭ سۈيى تاشسا، توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ. بۇ ھالنى كۆرۈپ ھاشار، بىر خۇداغا يىغلايدۇ.

مانا بۇ ناخشىلارنى شۇ چاغدىكى ھاشارلار قان - قان يىغلاپ تۇرۇپ ئېيتقان. ھەي، ئىلى دېھقانلىرىنىڭ تىارت قان كۈنلىرىنى سۆزلەپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدۇ - دە!... ناخشا دېگەن يۈرەكنىڭ سۆزى. ئاتا - بوۋىلىرىمىز ھەممە دەيدىغان گەپ، قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى ئاشۇ ناخشىلارغا پۈتۈۋەتكەن!

ناخشىلار توغرىسىدىكى بۇ گەپلەر ئابدۇۋەلىنىڭ خەلق ناخشىلىرىنى ئۆگىنىش ئىشتىياقىغا تېخىمۇ ئوت ياقاتتى. ئابدۇۋەلى بۇ گەپلەرنى ئۇنىۋېرسال تىلغا ئالغاندا، ئۇنىڭ ئىچىدە * ئابدۇۋەلى * دېگەن نام بار ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئابدۇۋەلى ھازىر مۇستەقىل ئىش تىكىپ، قىلغان ئىشقا قاراپ ھەق ئالىدىغان بولغانلىقتىن، شاگىرت ۋاقتىغا قارىغاندا خېلى ئەركىن ئىدى. دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى ئىشتىن چۈشكەن چاغلاردا ئۇستاملار بىلەن بىللە خالىغان يەرگە بارالايتتى. موزدۇزلارنىڭ مەجەزىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاشمايتتى؛ بەزىلىرى ئىشتىن چۈشۈپ، چاپىنىنى قولتۇ -

قغا قىسىپ قاۋاقخانلارغا بېرىپ تۆت سەر - يېرىم جىڭ قېتىۋېلىپ ھاردۇقنى چىقىرىشنى ياخشى كۆرەتتى. بەزىلىرى ئاز - تولا نەشە تارتىشاتتى. ئەينى يىللاردا نەشە، ئەپپيۈن دېگەنلەر بازاردا ئاشكارا سېتىلاتتى. تاكى 1934 - يىلى «ئاپرىل ئۆزگىرىشى» گە كەلگۈچە قىمارخانلار، نەشە تارتىدىغان مەيدانخانلار ئو - چۇق تىجارەت قىلىپ كەلگەنىدى. تېرەكمازارنىڭ ئالدىدىكى مەيدانخانا ئەڭ كونا مەيدانخانلاردىن ھېسابلىناتتى. قا - قىچىلىق مەھەللىسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئۈستەك بويىغا «ئىلەك پۇچۇقنىڭ مەيدانخانىسى» دەيدىغان بىر چوڭ تاماكا سو - رۇنى ئېچىلغانىدى. قارىدۆڭ ئاقسۇ مەسچىتى يېنىدىكى «ئاشىق ئاتام» دېگەن كىشى ئاچقان مەيدانخانا شەھەر بويىچە ئەڭ ئاۋات مەيدانخانلاردىن ئىدى. ئاشىق ئاتام - ساقاللىرى مەيدانىدە پەلپۈنۈپ تۇرىدىغان، كېلىشكەن ئا - دەم ئىدى، ئۇنىڭ مەيدانخانىسىدا سازچىلارمۇ كۆپ بولاتتى. ئابدۇۋەلى بەزىدە ئۇستاملارغا ئەگىشىپ بۇ يەرگە ساز تىڭ شاش ئۈچۈن چىقىپ قالاتتى. ئېغىر ئەمگەكتىن ھالسىرىغان، ئىچى پۇشقان ئادەملەر بۇ يەرگە ساز تىڭشاپ، تاماكا تارتىپ پەيزە سۈرۈپ، دۇنيانىڭ غەم - غۇسسسىدىن بىردەم بولسىمۇ نېرى بولۇش ئۈچۈن يىغلاشاتتى. ئادەتتە بۇ مەيدانخانغا كىرگەنلەر چاينىڭ پۇلغا بىر چىلىم تاماكا نىڭ پۇلىنىمۇ قوشۇپ تۆلەپ سورۇنغا بېرىپ ئولتۇراتتى. سورۇندا سازچىلار ساز قىلىشاتتى، قاپاق چىلىم كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا قولدىن - قولغا ئۆتۈپ توختىماي ئايلىنىپ تۇراتتى.

يەنە بەزى ئۇستاملارنىڭ كەيپ - ساپا بىلەن خۇشى

دەريانىڭ سۈيى تاشسا، چوڭ كۈرەنى سوقماقچى، ئەقىلسىز، نادان بەگلەر ھاشار بىلەن توسماقچى. دەريانىڭ سۈيى تاشسا، توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ. بۇ ھالنى كۆرۈپ ھاشار، بىر خۇداغا يىغلايدۇ.

مانا بۇ ناخشىلارنى شۇ چاغدىكى ھاشارلار قان - قان يىغلاپ تۇرۇپ ئېيتقان. ھەي، ئىلى دېھقانلىرىنىڭ تىارت قان كۈنلىرىنى سۆزلەپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدۇ - دە!... ناخشا دېگەن يۈرەكنىڭ سۆزى. ئاتا - بوۋىلىرىمىز ھەممە دەيدىغان گەپ، قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى ئاشۇ ناخشىلارغا پۈتۈۋەتكەن!

ناخشىلار توغرىسىدىكى بۇ گەپلەر ئابدۇۋەلىنىڭ خەلق ناخشىلىرىنى ئۆگىنىش ئىشتىياقىغا تېخىمۇ ئوت ياقاتتى. ئابدۇۋەلى بۇ گەپلەرنى ئۇنىۋېرسال تىلغا ئالغاندا، ئۇنىڭ ئىچىدە * ئابدۇۋەلى * دېگەن نام بار ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئابدۇۋەلى ھازىر مۇستەقىل ئىش تىكىپ، قىلغان ئىشقا قاراپ ھەق ئالىدىغان بولغانلىقتىن، شاگىرت ۋاقتىغا قارىغاندا خېلى ئەركىن ئىدى. دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى ئىشتىن چۈشكەن چاغلاردا ئۇستاملار بىلەن بىللە خالىغان يەرگە بارالايتتى. موزدۇزلارنىڭ مەجەزىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاشمايتتى؛ بەزىلىرى ئىشتىن چۈشۈپ، چاپىنىنى قولتۇ -

يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەر جۈمە كۈنى خانىقادىن
قالمايدىغان سوپىچىلاردىن ئىدى. ئابدۇۋەلىمۇ بەزىدە ئۇ-
لارغا ئەگىشىپ خانىقالارغا بېرىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئەينى
يىللاردا تېرەكمازار، شەھەرئىچى، سۈدەرۋازا قاتارلىق
ئورۇنلاردا خانىقالار بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە تېرەكمازار
خانىقاسى چوڭ خانىقا ھېسابلىناتتى. ھەر جۈمە كۈنى بۇ
خانىقالارنىڭ داس قازانلىرىغا ئونلاپ مالنىڭ گۆشى تاش-
لىناتتى. ئىخلاسەن سوپى - ئىشان، ھاپىزىلار قىزغىن
زىكرى - سۆھبەت ئېلىپ باراتتى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئىلىدا تەسەۋۋۇپچىلىق دەسلەپتە
ئارانئۆستەڭ يېزىسىدىكى «خەلپەلەر مەھەللىسى» دىن باشلاپ
ئەۋج ئالغانىكەن. گەرچە بۇ بىر دىنىي پائالىيەت بولسىمۇ،
ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭغا يەنە خەلقنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتىدۇ
ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. بىر زامانلاردا، ئالتە شەھەردىن
ئىلىغا كۆچۈپ چىققان كۆچمەنلەر ئىچىدە ئىسىن نەغمىچى
دېگەن بىر ئۇستا سازەندە بولغانىكەن. ئۇ تولراق خانىقا-
لاردا نەغمە قىلىش بىلەن شۆھرەت تاپقانىكەن. بۇ ھەقتە
شۇ چاغدىكى يازما خاتىرىلەردە: «بۇل چاغدا ئىسىن نەغ-
مىچى دەپ بىر نەغمىچى بار ئىدى. ئۇ ھەممە نەغمىلەرنى
تامامەن يەتكۈزگەن ئادەم ئىدى. راۋاب، قالىۋن، ساتار،
تەمبۈر، داپلارنى ساداغا كەلتۈرۈپ، ئۆزى ھال، مۇشاۋىرەك،
ئوشاق، چەبىيات دېگەن مۇقاملارنى مۇسقى ئاۋازلىرى بىرلەن
ئىختىرا قىلىپ، شېكەر زاپادلىرى بىرلەن غەزەلى ناۋايىلارنى
ئوقۇپ، سامغا چۈشۈپ، بىرقانچە سوپىلار ھوشىدىن كېتىپ،
بۇ نەغمىلەردىن پەيزى پەتۋەتلەر بولۇشۇپ، يىغا - زارە،
دۇئا - تەلەپلەر بولۇر ئىدىلەر...» دەپ يېزىلغان. ئىسىن

نەغمىچى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ زامانىدىشى
موللا روزى نەغمىچى سۆھبەتكە قاتنىشىپ، زىكرى - سۆھ-
بەتنىڭ ئىسىن نەغمىچى زامانىدىكى ھەشىمىتىنى يەنە بىر
مەزگىل ساقلاپ قالغانىكەن...

ئەمدىلىكتە، خانىقالاردا نەغمە - ناۋا قىلىدىغان ئىش-
لار بولمىسىمۇ، ھاپىزىلار قۇلغوجا نەخمەت، مەشرەپ، ناۋا-
يى، قۇزۇلى، لوتىيى، نىزامىدىن ئاخۇنرۇم ئوخشاش شائىر-
لارنىڭ ھەققىگە، ئالەمنىڭ يارانقۇچىسىغا، ئۆلۈمنىڭ مۇ-
قەررەلىكىگە بېغىشلانغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ، كىشىگە چوڭ-
قۇر بەدىئىي تەسىرات بېرەتتى؛ ئاڭلىغۇچىلارنى ھاياتنىڭ
سىرى ئۈستىدە ئويلىنىشلارغا سالاتتى. ئەنە شۇنداق ھا-
پىزىلار ئىچىدە يەركەنتتىن ئۆتكەن ئەمىردىن ھاپىز، ھەرەم-
باغلىق ئابىزار خەلىپە، شەھەر ئىچىلىك تەختەم ھاپىز،
تېرەكمازارلىق غولام ھاپىزىلار ئاۋازىنىڭ سازلىقى، غە-
زەللەرگە توشۇقلۇقى بىلەن شۆھرەتلىك ئىدى. ئابدۇۋەلى
بۇ ھاپىزىلار ئوقۇغان غەزەللەرنىڭ مەزمۇنىدىن كۆرە، ئۇ-
لارنىڭ ئاھاڭىدىن ناھايىتى ھۈزۈر ئالاتتى... ھاپىزىلار
سۆھبىتىدىن كېيىن، زىكرى سوقۇش قىلىپ، سوپىلار ھۇۋ
تارتىشىپ، دۈگىلەك دائىرە ھاسىل قىلىشىپ ساما سالاتتى.
مۇنداق چاغدا ئابدۇۋەلىگە ئادەملەر بىلەن تەڭ خانىقانىڭ
ئۆزىمۇ پىرقىراۋاتقاندەك بىلىنەتتى. كىمەدۇر بىرلىرى جاۋغىيىدا
كۆپۈكلەر قاينىغان ھالدا چىرقىرايتتى، بەزى سوپىلار ھو-
شىنى يوقىتىپ يىقىلىپ قالاتتى. بۇ يەردە دىن، ئەدەبىيات،
ناخشا - ئۇسسۇلنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ھاسىل بولغان ئاچا-
يىپ بىر مەنزىرىنى كۆرگىلى بولاتتى... ئەنە شۇنداق تەل-
قىدىن كېيىن خانىقا ئۈمىچىغا ئېغىز تېگىشمۇ كۆڭۈللۈك
ئىش ئىدى.

ئابدۇرۇھلى ئىش تىكىدىغان دۇكانغا دەڭدەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى «كونا گىر بازىرى» يېقىن ئىدى. كاسپىلار سودا - سېتىق ئۈچۈن كۆپرەك مۇشۇ بازارغا يۈگۈرەيتتى. بۇ قايناق بازارنىڭ ئىچى ئۆزى بىر ئالامەت دۇنيا ئىدى. بۇ يەردە قاتار كەتكەن سودا دۇكانلىرى، چايخانلار، داڭلىق ئاش - خانا، مانتىپەزخانلار، ئاشلىق - ئۇن بازىرى، داڭپۇزۇل ۋە ھۆكۈمەتنىڭ باج ئىدارىلىرىگىچە بار ئىدى. ساتراشلار بىر چەتتىكى ئۈستى يېپىق لەمپە ئاستىدىن ئورۇن ئالغانىدى. ھەربىرى ئۆزىنىڭ ئۈدۈلىدىكى تامغا خېرىدار يۈزىنى يېقىپ قارىمىغۇچە ئۆزىنى تونۇيالمايدىغان خىرە ئەينەكتىن بىردىن ئېسىپ، كىچىككىنە تاختاي ئۈستىگە ئۈستۈرا - بىر لەيلىرىنى تىزىشۋېتەتتى. غىچىلداپ تۇرىدىغان كونا ئورۇن - دۇقتا مايلىشىپ پارقىراپ كەتكەن كاپلىغۇچىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان بولاتتى. بۇ ساتراشلار ئىچىدە ئاجايىپ گەپچى ئادەملەر بار ئىدى، يۈمشاپ كەتكەن ئالغانلىرى بىلەن بېشىڭىزنى سىلىق ئۇۋىلاپ، ئاجايىپ - غارايىپ چۆچەكلەر بىلەن سىزنى ئۇخلىتىپلا قوياتتى. بەزىلىرى تىرناقلىرىنى ئېلىپ، قۇلاق - بۇرۇننىڭ ئىچىگىچە پەدەز قىلاتتى. بۇ ساتراشلارنىڭ ئىچىدە يەنە ھەر ھەپتىنىڭ مەلۇم بىر كۈنىدە بايلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، خېنىملارنىڭ قېشىنى تېرىپ، غوجاملارنىڭ پۈت - قوللىرىنى تۇتۇپ، غوللىرىنى ئۇۋىلاپ قويىدىغانلىرىمۇ ئۇچرايتتى. يەنە بەزىلىرىنىڭ ھۈنرى يوغان ئامبۇر بىلەن كېسەلنى ۋاي - داتقا سېلىپ چىش تارتقۇچە يېتىپ باراتتى.

گىر بازىرىنىڭ ئارقىسىدىكى تاقىچىلىق كۆچىسىدىن

بولسا - بازغانلارنىڭ گۈمبۈزلىگەن ئىباۋازى كېلەتتى. بۇ يەردە قاۋۇل تۆدۈرچىلەر ھەرقانچە شاش ئاتلارنىمۇ ھەش - پەش دېگۈچە دارغا تارتىپ تاقىلاپ بولاتتى. گىر بازىرىدىن تاقىچىلىققا ئۆتىدىغان تار كوچىلارنىڭ بىرىدە قىمار مەيدانلىرى بار ئىدى. مۇنداق قىمارخانلار «چەنخۇ» دەپمۇ ئاتىلاتتى. چەنخۇ ئىگىلىرى قىمارۋازلاردىن كىرىم قىلىپ، ھۆكۈمەتكە باج تاپشۇراتتى. ھەربىر قىمارخانلارنىڭ يەنە بىر - ئىككىدىن گاڭگۈڭلىرى بولاتتى. ئادەتتە ئۇلار قىمار - ۋازلارنىڭ بىر - بىرىنى بوزەك قىلىپ كېتىشىنى نازارەت قىلىپ، قىمارخانلارنىڭ تەرتىپىنى ساقلاپ ئۇنىڭ بەدىلىگە چوتار ئېلىپ جان باقاتتى.

گۈرۈلدەپ تۇرغان بۇ بازاردا كىمىنىڭ باي، كىمىنىڭ گاداي، كىمىنىڭ پۇقرا، كىمىنىڭ ئەمەلدار، كىمىنىڭ شەھەر - لىك، كىمىنىڭ سەھرايلىقىمۇ كىيىم - كېچەكلىرىگە قاراپلا پەرق ئەتكىلى بولاتتى. شەھەرگە كىرگەن دېھقانلار بېشىغا ئاق مالىخاي، ئۈچىسىغا بىقىمىدىن ئېتىلىدىغان كۆڭلەك كىيىپ، بەلباغ باغلاپ يۈرەتتى؛ ئۆتۈك كىيىگەنلىرى شالۋۇرد - نىڭ پۇشقىمىنى ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا تىقىۋالاتتى، چوقاي ياكى پوپۇش كىيىگەنلىرى گۈچەي ئورايىتى، يانلىرىغا چەن - دازا ئېسىشاتتى. شەھەرلىكلەر بېشىغا گۈللۈك ياكى گۈلسىز مانچىستىر دوپپا، ئۈچىسىغا تۇجۇركا - شالۋۇر، ياقىلىق پەشمەت چاپانلارنى كىيىشەتتى؛ ياشانغانلار ياقىسىز پەرىجە، ئاغلىق ئىشتانلارنى كىيەتتى. جەنۇبتىن چىققان كىشىلەرنى ئىچىگە كىيگەن ئاق يەكتەكلىرىدىن ئاجرىتىشقا بولاتتى. سودىگەرلەر بېلىگە دۇردۇن بەلباغلارنى باغلايتتى. ئىمام - مەزىن، ئۇقۇمۇشلۇق ئادەملەر چاققان سەللىلەرنى يۈ -

گەيتتى، ئۆلساخۇنۇم، قازى - مۇپتىلارنىڭ سەللىسى مەر -
تەۋسىگە قاراپ بىر - بىرىدىن يوغان بولاتتى.

ئابدۇۋەلى قولى ئىشتىن بوش بولسىلا بۇ قايناق
بازارنى ئارىلاشنى، ئۇستاملار بىلەن بىللە بېرىپ كوناگر
ئىچىدىكى چايخانلاردا ساز تىڭشاپ ئولتۇرۇپ چاي ئى -
چىشىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. ھەر بىر چايخانلارنىڭ
شۇ چايخاننى ئاۋات قىلىپ تۇرىدىغان ئۆز سازەندىلىرى،
قىزىقچىلىرى بولاتتى. قاينۇقلۇق ① ئىسكەندەر شايىم دېگەن
كىشى ئەنە تىرىداق چايخانا بەزمىچىلىرىدىن ئىدى. ئىس -
كەندەر شايىم ئېگىز بويلىق، ئاق يۈزلۈك، ساقاللىق ئا -
دەم ئىدى، دۇتار چالاتتى، كونا ناخشىلارنى سەھرا قاندىسى
بويىچە يېقىملىق ئېيتاتتى. ئۇنىڭ ئۆزى ئىجاد قىلغان
«يەللەللى شايىگۈل، يىرەللى شايىگۈل» دېگەن ناخشىلىرى
بار ئىدى. ئابدۇۋەلىنىڭ ئېسىدە قېلىشىچە، بۇ ئادەم ئېيتىپ
يۈرىدىغان يەنە بىر ناخشىدا:

شاھىم - شاھىم، ھوي - ھوي،
شاھىم - شاھىم، ھوي - ھوي،
ھەر قەدىمگىدە بەش سولكىۋاي،
چېمەندە خانىم، ھوي - ھوي...

دېگەن مىسرالار بار ئىدى.

شۇ يىللاردا مۇشۇ بازاردا پەيدا بولۇپ قالغان بىر
راۋابچى بالا ئابدۇۋەلىنىڭ ئېسىدىن زادى چىقمايدۇ. بۇ
بالا قەشقەردىن چىققانىدى. ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەن -

① قاينۇق - ئىلى يېزىلىرىدىن بىرىنىڭ ئىسمى.

لىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بازاردىكى ھەممىسى ئۇنى
«شاكىچىك» دەپلا چاقىراتتى. شاكىچىك قاراقاش، ئاق يۈز -
لۈك كەلگەن چىرايلىق بالا ئىدى. بېلىگە رومال باغلاپ،
بېشىغا بادام دوپپا كىيىپ، پاكىز يۈرەتتى. ئادەتتىكى كۈن
لەردە ئۇ قارىدۆڭ تەرەپتىكى مۇساپىرلار مەھەللىلىرىنىڭ
بىرىدە يېتىپ - قوپاتتى، بەزىدە بازار ئىچىدىكى چايخا -
نلاردىمۇ قونۇپ قالاتتى. كۈندۈزلىرى بازاردا قوشاق
قېتىپ راۋاب چېلىپ كۈنىنى ئالاتتى. كىچىكلىكىگە قارىماي
ئۇ راۋابنى ناھايىتى چىرايلىق چالاتتى، شۇڭا بازاردا
ھەممە كىشىنىڭ دېگۈدەك ئۇنىڭغا زوقى كېلەتتى. شاكىچىك
سېپىت نوچى توغرىسىدىكى قوشاقلارغا ئۇستا ئىدى. كېيىن
ئۇ ئىلىنىڭ بازىرىدىكى ئىشلار توغرىسىدىمۇ نۇرغۇن قو -
شاقلارنى قوشقانىدى. شاكىچىك ئىلىدىكى مەشھۇر باي ھو -
سەنبايھاجىمنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلاپ مۇنداق قوشاقلارنى
توقۇغان:

ئاق قۇشقاچ ئاراسىدا
قارا قۇشقاچقا كۆز تەگدى.
قەشقەرلىكنىڭ ئىچىدە
باي ھاجىمغا كۆز تەگدى.

يىغلىمىسىلا ساۋۇتخان، يىغلىمىسىلا ئابلىزخان ①،
ئەسلى تەقدىر شۇنداق تۇر، تەقدىر ئىلاھ شۇنداق تۇر -
ئاسماندا يۈلتۈز تولا
بىر - بىرىگە ئوخشامدۇ؟

① ئابلىزخان، ساۋۇتخان (ساۋۇت ئەپەندى) - ھوسەنبايھاجىمنىڭ
توغۇللىمى.

ئىلىخودا باي تولا،
باي ھاجىغا ئوخشاشدۇ؟
يىغلىمىسىلا ساۋۇتقان، يىغلىمىسىلا ئابلىزخان،
ئەسلى تەقدىر شۇنداق تۇر، تەقدىر خۇدا ھۇنداقتۇر...

شاكىچىك بۇ قوشاقلىرىنى راۋاب بىلەن ئېيتىپ،
ھۈسەنباي ھاجىنىڭ ئىۋىلىرى، بازار ئىچىدىكى دۇكانلىرى
ئالدىنقىچە بېرىپ نۇرغۇن سوۋغاتلارنى ئالغانىكەن...
بۇ يىللاردا ئابدۇۋەلى يىگىرمە ياشتىن ھالقىپ تا-
زا ياشلىق قۇرامىغا يەتكەنىدى. ياخشى - يامان، سېمىز -
ئۇرۇق، باي ۋە گاداي ئوخشاش خىلمۇ خىل ئادەملەر
بىلەن تولغان ئەنە شۇ شەھەر بازارلىرىدىكى رەڭگارەڭ
قوپرازلار كەلگۈسى سەھنە تەرتىپىنىڭ خاتىرىسىگە ئورنى-
شىپ باراتتى. دەلدەڭشىپ كېتىۋاتقان مەستلەرنىڭ ئېيتقان
ناخشىلىرى، گەدەينەن بايۋەچچىلەرنىڭ ئاتقان بولسى،
بازارغا ئوت - سامان ئەكىرىپ پۇل قىلالماي ئولتۇرغان
دېھقاننىڭ ھەسرەتلىك چىرايى، ئەسكى تامغا يۆلىنىپ ئول-
تۇرۇپ خىيالدا ئەرشكە چىقىپ كېتىۋاتقان چېكەرەننىڭ
شېرىن ئارزۇسى، تىلىمىز تارىلاردىن ئاجايىپ سادالارنى
يارىتىدىغان سەنئەتكارلارنىڭ نامرات تۇرمۇشى... ئابدۇ-
ۋەلىنى چوڭقۇر ئويلىنىشلارغا سالاتتى.

بىر كۈنى ھاسان ئۇستا ئىش تىكىپ ئولتۇرۇپ ئابدۇ-
ۋەلىگە:

— ئابدۇۋەلى، ئەمدى سەن يىگىت بولۇپ قالدىڭ.
بىكار ۋاقتىڭدا كۆرگەنلا يەردە لەلەڭشىپ يۈرمەي مەشرەپ
ئەھلىگە قېتىلساڭ بولىدۇ. خەلقى «بالاڭنى مەكتەپكە بەر،
بولمىسا مەشرەپكە...» دېگەن گەپ بار. ئۇ يەردە ئەدەب -
ئەخلاق، قائىدە - يوسۇن ئۆگىنىسەن، — دېدى.
— تازا بەلەن گەپ بولدى، — دېيىشتى يەنە بىر-
نەچچە ئۇستاملار.

— مەنچۇ خېلىدىن بېرى شۇنداق قىلساممىكىن، دەپ
ئويلاپ يۈرەتتىم، — دېدى ئابدۇۋەلى، — لېكىن، ئوتتۇز
ئوغۇلغا قېتىلىشنىڭ قانداق رەسمىيەتلىرى بارلىقىنى بىل-
مەيدىكەنمەن.

— بۇ ئوڭاي، — دېيىشتى ئۇلار، — ھاسىنىكام ئۆزى
ساڭا ئاتا بولۇپ بۇداقى مەشرەپكە باشلاپ باردۇ. «كۆپ-
چىلىك، بالىمىز ئابدۇۋەلى ئوتتۇز ئوغۇلغا قېتىلىپ تەلىم
ئالسا» دەپ سېنى تونۇشتۇردى. يىگىت بېشى بولىدۇ،
دەپ ساڭا مەشرەپ قائىدىسى، دىققەت قىلىدىغان ئىشلىرىڭ
توغرىسىدا ئازراق تەلىم بېرىدۇ، شۇ.

ئابدۇۋەلى خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى. مۇنداق
مەشرەپلەر قىش كۈنلىرى ئۆي ئۆيلەردە، ياز - باھار
مەزگىللىرىدە تاللىق، دەريا بويى، جىرغىلاڭ، لەڭزىبېشىنىڭ
يۇقىرىسىدىكى تۈگمەنلەر ئەتراپىدا ئۆتكۈزۈلەتتى. بۇ يەر-
لەرنىڭ مەنزىرىسى بىر - بىرىدىن كۆركەم ئىدى. ئۆرۈك
پىشىشى مەزگىلىدە جىللىيۇزى، تۇرپان يۇزى، چۇلۇقايلىرىدا
ئۆرۈك سەيلىسى بولاتتى. بۇ تاماشىلارنىڭ ھەممىسى نەغ-
مە - ناۋاسىز ئۆتمەيتتى. شەھەرنىڭ تىنچىقىدا تار دۇكاندا
ھۆكچىيىپ ئولتۇرۇپ چارچىغان كاسسىپلارغا بۇ سەيلىلەر

تولمۇ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ھاسان بۆرە توغرا ئېيتقاندى. ئابدۇۋەلى مەشرەپ ئەھلىگە قېتىلىپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگەندى. ئاجايىپ ساز ئۈستىلىرىدىن، داڭلىق ناخشىچىلارنى ئۇچراتتى. ئۇ ئۆزى دېمەتلىكلەر بىلەن بىر سورۇندا بولۇپ قالغاندا ساز-چىلارنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ناخشىغا ياردەملىشىپ، كۆپ ئۆت-مەيلا ئۇ ئاۋازنىڭ ياخشىلىقى بىلەن كۆزگە چېلىقىشقا باشلىدى. پات - پات ئۇنىڭ قۇلىقىغا «ئاۋۇ ئابدۇۋەلى دېگەن موزدۇزمۇ ناخشىنى ياھان ئەمەس ئېيتىدىكەن - ھا!» دېگەن گەپلەر چۈشۈپ قالاتتى. ئۇستا چالغۇچى، ناخشىچىلار بار سورۇنلارغا داخىل بولۇپ قالغاندا ئۇ پۈتۈن زېھنى بىلەن تىگىشايىتتى. ياخشى ئېيتىلغان ناخشىلارنى ئاڭلىغاندا ئۇزۇنغىچە ھاياجىنىنى باسالمايتتى. مۇنداق تەسىر قىلغان ئاھاڭلار ئۇنىڭ ئېسىدىمۇ ئوڭاي قالاتتى. بۇنداق مەشرەپلەردىن قايتقان كېچىلىرى ئۇ ئولتۇرۇشتىكى ئىلھامنىڭ تەسىرى بىلەن مەھەللىسىگىمۇ ناخشا ئېيتىپ كىرىپ كېلەتتى...

تۆتىنچى باب

ئۇنتۇلماس ئۇستازلار

شۇ كەمنىڭ چوڭ سورۇنلىرىدا ئەڭ ھۈرمەتكە ئىگە كىشى ھاسان تەمبۇر ئىدى. ھاسان تەمبۇر شەھەر ئىچى-لىك ئادەم ئىدى، تۆمۈر - تەرسەك ئېلىپ سېتىپ جاھاندارچىلىق قىلاتتى. ئۇ دۇتار - تەمبۇرنى ناھايىتى چىرايلىق

چالاتتى، ئىلى ناخشىلىرىنى ئېيتىشتا ھەممىدىن ئۈستۈن تۇراتتى.

ئۇ چاغلاردا سازەندىلەرنىڭ كىرىمى ئاساسەن ئۆ-رۈم ئېلىشتىن كېلەتتى. ئادەتتە، توي - تۆكۈن ياكى مەشرەپلەرنىڭ ئاخىرى قىزىق بىر ئۇسسۇل بىلەن ئاخىرلىشاتتى. ساھىبخان بىر پەتنۇسقا رەخت، پۇللارنى قويۇپ، ئۇسسۇلچىنىڭ بېشىدىن ئۆتۈپ، سازەندىلەرنىڭ ئالدىغا قويۇپ قوياتتى. ئاندىن سورۇندا ئولتۇرغانلارمۇ ئاتىغىنىنى چىقىرىپ ئۇسسۇلچىنىڭ بېشىدىن ئۆتۈپ پەتنۇسقا تاشلايتتى. بەزىلەر پۇللارنى ئۇسسۇلچىلارنىڭ دوپپىسىغا قىستۇرۇپ قوياتتى. ئاخىرىدا يىگىت بېشى پەتنۇسقا قاچۇشكەن پۇللارنى رەتلەپ، سازچىلارنىڭ دەرىجىسىگە قاراپ تەقسىملەپ، قايتقاندا ئۇلارنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قوياتتى. سورۇنلاردا ئۆرۈم ئالمايدىغان بىردىنبىر سازچى ھاسان تەمبۇر ئىدى.

بەزى كەڭتاشا سورۇنلاردا ھاسان تەمبۇرمۇ ھا-سان بۆرىگە ئوخشاش ناخشىلىرىمىزنىڭ كېلىپ چىقىش تا-رىخى ھەققىدە قىزىق پاراڭلارنى قىلىپ قالاتتى. بىر قېتىم ئۇ پۇچۇنخېنىم توغرىسىدا مۇنداق دېدى:

پۇچۇنخېنىم ناھايىتى كېلىشكەن ئايال ئىكەن. دادىسى نۇرزا تېگە ھايات ۋاقتىدا ئوردىغا ئۆلىمالارنى چاقىرى-تىپ ئۇنى ئوقۇتقان، كلاسنىڭ سازلارنى ئۆگەتكەنىكەن. كېيىن تاغىسى خالزات بۇ قىزنى قۇمۇل ئوردىسىغا نىكاھلاپ بېرىۋېتىدىكەن. قۇمۇل بىلەن ئىلىنىڭ ئارىلىقى يىراق بولغاچقىمىكەن، يىگىت ئۆزى كەلمەي، يېنىدىكى خەنجىرىنى ئەۋەتىپ، نىكاھ شۇ خەنجەرگە ئوقۇلغانىكەن. پۇچۇنخېنىمنىڭ ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ قۇمۇلغا ياتلىق بولۇشقا

مەيلى يوق ئىكەن. ئىلىدىن ئۈزۈلگەندە ئۇ ھەسرەت چېكىپ

خالزات تاغام چىقىپ مەنىسى تەختىگە،
تۇتۇپ بەردى مېنى قۇمۇلۇق بەختىگە.
تاغام مېنى قۇتۇپ بەردى پاتقاق ۋاقتىدا،
ئاتام بولسا بېرەر ئىدى باھار ۋاقتىدا.
تاغام مېنى تۇتۇپ بېرىپ يامبۇ تاپامدۇ،
قۇمۇل ياقنا ئۆلۈپ كەتسەم قۇمدىن تاپامدۇ...
دەپ ناخشا ئېيتقانمەن.

قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن پۇچۇنخان ئۆز يۇرتىنى،
ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئۇنتالماي ناھايىتى مەسكەن بوپتۇ.
تولا ئويلاپ ئاغرىقچان بولۇپ كېتىپتۇ. شۇ چاغلاردا ئىلىنىڭ
ھارۋىكەشلىرى ئۈرۈمچىگە كىرا يۈك توشۇيدىكەن. ئاتلار ئو-
رۇق، يوللار يىراق. بىچارىلەر:

ھارۋىكەش بولغان باللار
يات يۇرتلاردا پىيادە،
دەڭلەردە تولا يېتىپ،
راسخوتلىرى زىيادە.

بىز ئىلىدىن چىققىلى
ئاي تولۇپ يىلدىن ئاشتى.
جاپانى تولا تارتىپ،
يېشىمىز كۆزدىن تاشتى ...

دەپ، مېڭا مۇشەققەتتە ئۈرۈمچىگە يېتىپ بارسا، سەيسىگە

تۇتۇلۇپ قېلىپ، يەنە قۇمۇلغا ئادەم توشۇشقا مەجبۇرلىنىدۇ.
دېغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدىكەن.

ئۈرۈمچىگە كىرگەندە،
دەڭدە داڭزىغا ئالدى.
سەيسىدە تولا يۈرۈپ،
ھارۋىكەش قەرزىدە قالدى.
توشۇدۇقا توشۇدۇق،
چېرىكىمىنى توشۇدۇق.
چېرىكىڭ دەڭدە يېتىپ،
بىز تالادا ئۇششۇدۇق.

دېگەن بېيىتلار بىكار چىقىمىغان بولسا كېرەك. مۇنداق بىر
چارىلەرنىڭ بەزىلىرى ئات - ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلىپ، يۈر-
تىغا قايتىپ كېلەلمەي ۋەيرانمۇ بولۇپ كېتىدىكەن.

بىر قېتىم، ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر بىلەن قۇمۇلغا بې-
رىپ قالغان ئىلى ھارۋىكەشلىرىدىن بىرنەچچىسى مۇسا-
پىرلىق يېتىپ، ئىلىغا قازداق قايتىپ كېتىشىنى بىلمەي باش-
لىرى قېتىپ:

ھارۋىنى يانداپ مېڭىپ،
قالدى ئۆتۈكنىڭ پاشىسى.
ھارۋىكەشنى قۇرۇتقان
ۋالىيلارنىڭ سەيسىسى.
ھارۋىكەش ھارۋىكەش،
يۈرگەن يېرى دەشتەمۇ دەشت.

ئات - ھارۋىدىن ئايرىلىپ، ھېلىقى سەھىپىدە
كېتەلمەيدۇ جاپاكەش ...

دەپ دەردىنى ناخشا بىلەن چىقىرىپ، قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسى
نىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ قايتۇ. باغدا شىپاڭدا ياتقان خېنىمنىڭ
قۇلىقىغا بۇ ناخشا ئىشىتىلىپ، بۇرغىغا يۇرتىنىڭ پۇرىقى
پۇرىغاندەك بوپتۇ. دە، چاچراپ قوپۇپ، خىزمەتكارلىرىنى چى
قىرىپ، ھېلىقى ھارۋىدىكى شەلەرنى چاقىرىپ كىرىپتۇ. «نەدىن
كەلدىڭلار؟ نېمە دەرد - ئەھۋالڭلار بار؟» دەپ سورىسا،
ھېلىقىلار ئەسلى بايتوقاي بىلەن ھېزۋەكتامنىڭ ① دېھقانلى
رى ئىكەن. ئەھۋالنى ئوققاندىن كېيىن پۇچۇنخېنىم ئۇلار
غا قايتىپ كېتىشكە يېتەرلىك راسخوت بېرىپتۇ. ئۆزىنىڭ ئى
لىمىنى سېغىنغانلىقىنى سۆزلەپ كېلىپ:

قارا دەيدۇ، قارا دەيدۇ،
قارا مەندە يوق.
قارا مۇخنىڭ قاسراقىدەك
كۇناھ مەندە يوق.
قارىسام كۆرۈنمەيدۇ،
ئىلىمنىڭ تېغى.
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن،
ئايرىلىش دېغى ...

دېگەن بېيىتلار بىلەن «قارا دەيدۇ» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ
بېرىپتۇ. ھېلىقى ھارۋىدىكى شەلەر ۋاچى ناخشىچى ئادەملەر بولغاچقا

① بايتوقاي، ھېزۋەكتام - غۇلجا يېزىلىرىنىڭ ئىسمى.

بۇ ناخشىنى بىر ئاڭلاپلا زېھنىگە ئېلىۋېلىپ، ئىلىغا ئەكىلىپ
تارقىتىشۇەتكەنىمكەن...

— پۇچۇنخانىنى شاراپچى خېنىمنىڭ قىزى ئىدى دېگەن
گەپ راستمۇ، ھاسىنىكا؟ — دەپ سورىدى ئارىدا بىرەيلەن.
— توغرا! — دېدى ھاسان تەمبۇر، — پۇچۇنخانىنىڭ
ئەسلى ئىسمى مېھرىبانۇم ئىكەن. «پۇچۇن» دېگەن ئۇنىڭ
ئەركىلەتمە ئىسمى ئوخشايدۇ، بۇ سۆز — ئۇلۇغ، ئېسىل دې
گەن مەنىلەرنى بەرسە كېرەك. پۇچۇنخانىنىڭ ئانىسىنىڭ
ئەسلى ئىسمى سۇمانخان ئىكەن، ئۇنىمۇ داڭلىق ناخشىچى
ئايال ئىدى، دېيىشىدۇ. ئاڭلىشىشىمىزچە «خېنىم خېنىم» دېگەن نام
شىنى سۇمانخان قىزىنى قۇمۇلغا ئۇزاتقاندا، ئازابلىنىپ
ئېيتقاندىن ... ئارزۇلۇق قىزىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن
كېيىن، سۇمانخان ھەسرەتكە چىدىماي، شەھەردىكى داڭلىق
نەغمىچى خوتۇنلارنى گۈلشەنباغقا بېرىپ، كېچە - كۈندۈز
نەغمە قىلدۇرۇپ كۆڭلىنى ئاۋۇتىدىغان بولۇپ قايتۇ. بەزى
دە ئۇ ھەسرەتنى كۆتۈرىدىغان بىرنېمە كەلتۈرۈڭلار،
دەپ ئازراق شاراپمۇ ئېچىپ قويىدىكەن. شۇڭا سۇمانخان
ئەسلى خەلقى ئارىسىدا «شاراپچى خېنىم» دېگەن نام بىلەن
مەشھۇر بولۇپ قالغان ...

— مانا بۇ يەردە يەنە بىر ئىش ئېسىمگە كېلىۋاتىدۇ،
ھاشىخان داڭلىق دەپ ئاڭلىغانمۇ سىلەر؟ — دەپ ھېكايىسى
نى داۋاملاشتۇردى ھاسان تەمبۇر، — ھاشىخان داڭلىق ئې
لاخۇن كۆككۆزنىڭ ئانىسى بولىدۇ. ئەسلى بۇ ئايال يەر -
كەنتلىك ئىكەن. ناخشىنى قالىس ئېيتىدىكەن، ئۇنىمۇ
دېگىنىڭلارنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزدىدەكەن. شۇڭا «ھاشىخان داڭ
لىق» دەپ داڭقى بار ئىكەن، يەركەنتتىكى قازى قۇرئان،

باي - غوجاملار بۇ ئايالنىڭ ئەل ئىچىدە ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن شۇنچە شۆھرەت تېپىپ كېتىشىنى ئېغىر ئېلىپ، يوق بەقناملار بىلەن ھۆكۈمەتكە چىقىپ، سىبىرىيىگە پىسالاتقۇزۇۋېتىدىكەن. ھاشىخان كېيىن سىبىرىيىدىن قېچىپ بۇ ئىلى تەرەپلەرگە كېلىپ تۇرۇپ قالغان. ھاشىخان پىسۇنخاننىڭ ئانىسى سۇمانخاننىڭ ھۇزۇرىدىمۇ بولغانىكەن. سۇمانخاننىڭ:

ھاراق ئىچتىم، بوزا ئىچتىم،

ھاشىخان داڭلىق بىلەن.

ئاچچىقى كەلسە ئۇرادۇ،

قەلىقە ياغلىق بىلەن.

دېگەن ناخشىسى ئەنە شۇ چاغدا چىققان.

يەنە بىر قېتىم ھاسان تەمبۇر نودەر گاڭگۈڭ توغرىسىدا پاراڭ سېلىپ قالدى.

نودەر گاڭگۈڭ بەستىلىك كەلگەن كېلىشكەن ئادەم ئىكەن. كۆپىنچە، بېشىغا مالخاي، ئۇچىسىغا تۈگە يۇڭدىن توقۇلغان پەرىجە كىيىپ يۈرىدىكەن. نودەر گاڭگۈڭ شەھەرنىڭ سېپىلى ئۈستىگە چىقىپ ناخشا ئېيتسا، شەھەر ئىچى ۋە سېپىل سىرتىدىكىلەر «ئاپىرىن!» ئېيتىپ ئاڭلايدىكەن، ئاياللار ئۆگزىلەرگە چىقىپ تىگىشايدىكەن. ئاۋازى شۇنچە چارراڭلىق، مۇڭلۇق ئىكەن. نودەرنىڭ يەنە بىر خۇسۇسىيىتى؛ ئۇ تاش تونۇيدىغان ئادەم ئىكەن. سايغا قىيان كېلىپ قايتقاندا، سايىدىن ئېسىل تاشلارنى تېرىپ چىقىپ سودىگەرلەرگە ساتىدىكەن. نودەر شەھەردىكى كەمبەغەللەر، خاڭلاردىكى ئىش

لەمچىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىدىكەن. «گاڭگۈڭ» دەپ نامى بولسىمۇ ئوشۇقچە ئۇرۇش - چېدەلگە ئارىلاشمايدىكەن. ئەمما، ناھەقچىلىكنى كۆرسە چېداپ تۇرالماي چېدەلنى سېتىۋېلىپ، ھەقىقىي ھەق قىلىمغۇچە قويمايدىكەن.

قەشقەردىن سېپىت نوچى چىققاندا، شەھەرنىڭ بىلەن ۋەچچىلىرى گۈلشەنباغدا چاي قىلىپ، سېپىت نوچى بىلەن نودەر گاڭگۈڭنى چاقىرىشىپتۇ. مەقسەت - سېپىت نوچى بىلەن نودەرنى مۇشتلاشقا سېلىپ تاماشا كۆرمەك ئىكەن... شۇنداق قىلىپ، گۈلشەنباغقا چوڭ داشقازان ئېسىلىپ كاتتا چاي بوپتۇ. شەھەرنىڭ مەندۇرمەن دەپ يۈرگەن بايۋەچچىلىرى بىلەن نوچىلىق تاماشىدا يۈرگەن تەلۋىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ يەرگە يىغىلىپتۇ. ئاش تارتىلىپ، ھاراق - شا - راپ ئېچىلىپ بىر مەھەل بولغاندا ھېلىقىلار ئېگىز - پەس گەپ قىلىپ سېپىت نوچى بىلەن نودەرنى بىر - بىرىگە دەپ - دەيگە سالغىلى تۇرۇپتۇ. سېپىت نوچى:

— بىز ھەرقايسىلىرىنىڭ شەھەرگە مۇساپىر. مۇساپىر دېگەننىڭ كۆڭلى سۇنۇق بولىدۇ. باشقىلار چېقىلمىغۇچە ھېچكىمگە چېقىلمايدۇ، — دەپ ئورنىدىن قوزغالماپتۇ. نودەر گاڭگۈڭ:

— سېپىت نوچى بىزگە مېھمان. مېھمان بىلەن ئازار - لىشىش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس. بىزنى مۇشۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرىمىغان بولساڭ، مۇنۇ داستىخانغا كەتكەن پۈتۈن لۇڭنى مەندىن ھېسابلىشىۋال! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەندىن. پۈتۈن بايۋەچچىلەرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ.

سېپىت نوچى بىلەن نودەر گاڭگۈڭ باغنىڭ خالىسى

تەرىپىگە ئۆتۈپ تۆت تەرەپكە قۇم قاچىلانغان تۆت ئېغىر خال
تىنى ئېسىپ قويۇپ، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ گۇمپا كۆرسىتىشىپ،
ئاخىرىدا بىر-بىرىگە قايىل بولۇپ قۇچاقلىشىپ كەتكەنىدەن.

سۇ بويىدا ياش تاللىرى،
تال ئېگىلىدى، پەس بولدى،
زالىملار زامانىدا
كۈن ئالماقمۇ تەس بولدى،
سۇ بويىدا ياس تاللىرى،
ھەر تاللىرىدا مارجانلار،
چاپانى تولا تارتىپ
ئېسىپ كەتتى بۇ جانلار.

— ئاڭلىدىڭمۇ ئابدۇۋەلى؟ مانا مۇشۇ «نودەركام
ناخشىسى» دېگەن ناخشىنى ئاشۇ نودەركام گامگۈك
ئېيتىپ قالدۇرغان. ناخشىنىمۇ ئۆگەن. يەنە ھەر بىر ناخ-
شىنى ئۆگەنگەندە شۇ ناخشىنى كىملىرىنىڭ ئىجاد قىلغانلى-
قىنى ۋە بېشىغا نېمە قىسمەتلەر كەلگەندە ئېيتقانلىقىنىمۇ
بىلىپ قوي! — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى ھاسان تەمبۇر.

* * *

ئاشۇ يىللار روزى تەمبۇرنىڭ تازا كۆزىگە كۆرۈنۈش-
كە باشلىغان ۋاقتى ئىدى. ئۇ تېخى ئوتتۇز ياشقا يەتمە-
گەن بولۇپ، بېشىغا گۈللۈك سانچىسىمىز دوپپا كىيىپ، قا-
را پوتىنى مەھكەم باغلاپ، چەبەدەس يۈرەتتى. قاپقارا

بۇرۇتلىرى ئۆزىگە تازىمۇ ياراشقاندى. روزى تەمبۇر قولغا
تەمبۇرنى ئېلىپ ناخۇل چەككەندە ئابدۇۋەلى ئەتراپتىكى
ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىنى سىرلىق بىر ئالەم قوينى-
غا كىرىپ كېتىپ بارغاندەك ھېس قىلاتتى. روزى تەمبۇر
تازا ساز چېلىۋاتقاندا سازنى توختىتىپ تىرىگىلىتىپ پەدە
تەكشىگەن ئادەمنى كۆرسە ناھايىتى ئاچچىقى كېلىتتى. ئۇ-
زى ساز قىلىۋاتقاندا تەمبۇرنىڭ سازى يېنىپ كەتسە، چې-
لىپ كېتىپ بېرىپ، پەقەت تەمبۇرنىڭ قولىنى بىرلا تول-
غاپ سازنى ئورنىغا كەلتۈرۈۋالاتتى. مۇنداق خىسلەتكە
ئىگە سازچىنى ئابدۇۋەلى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھايىتى
كەم ئۇچراتتى. روزى تەمبۇرنىڭ ساز چېلىش - ناخشا ئېي-
تىشىلىرىدا پەقەت ئۆزىگەلا مەنسۇپ بولغان بىر خاسلىق بار
ئىدى. روزى تەمبۇر قاتناشقان مەشرەپلەردىن قايتقاندا،
ئەتىسى دۇكاندىكى موزدۇز ئۇستاملار روزى تەمبۇرنى ئاغ-
زى - ئاغزىغا تەگمەي ماختىشىپ، ئۇنىڭ توغرىسىدا قىزىق
پاراڭلارغا چۈشۈپ كېتىشەتتى.

— روزى تەمبۇرنىڭ دادىسى — ئەزىم قاسساپ دې-
گەن ئادەم. بۇ كىشى ئەسلى جەنۇبلۇق ئىكەن. كېيىن رۇس
يېرىگە ئۆتۈپ چېلىكتە تۇرغانىكەن. روزى تەمبۇر ئەزىم
قاسساپنىڭ چېلىكتىن ئالغان ئايالىدىن بولغان ئوغۇل، —
دەپ ھېكايە قىلاتتى ھاسان بۇرە.

روزى تەمبۇر ئېسىنى تاپقاندىن كېيىن ئىلى تەۋەسى-
گە ئۆتۈپ سۈيدۈڭدە تۇرۇپ قاپتۇ. سۈيدۈڭ روسىيە بى-
لەن ئۈرۈمچىگە كېتىدىغان چوڭ يول ئۈستىگە جايلاشقان
ناھىيە بازىرى بولغاچقا ناھايىتى ئاۋاتلىشىپ كەتكەن-
كەن. بۇ يەردىن جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە رۇس يەرلىرىدىن

ئۆتكەن ھەر خىل ئادەملەرنى ئۇچراتقىلى بولىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ بازار شۇ چاغدىكى چوڭ ھاكىمىيەت چاپلاشقان ئورۇن - كۈرەگە يېقىن بولغاچقا كۈرەگە ئاشلىق، نەرسە - كېرەكلەرنى توشۇيدىغان ھارۋىلار بېرىش - يېنىشتا سۈيدۈڭگە چۈشمەي ئۆتمەيدىكەن. بۇ يەردە چوڭ - چوڭ دەڭلەر، قاتارلىشىپ كەتكەن سودا دۇكانلىرى، خېرىدارلىرى بېسىق بولۇپ تۇرىدىغان داڭلىق ئاشخانا - چاپخانىلار بار ئىكەن. بىرقانچە يەرگە نەشە تارتىدىغان، قىجار بولىدىغان مەيدانلارمۇ قۇرۇلغانىكەن. سۈيدۈڭدىكى بۇتخانىلارنىڭمۇ ناھايىتى داڭقى بار ئىكەن. ھەر يىلى چاغاندا بۇتخانىلار بۇتخانىلارنى كۆتۈرۈپ كىچىك ئايلاندۇرۇپ، ياغاچ ئاياق، كوتەي ئويۇنى، چاڭچىلە ئويۇنلىرى بىلەن سۈيدۈڭنى قىزىتىۋېتىدىكەن. بۇ ئويۇنلارنى باشقا مىللەتلەر - ئىك ئادەملىرىمۇ ناھايىتى قىزىقىپ كۆرىدىكەن. سۈيدۈڭدىكى بۇ تاماشىلارنى كۆرۈش ئۈچۈن ھەتتا شەھەردىنمۇ ئادەملەر بارىدىكەن.

سۈيدۈڭنىڭ ئەنە شۇنداق ئاۋاتچىلىق بولۇپ تۇرغان كۈچلىرىنىڭ بىرىگە زۆھرە ئىسىملىك بىر كۈچچاللىق ئايال چاپخانا ئاچقانىكەن. بۇ چاپخانا سۈيدۈڭ بويىچە ناھايىتى بازار تاپقانىكەن. چاپخانا ئىگىسى ئايالنىڭ لەقىمى «چوڭ خازا» ئىكەن. دۇتارغا ئۈستىكەن. ئۇ «نېم پەدە» گە كۆپ رەك چالاتتىكەن. شۇڭا بەزىلەر كېيىن «نېم پەدە» نى «چوڭخازا» دەپ ئاتىشۋالغانىكەن.

بىر كۈنى كەچتە چوڭخازا بىر ياش يىگىتنىڭ تەمبۈر چېكىپ، تولىمۇ لەرزىلىك ئاۋازدا ناخشا ئېيتىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ. دەرھال ئادەم چىقىرىپ «ئاشۇ

يىگىت قايسى ئۆيگە بارىدۇ بايقاڭلار» دەپتۇ. چوڭخازانىڭ ئادەملىرى ۋوزى تەمبۈرنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ بېرىپ، ئۇنىڭ كىرىپ كەتكەن ھويلىسىنى كۆرۈۋېلىپ، تاڭ ئاتقاندا ئۇنى چاپخانغا چاقىرىپ كەپتۇ. شۇندىن باشلاپ ۋوزى تەمبۈر چوڭخازا بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭدىن بەزى پەندىلەرنى ئۆگىنىپ، شۇ چاپخاندا ساز چېلىپ يۈرىدىكەن. بۇ چاپخاننىڭ سودىسى تېخىمۇ يۈرۈشۈپ كېتىدىكەن.

كېيىن، سۈيدۈڭدىكى موللا قۇتلۇقباي، ئابىلەتباي دېگەن كىشىلەر توپلاشقاندا، بۇ توپغا غۇلجىدىن پاشا غوجام، مەنسۇرجان ئاقساقال قاتارلىق يۇرت چوڭلىرى چىقىپتۇ. توي مەرىكىسىگە ئابىلەتباي، ئابدۇرېھىم چاڭ دېگەندەك بىر قانچە ئەلنەغمىچىلەر قاتارىدا ۋوزى تەمبۈرمۇ تەكلىپ قىلىپ ئىپتىۋ. شۇ كۈنى ۋوزى تەمبۈرنىڭ ناخشا - سازدىكى ماھارىتى شەھەردىن بارغانلارنى ھەيران قالدۇرغانىكەن. قايتىشتا ئۇلار ۋوزى تەمبۈرنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە ئېلىپ كىرىپتۇ. ۋوزى تەمبۈرنى شەھەردە تۇرۇپ قال سۇن دەپ جامائەت ئۇنىڭغا ئەمەت لوزۇڭنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىپ قويۇپتۇ. ۋوزى تەمبۈر شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن كارۇشاڭ ئاخۇنۇم بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ چالغان سازلىرىنى بىر ئاڭلاپلا، بۇ كىشىنىڭ ساز ئىلمىدە يېتىشكەن ئالىم ئادەم ئىكەنلىكىنى بايقىغانىكەن. ئۇ ئاخۇنۇمنىڭ پېشىنى تەھكەم تۇتۇپ، ئاز ۋاقىت ئىچىدە يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىپ، سازدا كەم يەرلىرىنى تولۇقلىغانىكەن...

— پام، ھېلىقى چوڭخازا دېگىنىڭلار قالىتىس ئايال ئوغ شايىدۇ - دە! — دېدى ئۇستاملارنىڭ بىرى بۇرۇتسىنى تولغاپ.

— ھەي ھېسامىدىن، سېنىڭ ئەس - يادىڭ شۇ خۇ -
تۇندا قايتۇ - دە! — دېدى ھاسان بۆرە، — چايخانا ئېچىپ
دۇتار چالغان دېسەم، چاتاقراق ئايال بولسا كېرەك، دەپ
قالغىن، جامالىنى پۇل قىلغان، دېسەك توغرا بولىدۇ. سۈيىدۇڭ -
نىڭ بايۋەچچىلىرى جۇڭخازنىڭ چىرايىنى بىر كۆرۈشكە تەشنى
بولۇپ چايخانىغا كېلىپ چاي ئىچىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىدىكەن.

جۇڭخازا دۇكاننىڭ ئىچىدە — پەردىنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇ -
رۇپ دۇتار چالاتتىكەن. چايخانىنىڭ ئىشلىرىنى خىزمەت
چىلەر بېجىرىدىكەن. شۇنچە يىل چايخانا ئېچىپ ھېچبىر
بايۋەچچىگە قولىنىڭ ئۇچىنى تۇتقۇزماپتىكەن.

— ئۇنداقتا بۇ خوتۇن سۈيىدۇڭگە قانداق كېلىپ قال -
غان بولغىدى؟
— بۇ زاماندا پۇقرا دېگەن يىلتىزى يوق قاماققا ئوخ -
شايدۇ، تەقدىرنىڭ قويۇنى ئۇنى نەلەرگە تاشلىمايدۇ دەيسە -
لەر... جۇڭخازا ئەسلى كۈچادىكى بىر بارلىق ئادەمنىڭ
ساھىبجامال قىزى ئىكەن. بۇ قىزغا ئاقسۇ دوتىيىنىڭ كۆ -
زى چۈشۈپ، زورلاپ ئېلىپ ئاقسۇغا ئەكەتكەنىكەن. كېيىن
دوتەي يۇرتىغا قايتىدىغان چېغىدا جۇڭخازانىمۇ ئېلىپ بې -
گىپ، قۇمۇلغا يەتكەندە ئاغرىپ ئۆلۈپتۇ. دوتەيدىن قالغان
بىر قىسىم دۇنيانى ئېلىپ جۇڭخازا ئىلىغا قايتىپ كەلگە -
نىكەن.

— شۇ خېنىم ھېلىمۇ سۈيىدۇڭدە بارمۇ؟ — دەپ سو -
ردى يەنە بىرەيلەن قىزىقىپ.

— جۇڭخازا بىرقانچە يىلنىڭ ئالدىدا يۇرتىغا چۈ -
شۈپ كېتىپتۇ. ئاڭلىشىمىزچە يۇرتىغا قايتىدىغان چاغدا

بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى سېتىپ، يولدا ھەمراھ بولۇش
ئۈچۈن ئوخشاش رەڭدىكى توققۇز چىلان تورۇققا توققۇز
قىزنى سىڭگۈزۈپ، ئۆزى كېلىشكەن بىر بوز تارغىماققا مە -
نىپ، ئېگەر - جابدۇقنى خىلاپ، قىزىل دۇخاۋا كۆرپىلەرنى
ياپقۇزۇپ، ئاتلارنىڭ بويىغا قوڭغۇراقلارنى ئاسقۇزۇپ،
ياللىرىنى تەكشى قىرقتىپ، ئاتنىڭ ئۈستىدە كەمچەت
تۇماقنى سەل يانتۇ كېيىپ ئولتۇرۇپ، سۆلەت بىلەن ماڭ -
غانىكەن. يەنە يولدا خىزمىتىگە سېلىش ئۈچۈن تۆت مۈ -
ساپىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ ماڭغان دېيىشىدۇ... مانا، روزى
تەمبۇرنىڭ خۇسۇسىيىتىنى سۆزلەۋېتىپ كېيىن نەلەرگە كې -
تىپ قالدى - ھە؟! — دەپ كۈلۈپ كەتتى ھاسان ئۇستا.
روزى تەمبۇر ھەققىدىكى مۇنداق پاراڭلار ئايدىنۇۋە -
لىنىڭ بۇ ئۇستازغا بولغان ھۆرمىتىنى تېخىمۇ ئاشۇراتتى.
روزى تەمبۇر قاتناشقان مەشرەپلەرگە داخىل بولغاندا ئۇ
ئۆزىنى ناھايىتى بەختلىك ھېس قىلاتتى. تەمبۇرنىڭ نا -
زۇك تارلىرىدىن ئىشەنچلىك مۇڭلۇق كۈيلىر ئۇزاق كۈن -
لەرگەچە ئۇنىڭ قولىقىدىن كەتمەيتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ روزى
تەمبۇر بىلەن شەخسەن تونۇشۇپ قېلىشىغا مۇنداق بىر ئىش
سەۋەب بولدى.

توغرىكۆۋرۈكنىڭ ئەتراپىدا بىرقانچە داڭلىق باي
بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇشىمۇ ناخشا -
سازدىن ئايرىلالمايتتى. توغرىكۆۋرۈكتىكى كاتتا بايلارنىڭ
بىرى داموللا جاللاپنىڭ ئوغلى جانى بىلەن ئابدۇۋەلىنىڭ
ئوبدان تونۇشلۇقى بار ئىدى. جانىمۇ ئوبدان ناخشا ئېيى -
تىدىغان پىگىتلەردىن ئىدى. بىر كۈنى جانى:

— ئابدۇۋەلى، يۈرە بىزنىڭ ئۆيىگە بارىمىز. ئايال

لار چاي ئويىناۋاتىدۇ، قىزىقچىلىق كۆرىمىز. — دېدى.
 — داداڭنىڭ ئاچچىقى كەلمەيدۇ؟ — دېدى ئابدۇۋەلى.
 — دادام تاغدا، قورقما، ئاياللارغا كۆرۈنمەيمىز. —
 دەپ ئابدۇۋەلىنى باشلاپ كەتتى جانى.
 داموللا باينىڭ چوڭ بىر ساراي ئۆيىگە بۈگۈن شە-
 ھەردىكى مەشھۇر خېنىملار، بايالارنىڭ ئاغىچىلىرىدىن بولۇپ
 ئوتتۇز - قىرىقچە ئايال يىغىلغانىدى. ئابدۇۋەلى بى-
 لەن جانى خوتۇنلارغا تۇيدۇرماي، يان ئۆيلەرنىڭ بىر-
 ىگە كىرىپ دېرىزىدىن ئۇلارنىڭ ئويۇنىنى تاماشا قىلدى.
 شۇ تاپتا داموللا باينىڭ قىزى رابگۈل ئەلەرنىڭ كىي-
 ىنى كىيىپ يىڭىت رولىنى، شەھەر ئىچىلىك نىزام باينىڭ
 قىزى قىز رولىنى ئېلىپ بېيىت ئېيتىشىپ مېھمانلارنى
 كۆلدۈرۈۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىرى:

توپ تېرەكنىڭ تۈۋىدە،
 توپ ئوينىغان قارا كۆز.
 يار يولىغا سەپىلىپ،
 خۇش ئوينىغان قارا كۆز.
 دېسە، يەنە بىرى:
 سۇ بويىدا ئولتۇرۇپ،
 سۇ لېيىتقان كاككۇگۈم.
 ئۆز بېشىغا يار تۇتۇپ،
 مېنى ئۇنتۇغان كاككۇگۈم.
 دەيتتى. يەنە بىرى:
 تېرىقىمىز ئىچىدىن

ئۆردەك ئۆتەر قارا كۆز.
 ئوتىڭىزدا بۇ ئۆمۈر
 سۈدەك ئۆتەر قارا كۆز.

دېسە، يەنە بىرى:
 ئەجەبىمغۇ چىرايلىق
 ئۇنىڭ تاغدا كاككۇگۈم.
 ئۇنتۇمساڭ تاپىسەن،
 مېنى باغدا كاككۇگۈم.

دەپ جاۋاب قىلاتتى.
 ئېيتىشىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، تۆردىكى مېھمانلار
 قاتارىدا ئولتۇرغان سالاپەتلىك بىر ئايال قولغا دۇتار-
 نى ئېلىپ، ئەلەرگە خاس مەردانە ئاۋاز بىلەن ناخشا
 باشلىدى. ئۇنىڭ دۇتارغا قول ئۇرۇشىمۇ ناھايىتى پىش-
 شىق ئىدى.

— بۇ كىم؟ — دەپ سورىدى ئابدۇۋەلى ھەيران
 بولۇپ.
 — بىلىمەن؟ — دېدى جانى، — ئەلاخان دۇتار-
 چى دېگەن شۇ.
 — ھە، ئاڭلىغان.

ئەلاخان دۇتارچى شەھەردىكى مەشھۇر ئايال نەغمە-
 چىلەرنىڭ بىرى ئىدى. خېنىملارنىڭ ئولتۇرۇشى ئۇنىڭسىز
 قىزىمايتتى. دۇتار شوخ پەدىلەرگە يۆتكەلگەندە نۇرىيەخان
 خانىم ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىپ، ئوتتۇرىغا چۈشتى.
 نۇرىيەخان خانىم ھۈسەنبايەجاننىڭ ئەڭ كىچىك خى-
 تۇنى ئىدى. بۇ ئەسلى جەنۇبلۇق بولۇپ، ناھايىتى خۇش
 پىچىم، گۈزەل ئايال ئىدى. ئۇ ئۇسسۇلغا چۈشكەندە ئابدۇ-

ۋەلى تېخىمۇ ھەيران بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى.
ئۆمرىگە كېلىپ تېخى ئۇ مۇنداق نەپىس ئۇسسۇل ئوينىغان
ئايالنى كۆرمىگەنىدى، نۇرىبانخاننىڭ ئۇستىدىكى ۋال -
ۋال تۈگمىلىك ئەتلەس چاپىنى بەستىگە شۇنچە ياراتقان -
ئىدى. ئۇ مەيدان ئىچىدە ئېقىن سۈدەك سىلىق ماڭاتتى.
گويا دۇتارنىڭ ساداسىدا ئۇستىخانلىرىمۇ ئېرىپ كېتىۋات
قاندىك، بەلدىن تارتىپ قولنىڭ ئۇچلىرىغىچە يېنىك دول
قۇن ھاسىل قىلاتتى ...

ئاياللار بىردەم بىر - بىرىنى تارتىشىپ ئۇسسۇل قىلىشقان
دىن كېيىن دۇتار توختىدى. چوڭ ئاياللار:
— رەھمەت ئەلاخان، قوللىرىغا دەرد بەرمىسۇن! —
دېيىشتى.

— سىلىگىمۇ رەھمەت خېنىم، ئۇسسۇلنى بەك كېلىش
تۇرۇپ ئوينايلا جۈمۇ! — دېدى ئەلاخان نۇرىبانخاننىڭ
قاراپ.
شۇ چاغدا ئۆيگە جاننىڭ ئانىسى پاتماناغىچا ھەدە
كېرىپ:

— قانداقراق مېھمانلار، ھەرقايسىلىرىغا قارىيالمىدىم.
ئولتۇرۇشۇڭلار كۆڭۈللۈك بولۇۋاتامدۇ؟ — دەپ كۆڭۈل
سوردى.
— رەھمەت ئاغىچا ھەدە، رەھمەت! — دېيىشتى مېھ-
مانلار.

— مۇنۇ چوكانلىرىمىزنىڭ: روزى تەمبۇر، روزى تەم-
بۇر دەپ ئاڭلايمىز، پاتما ئاغىچا ھەدەم بىر چاقىرىپ ساز
چالغۇزۇپ بەرگەن بولسا، ئاڭلىماق بوپتىكەن، دېگەن بىر
ئارزۇسى بار ئىكەن پاتما ئاغىچا، — دېدى ئەلاخان دۇتارچى.

— بولىدۇ خېنىملار، مېھمانلارنىڭلا كۆڭلى خۇش
بولىدىغان بولسا ... ھوي جانىم، قەيەردە سەن؟

— ماقا مەن مەيەردە ئاپا!
— ئابدۇۋەلىمۇ بۇ يەردىكە نغۇ، روزى تەمبۇرنىڭ
ئۆيىنى بىلەمسىلەر؟
— بىلىمىز.

— خادۇك ھارۋىنى قاتقۇزۇپ جانى، ئۆيدە مېھمان
بار ئىدى، دادام چاقىرىۋاتىدۇ، دەپلا ئېلىپ كەل. پات بو-
لۇڭلار.

ئابدۇۋەلى بىلەن جانى روزى تەمبۇرنى يەتكۈزۈپ
كەلگەندە، ئاياللار ئولتۇرغان چوڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى كى-
چىك ئۆيگە تاۋار كۆرىپلەر سېلىنىپ، ئايرىم داستىخان
راسلاپ قويۇلغانىدى. ئاياللار ئولتۇرغان ئۆيگە تۇتىشى-
دىغان قوش قاناتلىق ئىشىك ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، ئوتتۇ-
رىغا نېپىز پەردە تارتىپ قويۇلغانىدى. بۇ خاس ھۇج-
رىدا روزى تەمبۇرگە ھەمراھ بولۇپ جانى بىلەن ئابدۇۋە-
لىمۇ ئولتۇرۇشتى. تاماقتىن كېيىن روزى تەمبۇر يەك نە-
پەس پەيزى قىلدى. ئاياللار ئولتۇرغان ئۆي جىمجىت
لىققا چۆككەنىدى. باغلاردىن كاككۇك ئاۋازى كېلەتتى.
قايسىبىر ئايالنىڭ يېنىك ئۇھ تارتىشى ئاڭلىنىپ قالاتتى ...
شۇ كۈنى ئابدۇۋەلى روزى تەمبۇرنىڭ نەغمىلىرىنى
ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ پۇخادىن چىققۇچە ئاڭلىدى.

روزى تەمبۇر دەم ئېلىپ چاي ئىچىۋاتقاندا، ئايال
لاردىن بىرى:

— روزەم، يېنىڭىزدا ئولتۇرغان ئىككى يىگىتتىمۇ
خېلى ئوبدان ناخشا ئېيتىدۇ، دەيدۇ جۈمۇ! — دەپ قالدى.

بۇ ئەلاخان دۇتارچىنىڭ ئاۋازى ئىدى. — قېنى ئاڭلايلى، — دېيىشىپ قىزىقتى باشقىلارمۇ. ئابدۇۋەلى بىلەن جانى بىر - بىرىگە قاراپ قىزىرىپ كەتتى.

— قېنى، ئېيتىپ بېرىڭلار. مەن سازنى تەڭكەش قىلىپ بېرەي، قايسى ناخشىنى ئېيتىسىلەر؟ — دېدى روزى تەمبۇر.

— روزىكا، سىز باشلاپ بېرىڭ، بىز ئەگىشەيلى، — دېدى جانى.

يىگىتلەر تارتىنىپ، سەل تارتىشىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، روزى تەمبۇر بىر يۈرۈش ئىلى ناخشىلىرىغا باشلاپ ئېيتتى. جانى بىلەن ئابدۇۋەلى ئەگەشتى. دەس-لەپتە ئۇ ئىككىسىنىڭ ئاۋازى سەل ئېگىز - پەس بولغاندەك بولدىمۇ، بارا - بارا ئۇلارغا چۈشۈپ، ئۈچ ناخشىچىنىڭ ئاۋازى بىردەك بولۇپ كەتتى. ناخشا ناھايىتى جاراڭلىق ئوبدان ئېيتىلدى. ناخشا ئاخىرلاشقاندا روزى تەمبۇر: — جايىدا! ھەر ئىككىڭلارنىڭ ئاۋازى تازىمۇ ساپ ئىكەن. ھاراق - شاراپتىن ئۆزۈڭلارنى نېرى تۇتۇڭلار، — دېدى.

بۇ ماختاشتىن ئابدۇۋەلىنىڭ بېشى ئاسمانغا تا - قاشقان دەك بولدى.

ئاياللار يەنە نۇرمانخاننىڭمۇ ناخشا ئېيتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىۋىدى، نۇرمانخانم تارتىشىپ تۇرمايلا دۇتارنى قولغا ئالدى بولغاي، ئىچكىرىكى ئۆيىدىن دۇتار ئاۋازى بىلەن «ئولايىن» دېگەن ناخشا ئاڭلاندى. بۇ ناخشىنىڭ سۆزى مۇنداق باشلىناتتى:

ئولايىنەي، ئولايىن، بولسا كېتىپ كەتتى. سايىراپ شاخقا قونايىن. يەش بېلىشى، ئاچ قوينۇڭنى، بىر كېچە ھەمراھ بولايىن. ئاق قەنت يەمسىز، شېكەرەمۇ؟ سوم خەجلىەمسىز، تىللامۇ؟..

بۇ ناخشىنىڭ ئاھاڭى تولىمۇ چىرايلىق، ئۆزگىچە ئىدى. روزى تەمبۇر ناخشىنى شۇ يەردىلا دۇتارغا ئېلىۋالدى. كېيىنكى يىللارغا بارغاندا روزى تەمبۇر بۇ ناخشىنىڭ ئاھاڭىنى قايتا ئىشلەپ، تەمبۇر بىلەن ئىچرا قىلىنىپ دىغان چىرايلىق بىر مۇزىكا قىلغانىدى.

ئاشۇ كۈنكى تونۇشۇشتىن كېيىن، روزى تەمبۇر ئاب-دۇۋەلىنى مەشرەپ ياكى باشقا سورۇنلاردا ئۇچىرىتىپ قالسا «ھە، يېقىنراق كەلمەسەن!» دەپ يېنىغا چاقىرىۋالدىغان بولغانىدى.

ئىلى مەشرەپلىرىدە كۆزگە چېلىقىدىغان يەنە بىر ئۇستاز ئاق تېپىپھاجى ئىدى. ئۇ ئاق يۈزلۈك كەلگەن، ئاق چۈنچەندە كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، پاكىز يۈرىدىغان ئادەم ئىدى. «لەيلۈن»، «ھەي نادان» دېگەن ناخشىلارنى بەكمۇ كەلتۈرۈپ ئېيتاتتى. ئاق تېپىپھاجىنىڭ ناخشىدىكى ماھارىتىنى ھاسان تەمبۇر بىلەن مەسۇم توقۇملارمۇ ئېتىراپ قىلاتتى. ھاجىم چاقچاقچى، ئوچۇق ئادەم ئىدى؛ ناخشىنى

ياخشى ئېيتىپلا قالماي، «ئىلى سەنەمى» گىمۇ ناھايىتى قاملاشتۇرۇپ ئۇسسۇل قىلاتتى. شۇڭا، ئاق تېپىپھاجىم بار مەشرەپ يەنە ئالاھىدە قىزىقتى.

بىر كۈنى دۇكاندا ئاق تېپىپھاجىمنىڭ پارىڭى بولۇپ قېلىۋىدى، شاگىرت بالىلارنىڭ بىرى:

— ئاق تېپىپھاجىم قايسى زامانلاردا ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كېلىۋىدىكىن؟ — دەپ سورىدى.

— ئاق تېپىپمۇ بىزگە ئوخشاش كۈننى كۈنىگە ئا-

ران ئۇلاپ كېتىپ بارغان كاسىپ، — دەپ چۈشەندۈردى ھاسان بۆرە، — ئۇنىڭ — بۇنىڭ كىيىم — كېچىكىنى تىكىپ،

ماشىنىچىلىق قىلىپ كۈن ئالىدۇ. نەدىمۇ ئۇنىڭ ھەج قىل-غۇدەك پۇلى بولسۇن دەيسىلەر؟!... ئىلىدىن غەنىدىن باي

باشلىق بىر تۈركۈم بايلار ھەرەمگە ماڭغاندا «زېرىكىپ قالەمىز، يولدا ناخشا ئېيتىپ، كۈلدۈرۈپ ماڭىدىغانغا

ئاق تېپىپمۇ ئېلىۋالغىلى» دېيىشىپ، ئاق تېپىپمۇ قاتارغا قوشۇۋالغانىكەن. ئۇلار ھەج سەپىرىدىن قايتىپ، ئەنجان

ئەتراپىغا كەلگەندە ئاق تېپىپ «مەن مۇشۇ يەردە ئازكۈن تۇراي» دەپ ئايرىلىپ قاپتۇ. ئۇ كەمەلەردە، ئەنجاندا

چايخانا بەزمىلىرى ناھايىتى ئەۋج ئالغانىكەن. ئاق تېپىپھاجىمنى قىزىقتۇرغىنىمۇ شۇ بولسا كېرەك. باشقىلار ئاچ-چىقى كېلىپ قايتىپ كېلىۋېرىپتۇ. ئاق تېپىپھاجى شۇ يەر-

دە بىر زامان ماشىنىچىلىق قىلىپ كۈن ئېلىپ، كەچلىكلىرى چايخانلاردا بەزمە تىگشاپ، ئۆزبېكلەرنىڭ نۇرغۇن ناخشى

لىرىنى ئۆگىنىپ قايتقانىكەن. «پەرەنجە» دېگەن ناخشى لارنى ئىلىغا شۇ ئاق تېپىپ ئەكىلىپ تارقاتقان....

* * * * *

شۇ يىللاردا چاڭچىلىكەشلىك، خەنزۇلارنىڭ گوتەي، ياغاچ ئاياغ ئويۇنلىرى ناھايىتى ئەۋج ئالغانىدى. گوتەي،

ياغاچ ئاياغ ئويۇنلىرى چاغان - بايراملاردا كۆچىلاردا ئوينىلاتتى. چاڭچىلە ھەر بىر بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى مەي-

دانغا قۇرۇلغان سەھنىلەردە قويۇلاتتى. مۇنداق بۇتخانىلار شەھەرنىڭ ھەر بىر دەرىۋازىسى ئىچىگە دېگۈدەك بىردىن سېلىن-

غانىدى، خەنزۇ بازىرى، توپادەڭلەردىمۇ بار ئىدى. بايلار ياكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى چاڭچىلىكەشلىك ھەر بىر

مەيدان ئويۇنىنى كۆتۈرە ئالاتتى. سەھنىنىڭ ئىككى يېنىغا قۇراشتۇرۇلغان ئۈستى يېپىق، ئالاھىدە، ئورۇنلاردا غوجا،

مەنسەپدارلار كۈتۈۋېلىناتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا گازىر - پۇر-چاق، خاسىكىغا ئوخشاش يېمەكلىكلەر تۆكۈپ قويۇلاتتى.

چايچىلار ئوتتۇرىدا شاپاشلاپ يۈرۈپ ھېلىدىن - ھېلىغا چاي قۇيۇپ تۇراتتى. ئادەتتىكى پۇقرالار ئوتتۇرىدىكى

مەيداندا قىستىلىشىپ، ئۆرە تۇرۇپ ئويۇن كۆرەتتى. شۇ زامانلاردا، خەنزۇچە سۆزگە ناھايىتى كامىل توختاخۇن دې-

گەن بىر تۇرپانلىق كىشى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ خەنزۇلارنىڭ چاڭچىلە ئويۇنلىرىدا باتۇرلارنىڭ رولىنى ئېلىپ چىقىپ،

ھەممىنى ھەيرەتتە قالدۇرغانىكەن. خەنزۇلار ئۇنى «چەن تۇ باتۇر» دېپ ئاتاشقانىكەن.

گوتەي ئويۇنىدا بەش - ئالتە مېتر كېلىدىغان يوغان بىر چەنزىگە كىچىك ئۇسسۇلچى قىزلاردىن بىرقانچىسىنى

مەھكەم باغلاپ، چەنزىنى تىك قىلىپ بىر جازىغا ئورنىتىپ دىغان كەپ ئىدى. جازىنى بىرقانچە ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭات

تى ياكى ھارۋىغا ئورنىتىپ سۆزىتەتتى. بېلىنىڭ تۆۋىنى چەنزىگە مەتاپ باغلانغان قىزلار ھاۋا بوشلۇقىدا تۇرۇپ، تۆۋەندە چېلىنىۋاتقان داقا - دۇمباق، جىك - جىكلىرىغا كەلتۈرۈپ ئۇسسۇل ئوينىيەتتى.

ئىلىنىڭ ۋاڭ فامىلىلىك دوستىنىڭ بىر يالغۇز ئوغلى بولىدىغان. ئۇ كىچىكىدىن شوخ ئۆسكەن نېمە ئىدى. دودەنلىك قىلىپ ئوشۇق ئوينىۋاتقان بالىلارنىڭ ئوشۇقىنى خاڭ سىر قىلىپ قاچاتتى، جاڭزا ئوينىۋاتقانلارنىڭ جاڭزىسىنى تارتىۋالاتتى. لەڭلەك ئۇچۇرۇۋاتقانلارنىڭ لەڭلىكىنى ئولجا قىلىۋېستەتتى. ئىشقىلىپ، دائىم جەدەل تېرىپلا يۈرەتتى. ئۆزىنىڭ لەڭلەك ئۇچۇرغۇسى كەلسە ئون تاختا قەغەز دەسراقلا لەڭلەك ياسايتتى. ئۇنىڭ بۇ لەڭلىكىنىڭ قۇلاقلىرى مۇ بىر - ئىككى مېتىر پەرىزەدىن بولاتتى، بىرقانچە ئەسكەر ئاران كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. بۇ لەڭلىكىنى ئۇ قارىدوڭنىڭ يۇقىرىسىدىكى تۆپىلىككە ئاچقىپ، ئىككى ئات قوشقان كالا سىدا ئولتۇرۇپ ئۇچۇراتتى. كىچىكىدىن شۇنداق غەلىتە قىلىقلىرى بولغاچقا كىشىلەر ئۇنى «ساراڭ شويى» دېيىشەتتى. كېيىن ئۇ دادىسىنىڭ كۈچى بىلەن تاشكەنتكە بېرىپمۇ ئوقۇغان، ئۆز ئالدىغا ئەسكەرمۇ ئالغانىدى.

بىر يىلى، گوتەي ئويۇنى ئوينىلىدىغان مەزگىلدە، شۇ ساراڭ شويىنىڭ كالىسىغا «مۇشۇ ئويۇنغا باشقا مىللەتلەر - نىڭ سازلارنى چالغۇزۇپ باقسا قانداق بولار؟» دېگەن خىيال كىرىپ قالسا بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ شاپاشلاپ يۈرۈپ بىر گارمونىچى بىلەن بىر تەمبۇرچىنى تېپىپ كەپتۇ. بۇ ئويۇنچىلار توپى موزدۇزلارنىڭ دۇكىنى ئالدىدىن ئۆتكەندە ئۇستاملارنىڭ ھەممىسى قولىدىكى ئىشىنى تاشلاپ

يۈگۈرۈشۈپ چىقتى. تاماشا كۆرگۈچىلەر كوچىغا پاتماي قالمايدى. ئابدۇۋەلى ئادەملەر ئارىسىدىن قىستىلىپ ئالدىغا ئۆتۈپ ھەيران قالدى. گوتەي جازىسىنى چوڭ بىر ھارۋا سۆرەپ كېتىپ باراقتى، ئۇسسۇلچى قىزلار باغلانغان چەنزە ياغاچنىڭ ئاستىدا - ئادەتتە داقا - دۇمباق، جىك - جىك چالغۇچىلار ئولتۇرىدىغان ئورۇندا بىر گارمونىچى بىلەن تەمبۇرچى ئولتۇراتتى. گارمونىچى ئابدۇۋەلى بىر قاراپلا تونۇدى. ئۇ نۇر ئاقساقالنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى - مامازا ئىدى. مامازا توغرىدا كۆرۈۋالدىكى رۇس، تاتار بالىلىرى بىلەن ئويۇن چوڭ بولغاچقا، گارمونغا ناھايىتى ئۇستا ئىدى. مامازىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ تەمبۇر چېلىۋاتقان دۇلۇ كىشى كىمدۇ؟

- ھوي ئابدۇۋەلى، ئاشۇ تەمبۇرچىنى تونۇمام سەن؟ - دېدى موزدۇزلارنىڭ بىرى، - ھۇسىيىن تەمبۇر دېگەن شۇ ئەمەسمۇ!

- ھۇسىيىن تەمبۇر؟!

ھۇسىيىن تەمبۇرمۇ ناھايىتى شۆھرىتى بار چالغۇچىلار - دىن ئىدى. ئابدۇۋەلى ئۇنىڭ تەرىپىنى ئۇستاملاردىن كۆپ ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى بىۋاقتىن تونۇشى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. تەمبۇر بىلەن گارموننى تەڭكەش قىلىشىمۇ كەم ئۇچىرايتتى. گوتەي ئويۇنغا گارمون بىلەن تەمبۇر چالغاندەك مۇ كىشىلەرنىڭ بۈگۈن بىرىنچى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. لېكىن، مامازا بىلەن ھۇسىيىن تەمبۇر ھېچقانداق چاندۇرماي، گارمون بىلەن تەمبۇرنى خەنزۇلارنىڭ گوتەي ئويۇنىغا چالدىغان پەدىلىرىگە ئۇستىلىق بىلەن كەلتۈرۈپ، ھاۋادىكى ئالىيېشىل كېيىنىپ، مەڭزىلىرىنى بوپىۋالغان قىزلارنى

ئۇسسۇلغا سالماقتا ئىدى. تاماشا كۆرگۈچىلەرنىڭ بەزىلىرى
مامازا بىلەن ھۈسسىيەن تەمبۇرنىڭ ماھىرلىقىغا ھەيران بول-
سا، بەزىلىرى گوئەي ئويۇنىغا تەمبۇر بىلەن كارمون چال-
خۇزغىنىغا كۈلۈشۈپ: ساراڭ شويى راستلا ساراڭ ئىكەن جۇمۇ! —
دېيىشەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇۋەلى ھۈسسىيەن تەمبۇرنى مەشرەپ
سورۇنلىرىدا پات - پات ئۇچرىتىپ قالىدىغان بولدى. ھۇ-
سسىيەن تەمبۇر تەمبۇرگە ناخۇل چېكىشتە پەقەت ئۆزىگىلا خاس
پۇراققا ئىگە ئىدى. ئۆسەك ئاھاڭلىرىغا ناخۇن بىلەن تەم-
بۇر سەمىنى ئېلىپ تارتىپ ئالدىرىماي چالغاندا ئۇ ئاڭ-
لىغۇچىلارنىڭ يۈرىكىنى ئېلىپ قولىغا بېرەتتى.

بۇ مەزمۇنلارنىڭ يەنە بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندا،
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.
ئۇنىڭدا تەمبۇرنىڭ ئۆزىنىڭ مەشرەپ سۆزىنىڭ مەنىسىنى
بىر قېتىم ئىزاھ قىلىپ بەرگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىمىز بار.

تۆتىنچى قىسىم

سەھنە ھاياتى

ئون بىرىنچى باب

قايسى ناخشىنى ئېيتاي

توغرىكۆۋرۈك ئۆستىكىنىڭ سۈيى بايكۆلدىن باشلىناتتى.
بۇ سۈي قىزىلكۆۋرۈكنىڭ يۇقىرىسىدىكى — ئۈچتېرەك دېگەن
جايدىكى سازلىققا كەلگەندە كۆيۈپ، بىر سەكرەتمە ھاسىل
قىلىپ تۆۋەنلەپ كېتەتتى. 1928 - يىللار ئەتراپىدا بولسا
كېرەك، بايكۆلنىڭ سۈيى تېشىپ كېتىپ، ئۈچتېرەكتىكى كۆپ
تۈرمىنى بۇزۇپ، شەھەرگە بىراقلا بېسىپ كىردى. شۇ قې-
تىمقى سۇ ئاپىتىدە توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىدىكى كەمبەغەل
لەرنىڭ توپا تام ئۆيلىرىنىڭ نۇرغۇنى ئۆرۈلۈپ چۈشتى.
شۇ ۋەقەدىن كېيىن، ئابدۇۋەلىلەرنىڭ ئائىلىسى «ئۈچدەر-
ۋازا» مەھەللىسىگە كۆچۈپ چىقىپ كەتتى.
بۇ مەھەللىنىڭ «ئۈچدەرۋازا» دەپ ئاتىلىپ قېلىشىدىكى
سەۋەب: مەھەللىنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان چوڭ يولدا بىر
زىننەت دەرۋازىسى بار ئىدى. دەرۋازا خەنزۇ بىناكارلىق

شەكلىدە ئەگمە لەمپىلىك قىلىپ، نەقىشلەپ، ھەشەمەتلىك ياسالغانىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەنە كىچىك ئىككى ئۆتۈشمە ئىشىكى بار ئىدى. شۇڭا ئادەملەر بۇ ئۈچ ئىشىكلىك دەرۋازىنىڭ يېنىغا چۈشكەن مەھەللىگە «ئۈچدەر-ۋازا» دەپ نام بەرگەنىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: شۇ ئەتراپتا ئىچكىرىدىن چىققان بىر خەنزۇ ئايال تۇرغان بولۇپ، ئۇ ئىنتايىن باي ئىكەنلىكىگە، لېكىن، بالا - چاقىسى يوق ئىكەن. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئۇ نام - نىشانىنىڭ يىتىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چوڭ يولغا بۇ دەرۋازىنى ياساتقان. يەنە بەزىلەرنىڭ ھېكايە قىلىشىچە: بۇ دەرۋازىنى ياساتقان ئايال مانجۇ ئىكەن، ئۇ كۈرەدە تۇرىدىكەن. ئۆلۈپ كەتكەن ئېرىگە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن كۈرە بىلەن غۇلجا شەھىرى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ چوڭ يولغا بۇ زىننەت دەرۋازىسىنى خاتىرە قىلىپ سالدۇرغانىكەن. ئەينى يىللاردا بۇ دەرۋازىنىڭ يېنىدا ئۈستىگە نۇرغۇن خەنزۇچە خەتلىەر ئويۇلغان بىر خاتىرە تاشمۇ كۆزگە چېلىقاتتى...

ئۇ كەملەردە ئىلىغا قار قېلىن چۈشەتتى. سوغۇقمۇ نا- ھايىتى قاتتىق بولاتتى. ھەر يىلى سوغۇق راسا كۈچەيگەندە «پالانچى بازاردىن چىققۇچە قۇللىقىنى ئۇششۇتۇپ قويۇپ تۈدەك»، «خاڭنىڭ يولىدا مانچە ھارۋىكەش توڭلاپ قاپتۇدەك» دېگەندەك ۋەھىمىلىك گەپلەر تارقىلاتتى. يىراقتىن شەھەر- گە كىرگەن يولۇچىنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرىنىڭ ئۈچىدا مۇز قېتىشىپ، ئېتىنىڭ ئۈستىنى قىراۋ قاپلاپ كېتەتتى. قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقلىرىدا غەللە - پاراق تۈككىلى ياكى ئاز - تولا تاشلىقىنى پۇل قىلغىلى شەھەرگە كىرگەن بىچارە دېھقانلار كىچىك يېقىن بالىلىرىغا دەپ ئالغان بىر - ئىككى

چىڭ تاڭگازىنى بەلپىغىغا مەھكەم تۈگۈپ، ھەسرەتلىك ناخ شىلىرىنى ئېيتىپ قايتاتتى.

ئېتىم جەدە، ئېتىم جەدە،
ئېتىمنىڭ قۇيرۇقى يەردە،
زالەملارنىڭ دەستىدىن
كەمبەغەلگە كۈن نەدە؟
مەن ئۆزۈم غېرىب بەندە،
كىيىنىم كۇلا، جەندە.
ماڭا كەلگەن بۇ دەردنى
كىملىر قىلدى بەخشەندە؟!...

سوغۇقنىڭ كۈچىدىن كېچىلىرى ساپىنى ياقىلاپ يەن جىم ① يولى بىلەن خاڭغا ماڭغان ھارۋىلارنىڭ ھەسرەتلىك غىچىلداشلىرى ئابدۇۋەلىنىڭ يېڭى ئۆيلىرىگىچە ئېنىق ئاڭلىناتتى.

يىللار ئەزەلدىن شۇنداق ئەندىشىلىك ئۆتەتتىمىكىن ياكى ئابدۇۋەلى چوڭ بولغانسىمۇ ئۆرۈمۈشنىڭ ئەندىشىسىنى ھېس قىلىۋاتامدىكىن، ئىشقىلىپ، كېيىنكى يىللاردا ئۇ موزدۇزلار ئاغزىدىن كۆڭۈلنى پاراكەندە قىلىدىغان خەۋەر- لەرنى ئاڭلايدىغان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى بىر ئۈستام «قۇمۇلدا غوجىنىياز ھاجىم كۆتۈرۈلۈش قىپتۇ، ئىچكىرىدىن چىققان كاسىلىك ② دېگەن تۇڭگان بىلەن بىرلىشىپتۇ» دېسە،

① بەنجىم - ئىلى يېزىلىرىنىڭ بىرى.
② ھاجۇڭنى ئاددىي خەلق كاسىلىك دەيتتى.

يەنە بىر كۈنلەرگە كەلگەندە بىرى: «غوجامنىياز بىلەن گاسىلىك سوقۇشۇۋېتىپتۇدەك» دەيتتى.

— بۇ گاسىلىك دېگىنى تېخى ياشلا بالىمىش، — دەپ ھېكايە قىلاتتى بەزىلەر، — كىچىكلىكىگە باقماي نا- ھايىتى قارام نېمەسىش، ئارقىسىغا لەكىمىك ئەسكەرنى ئەگەشتۈرۈپ جەڭ قىلار ئىمىش...

— ئۇنداق بولسا، تېخى بۇرنىغا سۇ كىرمىگەن غور- رەككەن دەڭلا، — دەيتتى يەنە بىرەيلەن.

— خۇدايىم ئۆزىگە ئامانەت دەيتتى، — ھاسان بۆرە، — پۇقراغا جاھاننىڭ تىنىچ بولغىنى ياخشى ئىدى.

بۇ يىللار — نوۋىگورت^① بىلەن ئۈچدەرۋازغا بايلار بەس - بەستە ئۆي سېلىپ، چوڭ كوچىغا دۇكانلار چۈشۈپ ئاۋاتلىشىۋاتقان چاغ ئىدى. ئابدۇۋەلىگە بۇ ئادەملەرنىڭ ھېچبىر غەم - ئەندىشىسى يوقتەك كۆرۈنەتتى. بۇ مەھەللىدە لىرىدىكى ھاللىق ئۆيلەردە تۇنجى قارىمىلەن تەڭلا قارلىق تاشلاش ئويۇنى باشلىنىپ كېتەتتى.

ئول خۇدانىڭ رەھمىتىدىن

يەر يۈزىگە ياغدى قار.

بەرىكە - شادلىق بىلەن كەپتۈ،

يەنە ھەمراھ ئىپتىخار.

① نوۋىگورت - رۇسچە «بېگىشەھەر» مەنىسىدە. ئۈچدەرۋازنىڭ قارشى- سىدىكى بىر مەھەللىە ئىسمى.

قىش بولسا ئالەم ئارا،

بوپتۇ قائىدە ھەممىگە.

بىر - بىرىگە قارلىق تاشلاش

تا قەدىمدىن بارۇ بار.

قاردا قارلىق تاشلىدۇق،

يامغۇردا ياغلىق تاشلىدۇق،

تۇنجى قار ياغدى بۈكۈن

سىزگە قارلىق تاشلىدۇق...

دېگەندەك قارلىق قوشاقلرى يېزىلغان قەغەزلەرنى بىر - بىرىنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىقچە تاشلاپ قويۇشاتتى.

سوغۇق تازا كۈچەيگەندە بايلار باشكۆۋرۈكتىن ئۈچدەر- ۋازغىچە بولغان ئارىلىقتا ئات بەيگىسى ئۆتكۈزۈشەتتى.

نەقىشلىك ئېگەر - جابدۇقلار، چۆرىدىگە چۈل - چۈل تۇتۇلغان مەخمەل يوپۇرقلار يېپىلغان ئاتلار ئۈستىدە قاما جۇۋىلارنى كىيىپ، يۈڭ شارپىلارنى يۆگەپ، دەستىسىگە كۈمۈش نەقىشلەر قويۇلغان قامچىلارنى تۇتقان بىر - بىرىدىن سۆلەتتۈز باي- لار مەنمەنلىك بىلەن غادىيىشىپ ئولتۇراتتى. يۈڭ- رۈك ئاتلار، يورغا ئاتلار ئايرىم - ئايرىم قويۇپ بېرىلەت- تى.

كۈننىڭ سوغۇقلىقىغا قارىماي بەيگىدىن كەلگەن ئاتلاردىن پۇرقىراپ ھور كۆتۈرۈلەتتى... يەنە ئىككى ئات قېتىلغان ياسىمداق چانىلارمۇ چېپىشقا سېلىناتتى. بەي- گە تاماشىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئەتراپقا نۇرغۇن ئادەم توپلىناتتى. بۇنداق ئويۇن چۈشتىن كېيىن باشلىنىپ، قاراڭغۇ چۈشكۈچە داۋام قىلاتتى. رۇسلار بۇ ئويۇننى «كاتاسا» دېيىشەتتى.

يەنە بىر كۈنلەرگە كەلگەندە: «ئۇرۇمچىدە شىڭ دۇ-
 بەن دېگەن بىرى تەختكە چىقىپتۇدەك. گاسىلىڭ مەن
 پادىشاھ بولسەن، دەپ يېڭى دۇبەن بىلەن سوقۇشۇۋېتىپتۇدەك.
 كۈرەدىكى جاڭ سىلىڭمۇ ① گاسىلىڭ بىلەن ئىتتىپاق بو-
 لۇپتۇدەك. ئىلىنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ ئۇرۇمچىنى ئالسىز،
 دەپ ئۇرۇمچىگە قاراپ مىڭىپتۇ...» دېگەن گەپلەر تارقال-
 دى. ئۇستاملار كۈرەدە تۇرىدىغان بۇ جاڭ سىلىڭ توغرى-
 سىدىمۇ ناھايىتى قىزىق گەپلەرنى قىلىشقاقتى. بەزىلىرى
 «بۇ ئادەمنىڭ ئىككى قۇلتى مۇرىسىگە ساڭگىلاپ چۈشۈپ
 تۇرىدىكەن. بېشى كالىنىڭ بېشىدىن يوغان ئىكەن» دېسە،
 يەنە بەزىلەر «ئۇنىڭ ماجاڭ ئويناشتا ناھايىتى ئاممىتى
 بارئىمەش. ماجاڭ ئويناپ ئۇتۇۋالغان يەتتە - سەككىز خو-
 تۇنى بارئىكەن» دېيىشەتتى. ئۇنىڭ ئىسمى ئىكەن.
 مۇنداق ئەندىشەلىك گەپلەر كۆپەيگەنسېرى سودىگەر-
 لەر دۇكانلىرىنى تاقاپ، ئاشلىقنىڭ باھاسى ئۆسۈشكە باش-
 لىدى. پاراكەندىچىلىك غۇلجا شەھىرىگىمۇ يېتىپ، ئوق
 ئاۋازى بېسىلمايدىغان بولۇپ قالدى. «چۆچەك تەرەپتىن
 سوقۇپتىنىڭ ئەسكەرلىرى كىرىپتۇدەك» دېگەن گەپلەر ئۇلغا-
 دى. خەلق ئۇلارنى «تارىباغاتايىسىكلار» دەيتتى. ئابدۇ-
 ۋەلى بىلەن يېقىن قوشنا ئولتۇرىدىغان ھاسان بۆرە
 مويلىدا تۇرۇپ ئوق ئاۋازغا قۇلاق سېلىپ «ئابدۇۋەلى،
 مانا بۇ ئورۇسلارنىڭ ئوقى. مانا ماۋۇسى تۇڭگانلار-
 نىڭ... بۇ ئىشقا ئورۇسلار ئارىلاشتىمۇ، بۇنىڭ ئۇ يېقى
 خۇداغا ئامانەت!» دەپ مۇلاھىزە قىلاتتى. ئاز ئۆتمەي:
 «تارىباغاتايىسىكلار شەھەرنى توپقا تۇتۇپتۇ. زەمبەرەكنىڭ
 بىرئوقى توپىدەككە، يەنە بىرى تۇڭگان مەسچىتى ئەترا-

① جاڭ سىلىڭ - جاڭ زىڭ (جاڭ يېيىۋەن).

بىغا چۈشۈپتۇ... جاڭ سىلىڭ ئۆزىنى ئولتۇرۇۋاپتۇ...»
 دېگەن گەپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن جاھان سەل تىنچىپ
 قالغاندەك بولدى.
 1934 - يىلى كىرىشى بىلەن خەلق ئارىسىدا ياخشى
 خەۋەرلەر تارقىلىشقا باشلىدى.
 — شىڭ دۇبەن دېگەن ناھايىتى ئادىل ئادەم ئىمەش،
 دەيتتى بەزى موزدۇزلار، سىرتتا ئاڭلىغان گەپلىرىنى دۇكان
 دىكىلەرگە يەتكۈزۈپ، — ئەمدى ئۇرۇش - جېدەل بولماي
 دۇ. ھەممە مىللەت باپباراۋەر بولىدۇ. سوۋېت بىلەن
 ئىتتىپاق بولىسىز. يامان ئەمەلدارلار جازالىنىدۇ، دەپتە
 مىش...

— خۇدايىم خاننىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرسۇن.
 — ئەمدى چىراغ پۇلى تۆلەيدىغاندىن قۇتۇلىدىغان
 ئوخشمايەزمۇ؟ — دېدى بىر ئۇستا چاقچاق قىلىپ.
 ھەممە كۈلۈشۈپ كەتتى. ئۇ چاغلاردا كەچتە شەھەر-
 نىڭ چوڭ كوچىلىرىنىڭ ئۆيەر - بۇيەرلىرىگە پانار يېقىپ
 قويۇلاتتى. پانار ئىچىدىكى شام ئۆزى تۇرغان تىۋۇرۇكنىڭ
 ئەتراپىنى ئارانلا يورۇتۇپ، بىر - ئىككى سائەت كۆيۈپلا
 ئۆچۈپ قالاتتى. ئەمما، ھۆكۈمەتنىڭ مەدەلە - كوچىلارغا
 قويغان ئادەملىرى ھەركۈنى دېگۈدەك ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ
 «چىراغ پۇلى» دەپ كىشىلەرنى بىزار قىلىۋېتەتتى.

راست دېگەندەك جەمئىيەت كەيپىياتىدا كۈندىن -
 كۈنگە ئىلگىرى كۆرۈلىدىگەن جانلىنىش پەيدا بولۇشقا باش-
 لىدى. ئۇ يىللاردا ئىلىغا تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر، سوۋېتتە
 ئوقۇشقا بېرىپ كېلىپ توختاپ قالغان ئىلغار زىيالىيلار
 خېلى توپلىشىپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئاكتىپ كىچ

چىقىرىشى بىلەن «ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى»
تېزلا قۇرۇلدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ ھەرقايسى مەكتەپلىرىنى
ئاساس قىلىپ مەھەللە - مەھەللىلەردە نۇرغۇن سەنئەت
كۈرژۇكلىرى تەشكىللىنىپ، بۇ ئورۇنلار جەمئىيەتنىڭ مەدەنىي
پائالىيەت مەركىزىگە ئايلاندى. ھەركۈنى كەچلىكى مەكتەپ
دەرۋازىلىرىدىن ئالدىراش كىرىپ كېتىۋاتقان كىشىلەردى
ئۇچراتقىلى بولاتتى. ئۇ يەردە چوڭلارنىڭ ساۋات چىقىرىش
سىنىپلىرى، سەنئەت گۇرۇپپىلىرى بار ئىدى. ئۇزۇندىن
بېرى مۇشۇنداق بىر روھىي ئازادلىقنىڭ بولۇشىنى كۈتكەن
خەلق ئاممىسىنىڭ بۇ ئاقارتىش ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىش
قىزغىنلىقى بەكمۇ ئۈستۈن ئىدى.

«ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» يېنىدا قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە يەنە «سانايىنەپسە» قۇرۇلدى. ئىلگىرى مەھەللە - مەھەللە، مەشرەپ - سورۇنلاردا چېچىلىپ يۈرگەن نۇرغۇن قابىلىيەتلىك سەنئەتچىلەر بۇ سەنئەت تەشكىلى ئەتراپىغا كۈچ بولۇپ توپلاندى. سانايىنەپسەگە جەمئىيەتتىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ياشلاردىن ئارتىس قوبۇل قىلىش باشلانغاندا، روزى تەمبۈر قاتارلىق ساز ئۇستىلىرىنىڭ ئېسىگە موزدۇز ئابدۇۋەلىمۇ كەلگەنىدى.

بىر كۈنى دۇكانغا ياشقۇنا بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. — ئابدۇۋەلى دېگەن موزدۇز بالا مۇشۇ دۇكاندا ئىشلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.
— مانا مەن، نېمە ئىش بار ئىدى؟ — دېدى ئابدۇۋەلى قولىدىكى تىكىۋاتقان ئىشىنى بىر تەرەپكە قويۇپ، — سىزنى روزى تەمبۈر ئەتە ئەتىگەندە سانايىنەپسەگە بىر كەلسۇن، دەيدۇ.

— مېنى؟! نېمە قىلىدىغاندۇ...
— سانايىنەپسەگە ئادەم ئېلىۋاتىدۇ. ھەقىچان سىز-دېنىمۇ ئىمتىھان ئېلىپ كۆرۈپ باقامدىكىن.
— ئىمتىھان؟! — سەل تەشۋىشكە چۈشۈپ قالدى ئابدۇۋەلى.

— ئىمتىھان دېسە چۆچۈپ كەتتىڭغۇ. سېنى بىر - ئىككى ناخشا ئېيتقۇزۇپ كۆرۈپ باقىدۇ شۇ. بولدى، بولدى، سىز كېتىۋېرىڭ، ئابدۇۋەلى ئەتە بارىدۇ، — دېدى ھاسان بۆرە ھېلىقى يىگىتكە قاراپ.
ئاندىن موزدۇزلار غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى.
— مانا بىزنىڭ ئارىمىزدىنمۇ بىر ئارتىس چىقىدىغان بولدى - دە!
— ئىمتىھان ئالسا قايسى ناخشىنى ئېيتساڭ بولار ئابدۇۋەلى؟

— ۋادەرىخادىنلا چۈش.
— ئەۋرىشمىنى ئېيتامسەن يا...
— باشتا يېنىڭىز ناخشىلاردىن باشلىغىنى ياخشى...
— ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي بىز موزدۇزلارنى شەرەندە قىلىپ يۈرمە يەنە.

— نېمە دېگىنىڭ، بۇ كۈننىڭ ياشلىرى ھەرقانچە ناخشا ئېيتسا مۇشۇ ئابدۇۋەلىچىلىك ئېيتار. قالغان كەم يەرلىرى بولسا كېيىن ئۆگەنمەمدۇ!
— يا ئەمدى، ھودۇقۇپ كېتەمدىكىن دەيمىنا...
موزدۇزلار بۇ يېڭىلىق ئۈستىدە خېلى ئۇزاق تالاشتى، ھېسامىدىن ئۈستام بۇرۇتىنى تولغاپ:
— ئابدۇۋەلى، سەھنىگە چىقىپ راسا كېلىشتۈرۈپ

بىر ناخشا ئېيتىدىغان بولساڭ، قىزلارمۇ ئارقاڭدىن ئەگ-
شىپ كېتەلمەي قالىدۇ - دە! - دەيتتى.
شۇ كۈنى ئابدۇۋەلىنىڭ قولىمۇ ئىشقا بارماي قالدى.
ئەتىسى ئۇ سانايىنە پىسە ۋاقىتلىق ئورۇنلاشقان قورۇنى ئىزدەپ -
سوراپ تېپىپ بارغاندا، چوڭ بىر ئۆيگە تام ياقىلىشىپ قو-
يۇۋەتكەن ئورۇندۇقلاردا بىرمۇنچە كىشى ئولتۇراتتى. ئىمتى-
ھان بېرىش ئۈچۈن يىغىلغان ياشلاردىن بىرنەچچىسى ئىشنىڭ
ئالدىدا تۇرۇشاتتى. ئابدۇۋەلى ئۆي ئىچىگە قاراپ ئەي-
مەنگەندەك بولدى. ئولتۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى كاستۇم - بۇ-
رۇلكىلارنى كىيىپ، گالستۇك تاقىغان، بەزىلىرى ئادەتتىكىچە
كىيىنگەن يېشى چوڭ ئادەملەر ئىدى. «سوزدۇز ئابدۇۋەلى
كەلدەمۇ؟» دەپ چاقىرغاندا ئۇ ھاياجاندىن يۈزىدىكى دۈپۈل-
دىگەن ھالدا ئولتۇرغا چىقتى.

- خوش، سەن ساز چالامسەن، ناخشا ئېيتامسەن؟
- ناخشا ئېيتىمەن.
- ناخشاڭنى باشلا...
- قايسى ناخشىنى ئېيتىپ بېرىي.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىرنەچچە يەلەن كۈلۈشۈپ كەتتى.
- بىلىدىغان ناخشاڭ جىق ئوخشىمايدۇ؟ قېنى ئۇ-

زۇڭ خالىغان بىرنى ئېيتىپ باقە!
ئابدۇۋەلى چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇنىڭدىكى قور-
قۇش كەيپىياتى ئاستا - ئاستا تارقاپ، كۆز ئالدىغا نېمىش
قىمىر تېرە زاۋۇتىنىڭ ھويلىسىدا قولغا كەپتەرنى قوندۇرۇ-
ۋېلىپ، ئېچىنىشلىق قىياپەتتە تۇرغان ئەمىنجان ئۇستام
كەلگەندەك بولدى. ئۇ ئاشۇ ئۇستام ياخشى كۆرىدىغان
ناخشىلارنىڭ بىرىگە باشلىدى - دە، ئارقا - ئارقىدىن

ئۇلاپ بىرنەچچە ناخشىنى بىراقلا ئېيتىۋەتتى. بۇ موزدۇز-
نىڭ ناخشىسىنى تېخى ئاڭلاپ باقمىغانلار ناھايىتى ھەپ-
ران بولدى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچىلىك ساپ، جاراڭلىق،
ناخشىنىڭ سۆزلىرىنى ئېلىشى خېلىلا پىششىق ئىدى.
شۇ چاغ باھارمۇ، يازمۇ؟ شەنبەمۇ، يەكشەنبەمۇ؟
پەسلىنىڭ قايسى ۋاقتى، ھەپتىنىڭ قايسى كۈنى ئىكەن-
لىكى ئابدۇۋەلىنىڭ ئېسىدە يوق. ئەمما داڭلىق ئۇستاز-
لار ئۇنىڭغا قارىلىپ تۇرغان ئاشۇ مىنۇتلار ئۇنىڭ كۆز
ئالدىدا ھازىرمۇ تۇنۇگۈنكىدەكلا تۇرۇپتۇ. شۇ سائەتلەردىن
باشلاپ ئابدۇۋەلى ئارتىسلىق ھاياتقا قەدەم قويدى.

ئون ئىككىنچى باب

جۇنۇن

سانايىنە پىسنىڭ دەسلەپكى تەشكىلاتچىلىرى شائىر
ۋە ئارتىس قاسىمجان قەمبىرى، يازغۇچى زىيا سەمىدىلەر
ئىدى. قابىل ئارتىس جالالىدىن يەھييارى ئۆمەكنىڭ تۇن-
جى رېژىسسورى بولغانىدى. داڭلىق چالغۇچى روزى تەم-
بۇر مۇزىكا يېتەكچىسى ئىدى. سانايىنە پىسنىڭ كۆزگە كۆ-
رۈنگەن سەنئەتچىلەردىن يەنە ھاسان تەمبۇر، مەرۇپ نا-
سىرى، ھۈسەيىن تەمبۇر، سەيدۇللام، ئابدۇنەبى ماناپوپ،
تېمپىسناخۇن، نۇرمەھمەت ناسىروپ، مەتتاھىر ھەسەن، ھىز-
دۇلات، تۇرسۇن تېمىپ قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى.
سانايىنە پىسنىڭ ئارتىس ۋە باشقا خىزمەتچى خادىملىرى
جەمئىيەتتىكى مۇتەللىملەر، ئىشچى - خىزمەتچى، ھۈنەر-

ۋەن، تىجارەتچى قاتارلىق ھەر ساھە - ھەر كەسىپتىكى كىشىلەردىن تەشكىللەنگەن بولۇپ، ئۆمەكنىڭ مەخسۇس تەييارلىغۇچى مەمۇرىي خادىملىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مائاش ئالمايتتى. تۈرمۇشتا باشقا كىرىمى يوق، قىيىنچىلىقى بار سەنئەتچىلەرگە ئويۇن قويۇپ قىلغان كىرىمدىن ياكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشقا پۇللىرىدىن ئاز - تولا ياردەم قىلىناتتى. ھېچقانداق ھەق ئالمىسىمۇ قاتناشقۇچىلارنىڭ قىزغىنلىقى ناھايىتى ئۈستۈن ئىدى. كۈندۈزلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىش - ئوقىتىنى قىلىپ، كەچتە سائەت بەش - ئالتىگىچە بەلگىلەنگەن ئورۇنغا جەم بولۇپ سائەت ئونلاردىن ئاشقۇچە رېپېتسىيە قىلىشاتتى.

سانايىنەپسە باشتا خەلق ناخشا - سازلىرى، ئۇس سۇلۇ، ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان لەپەرلەر، جەمئىيەتتىكى ئىلەتلەرنى پاش قىلىدىغان كىچىك كومپوزىيىلەرنى ئوينىدى. بۇ يىللار تېخى غۇلجا شەھىرىدە كۈلۈپ يوق ئىدى. تەييارلانغان ئويۇنلار ۋاڭ قادىرنىڭ بېغى^①، گۈلشەنباغ ۋە شەھەردىكى ھەرقايسى مەكتەپلەرنىڭ مەيدانلىرىدا سەھنە ياساپ ئوينىلاتتى. ھەر يىلى «ئاپرىل بايرىمى» دا ئالتۇنلۇقتىكى تاللىقتا ئويۇن كۆرسىتىلەتتى. 1935 - يىلى داموللا جاللاپنىڭ قورۇسىدا «ئىچكىۈلۈك نەتىجىسى»، «ئويلىنىش» دېگەن ئەسەرلەر ئوينالدى.

ئارتىستلارنىڭ كىيىم - كېچىكى ۋە سەھنىگە لازىملىق بۇيۇملار بايلارنىڭ ئۆيلىرى، سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرىدىن ئارىيەت ئېلىپ كېلىنەتتى. يەنە بەزى نەرسىلەرنى ئار-

① ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك خەلق باغچىسى.

تىستلارنىڭ ئۆزلىرى ئۆيلىرىدىنمۇ ئېلىپ كېلەتتى... دېگۈدەك سىيە ئىشلەش ئىشلىرىمۇ تېخى ناھايىتى ساددە ئىدى. ئاق رەختكە سىزدىغان ئاددىي كۆرۈنۈشلەر سەھنىنىڭ ئارقا ۋە يان تەرەپلىرىگە تارتىپ قويۇلاتتى. ئۇ چاغلاردا پەرىزى دىنى ئېچىپ - يېپىشمۇ ناھايىتى قىزىق بولاتتى. پۇش تەك چېلىنىشى بىلەن بىر ئادەم پەرىزىنىڭ بىر چېتىنى تۇتۇپ سەھنىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا قاراپ يۈگۈرەيتتى. بەزىدە پەرىزىنىڭ سىپىرىلغۇچى ماگماي خېلى ئاۋاز چېلىكلەرگە سالاتتى؛ بەزىدە پەرىزى تارتقۇچى پۇتلىشىپ سەھنىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا يېقىلىپ چۈشىدىغان ئىشلارمۇ بولاتتى... مەيلى قانداقلا بولمىسۇن قويۇلۇۋاتقان نومۇرلار سەنئەتكە تەشنى خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولاتتى. ئويۇن مەيدانى ھەردائىم تاماشىبىنلار بىلەن تولۇپ تۇراتتى. ئارتىستلار ھەر قېتىمقى ئويۇندىن ھايان بىلەن قايتىشاتتى. كېچىلىرى ئۇلار سەھنىدىكى قىزغىن ھەرىكەتلەر، تاماشىبىنلارنىڭ گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى، سەھنە ئارقىسىدا تۇرغان رېژىسسورنىڭ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۇزاققىچە ئۇخلىمايتتى...

بۇ يىللار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىدا... * * * * *

ھۈسنىيەتتە يۈنۈسوپ دېگەن بىر كىشى تەتقىقە ئىشلىدى. ئۇ ئەرەب - پارىسچە، رۇسچە تىللارنى بىلىدىغان، يېڭى چە مەكتەپلەرنى ئاچقان، ئىلىملىك، مەرىپەتپەرۋەر زات ئىدى. چەت ئەلدىن غۇلجا شەھىرىگە دەسلەپكى مەتبەئە

ماشىنىلىرىنى ئېلىپ كىرگەنىدى. يېڭىلىق تەرەپدارى بول-
 خاچقا مۇتەئەسسىپ كۈچلەر ئۇنى «ھۈسسىيەت بەگ كالتە قۇيرۇق»
 دېيىشەتتى. «ئاپپىل ئۆزگىرىشى» دىن كېيىن ھۈسسىيەت بەگ
 «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» نىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولۇپ
 نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن، سانايىنەپىسىنىڭ قۇرۇلۇشى-
 ھەم كۆپ كۈچ چىقارغانىدى. ئۇ ئۆزىمۇ بىر سەنئەتچى
 ئىدى. كلاسسىك ئىلى سەنئىتىگە ئويناشتا ئۇنىڭ ئالدى-
 غا ئۆتەدىغان ئادەم يوق ئىدى.

شېك شىسەي ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ، ئۆزىنى بىر
 قۇر تۈزەشتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، 1935 - يىلى ئىككىنچى
 نۆۋەتلىك مىللەتلەر قۇرۇلتىيى ئاچتى. بۇنىڭغا جايلايدىكى
 چوڭ بايلار، ئەمەلدارلار، خەلق ئىچىدىكى تەسىرى بار
 كىشىلەرنى چاقىرىدى. ھۈسسىيەت بەگ شېك شىسەينىڭ مانا
 ھۇشۇ قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىپ، قايتىش يولىدا ئۈتەيدە ماشىنا
 ۋەقەسى بىلەن ۋاپات بولدى. بۇ كىشىنىڭ خەلق قەلبىدە
 قالدۇرغان تەسىرى ناھايىتى چوڭقۇر بولغانلىقتىن، بۇ شۇم
 خەۋەر پۈتۈن غۇلجا شەھىرىنى زىلزىلىگە سالدى. قا-
 سىمىجان قەدىرى، تېپىزات خەلىپىتىم، زىيا سەمىدى، زۇنۇن
 قادىر قاتارلىق نۇرغۇن يازغۇچى - شائىرلار ھۈسسىيەت بەگ
 ۋاپاتىغا بېغىشلاپ شېئىر، ماقالىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلدى.
 سانايىنەپىسە ھۈسسىيەت بەگنىڭ ھاياتىنى بىر سەھنە ئەسىرى
 قىلىپ يېزىپ، دەرھاللا سەھنەلەشتۈردى. رېژىسسورلارنىڭ
 ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، ئويۇن رەسمىي باشلىنىشتىن بۇرۇن
 بىر ھۇڭلۇق ناخشا ئېيتىلىشى، ناخشىدىن كېيىن پەردە
 ئېچىلىپ، ئاندىن ئويۇن باشلىنىشى كېرەك ئىدى. ناخشىغا
 سېلىنىدىغان سۆز:

كەتتى بۈگۈن ئارىمىزدىن،
 ھۈسسىيەت بەگ دەك بىر قەھرىمان.
 بار ئۆمرىنى ۋەتەن ئۈچۈن،
 خەلق ئۈچۈن پىدا قىلغان...

دېگەن مەزمۇنلاردا يېزىلدى. ناخشا «جۈنۇن» ناھاڭغا
 سېلىنىدىغان بولدى.

تاماشىبىنلارنىڭ دىققىتىنى سەھنىگە كۈچلۈك مەركەز-
 لەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنى سەھنە ئەسىرىنىڭ مەز-
 مۇنىغا بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈن دەسلەپتە ئېيتىلىدىغان بۇ
 ناخشا ناھايىتى ئوبدان ئورۇنلىنىشى لازىم ئىدى. شۇڭا،
 ناخشا ئۈچ كىشىگە ئۆگىتىلدى، ئۇلارنىڭ بىرى ئابدۇۋەلى
 ئىدى. سانايىنەپىسگە كىرگىنىگە بىرەر يىلدىن ئېشىپ
 قالغان بولسىمۇ، ئابدۇۋەلى تېخى سەھنىگە چىقىپ باقمى-
 غانىدى، ئادەم چاقىرىپ كېلىدىغان، ئېلان چاپلايدىغان،
 دېكوراتسىيىگە لازىم نەرسىلەرگە ياردەملىشىدىغان يۇڭگۇر -
 يېتەم ئىشلارنى قىلاتتى. بۇ يېڭى ۋەزىپە ئۇنى ھەم خۇشال
 قىلدى، ھەم ھاياجانلاندى. دۇكاندا ئىش تىكەۋاتقاندا
 قولى ئىشتا بولسىمۇ، خىيالى شۇ «جۈنۇن» دا ئىدى.
 ھاسانىغا، جۈنۇننى بىر ئېيتىپ بېرىڭ! - دەپ
 ھۇراچىت قىلاتتى ئۇ.

ھاسان بۆرە ئالدىرماي ناخشا باشلايتتى:

ئارپا، بۇغداي ساھانىنى
 سەلكىن ئايرىيدۇ.
 ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداشنى

ئۆلۈم ئايرىيدۇ.

— ياقۇپچىنىڭ، مۇشۇ ناخشىنى سىز بىر ئېيتىپ بېقىڭا. — دەيتتى ئۇ يەنە.

سېنى دېدىم، سېنى دېدىم، كەچتىم بۇ جاندىن. بۈرەك باغرىم پارە - پارە، كۆز ياشىم ئاندىن...

— نېمە بولدى، ساڭا بۈگۈن «جۈنۈن» نىڭ ئىشقى چۈشۈپتىغۇ؟ ماڭا قارا، بۇنى ساڭا مەن بىر ئېيتىپ بېرەي، — دەپ بۇرۇتتىنى تولغاپ قويۇپ ھېسامىدىن ئۈستىمۇ ئاخىرىدا جۈنۈننى بىر قېتىم ئېيتتى.

ھەممىسى ئوخشاشلا «جۈنۈن» بولسىمۇ، يەنە ھەركىم نىڭ ناخشا ئېيتىشىدا ئۆزىگە خاس بىر پۇراق بار ئىدى. ئاب دۇۋەلى ئۇلارنىڭ ناخشا ئېيتىشىدىكى بۇ ئۆزگىچىلىكلەرگە دىققەت قىلاتتى. ھاسان بۇرۇننىڭ ئاۋازىدىكى تەسكىنلىك، ياقۇپجان دۇتارنىڭ ئاۋازىدىكى مۇڭ، ھېسامىدىن ئۈستىم نىڭ ناخشا سۆزلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى ئەپچىللىكى ئۇنى جەلپ قىلاتتى...

جالالىدىن يەھىيارى ھېلىقى ئۈچ ناخشىچىنى ئېيت قۇزۇپ كۆرۈپ، ئىككىلەنمەيلا ئابدۇۋەلىنى تاللىۋالدى... ئويۇن باشلىنىدىغان كۈنى مەيدانىغا ئادەم ناھايىتى نۇر-غۇن توپلانغانىدى.

— قانداق، يۈرىكىڭ دۇپۇلدەۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى

سەھنىگە چىقىش ئالدىدا جالالىدىن يەھىيارى ئابدۇۋەلىدىن. — سەل قورققاندىك بولۇۋاتىمەن. — ھۈسسىيىنىڭنى كۆرگەنمۇ سەن؟ — كۆرگەن. — ئۇنىڭ ۋاپاتىغا ئىچىڭ ئېچىشىدىغاندۇ؟ — ئەلۋەتتە. — ھە، سەھنىگە چىققاندا تىۋەندىكى ئادەملەرگە قارىۋالما، نەزەردىكى تاماشىبىنلارنىڭ ئۈستىدىن ھالقىتىپ پىراقلارغا تاشلا، كۆڭلۈڭدە مەرھۇم ھۈسسىيىنىڭنىڭ ۋاپاتىغا چوڭقۇر ئېچىنىش بولسۇن. باشقا ھېچنېمىنى ئويلىما، شۇ چاغدا ناخشىنى ھودۇقماي، ياخشى ئېيتالايسەن.

ئابدۇۋەلى سەھنىگە چىقىپ، تىۋەندىكى داۋالغۇپ تۇرغان غايەت زور ئادەم دېڭىزنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز جىددىيلىككە چۆمۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا ساز تەككەش قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق ئىسكىرىپ كىچىسى سەيدۇللام بىلەن چىققانىدى. سەيدۇللام كامالچىنى ئىسكىرىپكا قىللىرى ئۈستىگە قويۇشى بىلەن ئېچىنىشلىق بىر سادا كۆتۈرۈلدى. شۇ چاغدا ئابدۇۋەلىنىڭ كۆز ئالدىدىن ھەممە نېمە ئۆچكەندەك بولدى - دە، ناخشا باشلىۋەتتى.

كەتتى بۈگۈن ئارىمىزدىن
بىر قەھرىمان.
ئۆچتى چىراغ خەلقىمىزنى
باستى پۇغان...

پۈتۈن مەيدان چىۋىنىڭ ئۇچقىنى ئاڭلانغۇدەك جىم-
جىملىققا چۆكتى. ھەممە ئادەم ئاشۇ ناخشىچى بىلەن بىر-
دەك نەپەس ئېلىۋاتقان دەك قىلاتتى. شۇ ئەسنادا بىر ئا-
يال ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى، ئارقىدىنلا پۈتۈن مەي-
داننى يىغا - زار قاپلاپ كەتتى... ناخشا ئاخىرلىشى بى-
لەن يېشى توختىغان بىر ئايال كۆز ياشلىرىنى سۈرتكىنى
چە سەھنىگە چىقىپ ئابدۇۋەلىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، «رەھ-
مەت ئوغلۇم!» دەپ تەشەككۈر بىلدۈردى.

شۇ كۈنى «جۈنۈن» ئاھاڭىنى ئورۇنداش بىلەن ئاب-
دۇۋەلى بىردىنلا پۈتۈن شەھەر خەلقىگە تونۇلدى.

ئابدۇۋەلىنىڭ ئاكىسى ئابدۇلئەزىز مەشرەپ سورۇن-
لىرىنىڭ ياخشى ناخشىچىلىرىدىن ئىدى. ئەمما ئۇ ئىنسىنىڭ
سانايىنەپىسىگە قاتنىشىشىغا قارشى ئىدى. ئۇ سازەندىچىلىك
بىلەن ئارتىسلىقنى - ئۆرۈم ئېلىپ كۈن ئۆتكۈزۈۋىدىغان
ئەرلىك غۇرۇرى بار ئادەمگە ياراشمايدىغان چاكانا ئىش،
دەپ قارايتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئابدۇۋەلىنى قاملاشسا-
قاملاشمىسىمۇ ئۆزىنى ئاۋارە قىلىپ بىكار پايپاسلاپ يۈ-
رەندىكىن، دەپ ئىچى پۇشاتتى. ھۈسپىنەبەگ نامىغا ئويناپ-
غان ئويۇننى كۆرۈشكە بارغان ئابدۇلئەزىز ئۆز ئىنسىنىڭ
ناخشىسىنى، بۇ ناخشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىنكى مەيداندىكى
لەرنىڭ كەيپىياتىنى كۆرۈپ قاتتىق تەسلىرىدى. ئۇ چارۋى-
لايوپلار ئائىلىسىدىن ھەقىقىي بىر ناخشىچىنىڭ چىقىدىغان
لىقىغا كۆزى يەتتى.

ئەتىسى كەچتە ئابدۇلئەزىز ئىنسىنى ئۆيىگە تاماققا
چاقىردى. تاماقتىن كېيىن ئۇ ئۇنچۇقماي ئورنىدىن تۇرۇپ،
كېيىن ئىشكاپىنى ئاچتى. ئۆزىگە يېڭى تىكتۇرۇپ تېخى كىي-
مىگەن كاستۇم - بۇرۇلكىنى ئېلىپ: «ئەسنادا بىر ئا-
يال - ئۇكام، بۇ مېنىڭ كۆڭلۈم، كۆپىنىڭ ئالدىدا چىراي-
لىقراق كىيىپ يۈرەرسەن، - دەپ ئابدۇۋەلىنىڭ ئالدىغا
قويۇپ قويدى. بۇ ئىش ئابدۇۋەلىنىڭ سانايىنەپىسىدە تېخىمۇ بېرىلىپ
ئىشلىشىگە تۈرتكە بولدى. شۇ يىلى ئابدۇلئەزىز يەنە ئۆزى
يول مېڭىپ ئىنسىنى ئويلىدى. بۇ ئابدۇلئەزىزنىڭ ئابدۇ-
ۋەلىگە «ئارتىسلىق ھاياتىدا ھېسسىياتتا ھەر تەرەپكە چې-
چىلىپ كەتمىسۇن» دەپ قىلغان چوڭ غەمخورلۇقى ئىدى.
دېمىسىمۇ ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپ تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىر-
غىچە ئۆز ئاكىسى ئاتا بولۇپ قوشۇپ قويغان شۇ ئاممىنە
بىلەن بىللە ئۆتتى.

موزدۇزلاردا «دۈشۈكنى پەش، توخۇنى تاخ دېگۈچە بىر
بېخىدىن قالمىن» دېگەن گەپ بار. موزدۇزخاننىلاردىكى
بىز تىلغا ئالغان ئۇستاملارنىڭ ئادەتتە ئاغزى ناخشا بى-
لەن پاراڭدا بولسىمۇ، قولى ئىشتىن بىر مىنۇتتەمۇ توختاپ
قالمايتتى. ئىشنى بازارغا ئۈلگۈرتۈش ئۈچۈن بەزىدە ئۇ-
لار چىراغ يورۇقىدا كېچىلەپمۇ ئىشلەپ كېتەتتى. كېچە -
كېچىلەپ رېپېتېتسىيىگە قاتنىشىپ، يەنە كۈندۈزى كۈن بويى
مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ ئىشلەش ئابدۇۋەلىنى خېلىلا ئالدىر-
دى.

تېپ قويدى. ۋاپۇرۇش بازىرىدىكى سودىگەرلەر زاكالت بېرىپ قويغان ماللىرى ۋاقتىدا قولغا تەگمىسە، دۇكانغا كېلىپ دوق قىلىپ ئۇستاملارنى تەگلىكتە قويۇشتىن يانمايتتى. ئابدۇۋەلىنىڭ بازاردا ئوقەت قىلىدىغان دوستلىرى بىر كۈنى ئۇنىڭغا مەسلىھەت بېرىپ:

— ئابدۇۋەلى، ھەم سانايىنەپسىگە قاتنىشىپ، ھەم دۇكاندا ئىش تېكىپ بىر ئۆپنى باقمىغىڭ تەس. بازاردا بىز بىلەن ئوقەت قىل. ئاپقىنىمىز تەڭ بولسۇن، — دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئابدۇۋەلى سانايىنەپسىگە قاتنىشىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا موزدۇزلۇق كەسپى بىلەنمۇ خوشلاشتى. ئەمدى ئۇ كۈندۈزلىرى بازاردا ئابلىمىز^①، يانما سىناخۇن، مەمتىمىن قارىي دېگەن بۇرادەرلىرى بىلەن شېرىك دەللالىق قىلىدىغان بولدى. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ياكى كەچكە يېقىن ئۇلار تاشلەپكىدىكى مىرقاسىمىھاجىنىڭ سا-رىيى، دەڭدەرۋازىدىكى سۇلتانبايىنىڭ سارىيى، تۇڭگان سا-راي، خەنزۇ بازىرىدىكى ئىچكىرىدىن مال ئاچقىدىغان سو-دىگەرلەر چۈشەنمەن دەڭلەر، تەختى مەھەللىسىدىكى خوتەن سارايللىرىنى ئارىلاپ، بۇ يەرگە چۈشكەن سودىگەرلەرنىڭ قانداق مال ئېلىپ كەلگەنلىكىنى، ئۇلارغا ئېمىلەرنىڭ لازىملىقىنى ئۇقۇشاتتى؛ ئاندىن يەنە بازار ئارىلاپ، دۇكانلارغا قانداق مال لازىملىقىنى تىڭ - تىڭلايتتى. سودىگەرلەرنىڭ ماللىرىنى دۇ-كانلارغا يەتكۈزۈپ بېرىپ، سودىگەرلەرگە كېرەكلىك ماللارنى بازاردىن تېپىپ بېرىپ ئوتتۇرىدىن پايدا كۆرۈشەتتى. ئىلىغا سىرتتىن ماقا، چەكمەن، پاختا، چاي، دورا - دەر-

① ئابلىم ئابباسوپ — ئابدۇكېرىم ئابباسوپنىڭ تاكىسى.

مان، گىلەم، كۇچا ئەلتىرىسى، قۇرۇق مېۋىلەر كېلەتتى. سودىگەرلەر بۇ يەردىن چەم، خۇرۇم، تېرە، ھەرخىل ئاياغ كىيىم ۋە سوۋېتتىن كىرگەن گەزمال، قەنىت - گېزەك، سەرەڭگە قاتارلىق ماللارنى ئېلىپ مېڭىشاتتى. ئابدۇۋەلى بازاردىكىلەرگە «ناخشىچى موزدۇز» دېگەن نام بىلەن تونۇش بولۇپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئوقىتى راۋانلىشىپ، موزدۇزلۇق قىلغانغا قارىغاندا تۈرەۋىشى ئوڭشىلىپ قالدى.

ئۇ چاغلاردا سارايدىن ئالغان ماللارنى دۇكاندارلارغا ئۆتكۈزۈشتە مالدىن پايدا ئالغان بولسا دۇكانداردىن چاي پۇلى ئالمايدىغان قائىدە بار ئىدى. ھەم پايدا ئېلىپ، ھەم چاي پۇلى ئالسا «ھارام» بولىدۇ. دېيىلەتتى. لېكىن، «چاي پۇلى ئالمىساق، دۇكاندار: بىز مالدىن كۆپ پايدا ئالغان ئوخشايدۇ، دەپ گومانلىنىپ قالىدۇ» دەپ بەزىدە ھەم پايدا كۆرۈپ، ھەم چاي پۇلى ئالدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا، ئابدۇۋەلى شېرىكلىرى بىلەن «ھارامنى ھارامغا خەجلەيمىز» دەپ قاققانغا بېرىپ ئاز - تولىدىن ئىچىشپەمۇ قوياتتى. بەزىدە مۇنداق ئۆلپەتچىلىك كە كونا گىر بازىرىدا ئوقەت قىلىدىغان زىكرى ئەلپەتتەمۇ ئارىلىشىپ قالاتتى. شۇڭا زىكرى ئەلپەتتەمنىڭ ئابدۇۋەلىنى كۆرسە:

— بۈگۈن ھارامدىن تاپاۋەت يوقمۇ؟ — دەپ قويدىغان چاقچىقى بار ئىدى.

ئۇن تۇنجى بىر باب
ھەقىقىي غەپرىپ

1936 - يىلىغا كەلگەندە سەنئەت ئىشلىرىدا خېلىلا چوڭ يۈكسەلىشلەر بولدى. غۇلجا شەھىرىدىكى ئەڭ چوڭ كۈلۈپ - «ئۇقاق كۈلۈپ»^① ياسىلىپ چوڭ تىپتىكى سەھنە ئەسەرلىرىنى ئويناشقا ئىمكانىيەت تۇغۇلدى. 30 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 40 - يىللارنىڭ بېشىغا كەلگەندە يەنە «رۇس كۈلۈپى»، «خەنزۇ كۈلۈپى»، «ئۆزبېك كۈلۈپى»، «تاتار كۈلۈپى» قاتارلىق كۈلۈپلەر ئارقا - ئارقىدىن سېلىندى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ سەھنە ئەسەرلىرىنى تەييارلاش، ئويناش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. بۇ كۈنلەردە، ھەر كۈنى كەچلىكى كىشىلەرنىڭ ئىشتىن چۈشۈپ، ئويۇنخانىلارغا قاراپ ئالدىراپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى. ھەربىر مەيدان ئويۇننىڭ بېلىتى ھەش - پەش دېگۈچە سېتىلىپ بولاتتى. خەلقنىڭ كەيپىياتىدا يېڭى بىر روھلىنىش بارلىققا كەلگەنىدى. مۇشۇ يىللاردا سانايىنەپسە «پېرىنخۇن»، «قانلىق داغ»، «ئارشىن»

① «ئۇقاق كۈلۈپ» نىڭ دەسلەپكى نامى «مىللەتلەر كۈلۈپى» ئىدى. 1937 - يىلى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى يوق باتىملارنى ئويدۇرۇپ چىقىپ بۇ كۈلۈپنى مۇسادىرە قىلىۋالدى. بۇ ئىش ئايمىقنىڭ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىغاندىن كېيىن، ھۆكۈمەت «كۈلۈپنى سېتىۋېلىڭلار» دېگەن يولسىز تەلەپنى قويۇپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز ئۇيۇشمىلىرى پۇل چىقىرىپ كۈلۈپنى قايتا سېتىۋالدى. شۇندىن باشلاپ كۈلۈپ نامى «ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز كۈلۈپى» (ئۇقاق كۈلۈپ) قا ئۆزگەرتىلگەنىدى.

مال ئالان»، «نوزۇگۇم»، «پەرھاد - شېرىن»، «رابىيە - سەئىدىن»، «جاھالەتنىڭ جاپاسى» قاتارلىق نەچچە ئون پارچە ئەسەرنى ئوينىدى. ئابدۇۋەلىنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىدە رول ئېلىشى دەسلەپتە ئادەتتىكى روللارغا چىقىش بىلەن باشلاندى. «ئۆيلىنىش» ئەسەرىدە ئۇ ياردەمچى يىگىتلەر رولىنى ئالدى. «باي ۋە مالاى» دراممىسىدا ئادەتتىكى ئامما قاتارىدا سەھنەدە كۆرۈلدى. «قانلىق داغ» دا ئۇ بىر يايىنىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ جالالىدىن يەھيارنىڭ ماخىتىغا ئېرىشتى. جالالىدىن يەھيارى بىلەن قاسىمجان قەمبىرى ئابدۇۋەلىنىڭ ئۆسۈشىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. ئۇلار ئاۋاز، ھەرىكەت، تەن قۇرۇلۇش جەھەتتە ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە بۇ ياشنىڭ سەھنىدىكى ئىسپاتىقىلىنى مۆلچەرلەپ يەتكەنىدى. ئۇستازلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئابدۇۋەلى بارا - بارا ئاساسلىق روللارنى ئېلىشقا ئۆتتى. ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئوينالغان «ئۆز مۇھىت»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «شاڭخەي كېچىسى»، «چاقىرىلمىغان مېھمانغا سوۋغات»، «پارتىزان قىزى» دېگەن سەھنە ئەسەرلىرىدە ئۇ «ياپون گېنېرالى»، «پارتىزانلار باشلىقى» غا ئوخشاش ئاساسلىق روللارغا چىقىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. شۇڭا ئۇ كېيىنكى چاغلاردا چاقىچاق قىلىپ «جۇڭگو - ياپون ئۇرۇشىغا بىزمۇ قاتناشقان» دەپ قوپاتتى.

30 - يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ سانايىنە

پىسە «غېرىب - سەنەم» نى تەييارلاپ سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. ئادالەتنى، مۇھەببەت ئەركىنلىكىنى كۈپلەيدىغان بۇ ئەسەر شۇ تەڭسىز زاماندا ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ كۈچ-كۈك ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئاسىيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئارىسىدا تارىلىپ يۈرگەن «غېرىب - سەنەم» ۋەقەسى بۇندىن ئىلگىرى تولا-راق خەلق ئەلنەغمىچىلىرى ئىچىدە ئاغزاكى ئېيتىلىپ يۈرەتتى. غۇلجىدا توختىقارىي دېگەن بىر دۇتارچى ئا-دەم ئۆتكەندى. ئۇ ھەر جۈمە كۈنى بازاردا «غېرىب - سەنەم»، «لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شېرىن» غا ئوخ-شاش ئاشىق - مەشۇقلار قىسىملىرىنى ناخشا - ساز بىلەن بايان قىلاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىغا ھەر قېتىم ئاز دېگەندە بىرەر يۈزدەك ئادەم توپلاشقان بولاتتى.

«شۇنداق قىلىپ، شاھى ئابباس غېرىبىنى باغدات شەھىرىگە پالغاندا، سەنەم ياقىلىرىنى چاك ئېتىپ يىغ-لاپ، غېرىبقا قاراپ شۇنداق دەپتۈلەر، - دەپ دۇتارنى قولغا ئالاتتى توختىقارىي:

مۇندىن كېتەر بولدۇڭسەن باغدات شەھرىگە،
يارىم سېنى بىر ئاللاغا تاپشۇردۇم.
ئاللا سالدى جۇدالىقنىڭ دەردىگە،
غېرىب سېنى بىر ئاللاغا تاپشۇردۇم.

ئاندىن غېرىب سەنەمگە قاراپ مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

مېنى كەتتى دىبان مالال بولمىغىن،

كۆپ يىغلىما سەنەمجان كەتسەم كېلۈرمەن.
قىزىل گۈلدەك ئېچىلىپ ھەرگىز سۆلمىغىن،
ئامان بولسام سەنەمجان كەتسەم كېلۈرمەن...

توختىقارىي غېرىب - سەنەم قىسىمىنى ئەنە شۇنداق بايان قىلىپ، ئاخىرىنى ناھايىتى چىرايلىق نەغمە-مەرغۇللار بىلەن چۈشۈرەتتى - دە: «ياراتقان ئىگەم دۇن-بادىكى ھەممە - ئاشىق - مەشۇقلارنى مۇرادىغا يەتكۈزگەي!» دەپ دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇراتتى.

«مەشھۇر ئەلنەغمىچىمىز روزى تەمبۇرمۇ «غېرىب - سەنەم» رىۋايىتى ۋە ناخشا - سۆزلىرىغا ناھايىتى پىششىق ئىدى. سانائەتپىسە خادىملىرى روزى تەمبۇرنىڭ بايانىغا ئاساسەن ئەسەرنىڭ دەسلەپكى خاتىرىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقتى. ئاندىن زىيا سەمىدى، قاسىمجان قەمبىرى، زۇنۇن قا-دىر قاتارلىق قەلەمكەشلەرنىڭ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ قاتنىشىشى بىلەن «غېرىب - سەنەم» سەھنە ئەسىرى دۇن-پاغا كەلدى. ھاسان تەمبۇر، روزى تەمبۇر، زىكرى ئەل-مەتتا قاتارلىق مۇزىكا ئۈستىلىرى بۇ ئەسەرنىڭ ناخشا ئاھاڭلىرىنى ئىشلەپ مۇقىملاشتۇرۇشتا كۆپ ئەجىر سىڭ-دۈردى. كوللېكتىپنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بىلەن بۇ ئەسەر شۇ دەۋردە ئوينالغان سەھنە كىتابلىرىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتتى.

دەسلەپتە غېرىب رولىغا قاسىمجان قەمبىرى، سەنەم رولىغا قاسىمجان قەمبىرىنىڭ ئايالى ۋازىيە خانىم چىقتى. ئۇ چاغلاردا «غېرىب - سەنەم» توققۇز پەردە، ئون كۆرۈ-نۈشلۈك قىلىپ ئىشلەنگەن بولۇپ، ئىككى كېچە ئوينىلاتتى.

بالا ۋاقتىدىكى غېرىب رولىنى ئەخمەتجان، مەتۋاقى كامال قاتارلىق ئارتىسلار ئالغانىدى. سەنەمنىڭ ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىكى رولىغا ھەجەربۇۋى، سۇلتانقىز قاتارلىق ئارتىسلار چىقاتتى. ئابدۇۋەلى دەسلەپتە شاھ ئابباسنىڭ تەختى يېنىدا تۇرىدىغان بىر لەشكەرنىڭ رولىنى ئالدى. بۇ قاراۋۇل ھەرقانداق شارائىتتا كىرىپكەمۇ قاقماي، دەھشەتلىك تۈستە بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشى لازىم ئىدى. ئابدۇۋەلى بۇ رولىنى كېلىشتۈرۈپ ئويىناپ چىقتى. ئارت ئۆتمەي، جالالىدىن يەھىيارى غېرىب رولىغا ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپنى تاللىۋالدى. «غېرىب - سەنەم» قىسسەسىنى ئابدۇۋەلى موزدۇزلار ئاغزىدىن كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدى؛ بۇ سەھنە ئەسىرىگە سېلىنغان بېيىت - ئاھاڭلارغىمۇ ئۇنىڭ قولى قىيىمىشى ئىدى. شۇڭا بۇ رولىنى ئۇ ناھايىتى تېز ئۆزلەشتۈرۈپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا غېرىب رولىنى ئالغۇچى ئەڭ ياخشى ئارتىسلاردىن بولۇپ كۆزگە كۆرۈندى. ئابدۇۋەلى ئەسلىرى ئىشلىگەن موزدۇرخانىدا پات - پات ئۇنىڭ پارىڭى بولۇپ تۇراتتى.

— ئاخشام ئابدۇۋەلىنىڭ غېرىبىنى قانداق قاملاش تۇرغانلىقىنى كۆردۈڭلارمۇ؟ — دەيتتى ھاسان بۆرە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ.

— ھە، قانداقراق بولدى؟ — دېيىشەتتى ئويۇنغا بارالمىغانلار.

— ئۇنىڭ كىيگەن كىيىمى، تەقى - تۇرقى، ھەرىكەتلىرىنىڭ قاملاشقىنىنى دېمەمسىلەر. ئويۇن قىزىغاندا كۈلۈپتە ئولتۇرغىنىنى ئۇنتۇپ، ئابدۇۋەلى بىلەن بىللە ئورددىن پالىنىپ، دەشت - باياۋانلارغا چىقىپ كەتكەندەك

بولۇپ قالدىم. ئۇنىڭ بىلەن تەقەبۇل قىلىشقا كەلدىم. — خۇدايا توۋا! شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ موزدۇزلار ئارىسىدىنمۇ بىر ئارتىس چىقتى. — ھە! بولمىدىمۇ؟ — چىققاندىمۇ ئۇنداق. — مۇنداقى ئەمەس، ھەقىقىي ئارتىس دېگىنە! — ئاخشام مەن كۈلۈپنىڭ ئەڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ قارىتىمەن. — دېدى يەنە بىرەيلەن. — لېكىنمۇ، ئابدۇۋەلىنىڭ ھەر بىر سۆز، ئاخشا، ھەر بىر تىنىغىنىمۇ ئېنىق ئاڭلاپ ئولتۇردۇم. خۇدا يامان كۆزدىن نېرى قىلسۇن، ئۇنىڭدىكى ئېيىدىگەن ساپ ئاۋاز - ھە!؟ — بارا - بارا ئويۇن تەپشكىلىرىدىكى «غېرىب رولىدا» ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپ» دېگەن سۆزلەر ئالاھىدە جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە بولمىدىغان بولدى. «غېرىب - سەنەم» كۆپىنچە ئۇقۇق كۈلۈپىدا ئويىنلاتتى. بۇنداق كۈنلەردە بىر مەت ئۈگۈشى بىلەن ئېلىپساتارلارنىڭ قولىدىكى بىر مەتتىڭ باھاسى بەش - ئون ھەسسە ئۆرلەپ كېتەتتى. كۈلۈپنىڭ ئالدى تاماكا - قەغەز، شىمىشكە - پۇرچاق سا - تىدىغانلارنىڭ ۋارقىراشلىرى، بېلەت ئىزدەپ يۈرگەنلەرنىڭ ۋاراك - چۈرۈڭى بىلەن ئاۋاتلىشىپ كېتەتتى. تەنەزۇپچىلەر، كاۋاپچىلارنىڭ قارا چىرىغىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق ئىس كىشىلەر بېشى ئۈستىدە ئەگىيەتتى.

كۈلۈپ تەرتىپىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قويغان مەخسۇس خادىملار باشقۇراتتى. كۈلۈپنىڭ ئالدىنقى زالىدا كىيىم - كېچەك ساقلانغان بۆلۈمچىلەر بار ئىدى. خادىملار، بايۇمچىلەر ئۈستىدىكى ئېغىر كىيىملىرىنى شۇ يەرگە ئاپتۇرۇپ كەرسەتتەتتى. ئۇ چاغلاردا تېخى ئەرلەر بىلەن

ئاياللار ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرىدىغان ئىشلار يوق ئىدى. دەسلەپتە سانايىنەپسە كېچىسى ئەرلەرگە ئويۇن قوي سا، كۈندۈزى ئاياللارغا ئويىنىدى. كېيىن، كۈلۈپنىڭ سول تەرىپىدىكى بىر قىسىم ئورۇنلارنى مەخسۇس ئاياللارنىڭ ئولتۇرۇشىغا ئاجراتتى. ئاياللار شۇ تەرەپتىكى خاس ئىشەكتىن كىرىپ - چىقىشاتتى.

شۇ دەۋردە سانايىنەپسە بىر ئايدا ئون - يىگىرمە مەيدان ئويۇن كۆرسەتتى. ئابدۇۋەلى غېرىپ رولىدا ئويىنىغان بىرى پىشىپ باردى. بىر قېتىم «غېرىپ - سەنەم» نى كۆرگىلى كەلگەن شەھەرنىڭ چوڭ مۆتىۋەرلىرىنىڭ بىرى - ساۋۇت داموللام ئويۇن ئاخىرلاشقاندا ئابدۇۋەلىگە ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىپ:

«ئابدۇۋەلى، بىز ئەسلى غېرىپنىڭ قانداقراق ئا - دەملىكىنىمۇ كۆرمىگەن. ئەمما، سېنىڭ مېڭىش - تۇرۇشۇڭ، قەددى - قامىتىڭ، ناخشىلىرىڭغا قاراپ، ھەرقانچە غېرىپ بولسىمۇ شۇنچىلىك بولغىدەك دەپ قالىدىم. رەھمەت ئوغلۇم، سەن ھەقىقىي غېرىپنىڭ ئۆزىدەكەنسەن!» - دېدى.

بۇ - ئەنە شۇ يىللاردا غېرىپ - سەنەم ئويۇنىنى كۆرگەن بارلىق تاماشىبىنلارنىڭ باھاسى ئىدى. ئابدۇۋەلى لىنىڭ خەلق ئىچىدە «موزدۇز ناخشىچى» دىن «ئابدۇۋەلى جارىۋىلايىپ» دېگەن تولۇق نام بىلەن شۆھرەت تېپىشىمۇ شۇ چاغلاردىن باشلاندى.

«غېرىپ - سەنەم» نىڭ غۇلجا شەھىرىدە پەيدا قىل

مان داغدۇغىسى بەزى ناھىيىلەردىكى سەنئەتچىلەرگىمۇ ئىھام بېرىپ، ئۇلارنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈۋەتتى. شۇ چاغدا، سۈيىدۇڭ ناھىيىسى «غېرىپ - سەنەم» نى تەييارلاپ، غېرىپ رولىغا چىقىدىغان مۇۋاپىقراق ئارتىس تاپالماي، غۇلجا ئۇيغۇر ئۇيۇشىسىدىن ياردەم سورىغاندا، ئابدۇۋەلى جارىۋىلايىپ دېكوراتسىيە خىزمەتچىسى شېرىپ دېگەن كىشىنى ئېلىپ سۈيىدۇڭگە يېتىپ باردى. ئاز تەييارلىقتىن كېيىن سۈيىدۇڭ سانايىنەپسە خىزمەتچىلىرى ناغىرلارنى چېلىپ، نا - ھىيە كوچمىرىنى ئايلاندى، «غېرىپ - سەنەم» نىڭ ئويىنىلىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. غېرىپ رولىغا شەھەردىن كەلگەن ئابدۇۋەلى جارىۋىلايىپنىڭ چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ پۈتۈن ناھىيە خەلقى تەۋرەپ كەتتى.

بۇ ئويۇننىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىغا سۈيىدۇڭدىكى سەنئەتچىلەر كۆپ كۈچ چىقاردى. سەنەم رولىغا مەلىكەم، ھەسەن ۋەزىر رولىغا ئىسمائىل (شاۋجۇ)، قۇرئەنداز رولىغا ئابدۇرېھىم يۈسۈپلەر چىقتى. ئەينى يىللاردا سۈيىدۇڭدا نا - مى بار ھوشۇر سەتەڭ دېگەن كىشىمۇ روللاردا بولغانىدى. ۋارىسكام دېگەن كىشى دېكوراتسىيىنى بېزەش ئۈچۈن گۈل - يوپۇرماقلارنى قەغەزدە ماھىرلىق بىلەن قىيىپ چىقىپ ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەنىدى... ئويۇن بىر ھەپتە داۋام قىلدى. بۇ بىر ھەپتىدە «غېرىپ - سەنەم» نى كۆرۈش قىزغىنلىقى سۈيىدۇڭگە كۆچكەندەك بولۇپ قالدى.

1939 يىللىرى بولسا كېرەك، ئۇرۇمچى ئۇيغۇر ئۇيۇشى

تايالار ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرىدىغان ئىشلار بولدى.
 مەسى غۇلجا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۈرۈمچى
 نىڭ سەنئەت ئىشلەرنى كۈچەيتىش ئۈچۈن غۇلجىدىن سەي
 دۇللام رەخمەتۇللا مەرۇپ ناسىرى، مەتتاھىر ھەسەن، ئىس
 مايىل قاتارلىق بىرقانچە قابىل ئارتىستلارنى ئۈرۈمچىگە
 يۆتكەپ كەتكەنىدى. شېڭ شىسەينىڭ 37 - يىلىدىن كېيىن
 كى تۇتقۇن قىلىشىدا قاسىمجان قەنىبىرىمۇ ئەكسىيەتچىلەر
 تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەندە ئۇ -
 رۈمچىدە تۇرۇپ قالغانىدى. بۇلار ئۈرۈمچىدىكى ئابدۇكېرىم
 رازىيەپ، ئابدۇگۈل، سىراجىدىن زەپەر، ياسىن ھەسەن،
 قەمبەرخانىم قاتارلىق كۈچلەر بىلەن قوشۇلۇپ ئۈرۈمچىنىڭ
 شۇ مەزگىلدىكى سەنئەت ئىشىنى خېلى ئوبدانلا جانلاندىرۇر -
 غانىدى.

1942 - يىلى ئابدۇۋەلى جارۇللايويقا ئۈرۈمچىگە بې -
 رىشقا توغرا كەلدى. ئۇ چاغلاردا ئۈرۈمچى - ئىلى يولىدا
 تولىراق ھارۋىدەكلەر قاتنايتتى. بىرەر ماشىنىنى كۆرۈپ
 قالسا ئاتلار ئۈركۈپ تۇرالمايتتى. يوللار ئىنتايىن يامان
 ئىدى. ئابدۇۋەلى جارۇللايويىڭ تەسلىكتە بىر قارا
 ماشىنا بىلەن ئۇقۇشۇپ، يۈكنىڭ ئۈستىدە چايقىلىپ تولى
 تۇرۇپ، بەش - ئالتە كۈن دېگەندە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كې -
 لىۋالدى. «تەنھەن» ئەتراپىدىكى بىر ساراينغا چۈشتى. ئە -
 تىسى يۇيۇنۇپ، كىيىم - كېچەكلىرىنى ئالماشتۇرۇپ كۆچ -
 ىغا چىقىپ، ئۈرۈمچىدە «غېرىب - سەنەم» نىڭ ئوينىلىۋات -
 قانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى. بۇ خەۋەر «ئىلىنىڭ غېرىبى» نى
 ھاراجانغا سالدى. باشقىلارنىڭ «غېرىب - سەنەم» نى قانداق
 ئوينىۋاتقانلىقىنى كۆرۈش قىزغىنلىقىدا ئۇ شۇ كۈنى كەچتىلا
 ئويۇن قويۇۋاتقان كۈلۈبىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ باردى.

ئويۇن روزى ھاجىنىڭ مەسچىتى يېنىدىكى چوڭ كۆ -
 لىدا ئوينىلىۋاتاتتى. ئابدۇۋەلى جارۇللايويىڭ كەلگەندە
 ئاللىبۇرۇن بېلەت سېتىلىپ بولغانىدى. ئۇ كۈلۈپ ئالدىدا
 تەقەززا بولۇپ ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەندە، تۇيۇق
 سىز ئالدىدا مەرۇپ ناسىرىنىڭ قىزى رىزۋان پەيدا بولۇپ
 قالدى. رىزۋان:

— ۋاي، ئابدۇۋەلىكامغۇ سىز، قاچان كەلدىڭىز؟ —
 دېگىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ئۇنىڭ كېلىشىم. بۇ يەردە «غېرىب - سەنەم»
 نى ئوينىۋېتىپتۇ، دەپ ئاڭلاپ كېلىۋىدىم. قارىمىسىز بې -
 لەت تۈگەپتۇ.

— بولدى يۈرۈڭ، ئىشىكتىكىلەر مېنى تونۇيدۇ.

ئۇلار كىرگەندە ئويۇن باشلىنىپ بولغانىدى، غېرىب
 رولىنى سىراجىدىن زەپەر، سەنەم رولىنى پەرىدە ئوينىۋا -
 تاتتى. ئابدۇۋەلى كىشىلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ
 لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆرۈپ قالدى. لۇتپۇللا شەپكىسىنى يې -
 نىغا ئېلىپ قويۇپ، ھەدەپ بىرىپمە يېزىۋاتاتتى. ئۇ جا -
 رۇللايويىنى كۆرۈپ، يېنىدىكى بوش ئورۇنغا تەكلىپ قىلىپ
 سالماشتى - دە:

— قاچان كەلدىڭىز؟ ئۈرۈمچىنىڭ ئويۇنىنى غۇلجى -
 نىڭكى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭمۇ قانداقراقىن، — دېدى.

— نېمە يېزىۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى جارۇللايويى.
 — «غېرىب - سەنەم» توغرىسىدا مۇلاھىزە يېزىۋاتىمەن.
 نەگە چۈشتىڭىز؟ ماقالەم پۈتكەندە سىزگە ئوقۇپ بېرىمەن.
 سىز غېرىب رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينىغان ئارتىستمۇ...

سەھنىدە مەرۇپ ناسىرى جۈنەيدىن باغدادى رولىنى ئوينىۋاتاتتى. ئابدۇگۈل قاراچىلار باشلىقى رولىغا چىققاندى. ئابدۇكېرىم رازىيىپ شاھى ئابباس رولىدا ئىدى... ئويۇن ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىشتا ئابدۇۋەلى چارۇللايىپ سەھنىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ئارتىسلار بىلەن كۆرۈشتى.

ئابدۇۋەلى چارۇللايىپنىڭ ئۈرۈمچىگە كەلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بىر - ئىككى كۈن ئىچىدىلا ئەتراپقا يېيىلىپ كەتتى. كىشىلەر: غۇلجىنىڭ غېرىب بوپ چىقىدىغان ئاتاقلق ئارتىسى كەپتۈدەك، ناخشا ئېيتىدىغان بولسا ئاۋازى كۈلۈبىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك، - دېيىشەتتى. بەزىلەر: ئاشۇ ئارتىس غېرىب رولىغا چىقىپ بىر ئويىناپ باقسا، كۆرسەك بوپتىكەن، - دەپ تەلەپمۇ قىلىشتى... شۇنىڭ بىلەن، ئۈرۈمچى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى چارۇللايىپنى چاقىرىپ سۆھبەتلىشىپ غېرىب رولىغا چىقىپ بىرنەچچە مەيدان ئويىناپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. ئۈرۈمچىدە دەسلەپ غېرىب رولىغا قاسىمجان قەمبىرى چىققانىكەن. قاسىمجان قەمبىرى تۈرمىدىن چىقىپ قەمبەرخانغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، قەمبەرخانم بۇ ئويۇندا «غېرىبىنىڭ ئانىسى» رولىنى ئالغانىكەن. گەرچە بۇ سەھنىدىكى ئادەتتىكى بىر رول ئېلىش مەسىلىسى بولسىمۇ، بۇ ئىش جەمئىيەتتىكى بەزى مۇتەئەسسىپلەرنىڭ پىئىنە تېرىشىمىگە سەۋەبچى بولغان. ئۇلار: «ئەر - خوتۇن تۇرۇپ، بىرى بالىسى، بىرى ئانىسى بولۇپ سەھنىگە چىقسا قانداق بولىدۇ. مۇنداق ئەر - خوتۇننىڭ نىكاسى دۇرۇس بولمايدۇ» دەپ قاسىمجان قەمبىرىنىڭ غېرىب رولىنى ئېلىشىغا قاتتىق قارشىلىق قىلغان.

ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ئابدۇۋەلى چارۇللايىپ غېرىب رولىغا چىقىشقا ماقۇل بولدى. ئەمما ئۇ:

— ئۈرۈمچىدە غېرىب - سەنەمنى يەتتە پەردە سەككىز كۆرۈنۈشلۈك كونا كىتابى بويىچە ئوينىۋېتىپسىلەر. ئاھاڭ، ناخشا، سىمپونىيە، تولۇقلىمىسى بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. دېكوراتسىيەلىرىمۇ ئازراق ئۆزگەرتسەك بولغۇدەك. بىر ئاي تەييارلىق ۋاقىت بەرسەڭلار، ئاندىن ئوينىساق، - دېگەن تەلەپنى قويدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئويۇننى باشقىدىن تەييارلاشقا قوشۇلدى. ئەمما، تەييارلىق ۋاقتىنى ناھايىتى ئۇزۇن كۆردى. خېلى تالاش - تارتىشتىن كېيىن، تەييارلىق ۋاقتى ئاخىر ئونبەش كۈنگە توختالدى.

ئابدۇۋەلى چارۇللايىپنىڭ مەسلىھىتى بىلەن غېرىب - سەنەم ئويۇنىغا مۇھىم تولۇقلاشلار ئېلىپ بېرىلدى. زىكرى ئەلپەتتاننىڭ غۇلجىدا «غېرىب - سەنەم» گە ئىشلىگەن ئاھاڭلىرى ئېلىنىپ، ناخشا - سازلارمۇ بىرقەدەر مۇكەممەلەشتى. چارۇللايىپ غېرىب رولىغا چىقىپ، بۇ ئويۇن قايتا ئوينالغاندا، تاماشىبىنلار «غېرىب - سەنەم» نىڭ ھەقىقەتەن تەنمۇ جانلىق، تەسىرلىك چىققانلىقىنى كۆرۈشتى. چارۇللايىپ ئۈرۈمچىدە يەنە بىر قېتىم شۆھرەتكە ئېرىشتى. شۇ قېتىم ئۇ ئۈرۈمچىدە سوغۇق چۈشكۈچە تۇرۇپ قالدى.

چارۇللايىپ 1943 - يىلى باھاردا تەكلىپ بىلەن ئۈرۈمچىگە يەنە باردى. بۇ قېتىم ئۇلار «غېرىب - سەنەم» دىن باشقا «ئارشىن - مال ئالان»، «پەرھاد - شېرىن» ئەسەرلىرىنىمۇ قايتا تەييارلاپ قويدى. ئابدۇۋەلى چارۇللايىپ ئەسقىر، پەرھاد رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوي

خاپ ئۇرۇمچىدىكى تاماشىبىنلارنىڭ كەڭ ئالقىشىغا ئېرىش-
تى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ چارۋىلايۇپنىڭ سەھنىدە رول ئې-
لىشتىكى ئارتۇقچىلىقلىرى ئۈستىدە مۇلاھىزە ماقالە يېزىپ
«شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلدى.

1943. يېلىنىڭ ئاخىرى ئۇ يەنە غۇلجىغا قايتتى. ئۇ-
رۇمچى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئۇنى ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كې-
لىشكە تەكلىپ قىلغانىدى. لېكىن چارۋىلايۇپ قايتىپ
بارالمىدى. ۋەزىيەت بارغانسېرى جىددىيلىشىپ، ئۈچ ۋىلا-
يەت ئىنقىلابى پارتلاش ئالدىدا تۇراتتى.

ئون تۆتىنچى باب

ئىنقىلاب يىللىرىدا

ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ خەلققە سالغان زۇل-
مى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ، 1944 - يىلى نىلقا تاغلىرىدا
ئاخىر ئىنقىلاب ئوتى ياندى. بۇ يالقۇن ئۇلغىيىپ، تېز-
دىن غۇلجا شەھىرىگە تۇتاشتى. ئىنقىلاب مەزگىلىدىكى ئو-
پۇر - تېپۈرچىلىقتا سانايىنەپىسىنىڭ پائالىيەتلىرى توختى-
دى. پۈتۈن جەمئىيەت، پۈتۈن خەلقنى تەشۋىش ۋە جىد-
دىيلىك ئۆز قوينىغا ئالغانىدى.

— خوش ئابدۇۋەلى، ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى قان-
داق؟ — دەپ سوراپتتى بازاردىكى بۇرادەرلەر.

— ئۇرۇمچىدىمۇ پالانچىنى قولغا ئاپتۇ، يۈكۈنچىنى
ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ، دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىدۇق. كۈندۈزى قارى-
ساڭ يەنە ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئىش - ئوقتىنى قىلىۋاتقان...

— ھە، ھەرقانداق شۇملۇق بولسا كېچىسى قىلىدۇ.
دە، بۇ ئەپلەخلەر... مانا، نىلقىدا يۈردىكى بار ئەرلەردىن
بىرقانچىسى چىقىپتۇ دەيدۇ.

بازار ئىچىدە خەلقنى ئىتتىپاق بولۇپ ئەكسىيەتچى
ھۆكۈمەتكە ئورتاق قارشى تۇرۇشقا چاقىرىدىغان تەشۋىق
ۋە رەقەملىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئاز ئۆتمەي، نىلقىدىن
پەشكەن پارتىزانلارنىڭ توپادەڭدىكى تۈرمىگە ھۇجۇم قى-
لىپ، قامىلىپ ياتقان بىگۇناھ كىشىلەرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ
كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر شەھەرگە پۈر كەتتى.
ئەمدىلىكتە شەھەرنىڭ ئۆزىمۇ تېگىپلا كەتسە پارتلاپ كې-
تىدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانىدى.

بىر كۈنى، سەھەر ۋاقتىدا چارۋىلايۇپنىڭ دەرۋازىسى-
نى بىرى ئۇردى. ئابدۇۋەلى چارۋىلايۇپ ئېھتىيات بى-
لەن دەرۋازىنى ئېچىپ، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان ئابدۇكې-
رىم ئابباسوپنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. ئۇنىڭ يېنىدا قو-
لىدا ئاپتومات تۇتقان ئىككى - ئۈچ كىشى تۇراتتى. سا-
لامدىن كېيىن ئۇلار ئىچىشكە سۇ سورىدى.

— ئاسماندىن چۈشتۈڭلارمۇ، نەدىن كەلدىڭلار؟ قېنى،
ئۆيگە كىرىڭلار!

— ئالدىرايمىز، — دەپ ھويلىغىلا كىرىپ توختىدى
ئۇلار، ھەر بىرى گۈپۈلدىتىپ بىر - ئىككى چۆمۈچتىن
ئۈسۈزلۈك ئىچىشتى.

چارۋىلايۇپ ئابدۇكېرىم ئابباسوپنى كىچىك چېغىدىنلا
تولۇپتتى. ئابباسوپ بالا ۋاقتىدا ھۈسەينىيە مەكتىپىدە بىر
مەزگىل ئوقۇغانىدى. مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلار ئويۇن قوي-

خاندان ئۇ لەپەرلەرگە چىقاتتى. ئۇرۇمچىدە چاغلىرىدىمۇ غۇل
جىغا كەلسىلا سانايىنەپىسىگە پات - پات بېرىپ تۇراتتى.
«ئۆز موھىت» ئوخشاش سەھنە كىتابلىرىنىڭ تەرجىمىسىنى
سەنئەت ئۆمەككە ئابدۇكېرىم ئابباسوف يەتكۈزۈپ بەرگەنىدى.
ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ ئاكىسى ئابلىز، چارۇللايېنىڭ يې-
قىن ئادىمى ۋە بازاردا بىللە ئوقەت قىلىدىغان شېرىكى
ئىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۇرۇمچىدە ئوقۇۋاتقان چېغ-
دا، ئۇنىڭ دادىسى ھاشىم ئاقساقال شېڭ شىسەي ھۆكۈ-
مىتى تەرىپىدىن غۇلجىدا قولغا ئېلىندى. ئارقىدىنلا ئاببا-
سوف ساۋەنگە پالاندى. مانا شۇ چاغلاردا ئابلىز بىلەن
چارۇللايې ئۇرۇمچىگە ماڭىدىغانلاردىن ئابدۇكېرىم ئاببا-
سوفقا خەت - خالتا ئەۋەتىپ تۇرغانىدى. خوش، ئۇلار
بۈگۈن بۇ قاق سەھەردە نەدىن پەيدا بولۇشقاندۇ؟!...

— بىز خائىن لۇبىندىغا خەلقنىڭ ھۆكۈمى — ئۇ-
لۇم جازاسىنى ئىجرا قىلىپ كەلدۇق، — دېدى ئابباسوف،
ئابدۇۋەلى چارۇللايېنىڭ كۆڭلىدىن كېچىۋاتقان خىيالىنى
سەزگەندەك، — سىز ئىنقىلاب قىلىشنى خالايدىغان تونۇش-
لىرىڭىز بولسا باشلاپ چويۇن زاۋۇتىغا بارارسىز. شۇ يەرگە
توپلاشماقچىسىز.

ئۇلار شۇنداق دېيىشتى - دە، قانداق تۇيۇقسىز پەي-
دا بولغان بولسا يەنە شۇنداق تېز كۆزدىن غايىب بولدى.
چارۇللايې «لۇبىندى ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن گەپنىڭ تەسى-
رىدە ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا قېتىپ تۇرۇپ قالدى. «شۇ
لۇبىندى راستىنلا ئۆلگەن بولسا - ھە!»

لۇبىندى گومىنداڭنىڭ ناھايىتى تەسىرى چوڭ ساق
چى ئەمەلدارى ئىدى. ئۇ «قالايىمقانچىلىق» لارنى بىر

تەرەپ قىلىش ئۈچۈن غۇلجىنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ھوقۇق-
لىرىنى قولغا ئېلىپ غۇلجىغا كەلگەنىدى. كەلگەن كۈند-
دىن باشلاپ لۇبىندى ئىككى قوللۇق ھىيلىگەرلىك ۋاسىتە
قوللىنىپ، بىر تەرەپتىن خەلقنى باستۇرۇش ئىشىغا قول
سالسا، يەنە بىر تەرەپتىن دىنىي زاتلارنى، خەلق ئىچىدە
تەسىرى بار شەخسلەرنى ھەدەپ ئۆيىگە چاقىرىپ مېھمان
قىلىپ تېخىمۇ رەزىل شۇملۇقلارنى پىلانلاپ يۈرگەنىدى.
لۇبىندى ئەسلى غۇلجىلىق خۇيزۇ ئىدى. ئەمەلدارلەر ئۇ-
نى «مۇخەممەد» مۇ دېيىشەتتى. ئۇ كۈندۈزى دىنىي زات-
لارغا نەزىر بېرىپ خەتمە - قۇرئان قىلىدۇرسا، كېچىسى
زىيالىيلارنى چاقىرىپ ھاراق زىياپىتى ئۆتكۈزەتتى. ھەتتا
ئۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى، سانايىنەپىسىدىكى بىر قىسىم مۇ-
ھىم كىشىلەرنىمۇ ئۆيىگە چاقىرىپ مېھمان قىلىپ ئۆلگۈر-
گەنىدى. لۇبىندىنىڭ پارتىزانلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلى-
كى توغرىسىدىكى خەۋەر پۈتۈن شەھەرنى زىلزىلىگە سالدى.
بۇ خۇددى پارتلاش ئالدىدا تۇرغان بومبىغا ئوت يېقىدۇر-
كەندەك ئىش بولدى...

ئابدۇۋەلى چارۇللايې مەھەللىسىدىكى يىگىرمە -
ئوتتۇز ئادەم بىلەن چويۇن زاۋۇتىغا يېتىپ بارغاندا، بۇ يەرگە
ئاللىبۇرۇن نۇرغۇن ئادەم توپلىشىپ بولغانىدى. ئۇلار-
نىڭ ئىچىدە ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگىنىگە تېخى ئۇزۇن
بولمىغان قاسىمجان قەمبىرى، مەھەممەتجان مەخسۇم، رە-
خمىجان سابىرھاجىيېۋ قاتارلىق كىشىلەرمۇ كۆزگە چېلى-
قاتتى. كىشىلەر ئارىسىدا: بىر قىسىم پارتىزانلارنىڭ ھازىر
پىناچى خاڭ، سۈيىدۈك تەرەپلەرنى ئايلىنىپ كېلىپ باش-
كۆۋرۈك ئەتراپىغا توپلانغانلىقى، بۇ يەردە ھازىر شۇ پار-

تىزىنلار بىلەن قوشۇلۇپ باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن لائىنىڭ تۈزۈلۈۋاتقانلىقى توغرىسىدا گەپ - سۆزلەر بولۇپ ماقتا ئىدى. راست دېگەندەك، شۇ كېچىدىلا بۇ پىلان ئورۇندىلىپ، باش ساقچى ئىنىقىلاپچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنىقىلاپچىغا قاتنىشىشىمۇ ئەنە شۇ كۈندىن باشلاندى.

ئۇرۇش باشلىنىش بىلەن سانايىنەپسىدىكى سەن ئەتىپىلەرنىڭ ياشلىرى قولىغا قورال ئېلىپ ئالدىنقى سەپتىكىلەرگە قېتىلدى. يېشى ئوتتۇز بىلەن قىرىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكىلەر شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئىشلىرىغا قاتناشتى. ياشتا چوڭلارنىڭ ھەممىسى ئۆي - ئۆيىگە تارقاپ، كۈندىلىك تىرىكچىلىكى بىلەن شۇغۇللاندى.

ئىنىقىلاپچىلار شەھەرنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، تېز-تېز ئامانلىقىنى ساقلاش ساقچا ئەترىتى تەشكىللىدى. بۇ ئەترەتنىڭ باشلىقى ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، رەخىمجان سابىرھاجىيېۋ، مەسكەر ۋە كېيىن نەبىجان قاتارلىق كىشىلەر بولغانىدى. شەھەردىكى تۆت ئورۇنغا ساقچى شۆبە ئىدارىلىرى قۇرۇلدى. زىياسەمىدى، نايۇپجانلار خەنزۇ بازىرىدىكى ساقچى شۆبە ئىدارىسىنى باشقۇردى؛ قازانچىدىكى ساقچى شۆبە ئىدارىسىگە ئېلىخان تۆرىنىڭ ئوغلى ئاسىلقان، ئابدۇقادىرلار مەسئۇل بولدى؛ شەھەر ئىچىدىكى ساقچى شۆبە ئىدارىسىگە چۆچەكتىن كەلگەن توختى ئەلىمىپ، تۈر-سۇن بايۋەچچىلەر رەھبەرلىك قىلدى؛ دەڭدەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى ساقچى شۆبە ئىدارىسىدە ئابلا زاكىرۇپ، ئەزىز قاراباشوپ، ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋلار مەسئۇل خىزمەتچىلەر ئىدى.

ئامانلىقنى ساقلاش ئەترىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا نېخى ھەيرانباغ، ئايرودروم، لەڭشاڭلاردا گومىنداڭنىڭ قالدۇق كۈچلىرى جان تالىشىۋاتقان بولۇپ شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش خىزمىتىدە ئىشلىتىلىدىغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. ساقچىدىكىلەر دائىم شەھەر خەلقىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش، خەنزۇ پۇقرالارغا «دەخلى قىلىنمىسۇن» دېگەن مەزمۇندىكى يەڭ بەلگىلىرىنى تارقىتىپ بېرىش، ئوغرى، بۇلاڭچى ۋە شەھەر ئىچىدە ھەرىكەتلىنىپ يۈرگەن دۈشمەن جاسۇسلىرىغا زەربە بېرىش ئوخشاش ۋەزىپىلەر بىلەن كېچە - كۈندۈز ئالدىراش بولاتتى.

جەمئىيەتتە تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ۋەقەلەر بەزىدە ئادەمنىڭ تەقدىرىگە كۈتۈلمىگەن ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. سەھنىدە شۆھرەت قازانغان «غېرىب» ئەمدىلىكتە تولۇق ساقچى فورمىسىنى كىيىپ، ناچالنىڭ ئۇنۋانى بىلەن 1944 - يىلدىن 1946 - يىلغىچە ئامانلىق ساقلاش خىزمىتىنى ئىشلىدى. بۇ ئۇنىڭ سەنئەت ئىشى بىلەن ئۆتكەن پۈتۈن ھاياتىدىكى كىچىككىنە قىستۇرما ۋەقەلىكتەك بىر ئىش بولدى. ئەمما، ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ ھايات سەھنىسىدىكى بۇ رولنىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئالدى. ئۈچ ۋىلايەت مەركىزىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى جارۇللايېۋقا بۇ مەزگىلدە كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن مۇكاپات ۋە مېداللار بەردى.

* * *

1946 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنىقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ئىلگىرى سەنئەت ساھەسىدە ئىشلىگەن، كۆزگە كۆرۈنگەن سەنئەتچىلەرنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ كېلىپ، سانايى

نەپىسىنى قايتا تەشكىللەدى. بۇ سەپكە يەنە قازاق، ئۆزبېك، تاتار، شىبە ئوخشاش ھەر مىللەت ئارتىمىسىلارمۇ قېتىلىپ، سانايىنەپىسىنىڭ ئىسمى — «ئىتتىپاق تىياتىرى» بولدى. ئاساسلىق ئارتىمىلارنىڭ ھەممىسىگە رەسمىي مائاش بەلگىلەندى. سەھنە جاھازىلىرى ۋە ئارتىمىلارنىڭ سەھنە كىيىملىرى تولۇقلىنىپ، ئىلگىرىكىدەك باشقىلاردىن ئارىيەت ئېلىپ كېلىنىدىغان ئىشلارغا خاتىمە بېرىلدى.

دەسلەپتە ئابدۇۋەلى جارىۋىلايىپ تىياتىرغا قايتىپ كېلىشىنى خالىمەن. ئۇنىڭ نەزەرىدە: سەھنەلەردە كىتابلاردىكى قەھرىمانلارنى دوراپ ئارتىمىلىق قىلغاندىن كۆرە، قورال تۇتۇپ، ئىنقىلابقا بىۋاسىتە قاتنىشىش ئەھمىيەتلىك ئىدى. ئىتتىپاق تىياتىرىنىڭ تەشكىللىنىشىگە يېقىندىن كۆل بۆلۈۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، جارىۋىلايىپنى چاقىرتىپ سوھبەت ئېلىپ باردى.

ئابدۇۋەلى جارىۋىلايىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئاتاقلىق رەھبىرى ئەخمەتجان ئەپەندى بىلەن ئىلى گېزىتخانىسىنىڭ يېنىدىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىدە كۆرۈشتى. ئەخمەتجان ئەپەندى بېشىغا مانچىستىر قىزىل دوپپا كىيىپ كەن بولۇپ، كىيىملىرى ناھايىتى ئاددىي ئىدى.

— ئاڭلىدىم، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى، — ساقچىدا يامان ئەمەس ئىشلەپسىز. يەنە داۋاملىق ئىشلەپ قېلىش ئارزۇيىڭىز بار ئىكەن.

— شۇنداق، ئەپەندىم.

— يېقىندا، گومىنداڭ تەرەپ بىلەن قۇرۇشكەن پىتىمدا «مىللىي مەدەنىيەت بىلەن سەنئەتنى ئەركىن راۋاج

لاندىرۇش» دېگەننى ئالاھىدە بىر ماددا قىلىپ كىرگۈزۈش. قوراللىق ئۇرۇش تۈگەيدۇ. لېكىن، خەلقنىڭ مەدەنىيەت - سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇش خىزمىتى مەڭگۈ داۋاملىشىدۇ... بۇنى چۈشىنىشىڭىزغۇ دەيمەن جارىۋىلايىپ؟

— چۈشىنىمەن، ئەپەندىم.

— ھەببەللى، سىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، ساقچىنىڭ كېنى رالى بولغىنىڭىزدىن، سەھنەنىڭ ئاددىي ئارتىمى بولغىنىڭىز ئەھمىيەتلىك. سىزنىڭ ساقچىدىكى ئورنىڭىزغا ھازىرلا باشقا بىرەيلەننى يۆتكەپ كېلىپ تولۇقلاشقا بولىدۇ. ئەمما، خەلقنىڭ سىزدەك بىر ئارتىمىنى يېتىشتۈرۈشكى ئۇنداق ئۈمىد ئىكەن...

بۇ گەپلەر جارىۋىلايىپقا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ شۇ كۈنىلا ئىتتىپاق تىياتىرىغا بېرىپ ئۆزىنى تىزىمغا ئالدۇردى.

بۇ قېتىم تىياتىرغا يەنە ھۈسەنجان جامى قاتارلىق نۇرغۇن ياش كۈچلەردۇ كېلىپ قوشۇلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن تۈزگەن تىنچلىق بىتىمىنى بۇزغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدىكى سەنئەتچىلەر ئېغىر بېسىمغا ئۇچرىغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بۇ ۋەزىيەتتە سىراجىدىن زەپەر، ئابدۇگۈل، ھۈسەنجان، قادىر رازى، ئابدۇكېرىم رازى، ئابدۇرېھىم ئەخمەدى، ھۈسەنجان، ئەزىزەم قاتارلىق بىر تۈركۈم سەنئەتچىلەرنى ئۈرۈمچىدىن ئۈچ ۋىلايەت كە چەلپ قىلىپ ئەكىلىپ ئىتتىپاق تىياتىرىنى كۈچەيتتى.

ئىتتىپاق تىياتىرى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆپ ئەجر سىڭدۈرگەن ئاتاقلىق زېڭىسور جالالىدىن يەھيارى ئوكۇل يىڭىسىنىڭ

سۇقۇقى تومۇرغا مېڭىپ كېتىش سەۋەبى بىلەن ۋاقتى سىز ئالەمدىن ئۆتتى. ھەممە ئۇنىڭ ۋاپاتىغا قاتتىق ئېچىندى... قايتا تەشكىللەش بولغاندا سىراجىدىن زەپەر تىياتىر باشلىقى بولدى. ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ، ئابدۇگۈل، ئابدۇكېرىم رازىيويېلار كەسپىي بۆلۈمگە يېتەكچىلىك قىلدى. بۇ يىللاردا مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇللاردا كۆپلىگەن يېڭىلىقلار بارلىققا كەلدى. تىياتىر ھال سوراش ئۆمەكلىرى تەشكىللەپ بورتالا، جىڭ، كەڭساي، شىخو، ماناس قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئۈچ ۋىلايەت جەڭچى - ئوفتسىپىلىرىغا ئويۇن قويدى. شۇ يىللاردا نىم شېھىتنىڭ «لەيلى - مەجەنۇن» ئەسىرى، «غېرىب - سەنەم»، «قانلىق داغ»، «غۇنچەم»، «گۈلنەسا»، «باي ۋە مالاي»، «ئارشىن - مال ئالان»، قازاقچە «بوز يىڭىت»، «قالىڭ مال»، «قىزچىبەگ»، «شۇغا»، «ئىرتارغىن» قاتارلىق ئەسەرلەر ئوينالدى.

جارۇللايېۋ يېتەكچىلىك خىزمىتىنى ئىشلىش بىلەن يەنە ئاساسلىق روللارنى ئالدى. ئۇ ئىچرا قىلغان «چۈنۈن»، «قارا دەيدۇ»، «دەردىڭ يامان»، «ئالتۇنۇم» دېگەن خەلق ناخشىلىرى فىرونىتىكى جەڭچى - ئوفتسىپىرلارنىڭ قىزىغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. شۇ چاغدىمۇ بەزى جەڭچىلەر تۆۋەندىن خەت چىقىرىپ، جارۇللايېۋنىڭ «غېرىب - سەنەم» ۋە باشقا سەھنە ئەسەرلىرىدىكى ناخشىلارنى ئورۇنداپ بېرىشىنى تەلەپ قىلاتتى.

بۇ خەتتە ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئىنتايىن قاتتىق بولدى. ئۇلارنىڭ سۆزىگە قارىتا ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىش كېرەك دېيىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ سۆزىگە قارىتا ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىش كېرەك دېيىشكە باشلىدى.

بەشىنچى قىسىم

سەپەر

1949 - يىلى ئۆلكە ئازاد بولۇش بىلەن ئىلى «ئىتتىپاق تىياتىرى» رەسمىي دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تىياتىر بولۇپ قۇرۇلدى. شەھەرلەردىن يېزىلارغىچە، ئىدارە - مەھكىمە تەپلىرىدىن مەھەللىلەرگىچە سەنئەت كۇرۇژوكلرى تەشكىللەنىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشىدىكى قاينام - تاشقىنلىق يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. تىياتىر ئەينى يىللاردىكى «يەر ئىجارىسىنى كېمەيتىش»، «يەر ئىسلاھاتى» ئوخشاش ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە ماسلىشىپ، جايلارغا بېرىپ ئويۇن كۆرسەتتى. ھۇسەنجان جامى مۇزىكىسىنى ئىشلىگەن «ئازاد زامان»، ئابدۇنەبى ماناپوف ئىشلىگەن «ئاشۇ باغ»، «ئىشلە ئىشچان دېھقانلار» دېگەندەك دەۋر روھىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ناخشا - سازلار بارلىققا كەلدى. تىياتىر يەنە «قانلىق داغ»، «غۇنچەم»، «گۈلنەسا» ماناپ قادىرنىڭ «زومىگەرلەر خەلق قولىدا» دېگەنگە ئوخشاش سەھنە ئەسەرلىرىنى ئوينىدى. بۇ دەۋردە جارۇللايېۋ سەھنە كىتابلىرىدا داۋاملىق رول ئېلىش بىلەن يەنە «پۇرسورلۇق ۋەزىپىلىرىنى ئۆتىدى» تۆۋەنگە بېرىپ ئويۇن قويغان چاغلاردا ئۇ ئېيتقان «ئوما ناخشىسى» دېھقانلار

تەڭ سۆيۈپ ئاڭلايدىغان ناخشا بولۇپ قالغانىدى.
ئابدۇۋەلى جارۇللايىپ 1951 - يىلىدىن 1956 - يىلىغىچە
يەنە ئەھمىيەتلىك بىرقانچە سەپەرلەردە بولدى.

ئون بەشىنچى باب

مۇقام ئۇستازى بىلەن بىللە

ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى
جەريانىدا پارلاق مەدەنىيەت ياراتقان. ئون ئىككى مۇقام —
خەلقىمىزنىڭ ئەنە شۇ ئەسىرلەر مابەينىدىكى سەنئەت
تارىخى، بەدىئىي دىنى، تەپەككۈرى، مۇزىكا ئۇيغۇرىسى
قاتارلىق تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇزىكا قامۇ-
سى؛ شۇنداقلا ئۇ مەلۇم بىر دەۋرنىڭ، بىردەملىك قىزغىن-
لىقىنىڭ نەتىجىسى بولماستىن، مىللىتىمىزنىڭ ناخشا - ئۇس-
سۇل، كۈيى جەھەتتىكى ئۇزاق يىللىق ئىزدىنىشىنىڭ مەھ-
سۇلى. ئۇيغۇر كۈيىشۇناسلىقى توغرىسىدىكى يازما خاتىر-
لەر، مىنگۇي تام رەسىملىرىدە سىزىپ قالدۇرۇلغان ساز
ئەسۋابلىرىنىڭ خىلمۇ خىللىقى، سازەندە، ئۇسسۇلچىلارنىڭ
ئاجايىپ ئوبرازلىرى خەلقىمىزنىڭ سەنئەت تارىخىنىڭ نا-
ھايىتىمۇ يىراقتىن باشلىنىدىغان نامىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئون
ئىككى مۇقام ئۆز ئىچىگە ئالغان بەزى ئاھاڭلارنىڭ مەيدانغا
كېلىش دەۋرى ئىسلام دىنى ۋە بەلكى بۇددا دىنىدىنمۇ
ئىلگىرى بولۇشى مۇمكىن. ئون ئىككى مۇقام ئاشۇ ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردىكى

خەلق ئاھاڭلىرى ۋە ھەر بىر دەۋردە ئۆتكەن مەشھۇر كۈيچىلەر-
نىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرىنىڭ توپلاپ - رەتلىنىشىدىن ۋۇجۇد-
قا كەلگەن. خەلق ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن مۇنداق مول
بايلىقنىڭ ئۆز ئاھاڭ تەرتىپلىرى بويىچە رەتلىنىپ، تولۇق
لىنىپ، بىر پۈتۈن گەۋدە قىلىپ تۇرغۇزۇلۇشى — مىللى-
تىمىزنىڭ مۇستەھكەم بىرلىكىگە، پاراۋانلىققا، ئۇزۇن يىللىق
تىنچلىققا ئىگە بولغان بىر دەۋرنى باشتىن ئۆتكۈزگەن
لىكىدىن ۋە بۇ خىزمەتنىڭ ئەنە شۇ دەۋردە ئورۇندالغان
لىقىدىن بىشارەت بېرىدۇ. چۈنكى ئون ئىككى مۇقامدەك مۇنداق
بىر چوڭ مۇزىكا قامۇسىنى تىكلەش ئۈچۈن خەلق بىلەن
ھاكىمىيەت تەڭ قاتناشماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى... يەنە
بىر تەرەپتىن ئالغاندا، ئون ئىككى مۇقام مىللىتىمىزنىڭ
بارلىق خەلق ئاھاڭلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدىغان بىردىنبىر
قامۇسىمۇ ئەمەس، بۇ قامۇس ئىچىگە كىرمىگەن نۇرغۇن
ئاھاڭلار يەنە خەلق ئىچىدە چېچىلىپ تۇرۇپتۇ. بۇ خەلق-
مىزنىڭ ناخشا - كۈي بايلىقىنىڭ ناھايىتىمۇ دولۇقىنى
كۆرسىتىدۇ.

مۇقام — شەخسلەرنىڭ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش
ئۈچۈن يەككە ئولتۇرۇپ ئورۇندايدىغان سازى ئەمەس، ئۇ
چوڭ بىر كوللېكتىپنىڭ، ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ ئېھتىياجى
ئۈچۈن ئىلمىي ئاساستا كىرىشتۈرۈلگەن مۇزىكا تەرتىپى.
ھەر بىر مۇقامنىڭ باشلىنىش قىسمى چوڭقۇر پەلسەپىۋى
پىكىرگە ئىگە تېكىستلەر بىلەن سالماقلىق، مۇڭلۇق ئېيتىلىپ
دىغان بولۇپ، ئۇ ئەنە شۇ چوڭ سورۇندىكى كۆپچىلىكنىڭ
دىققىتىنى يىغىش، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھېسسىياتىنى مۇزىكا
دۇنياسىغا باشلاپ كىرىش ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مۇقام

ئۆزىنىڭ سىرلىق تىللىرى بىلەن تىڭشىغۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالغاندىن كېيىن قەدەممۇ قەدەم يېڭىلىنىپ، بارغانسېرى شىخو پەدىلەرگە، كولىپكىتىپ ئورۇندىلىدىغان ناخشا - ئۇسسۇل ئاھاڭلىرىغا ئۆزگىرىپ بارىدۇ. ئۇنىڭ يەنە مەرغۇللىرى، چۈشۈرگىسى بولىدۇ. بۇ ھال بىزگە خۇددى كىرىش سۆزى، باب، خاتىمىلىرى تولۇق يېزىلغان مۇكەممەل بىر ئەدەبىي ئەسەرنى ئەسلىتىدۇ.

ئۇيغۇر خانىدانلىقلىرىنىڭ پارچىلىنىشى، چوڭ - كىچىك يېغىلىقلار، دېڭىز يولىنىڭ ئېچىلىشى بىلەن قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ تاشلىنىپ قېلىشى، قۇملۇقلارنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىپ تارىم ۋادىسىدىكى نۇرغۇن بوستانلىقلارنى ۋەيران قىلىپ، خەلقنى يىراقلارغا كۆچۈشكە مەجبۇر قىلىشى قاتارلىق خىلمۇ خىل تارىخىي ھادىسىلەر تەسىرىدە مىللىتىمىزنىڭ سەنئىتى بەزىدە روناق تېپىپ گۈللەندى، بەزىدە ئاجىزلاپ كەتتى... بولۇپمۇ كېيىنكى يىللاردا مۇستەبىت ھاكىمىيەتلەرنىڭ خەلق تۇرمۇشىنى، ئەدەبىيات - سەنئەتنى ۋەيران قىلىش، دىننىڭ توسقۇنلۇقى ۋە مىللىي زۇلۇم تۈپەيلىدىن مىللىتىمىزنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى جۇشقۇن دەۋرى ئۆچۈپ، ئون ئىككى مۇقام يوقىلىش گىردابىغا كېلىپ قالغانىدى. ئازادلىقتىن كېيىن خەلق ھۆكۈمىتى بۇ خەۋپنى دەرھال تونۇپ، ئون ئىككى مۇقامنى قۇتۇلدۇرۇش خىزمىتىگە قول سالدى.

بۇ تارىخىي ئەھمىيەتلىك خىزمەت شىنجاڭ داشۆسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئاددىي بىر قورۇدا ئېلىپ بېرىلماقچىدى. 1951 - يىلى ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا غۇلجىدىن روزى تەمبۇر بىلەن ئابدۇۋەلى جارىۋللا.

يۈپمۇ ئۈرۈمچىگە چاقىرتىلدى. بۇ يەردە جارىۋللا يۈپ جە نۇبىي شىنجاڭدىن چاقىرتىلغان ئاتاقلىق مۇقامچى تۇداخۇن ئاكا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ھوشۇرئاخۇن بىلەن تونۇشتى. سەنئەتچىلەرنىڭ يېتىپ - قوپۇشى، تاماقلانمىشى ۋە ئۇنئالغۇغا ئاۋاز بېرىشى ئۈچۈن ئاشۇ قورۇ ئىچىدە مەخسۇس ئۆي - لەر ھازىرلانغانىدى، مەخسۇس بىر ئاشپەز ئۇلارنىڭ تامىقىدىن خەۋەر ئالاتتى، ئۇنئالغۇغا ئېلىش، نوتىغا خاتىرىلەش ئىشلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن ۋەن تۇڭشۇي باشلىق ئۈچ - تۆت مۇزىكا مۇتەخەسسسىلىرى ھازىر بولدى. تەرجىمە ۋە تېكىستلەرنى خاتىرىلەش ئىشلىرىغا ياردەملىشىش ئۈچۈن ئابدۇكېرىم خوجايوپ، تېيىپىجان ئېلىيوپ، ئارتىس ئايىمجان قاتارلىق يولداشلارمۇ قاتناشتى.

1880 - يىللىرى ئەتراپىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلىغا ئۆتكەن مەشھۇر مۇقامچى مۇھەممەت موللا (كارۇشاڭ ئاخۇنۇم) غۇلجىدا تۇرغان قىرىق يىلدىن ئوشۇق ئۆمرى ئىچىدە كۆپلىگەن شاگىرتلارنى يېتىشتۈرۈپ، ئىلىدا ئون ئىككى مۇقامنىڭ داستان قىسمىنى بىر قەدەر كەڭ تارقاتقانىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىلىدىكى مۇقامچىلىق يەنىمۇ راۋاجلانغانىدى. مۇھەممەت موللانىڭ شاگىرتلىرىدىن مەمتىمىنئاخۇن مۇقامچى، ھاسان تەمبۇر، ھۈسەيىن تەمبۇر، بارات تەمبۇر، روزى تەمبۇر، جامى ئاكا، ئابلا تەمبۇر قاتارلىق مەشھۇر نەغمىچىلەر مۇقام ئاھاڭلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈپ ئېيتىشتا ئۇنىڭغا ھا يەنە ئىلى ناخشىلىرىنىڭ پۇرىقىنى بېرىپ، بۇ ئاھاڭلارنى تېخىمۇ يېقىملىق، شوخ قىلىپ، يېڭىچە تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. جارىۋللا يۈپ ئۆز ئۆمرىدە ئەنە شۇ سار ئۈستىلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى كۆرگەن. بۇ قېتىم تۇداخۇن ئاكا

ئۇنىڭدا تېخىمۇ چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

تۇداخۇن ئاكىنىڭ يېشى شۇ چاغلاردا يەتمىشتىن ھالقىغانىدى. ئۇ دۈگىلەك يۈز، ئوتتۇرا بوي، ساقاللىق كەلگەن، كېلىشكەن ئادەم ئىدى. مەجەزى ئوچۇق، پاراڭچى كىشى ئىدى. شۇ قېتىم ئۇ ئۈرۈمچىگە يەكەندىن كەلگەن ئىدى. تۇداخۇن ئاكىنىڭ پاراڭ سېلىپ بېرىشىچە: ئۇنىڭ دادىسىمۇ ئۇستا سازەندە ئىكەن. تۇداخۇن ئاكا ياش ۋاقىتىدا ساز ئۆگىنىشكە ناھايىتى ئىشتىياق باغلىغان، ئۆگەنگەنلىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن كۆپ يۇرتلارنى تاراپ، نۇرغۇن ئۇستىلارنى كۆرگەنىكەن. ئۇ ساقلاپ كەلگەن ئون ئىككى مۇقام تۇداخۇن ئاكىنىڭ ئەنە شۇنداق بىر ئۆمۈر چەككەن رىيازىتىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭلىرى تۇداخۇن ئاكا بىلەن روزى تەمبۇرنىڭ جەنۇب ۋە شىمال ئۇسلۇبىدىكى ئېيتىشلىرىنى ئاساس قىلىپ ئايرىم - ئايرىم لېنتىغا ئېلىندى. ئۇ چاغدىكى ئۇنىڭ شەكلىمۇ غەلىتە بولۇپ، ئۇنىڭغۇ لېنتىسى ئورنىغا غالىتەككە ئورنىلىدىغان سىم ئىشلىتىلەتتى. تۇداخۇن ئاكا مۇقام ئېيتقاندا ئۇنىڭ ئوغلى ھوشۇراخۇن يېنىدا ئولتۇرۇپ داپ بىلەن تەڭكەش قىلاتتى. ئۇلار بىر-ئىككى سائەت چېلىپ، دەم ئېلىشقا ئولتۇرغاندا روزى تەمبۇر ئېيتاتتى، بۇ چاغدا چارۋىلايىپ داپ بىلەن تەڭكەش قىلاتتى ۋە مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى ناخشىلارغا قوشۇلاتتى.

تۇداخۇن ئاكا تونجى قېتىم ئۇنىڭغۇدىن ئۆز ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا ھەيران بولۇپ:

— بۇدۇ بىر كارامەتكەن جۇمۇ! شۇنچە ياشقا كەل

گۈچە خەلققە ناخشا توۋلاپ بېرىپ، ئۆزۈمنىڭ ئاۋازىنى ئۆزۈم ئاڭلاپ باقمىشكەنمەن... — دېدى.

تۇداخۇن ئاكىنىڭ سۆزلىرى ئەنە شۇنداق ئاددىي ۋە مەنىلىك ئىدى. بىر كۈنى چارۋىلايىپ:

— تۇداخۇنكا، مۇشۇ مۇقام دېگەننىڭ مەنىسى زادى نېمەدۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، تۇداخۇن ئاكا:

— ئابدۇۋەلى، مۇقام دېگەن ئالتۇن قوزۇق، روھىي ئوزۇق، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئۇنىڭغۇغا ھەر كۈنى تۆت - بەش سائەت ناخشا بېرىلەتتى. ئاندىن دەم ئېلىش بولاتتى. بۇ چاغدا، تەڭرى تېغىنىڭ ئىككى ئېتىكىدىن كەلگەن بۇ مەشھۇر نەغمىچىلەر قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشەتتى. بىر كۈنى تۇداخۇن ئاكا روزى تەمبۇرنىڭ تەمبۇر چېلىشىغا زوقى كېلىپ:

— ئوغاۋالا، سىلى بۇ ھۈنەرنى كىمدىن ئۆگەنگەن؟ — دەپ سورىدى.

— مۇھەممەت موللامدىن، — دەپ كارۇشاڭ ئاخۇنۇم توغرىسىدا پاراڭ قىلىپ بەردى روزى تەمبۇر.

— ھە، بىلىمەن. مۇھەممەت موللا دادامنىڭ يېقىن بۇرادىرى ئىدى. سازدا كامالەتكە يەتكەن كىشى، دەپ ئاڭلىغان. ئۇ زات بىلەن قانچە يىل بىللە بولغانىدەك؟

— ئىلىنىڭ ئادەملىرى مۇقامنىڭ داستان قىسمىنىلا ئۆگىنىپ، قالغان ئاھاڭلىرىنى ئۆگىنىشكە ئانچە كۆڭۈلشەنمىگەنىكەن. بۇ ئىشقا كارۇشاڭ ئاخۇنۇم ناھايىتى ھەيران بولغانىكەن. مەن مەرھۇم بىلەن ئۆمىرنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ-تۆت يىللا بىللە بولۇپ قالدىم. بۇرۇنراق تونۇشقان بولسام كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدىمەن، — دېدى روزى

تەمبۇر. تۇداخۇن ئاكا يېنىدىكى ئوغلىغا قاراپ:
 — مانا قارا، ماۋۇ ئوغاۋالنىڭ چىگرىنى. مەنزە
 مېنىڭ قېشىدا بىرگە يىل داپ چالدىڭ، مۇشۇ ئوغا-
 ۋالچىلىكىمۇ بىر نېمە ئۆگەنىدىڭ، — دېدى.
 روزى تەمبۇر تۇداخۇن ئاكانىڭ ساز چېلىش، ناخشا
 ئېيتىشتىكى پىششىقلىقىنى، ئاھاڭ، تېكىستلەرگە بايلىقىنى كۆ-
 رۈپلا بۇ كىشىنىڭ كۈچلۈك بىر مۇزىكا ئۈستىسى ئىكەنلىكىگە
 گە قول قويغانىدى؛ تۇداخۇن ئاكامۇ روزى تەمبۇرنىڭ
 تەمبۇر چېلىشتىكى ماھىرلىقى، ئاھاڭلارنى ئورۇنداشتىكى نە-
 پىسىلىكىگە قاراپلا ئۇنىڭ تالانتلىق سازەندە ئىكەنلىكىگە
 باھا بېرىپ بولغانىدى. بۇ ئىككى ساز ئۈستىسىغا بىر-بى-
 رىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئارتۇقچە سۆز كەتمەيتتى. روزى
 تەمبۇر تۇداخۇن ئاكانى ناھايىتى مۇرەتلىەيتتى، تۇداخۇن
 ئاكا ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئادەملىرىگە ئىشلىتى-
 دىغان ئاددىي تىلى بىلەن روزى تەمبۇرنى «ئوغاۋالا» دەپ
 ماختايتتى.

تۇداخۇن ئاكانىڭ ئاۋازى ساپ، يېقىملىق ئاۋازلاردىن
 ئىدى، ئۇ مۇقام تېكىستلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ناھايىتى ئوچۇق
 ئالاتتى. بۇ زاتنىڭ ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي بۇنچە ئا-
 ھاڭ، تېكىستلەرنى تېنىمەي، شۇنچە راۋان بايان قىلىشى
 كىشىنى قايىل قىلماي قالمايتتى. تۇداخۇن ئاكا مۇقامنى
 خۇددى نامازدا ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، سول
 قولدىكى سازنىڭ بېشىنى سول يۆتسىغا تىرەپ ناھايىتى
 ئەستايىدىل ئېيتاتتى. مۇقام باشلىغاندا گۇپا كۆز ئالدىدى-
 كى پۈتۈن نەرسىنى ئۇنتۇپ، غايىبانە بىر ئالەمگە كەتكەن-
 دەك كىرۈشنى يۈمۈپ بىر ئېيتقىنىچە ئاخىرىنى چۈشۈرۈپ

بىراقلا توختايتتى. بىراقلا توختايتتى.
 بەزى كۈنلىرى، كەچتە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا، ئۇ:
 — قېنى، ئىلىنىڭ ناخشىلىرىنى بىر ئاڭلىمايلىمۇ!
 دەپ قالاتتى.
 مۇنداق چاغلاردا روزى تەمبۇر بىلەن ئابدۇۋەلى جا-
 رۇللايوپ ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىپ بېرەتتى. جا-
 رۇللايوپ تۇنجى قېتىم يۇقىرى ئاۋازدا كوچا ناخشىلىرىنى
 ئېيتىپ بەرگەندە تۇداخۇن ئاكا:
 — ئوغاۋالا! — دەپ جارۇللايوپنىڭ قولىنى سىقتى. —
 بۇ ناخشىلار قۇيرۇقنىڭ پۇرىكىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ ئېي-
 ىدىغان چىڭ ناخشىلار ئىكەن جۈمۇ! ... ئۇمۇمىنىڭ ئاخ-
 رىدا ھەرەمگە بارالمىساممۇ ئىلىنى بىر كۆرسەم بولغۇدەك...
 ئەپسۇسكى، تۇداخۇن ئاكانىڭ ئىلىغا كېلىش نېسىپ بولمىدى.
 شۇ قېتىم، ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش ئاخىرلى-
 شىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، بۇ ئۇلۇغ زات يەكەندە ئالەمدىن
 ئۆتتى. روزى تەمبۇر 1957 - يىلى 57 يېشىدا غۇلجىدا ۋا-
 پات بولدى. شۇم ئەجەل قىسقىغىنا بەش - ئالتە يىل ئى-
 چىدە بۇ ئىككى مۇزىكا ئالىمىنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتتى،
 شۇندىن كېيىنلا بىز ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش
 ئىشىنىڭ ئالدىراشلىقتا بولسىمۇ، ناھايىتى ۋاقتىدا قىلىنغان
 ئۇلۇغ بىر خىزمەت بولغانلىقىنى چۈشەندۈق ... لېكىن،
 بىزنىڭ بۇ چۈشەنچىمىزنى ھازىرچە يەنە تازا چوڭقۇر دەپ
 كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. تونۇش چوڭقۇرلاشقانسېرى ئەۋلادلىرىمىز
 بىز تېخى تۇداخۇن ئاكانىڭ ھەيكىلىنى تىكلەيدۇ ۋە بۇ
 ھەيكەل يېنىدىكى خاتىرە تاشقا ئەينى ۋاقىتتا ئون ئىككى
 مۇقامنى خاتىرىگە ئېلىش خىزمىتىگە قاتناشقان بارلىق

كەشەلەرنىڭ نامىنى ئويۇپ قالدۇرىدۇ. كەلگۈسىدە يەنە شىنجاڭ
داشۇسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئون ئىككى مۇقام لېنتىغا ئې
لىنغان ھېلىقى ئاددىي قورۇمۇ خاتىرە ئۆيىگە ئايلىنىشى،
ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش باشلانغان كۈن —
تۇداخۇن ئاكىنى خاتىرىلەش بايرام كۈنى قىلىنىشى مۇمكىن...

ئون ئالتىنچى باب

جەنۇبقا سەپەر

جەنۇبىي شىنجاڭ — ئابدۇۋەلى جارۇللايوپنىڭ ئاتا-
بوۋىسىنىڭ يۇرتى. غۇلجا شەھىرىنىڭ بازىرىدىكى جەنۇبلۇق
كاسىپلار، جارۇللايوپ ئىشلىگەن تېرە زاۋۇتىدىكى جەنۇبتىن
چىققان ئاجايىپ ئۇستاملار، چايخانلارنى ئاۋات قىلىدىغان
مۇساپىرلار، شەھەر بازارلىرىدا راۋاپ چېلىپ يۈرگەن ھېلى-
قى «شاكچىك»... بۇلارنىڭ ھەممىسى جارۇللايوپنىڭ
يۈرىكىدە ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا جەنۇبىي شىنجاڭنى بىر
كۆرۈش ئىستىكىنى قوزغىغانىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ بەخ-
تىگە، ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش خىزمىتىنىڭ ئا-
خىرلىشىشى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر بۆ-
لۈم ئەدەبىيات سەنئەتچىلەرنى «ھال سوراڭ، ئويۇن قو-
يۇش ئۆمىكى» گە ئۇيۇشتۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەت-
مەكچى بولۇپ تۇرغان ۋاقتىغا توغرا كەلدى. ھال سوراڭ
ئۆمىكى تەركىبىدە تېيىپچان ئېلىيوپ، خەمەت خۇسەيىن،

ئابدۇرېھىم ئەخمىدى، زۇنۇنقىز، سۇلتانمۇرات، ئاينىسا، قۇربان
ئىبراھىم، ئوسمانجان قاتارلىق ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر
بارئىدى. جارۇللايوپ بۇ ئۆمەك تەركىبىگە قوشۇلدى. ئۇ-
مەكنى زىيا سەمىدى باشلاپ ماڭدى.

ھال سوراڭ ئۆمىكى دەسلەپتە كۈچاغا چۈشتى. كۈ-
چادا جارۇللايوپ ھاشىمھاجىنى ئىزلەپ تاپتى. بۇ كىشى
ئىلگىرى غۇلجىدا بىر مەزگىل تۇرغانىدى. ھاشىم ھاجىم
ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق دارۋازلىرىدىن بولۇپ،
دارۋازلىق ھۈنەرى بىلەن ھىندىستان، ئىران، ئىراق،
ھەتتا مىسىرلارغىچە بېرىپ نۇرغۇن ئەللەرنى
ئارىلىغان ئادەم ئىدى. شىنجاڭدا دارۋازلارنىڭ پىرى سانىلاتتى.
ھاشىمھاجىم سازدىمۇ خېلى كامالەتكە يەتكەن كىشى ئىدى.
ھاشىمھاجىم جارۇللايوپقا كۈچا بازارلىرىنى كۆرسەتتى.
نۇرغۇن تارىخىي ئورۇنلارنى تونۇشتۇردى. ھال سوراڭ ئۆ-
مىكى كۈچادا تۇرۇپ ئويۇن قويغاندا ھاشىمھاجىم مۇزىك
چىلار قاتارىدا ساز چالدى.

ئاقسۇدا جارۇللايوپ ئاقسۇنىڭ ئەينى يىللاردىكى داڭ-
قى چىققان ئارتىستلىرىدىن نىساخان، ئىبراھىم ساتتار، ئا-
زادەم ئوخشاش تالانتلىق سەنئەتچىلىرى بىلەن تونۇشتى.
ئۆمەك ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە بىرقانچە نۆۋەت ئويۇن قوي-
غاندىن كېيىن، ئاقسۇ ئەتراپىدىكى ئۈچتۈرپان قاتارلىق نا-
ھىيىلەرگە كەتتى.

بۇ مەزگىلدە، ئاقسۇ خەلقى ئاغزىدىن شائىر لۇتپۇللا
مۇتەللىپ توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەرنى ناھايىتى كۆپ
ئاڭلىغىلى بولاتتى. شائىرنى خەلق ھۆرمەت بىلەن تىلغا
ئالاتتى. ئۇنىڭ بازاردىكى ساتىراشخانلارغا كېلىپ خەلقىنى

تۇرمۇش ئۆگىنىدىغانلىقىنى، ساز چالدىغانلىقىنى، قول
 ھا ئېلىنغاندەمۇ بىر ساتىراشخانىدىن تۇتۇپ كېتىلگەنلىكىنى
 ھېكايە قىلىشاتتى. چارۇللايوپ شائىرنىڭ ئۆلۈمىگە قاتتىق
 ئېچىنىدى. مۇتەللىپنىڭ غۇلجا سانايىنە پىسىگە كېلىدىغان
 چاغلىرىنى، ئۇرۇنچىدە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەنلىرىنى ئەس-
 لىدى. شۇ چاغدا، شائىر ئەرشىدىن تاتلىق ئاقسۇدا ئىدى.
 ئۇ چارۇللايوپنى لۇتپۇللانىڭ قەبرىسىگە باشلاپ چىقتى. ئەي-
 نى يىللاردا بۇ قەبرە — ئەتراپتىكى سانسىزلىغان قەبرە-
 لەردىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغان ئاددىيلا قەبرە
 ئىدى.

ئاقسۇنىڭ شۇ چاغدىكى ۋالىيسى — ئىلگىرىكى غۇلجا
 ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبىرى، سانايىنە پىسىنىڭ ئاتا-
 لىقى تەشكىلاتچىسى مەھمەت مەھمەت خەلىپەتھاجى ئىدى. ئۇ ھال
 سوراش ئۆمىكىدىكى مۇھىم ئارتىسلار ۋە رەھبەرلەرنى ئۆز
 ئۆيىگە چاقىرىپ زىياپەت بەردى. زىياپەت ئۈستىدە ئۇ:
 — لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ جىب-
 نىغا زامىن بولغان قاتىل ھېكمىتىزغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش-
 نى بېكىتىپ، يۇقىرىغا سۇنغانىدۇق. يۇقىرى ھازىر بۇ ھۆ-
 كۈمنى تەستىقلاپ چۈشۈردى. ھۆكۈم ئەتە - ئۆگۈن ئىجرا
 قىلىنىدۇ. ھال سوراش ئۆمىكىدىكى يولداشلارنىڭ كۈرەش
 يىغىنىغا قاتنىشىپ بېرىشىنى قارشى ئالىمىز، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مېھمانلار چۇۋۇلدىشىپ كەتتى. قا-
 تىل ھېكمىتىز ھەققىدە ئاڭلىغان بولسىمۇ، ھېچكىم تېخى ئۇ-
 نى كۆرمىگەنىدى. چارۇللايوپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مەن بۇ قېتىم جەنۇبىي شىنجاڭغا تۇرمۇش ئۆگەن-
 گىلى كېلىۋىدىم. مۇتەللىپنىڭ قاتلىنىش تېگىشلىك جاجىسىنى

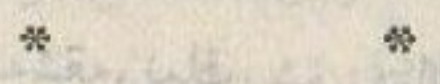

پەيدىدىغىنىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدۇم. سىلەرگە
 بىر تەلپىم: مۇمكىن بولسا، شۇ ھېكمىتىز دېگەننى ئۆز كۆ-
 زۇم بىلەن بىر كۆرۈپ سۆزلەشىم. كېيىنكى چاغلاردا لۇتپۇل-
 لانىڭ ھاياتى توغرىسىدا ئەسەر يېزىلسا، ئۇنى مەھنىدە
 ئويىنىشقا توغرا كەلسە پايدىلىنىشقا بولامدېكەن! ... — دەپ
 تەلەپ قىلدى.

ساقچى باشلىقى ھەمدۇللايوپ بۇ پىكىرنى قوبۇل قى-
 لىپ:

— بولىدۇ، ئەتە ئەتىگەندە جامائەت خەۋپسىزلىك
 ئىدارىسىگە بېرىڭ، — دېدى.

ئەتىسى چارۇللايوپ تېيىپچان ئېلىيوپنى باشلاپ، تۈر-
 مىگە چىقىپ ھېكمىتىز بىلەن ئۇچراشتى. يۈزىدە چېچەك
 ئىزى بار، ئوتتۇرا بوي، قارىراق كەلگەن بۇ جىنايەتچى
 ئايرىم بىر كامېرغا قامالغانىدى. ئۇنىڭ تېخى ئۆزى ئۈستى-
 دىن چىقىرىلغان ھۆكۈمدىن خەۋىرى بولمىسا كېرەك، چارۇل-
 لايوپ بىلەن تېيىپچان ئېلىيوپنى «يۇقىرىدىن مەسلىھەتنى
 تەكشۈرگىلى كەلگەن كادىر ئوخشايدۇ» دەپ قالدۇرۇپ، بىر-
 ئىككى سائەت داۋاملاشقان بۇ سۆھبەتتە ئۇ سورالغان سو-
 ئاللارغا ناھايىتى ياۋاشلىق بىلەن جاۋاب بەردى ... ھې-
 كىمىز بىر - ئىككى كۈندىن كېيىن سازايى قىلىنىپ، ئېتىل-
 دى. شۇ كۈنى پۈتۈن ئاقسۇ تەۋرەپ، خەلق كوچا - كوچىلار-
 ھا پاتىپاي قالغانىدى. قاتىلىنى غەزەپكە كەلگەن بۇ خالايىق-
 ھا قويۇپ بەرسە، قىيما - چىيما قىلىپ تاشلايتتى.

ھال سوراش ئۆمىكى ئاقسۇدىن چىقىپ قەشقەر، يەكەن،

خوتەنلەرگىچە باردى. جەنۇبىنىڭ دۇرغۇن ناھىيىلىرىدە بولدى. ئۇچاغلاردا تېخى يوللار رەتلەنمىگەندى. ناھىيىلەر ئارا قاتنايدىغان ماشىنىمۇ يوق ئىدى. سەنئەتچىلەر توپىملىق يوللارنى ئات - ئۇلاغ، ئېشەكلەرگە قىلىپ بېسىپ ئۆتەتتى. جازۇللايوپ خوتەندە سۇلايىمىنىڭ دېگەن بىر قارۇن چى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭدىن بىرقانچە جەنۇب ئاھاڭلىرىنى ئۆگەندى. يەكەندە ئۇ تۇداخۇن ئاكىنى يوقلىدى. بۇ مەشھۇر مۇقامچى يەكەندىكى تار كوچىلارنىڭ بىرىدە، ئاددىي بىر ھۇجرىدا تۇراتتى... قەشقەردە ئابدۇۋەلى جازۇللايوپ نامىنى ئاڭلىغان، تېخى ئۆزى بىلەن دىدارلاشمىغان داڭلىق سەنئەتچىلەردىن سەمەتاخۇن، ئەمەت ئۆمەر، ئابىلىز ھاجى، يولۋاسخان، پاتەم قۇربان، خالىسخانلار بىلەن ئۇچراشتى. دەل شۇ مەزگىلدە قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى. جازۇللايوپ ئۇچۇن بۇ ئاجايىپ بىر ئۆگىنىش پۇرسىتى بولدى. خوتەن، يەكەن ئارتىسلىرىنىڭ ئۇسسۇللىرى، ئاقسۇ سەنئەت ئۆمىكىدىكى نىساخان، تازادەملەرنىڭ ناخشىسى، قەشقەر سەنئەتچىلىرىنىڭ سەھنە كىيىملىرى، ئۇلاردىكى قويۇق مىللىي پۇراق جازۇللايوپتا چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. ئۇنى يەنە بىر ھەيران قالدۇرغان ئىش شۇ بولدىكى: ئىلىدا «ناخشا قەشقەر» دىن چىقىدۇ، ئاقسۇدا بۇزۇلىدۇ، ئىلىخودا تۈزۈلىدۇ» دەيدىغان گەپ بولىدىغان، بۇ قېتىمقى كۆرەكتە ئاقسۇ سەنئەت ئۆمىكى بىرىنچىلىكىنى ئېلىپ، ھېلىقى كونا قاراشنى بىكار قىلىۋەتتى.

بىر كۈنى، قەشقەرنىڭ شۇ يىللاردىكى ۋالىيسى سەيد پۇللايوپ ئابدۇۋەلى جازۇللايوپنى چاقىرتىپ ئىلىنىڭ

ئەھۋالىنى سورىدى. سۆز ئارىسىدا: قانداق، جەنۇبىنىڭ سەنئەت ئىشلىرىدىن قانداق تەسىرات ئالدىڭىز؟ - دېدى. - جەنۇبىي شىنجاڭ ھەقىقەتەنمۇ سەنئەتنىڭ بۆلىكى ئىكەن. ئۇسسۇلۇق ناخشىلار، سەھنە كىيىملىرى تەرىپىدىن ئۆگىنىلىدىغان خېلى پەزىلىتى بار ئىكەن. - دېدى جازۇللايوپ. - قەشقەردە ئىلى ناخشىلىرىغا قىزىقىدىغان ئادەملەر خېلى بار، بىراق، ئىلى ناخشىلىرىنى ئوبدان ئىپتىتىدىغان ئارتىسلىرىمىز كەمچىل. سىزنى ھۇشۇ ئىش بىلەن چاقىرىۋىدىم، مۇشۇنداق ئارتىسلاردىن بىر - ئىككىنى تەربىيەلىشىمىزگە ئاز - تولا ياردەم قىلىشىڭىز قانداق؟ - بولىدۇ، قولۇمدىن كېلىشىچە ياردەملىشىمەن. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئىلى ناخشىلىرىنى ئۆگىنىشكە ھەۋەس قىلىدىغان ياشلاردىن بىرقانچىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. - ئاراڭلاردا ئىلى ناخشىسىنى كىم پىياخشا ئېيتا - لايىدۇ؟ - دەپ سورىدى بىرىنچى كۈنى جازۇللايوپ ئولتۇرغانلاردىن. - ھېكمەتخۇن ئوبدان توۋلايدۇ! - دېيىشتى ئۇلار ئارىدىن بىرىنى كۆرسىتىپ. جازۇللايوپ ھېكمەتخۇننى ناخشا ئېيتقۇزۇپ كۆرۈپ ھەيران بولدى. بۇ يىگىتنىڭ ناخشا ئېيتىشى خېلىلا قەلئەلىك بولۇپ، روشەن ئىلى پۇرىقى بار ئىدى. - سىز بۇ ناخشىلارنى كىمدىن ئۆگەنگەن ئۇكام؟ - دەپ سورىدى جازۇللايوپ. - بۇ يەردە ئىلىگىرى ئاق تېپىپھاچىم دېگەن بىر كىشى

قۇرغانىدى. شۇ كىشىدىن ئاز-تولا ئۆگىنىۋىدۇق، - دېدى يىگىت.
 مەلۇم بولدىكى؛ غۇلجىدىكى داڭلىق ناخشىچىلارنىڭ
 بىرى بولغان ئاق تېپىپھاجىم 1940 - يىللىرى ئەتراپىدا
 قەشقەرگە كېلىپ ماشىنىچىلىق قىلغان. ھاجىم بۇ يەرگە
 كېلىپ بىر مەزگىل ناھايىتى زېرىكش ھېس قىلغانىكەن.
 ئۇ چاغلاردا قەشقەردە «ھەزرەت سەيلىسى» ناھايىتى ئەۋج
 ئالغانىكەن. سەيلى مەزگىلىدە ئاپاق غوجا مەقبەرىسىنىڭ
 ئەتراپى ئاپاق غوجىنىڭ ئىخلاسىمەن مۇخلىسلىرى، چاچ -
 ساقاللىرىنى بېلىگىچە قويۇۋەتكەن ئاشىقلار، ئېغىز كۈنگە
 قالغانلىقىدىن ئەمەس، ئادەت بولۇپ قالغانلىقىدىن دىۋانە
 چىلىكىنى تاشلىيالمى كېلىۋاتقان كەسىپى قەلەندەرلەر،
 ئالدامچى، بىكار تەلەپلەر بىلەن تولۇپ كېتىدىكەن.
 بىر يەردە «خۇدانىڭ بىرلىكى، ئۆلمەكنىڭ، ئۆلگەندىن
 كېيىن تىرىلمەكنىڭ ھەقىقىتى» توغرىسىدا كىتابخانلىق
 بولسا، بىر يەردە قوشقار سوقۇشتۇرۇش بولىدىكەن؛ بىر
 يەردە ۋايىمىزلا ھەزرىتى شاھى مەردانىڭ جەڭلەردىكى
 كارامىتى ئۈستىدە مەدداھلىق قىلسا، يەنە بىر يەردە بىر
 توپ ئادەم ئىت تالاشتۇرىدىكەن. بۇ يەرگە كۆپىنچە
 ئادەملەر پەقەت ئاشۇ قىزىقچىلىقلارنى كۆرۈش ئۈچۈنلا
 توپلىشىدىكەن... ئاق تېپىپھاجىم ھەزرەت سەيلىسىگە چىقسا
 ھېچكىمگە ئارىلاشماي، كۆلىنىڭ بويىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ، سۇغا
 قاراپ ناخشا ئېيتىدىكەن. ئۇنى تونۇيدىغان كاسىپ بالىلار؛
 - ئۇستام، نېمىگە مۇنداق قىلىلا؟ - دەپ سورىسا، ئۇ؛
 - قوشقار سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇشنىلا
 كۆرسەڭلار بولامدۇ؟! بۇ يەردە دەقەمدە ئولتۇرۇپ ناخشا -
 سازدىن پەيزى ئالىدىغان ئىش يوق ئوخشايدۇ. ئۆزۈم

بىلەن ئۆزۈم پەيزى قىلىۋاتىمەن. ناخشامنى بېلىقلار بول
 سىمۇ ئاڭلىسۇن، - دەيدىكەن.
 كېيىن، كاسىپ بالىلاردىن ھېكمەرخۇن، تۇداخۇن،
 لىزاخۇن ئوخشاش بىرقانچە يىگىتلەر ئۇنىڭدىن ناخشا
 ئۆگىنىپتىكەن.
 بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چارۋىلارنىڭ كۆز
 ئالدىدىن ئاق تېپىپھاجىمنىڭ كېيىنكى ھاياتى بىر - بىر -
 لىپ ئۆتتى.
 ئادەملەرنىڭ تۈرمۈشتىكى ھەۋىسى، قىزىقىشىلىرى
 خىلمۇ خىل بولىدۇ. ئاق تېپىپھاجىم يۈرت كېزىپ يۈر
 رۈشىنى ياخشى كۆرىدىغان سەپەر خۇمار ئادەم ئىدى. ئۇ
 ئىلگىرى ئىلىدىكى بايلارغا ئەگىشىپ ئەرەبىستانغىچە بار -
 ھان، ئەنجان، نامەنگەن، بۇخارالارنى كېزىپ، ئۆزبېك
 چايچىلىرىنىڭ قولىدىن چاي ئىچكەن. بۇ قېتىم جەنۇبىي
 شىنجاڭ شەھەرلىرىنى ئارىلاپ، قەشقەردە بىر مەزگىل
 تۇرۇپ، 1942 - يىلى ئەتراپىدا مۇزداۋان ئارقىلىق يەنە
 ئىلىغا قايتقاندى. ئارالتۆپىگە يېتىپ كەلگەندە ھۆكۈ -
 مەت چېرىكلىرى ئۇنى «جەنۇب بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدا
 يۈرگەن جاسۇس» دېگەن گۇمان بىلەن قولىغا ئالدى. ئۈچ
 ۋىلايەت ئىنقىلابى ھارپىسىدا غۇلجىدا «ئاق تېپىپھاجىم
 تۈرمىدە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ» دېگەن گەپ تارقالدى.
 ئىنقىلاب غەلبە قىلغاندىن كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت ساقچىلىق
 رى ئارالتۆپىگە چىقىپ «ئاق تېپىپھاجىم ئۆزىنى ئۆلتۈرۈ -
 ۋالدى» دېگەن گەپنىڭ ئەتەي تارقىتىلغان ئىغۋا ئىكەنلىپ
 كىشى ئېنىقلىدى. ئەسلىدە، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارت -
 لاش ئالدىدا ئۇنى گومىنداڭچىلار «خەتەرلىك جىنايەتچىلەر»

قاتارىدا ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى. شۇ چاغدا بۇ داڭلىق ناخشىچى ئەللىك بەش ياشتا ئىدى.

قىزىق ۋە تەسەۋۋۇپچان بىر ھالدا ئۆزىنىڭ ئۆلۈشىنى ئۈمىد قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈشىنى ئۈمىد قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈشىنى ئۈمىد قىلىپ...
* * *

چارۋىلار ئايىپىنىڭ جەنۇبتىن ئۆگەنگەنلىرى ناھايىتى مول بولدى. ئاتۇشنىڭ راۋاب بىلەن ئورۇندىلىدىغان ئۆزگىچە بەدىلىرى، قەشقەر، دولان سەنەملىرى، ئاقسۇ، خوتەنلەرنىڭ خەلق ناخشىلىرىدىكى ئالاھىدىلىكلەر، قەشقەرنىڭ ئەر - ئايال ئىجرا قىلىدىغان قوش كىشىلىك نومۇرلىرىنىڭ نەپىسلىكى ئۇنىڭ ئېسىدىن چىقمايتتى. ئابدۇۋەلى چارۋىلار ئايىپىغا كېلىپلا ئۆزىنىڭ بۇ قېتىمقى جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدىن ئالغان تەسىراتىنى تىياتىردىكى يولداشلارغا يەتكۈزدى ۋە رەھبەرلىككە جەنۇبىيلىك بەزى نومۇرلىرىنى ئىلىدا ئويىناپ كۆرۈش تەكلىپىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن تېزدىن جەنۇبىي شىنجاڭ ئۆلكىسى بويىچە سەھنە كىيىملىرى تىكتۈرۈلدى. مۇزىكىلار قاتارىغا راۋابمۇ كىرگۈزۈلدى. مەلۇم ۋاقىت تەييارلىقتىن كېيىن بۇ ئويۇنلار سەھنەدە ئوينىلىپ، چوڭ تەسىر قوزغىدى. ئىلىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭدىن چىققان كاسپىلار: «خۇددى ئۆز يۇرتىمىزنى كۆرگەندەك بولدۇق» دېيىشتى. چارۋىلار ئايىپى بۇ ئويۇنلاردا دولان مۇقامىنى ئورۇنلاپ زور ئالقىشقا ئېرىشتى.

ئون يەتتىنچى باب

پايتەختكە سەپەر

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە، مىللىي ئارمىيىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىدا ئۆز ئىچىدىن تەشكىللەنگەن سەنئەت كۆرۈپچىلىرى بار ئىدى. ئازادلىقتىن كېيىن بۇ سەنئەت كۆرۈپچىلىرى بىرلەشكەن ئورۇنلاپ «ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكى» (كورپۇس سەنئەت ئۆمىكى) قۇرۇلغانىدى. 1953 - يىلى، بۇ سەنئەت ئۆمىكىنى باش سىياسىي بۇ بېيجىڭغا كېلىپ ئويۇن كۆرسىتىشكە تەكلىپ قىلدى. ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى بۇ خەۋەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ھەربىي رايون رەھبەرلىرى كورپۇس سەنئەت ئۆمىكىنى كەسپىي جەھەتتىن كۈچەيتىش ئۈچۈن يەرلىكتىن ئابلاخان كېپەك، رەخمەت، ئېلانچىك ھەجەربۇۋى قاتارلىق سەنئەتچىلەرنى سوردى. ئابدۇۋەلى چارۋىلار ئايىپى رېژىسسورلۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ، ئۇنى ھەربىي سەنئەت ئۆمىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش پىكرىنى قويدى. لېكىن بۇ تەلەپنى ئىلى ۋالىي مەھكىمىسى رەت قىلدى.

بۇ كۈنلەردە ئابدۇۋەلى چارۋىلار ئايىپى لوسۇگۇڭدا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە قاتنىشىۋاتاتتى. ئىلىنىڭ ئەينى يىلى لاردىكى ۋالىيسى ئەنۋەر جاكۇلىن ئۇنى چاقىرتىپ كەلدى. كىچىك ماشىنا ۋالىي مەھكىمە دەرۋازىسىدىن كىرىپ، مەھكىمە بىناسىنىڭ ئېگىز پەلەمپىيى ئالدىغا كېلىپ توختىغاندا، ئەنۋەر جاكۇلىن پەلەمپىي ئۈستىدە كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ

بەستلىك، كېلىشكەن ئادەم ئىدى. چارۇللايىپ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئۇنى بۆلۈمگە باشلىدى. قىسقا ئەھۋاللىشىشتىن كېيىن ئەنۋەر چاكۇلىن چارۇللايىپنى چاقىرتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتتى.

— سىز ۋىلايىتىمىزنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە كورپوس سەنئەت ئۆمىكىگە قاتنىشىپ بېيجىڭغا بارىسىز. ئۇلارنىڭ ئىشىغا ياردەم قىلىپ، خىزمىتىڭلار قاچان ئاخىرلاشسا شۇ چاغدا قايتىپ كەلسىڭىز بولىدۇ. مائاش ۋە باشقا تەمىناتلىرىڭىز ئوخشاشلا بىزدىن بولىدۇ. خىزمىتىڭىزگە مۇۋەپپەقىيەت قىلىمەن.

شۇنداق قىلىپ، بېيجىڭغا بارىدىغان ئۆمەك ئوڭۇش لۇق تەشكىللەندى. خەستىپ پۇۋەت ئۆمەك باشلىقى، ئولا-تايوپ ئۆمەكنىڭ سىياسىي كونسارى بولدى. ئابدۇۋەلى چارۇللايىپ رېژىسسورلۇققا بەلگىلەندى. ئەترەت باشلىقى نىزاموپ تۇرسۇن، مۇزىكا ئەترەت باشلىقى — دىرىئور ئابلىكىم ئابدۇللا ئىدى. ئەللىك نەچچە كىشىلىك بۇ ئۆمەك تەركىبىدە زۆھرە، بەرۋەم، ئاتاقلىق ئىسكىرىپكىچى ھوشۇر روزى، قۇربان ئۆمەر، ئابلاخان، ھۈردىيەت، رازىيە غۇلام، مەنسۇرۇپ ئەكرەم، ئاۋاكىرى ناسىرۇپ، رەخمەت، ھەجەربۇۋى، نۇربۇۋى، سىراجىدىن ئىسرايىل، ھوشۇرۇپ، سۇلايمان، ئەيسا قاتارلىق كۆزگە كۆرۈنگەن ئارتىستلار. ئۇيغۇرلاردىن باشقا يەنە قازاق، تاتار، رۇس، ئۆزبېك، قىرغىز، خەنزۇ ھەرىملىك سەنئەتچىلىرى بار ئىدى.

ئۆمەك ئۈچ ئاي قاتتىق رېپېتىتسىيە قىلدى. چارۇللا-يوپ يەنە ئۇلارغا جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۆگىنىپ كەلگەن بىر قىسىم نومۇرلارنى ئۆگەتتى. بۇنىڭ بىلەن سەنئەت

نومۇرلىرى تېخىمۇ جانلاندى. مېڭىش ئالدىدا ھەربىي رايونى ئارتىس ۋە خىزمەتچىلەرگە يېڭىدىن ھەربىي فورما تارقىتىپ بەردى. سەنئەت ئۆمىكى ئۈرۈمچىگە يېتىپ بارغاندا تەييارلىغان نومۇرلىرىنى رەھبىرىي يولداشلارغا كۆرسىتىپ بەكەر ئالدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پايتەختتىكى رەھبىرىي يولداشلارغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن سوۋغاتلارنى تەييارلاپ بەرىپ، سەنئەت ئۆمەكىنى ئالاھىدە ئۇزاتتى.

ئۇ كەملەردە ئۈرۈمچى بىلەن لەنجۇ ئوتتۇرىسىدا تېخى بويىز قاتنىمايتتى. سەنئەتچىلەر قارا ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ ناھايىتى جاپالىق يول باستى. قونالغۇلارمۇ ئىنتايىن ئاز چار ئىدى. پھولنىڭ ھاۋاسى بەك ئۆزگىرىشچان بولۇپ، بىردەمدە كۈن ئەتراپىنى ئونۇردەك قىزىتىپ، ھەممىنى چىرىلىق - چىلىق تەرگە چۆمدۈرسە، بىردەمدە بوران چىقىپ ھەممىنى قۇم - توپىغا كۆمەتتى. لېكىن سەنئەتچىلەرنىڭ روھى ناھايىتى ئۈستۈن ئىدى. ئۇلۇغ پايتەختتىن، مىليونلىغان ئەمگەكچىلەرنى ئازادلىق كۈرۈشىگە يېتەكلىگەن رەھبەرلەرنى كۆرۈش خۇشاللىقى ھەممە ئېغىرچىلىقلارنى ئۇنتۇلدۇراتتى... ئۆمەك لەنجۇ، شىئەن شەھەرلىرىدە بىر-ئەپچە كۈندىن توختاپ ئويۇن قويۇپ، شۇ يەردىكى مۇناسىۋەتلىك يولداشلارنىڭ پىكىرىنى ئېلىپ كەم يەرلىرىنى تولۇقلىغاندىن كېيىن، پويىزغا ئولتۇرۇپ بېيجىڭغا قاراپ بىراقلا يۈرۈپ كەتتى.

ئارتىسلار بېيجىڭدىكى بىر ھەربىي مېھمانخانىغا چۈشتى. قانچە سۇلالىلەرنىڭ پادىشاھلىرىنى كۆرگەن، قانچىلىك خان قانلىق توقۇنۇشلارغا شاھىت بولغان ئۇلۇغ پايتەخت ئازادلىقتىن كېيىن تىنچ، يېڭى بىر كەيپىياتقا چۆمگەندى.

تېپەن ئەنەنەن مەيدانىدا قىزىل بايراق لەپىلدەيتتى. ئاددىي كىيىملەرنى كىيگەن ئوقۇغۇچىلار، قىرغاق قىزلار بېيىنىڭ كۆچمىلىرىدىن ئالدىراش ئۆتۈشەتتى. تارىيان كۆچىلەردىن چىقىۋاتقان كونا بېيىچىلىقلار شىنجاڭدىن كەلگەنلەرگە قىزىقىش بىلەن قارايتتى... ئۆمەك ئۆز ئويۇنىنى بېيىچىلىك دىكى مەشھۇر خۇەيرىنىڭ زالىدا قويدى. شۇ كۈنى چوڭ گونىڭ قەدىمىي بىناكارلىق شەكلىدە سېلىنغان بۇ ھەقىقەت مەتلىك زالىغا مەركەزدىكى پارتىيە، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى دېگۈدەك كەلگەنىدى. ئويۇن باشلىنىش ئالدىدا ئۆمەك رەھبەرلىرى مەركىزىي ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە سوۋغات تەقدىم قىلدى. سوۋغاتلارنى مەركەزگە ۋە كالىمىنى باش قوماندىران جۇدې چىقىپ قوبۇل قىلدى. قوماندىران جۇدېغا تون كىيگۈزۈلگەندە زال ئىچىدە كىشىنى ھاياجانغا سالدىغان ئالاقىش ساداسى ياڭرىدى.

كونسېرت ئومۇمىي خور بىلەن باشلاندى. ياش مۇزىكانت ئابلىكەم ئابدۇللا ئازادلىقنىڭ دەسلەپىدەلا ئىجاد قىلغان «داھى ماۋزېدۇڭ»، «ياشا داھى» دېگەن بۇ خورلارنىڭ مەزمۇنى يېڭى، مۇزىكىسى ناھايىتى جۇشقۇن ئىدى. ئارقا - ئارقىدىن ئورۇندالغان بارلىق نومۇرلار رەھبەرلەرنىڭ قىزغىن ئالاقىشىغا مۇيەسسەر بولدى. شۇ قېتىم چارۋىلايىپ ھوسەنجان جامى مۇزىكىسىنى ئىشلىگەن «ئازاد زامان» ناخشىسىنى ئورۇندىغانىدى. ئۇ ناخشا ئېيتىۋېتىپ تۆۋەندىكى تاماشىبىنلار ئارىسىدىن دۆلەت رەھبەرلىرىنى ئىزدەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ئالدىنقى رەتلەردە ئولتۇرغان رەئىس ماۋ زېدۇڭ، جۇ ئېنلەي زۇڭلى، لىيۇ شاۋچى قاتارلىق رەھبەرلەرگە چۈشكەندە، ھاياجاندىن ئېيتىپ

ۋاتقان ناخشىسىدىن ئېزىپ كەتكىلى تاس قالدى. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، باش قوماندىران جۇدې سەنئەت ئۆمەكىنىڭ يېتەكچىلىرىنى خۇەيرىنىڭ ئىچىدىكى ئايرىم بىر ئۆيدە قوبۇل قىلدى. باش قوماندىران ئۇلارغا ماۋجۇشنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. ئويۇننىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغانلىقىنى تەبرىكلەپ رەھمەت ئېيتتى. ئۆمەك باشلىقى ھۆۈەت بۇ قېتىمقى ئويۇننى تەييارلاشتا كۈچ چىقارغان بولدىلار قاتارىدا ئابدۇۋەلى چارۋىلايىپنى تىلغا ئېلىپ جۇدېغا تونۇشتۇرغاندا، باش قوماندىران چارۋىلايىپ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. مەركىزىي ھۆكۈمەت ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكىدىكى بارلىق يولداشلارغا بىر قۇردىن ھەربىي كىيىم تەقدىم قىلدى. ئۆمەك بېيىچىلىكدا يەنە بىرنەچچە مەيدان ئويۇن قويغاندىن كېيىن، شاڭخەي، نەنجىن، خاڭجۇ، جىننەن قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ چاغدا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى كۆپىنچە كىشىلەرنىڭ تېخى شىنجاڭ توغرىسىدا چۈشەنچىسى يوق دېيەرلىك ئىدى. شىنجاڭدا قانداق ئادەملەر، قانداق مىللەتلەر ياشايدۇ؟ ئۇلارنىڭ گەپ - سۆز، كىيىم - كېچەك، ئۆرپ - ئادەتلىرى قانداق؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى تېخى بىر سىم ئىدى. بۇ قېتىم 5 - كورپۇس سەنئەت ئۆمىكى ئىچكى ئۆلكىلەردە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. بۇ - ھەربىي سەنئەت ئۆمىكى بولغاچقا قەيەرگە بارمىسۇن ئالدى بىلەن شۇ يەردىكى ھەربىيلەردىن ھال سوراپ ئويۇن قوياقتى. ئۆمەكنىڭ ئىنتىزامى ھەربىي ئىنتىزام ئىدى. ئارتىستلار ئويۇن مەيدانىغا كىرىش - چىقىش، كۆچىلاردا يۈرۈش ۋە باشقا كۈللۈكتىپ

پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسىدە رەتلىك تىزىلمىپ ھەرىكەت قىلاتتى. ئۆمەك ئۆزىنىڭ سەنئەت نوھۇرلىرىدا شىنجاڭ خەلقىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇلدىكى ئالاھىدىلىكىنى روشەن كەۋدەلەندۈردى. زۆھرە ئورۇندىغان داپ ئۇسسۇلى، چارۋىلايوپ ئىجرا قىلغان «ئازاد زامان»، دولان ۋە قەشقەر سەنمى، مۇقاملىرى، رەخمەت بىلەن ئابلاخان ئورۇندىغان قارا يورغا ئۇسسۇلى، ئابدۇكولىنىڭ سۇفاي بىلەن كەلتۈرگەن ھەرىكەت ئاھاڭلىرى، مەنسۇرۇپ ئەكرەم ئېيتقان ناخشا — «ئۆرۈك گۈللىگەن چاغدا»، ئابلىكىم ئابدۇللا ئىجاد قىلغان خورلار، خەنزۇچە نومۇرلار، تاتارلارنىڭ «شامىلە» ئۇسسۇلى، رۇسلارنىڭ «كوپاك» ئۇسسۇللىرى چوڭ شەھەر تاماشىبىنلىرىنى تاڭ قالدۇردى.

شاڭخەيدە بولغان بىر ئىش چارۋىلايوپنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ. ئۇ مەزگىللەردە شاڭخەي كىشىگە تولمۇ قالاي مىقان كۆرۈنەتتى. ئېگىز بىنالار ۋە شۇ ئېگىز بىنالار ئاستىدىكى تار كوچىلار، ئادەمنىڭ ھەددى - ھېسابسىز كۆپلۈكى كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. چارۋىلايوپ بىر كۈنى شاڭخەي كوچىلىرىدا يولداشلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىپ ئېزىپ قالدى، قەيەرگىلا بارمىسۇن ھەممە يەر ئوخشاش كۈچىدەك كۆرۈنەتتى. ھېچكىم ئۇنىڭ گېپىنى چۈشەنمەيتتى. ئاخىر ئۇ بىر رىكشەچىغا ئۆزلىرى چۈشكەن مېھمانخاننىڭ ئىسمىنى بىرنەپەلەر دەپ چۈشەندۈرۈپ، كىرا قىلىپ، يولداشلىرىنى ئاران تېپىۋالدى. بۇ، ئادەم سۆزەيدىغان رىكشا ئىدى. ئۇنىڭدا چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ سەنئەتچىلەر چۈشكەن مېھمانخانغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى سۆزلىسە چارۋىلايوپ ھازىرمۇ كۈلىدۇ.

ئۆمەك دۆلەت بايرىمىغا ئۆلگۈرۈپ ئۈرۈمچىگە سالما. مەت قايتىپ كەلدى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت 5 - كورپۇس سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ ئويۇن قويۇپ، مۇۋەپپەقىيەتلىك بىلەن قايتقانلىقى شەرىپىگە كاتتا زىياپەت بەردى.

ئون سەككىزىنچى باب

ئوتتۇرا ئاسىياغا سەپەر

1954 - يىلى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى قۇرۇلۇپ، ئۈرۈمچى، ئالتاي، چۆچەك، غۇلجا قاتارلىق ئورۇنلاردىكى قازاق سەنئەتچىلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئىتتىپاق تىياتىرى «ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكى» گە ئۆزگەرتىلدى. ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپ مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى بولۇپ كەسپى خىزمەتلەرنى باشقۇردى. كەسپى بۆلۈمگە يەنە ئاتاقلىق مۇزىكا ئىزدىگۈچى ئەلپەتتا يېتەكچىلىك قىلدى.

1956 - يىلى ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپ بىر قىسىم ئاتاقلىق ئىشلار بىلەن بىللە موڭغۇلكۈردە ئويۇن قويۇۋاتاتتى. شەھەردىن ئۇنى چاقىرتىپ جىددىي تېلېفون چىقىپ قالدى. چارۋىلايوپ تىكەسكە كەلگەندە تىكەس ناھەيئەتتىكى ئۇنى كىچىك ماشىنا بىلەن شەھەرگە يولغا سېلىپ قويدى. شەھەرگە كەلگەندە ئۇ ئوتتۇرا ئاسىياغا چىقىدىغانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلىدى. بۇ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا زىيارەتكە چىقىدىغان ما ئىلىمدىن چاقىرتىلغانلار ئىچىدە يەنە كامال ئىشكىباي، باياخۇن، زىكرى ئەلپەتتا، دانىش دەقىش، مالىك يۇنۇس،

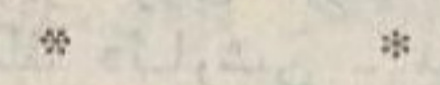

مائادەت قاتارلىق ھەر مىللەت سەنئەتچىلىرى بار ئىدى. ئۇلار تېز تەييارلىق كۆرۈپ ئۈرۈمچىگە مېڭىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئوتتۇرا ئاسىياغا چىقىش - ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان، قازاقىستان مەدەنىيەت ۋە كىلىللىرىنىڭ 1950 - يىلى شىنجاڭغا كەلگىنىگە جاۋابەن ئېلىپ بېرىلىدىغان زىيارەت ئىدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بۇ ئۆمەكنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىدىن تەشكىللەدى. بۇلارغا «مەدەنىيەت دېلېگاتسىيەسى» دەپ نام بېرىلدى. زىيا سەمەدى دېلېگاتسىيە باشلىقى، بۇقارا تېشقانبايىپ مۇئاۋىن دېلېگاتسىيە باشلىقى بولدى. ئەينى يىللاردىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن بۇ ئۆمەكتە يەنە ئابلەي روزى، زۇنۇن قادىر، ئىبراھىم بارات، پاشا ئىشان، سەمەتخۇن، پاتەم قۇربان، ھۈسەنجان جامى، روزىخان ئەخمەت، ئابدۇرېھىم ئەخمەدى، ھۈرىيەت، ئاپتۇرغان، ئامىنە يۈسۈپ قاتارلىقلار بار ئىدى. ھەر مىللەت سەنئەتچىلىرىدىن بولۇپ ئەللىك نەچچە كىشى ئىدى.

ئۆمەك ئەزالىرى ئۈرۈمچىگە يېغىلىپ جىددىي تەييارلىق قىلدى. ھەر بىر ئارتىستنىڭ ئورۇندايدىغان نومۇرلىرى بېكىتىلدى. مەخسۇس كىيىم - كېچەكلەر تىككۈزۈلدى. ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى تۈزىتىش زىياپىتى بەردى. ئۆمەك ئەزالىرى 9 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ، غۇلجا ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراپ ئۇچتى.

بۇ چارۋىلايىپنىڭ تۇنجى قېتىم ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇشى ئىدى. ئايرۇپىلاننىڭ دۈگىلەك دېرىزىسىدىن تۆۋەنگە قارىغاندا

ئاق بۇلۇتلار ئايرۇپىلان قانىتى ئاستىدا كۆكۈش تۈتۈندەك يېنىك ئۈزەتتى. تاغلار، قارىغايلىقلار، يېشىل ئېدىرلار بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ سوزۇلۇپ ياتاتتى ... چارۋىلايىپ خىيالدىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆتكۈزدى. قەپەس ئىچىدە چايقىلىپ كېتىپ بارغان ئېلاخۇن كۆككۆز، يامۇلىنىڭ ئارقىسىدىكى نودىن ناخشا بىلەن سۇ تارتىۋاتقان مەھبۇس، قولغا كەپ تەرنى قوندۇرۇۋېلىپ بىردە يىغلاپ، بىردە كۈلۈپ تۇرغان ئىمىنجان ئۈستام نېمەشقىدۇر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كەت مەيىتتى. يەنە ئۇنى: «يېشىم ئەللىككە قاراپ ماڭدى. چەتكە چىققاندا خەلقنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلىيالارمەنمۇ، يوق؟» دېگەن ئەندىشە ھاياجانغا سالاتتى ...

ئالمۇتا ئايرودرومىدا جۇڭگو ۋە كىلىللىرىنى قازاقىستاننىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئەربابلىرى چىقىپ قارشى ئالدى ۋە قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلىدى. جۇڭگو تەرەپتىن زىياسەمەدى سۆز قىلدى. چارۋىلايىپنىڭ كۆزى شۇ چاغدا قارشى ئېلىشقا چىققانلار ئىچىدە تۇرغان ئابدۇكېرىم رازىيىپ، سۈلتانمۇرات قاتارلىق ئىلگىرى شىنجاڭدا بىللە ئىشلىگەن كەسىپداشلارغا چۈشتى. ئۇلار جۇڭگودىن چىققان بۇرادەرلىرىگە پەخىرلىنىش ۋە ھۈرمەت تۇيغۇسىدا تىكىلىپ تۇراتتى. ۋەكىللەر كىچىك ماشىنىلارغا بۆلۈنۈپ ئولتۇرۇپ شەھەرگە قاراپ ماڭدى. ئابدۇۋەلى چارۋىلايىپ چىققان ماشىنىدا مەنسۇر ئەپەندى ئولتۇراتتى. سالامدىن كېيىن مەنسۇر ئەپەندى:

— ئەجەب، روزى تەمبۇر كەلمەپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

— روزىكامنىڭ سالامەتلىكى يار بەرمىدى.

— مېنى تونۇمسىلەر؟

ماشىنىدا يەنە ھۈسەنجان جامى بىلەن زىكرى ئەلپەتتا بىللە ئىدى. ھۈسەنجان:

— ئابدۇۋەلىكام تونۇمدىكىن؟ — دەپ چارۋىلايوپقا قارىدى.

— ھە، ئەسقىرما؟ — دېدى مەنسۇر ئەپەندى.

— مەنسۇر ئەپەندى ئىلگىرى ئۇرۇمچىدە تۇرغان، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە چۆچەكتە خىزمەت قىلغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئەينى يىللاردا ئىلىغا بارغان ۋە غۇلجىدىكى سەنئەتچىلەرنىڭ ئويۇنلىرىنى كۆرگەنىدى. ئۇنىڭ ھازىرقى سۆزى چارۋىلايوپنىڭ «ئارشىن - مال ئالان» دا ئەسقىر رولىدا ئوينىشىنىڭ ئۇنىڭدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى.

— سىز مەنسۇر ئەپەندى ئەمەسمۇ! — دەپ جاۋاب بەردى چارۋىلايوپ.

ئالمۇتا - ئەتراپىدا قارىغايلىق تاغلار كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، يېشىللىققا چۆمگەن شەھەر ئىدى. رىشاتكىلىق باغلار، كوچىلارغا قويۇۋېتىلگەن ئورۇندۇقلار، دوقمۇشلاردىكى گۈل-لۈكلەردە ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەر كىشىگە ئازادىلىك مېسى قىلدۇراتتى... بىرىنچى بولۇپ چېلەك رايونىدا تۇرىدىغان ئۇيغۇر سەنئەت گۇرۇپپىسى ئالمۇتىغا كېلىپ، جۇڭگو مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسىنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ئويۇن قويىدى. چېلەك رايونىنىڭ ئەينى يىللاردىكى بۇ كونسېرت نومۇرلىرىنى بەك سەۋىيىلىك دەپ كەتكىلى بولمايتتى. بۇ ھال تۇنجى قېتىم

چەت ئەلگە چىققان، «تەييارلىغان نومۇرلىرىمىز قانداق بولار؟» دەپ ئەندىشىدە تۇرغان سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ ئۆزىنى تۈ-تۈۋېلىشىغا باردەم قىلدى. ئەمما، چېلەك ئۇيغۇر رايونىنىڭ سەنئەتچىلىرى «ئانارخان» دراممىسىنى ناھايىتى كېلىشتۈرۈپ ئوينىدى.

مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىمىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئالمۇتىدا ناھايىتى زور داغدۇغا پەيدا قىلدى. ئويۇن «ئاباي تىياتىرى» دا ئوينالدى. ھەر بىر مەيدان ئويۇنىدا بىر مۇ بوش ئورۇن بولمايتتى. كۈلۈپنىڭ ئالدىدا ھەر كۈنى بېلەت تاپالماي يۈرگەن بىر توپ ئادەم ئۇزاققىچە توپلىشىپ تۇرۇشاتتى... كونسېرت شۇ چاغدا ئومۇملاشقان قائىدە بويىچە ئومۇمىي خور بىلەن باشلىناتتى، ئاندىن باشقا نومۇرلار ئورۇندىلاتتى. دولان سەنىمى، قەشقەر سەنىمى، ھۈسەنجان جامى تەمبۇر بىلەن ئىجرا قىلغان مۇزىكىلار، پاشا ئىشان، پاتەم قۇربان، ئابدۇرېھىم ئەخمىدىلەرنىڭ ناخشىلىرى، خەنزۇ ئارتىستلارنىڭ گارمون بىلەن ئورۇندىغان نومۇرلىرى، سائادەت، ئامىنە يۈسۈپلەرنىڭ ئۇسسۇللىرى، قازاقچە ناخشىلار تاماشىبىنلارنىڭ ئىنتايىن زوقىنى قوزغىدى. ھەر بىر نومۇردىن كېيىن زالدا كۆتۈرۈلگەن ئالقىش ساداسى ئۇزۇنقىچە بېسىلمايتتى. شەھەر ئەتراپىدىن كەلگەن كولخوزچىلار سەھنىگە گۈللەرنى ئاتاتتى... ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپقا «قاپقارا قويكۆزلۈكۈم»، «جۈنۈن»، «شەرۋانخان» ئوخشاش ناخشىلارنى ئېيتىش بەلگىلەنگەنىدى. لېكىن ئۇ بىرىنچى كۈنى تەلەپ بىلەن يەتتىگە يېقىن ناخشا ئېيتتى. زالدا بۇ-رۇتلۇق بىر كولخوزچى «ئاپىرىن، سىلەرمۇ بار ئىكەنسىلەرغۇ!» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. كىملىرىدۇر كۆز يېشى قىلاتتى. شۇنداق

قىلىپ، ئەسلىدە ئىككى سائەتكە مۆلچەرلەنگەن ئويۇن ۋاقتى
ئۈچ سائەتتىن ئېشىپ كەتتى. شۇندىن كېيىن، «ھەر بىر
كىشى ئۆزىگە بەلگىلەنگەن نومۇرلارنى ئورۇنداش، تەلەپ
بەك كۈچلۈك بولۇپ كەتكەندە، پەقەت بىرلا قوشۇمچە نومۇر
ئويىناپ بېرىش» بەلگىلىنىپ، ۋاقىت كونترول قىلىندى.

ئۆمەكنىڭ پائالىيەت ۋاقتى جەدۋىلى ناھايىتى زىچ ئورۇن
لاشتۇرۇلغانىدى. ئارتىسلار كېچىسى ئويۇن قويسا، كۈندۈزى
ئويۇن تەييارلايتتى ياكى ئېكسكۇرسىيىگە قاتنىشاتتى. كونسېرت
ئەھۋالى ئالمۇتا رادىئوسى ئارقىلىق خەۋەر قىلىنغاندىن كېيىن،
ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستاندىكى تاماشىبىنلار ئويۇننىڭ
نەق ئەھۋالىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ ئارقا - ئارقىدىن تېلې-
گراممىلار ئەۋەتىشكە باشلىدى. مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسى
ئالمۇتادا ئون كۈنگە يېقىن ئويۇن كۆرسەتكەندىن كېيىن،
فرونزغا يۈرۈپ كەتتى.

قىرغىزىستاننىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئەربابلىرى جۇڭ
گو دېلېگاتسىيىسىنى قىزىق - ئەللىك كىلومېتر يىراقلىققا
ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. فرونزا ئەتراپىغا ئورۇنلاش-
قان ئۇيغۇرلار بۇ يەردە غۈلجىنىڭكىگە ئوخشاش مېۋىلىك
باغلارنى قىلغانىدى. فرونزا مەدەنىيەت دېلېگاتسىيى-
سىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىشى ئۈچۈن تەييارلانغان كۈلۈپ -
ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ مەشھۇر تىياتىرلارنىڭ بىرى
ئىدى. قىرغىزىستاننىڭ تىياتىر ئىشلىرى تەرەققىي قىلغانى-
كەن، ئۇلار بىرىنچى بولۇپ «چويۇن قۇلاق» دېگەن ئويۇن-
نى كۆرسەتتى.

شىنجاڭ سەنئەتچىلىرىنىڭ فرونزا كۆرسەتكەن نومۇر-
لىرىمۇ زور ئالاقىغا ئېرىشتى. يىراق - يېقىندىكى كولخوزچىلار

سوۋېت ئىنتىپاقىغا ئۆتۈپ فرونزا ئەتراپىغا ئورۇنلاش-
قان ۋە تەنداشلار ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلەتتى. كۈلۈبىنىڭ ئال-
دىدا بىر بېلەتكە ئېرىشىشنىڭ ئۆزى چوڭ تەلەپ ئىدى.
رەڭمۇرەڭ كۈللەرنى ماشىنىلارغا بېسىپ كەلگەن قارا قوللۇق-
لار سەھنىگە ئۈزۈلدۈرمەي گۈل ئاتاتتى ... ئۆمەك بۇ يەردە
دەمۇ ئون كۈنگە يېقىن ئويۇن قويدى.

پوپىز كەڭ داللىلارنى، پاختا ئېتىزلىرى، ئۈزۈمزارلىق
مەيدانلارنى كېسىپ ئۆتۈپ تاشكەنتكە يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە
دىكى نىمارەتلەرنىڭ شەكلى، ئادەملەرنىڭ كىيىم - كېچەك
لىرىدىن مىللىي ئالاھىدىلىك ناھايىتى روشەن گەۋدىلىنىپ
تۇراتتى. ئۆزبېكىستان شىنجاڭ سەنئەتچىلىرىگە ھۈرمەت بىلەن
دۈرۈپ ئەرلەرگە بادام دوپپا، بەقەسەم تون كىيگۈزۈپ، شا-
پى روماللىرىنى ئوردىدى؛ ئاياللارغا ئەقەس كۆڭلەكلەرنى
سوۋغات قىلدى. كاتتا زىياپەتلەرنى ئويۇشتۇردى. «ناۋايى تى-
ياتىرى» رېمونت قىلىنىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئويۇن «مۇقىس
تىياتىرى» دا ئويىنالىدى. ھۈسەنجان جامىنىڭ تەمبۈر بىلەن
«ئەجەم»، «نەم پەدە» لەرنى ئورۇنداش ماھارىتى چوڭ
بىر مۆجىزە بولۇپ تەسىرات قالدۇردى. ئۆزبېكىستان گې-
زىت - ژۇرنالىلىرى مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسىنىڭ پائالى-
يەتلىرىنى رەسىملىرى بىلەن ئارقا - ئارقىدىن خەۋەر قىل-
دى، ئابدۇۋەلى جارىۋالايوپ تاشكەنت سەھنىلىرىدە ئورۇن-
دىغان ئاجايىپ ناخشىلىرى بىلەن گېزىت - ژۇرناللاردا «خەلق
ھاپىزى» دېگەن نامغا ئېرىشتى. ئۆمەك بۇ يەردىمۇ بىر
ھەپتىدىن ئوشۇق ئويۇن كۆرسەتكەندىن كېيىن، ئەنجانغا
قاراپ ماڭدى.

ئەنجان جەنۇبىي شىنجاڭدىن چىققان ئۇيغۇرلار كۆپ

بىر رايون ئىدى. ئەنجانلىقلار ئەزىز مېھمانلارنىڭ يولىغا پايانداز سېلىپ، ناغرا - سۇنايلار چېلىپ، ناھايىتى داغدۇغىلىق كۈتۈۋالدى. ئەنجاندا «ستالين» ناملىق بىر كولخوز بار ئىكەن. بۇ كولخوز ناھايىتى باي بولۇپ، بۇ يەردە نەچچە مىڭ ئۇيغۇر بار ئىكەن. «ستالين» كولخوزى قايتا-قايتا تەلەپ قىلىپ شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكى ۋەكىللىرىنى ئاخىر ئۆز كولخوزىغا ئېلىپ چىقىشقا مۇيەسسەر بولدى. ئۆگزىلەردە ناغرا، كانايىلار چېلىنىپ تۇراتتى. يوللارغا پايانداز سېلىۋېتىلگەنىدى. ساھىبخانلار مېھمانلار ئۈچۈن ئازادە بىر شىپاڭغا ئورۇن راسلىغانىدى. گىلەم بىلەن تولدۇرۇلغان شىپاڭغا ئايلىنىدۇرۇپ يىكەندازلار، مامۇق تەكىلەر تاشلانغانىدى. تاماق جۈزىسى ئۇيغۇر تائاملىرى تاش مانتا، چۆچۈرە دەستە - دەستە ساڭزىلار بىلەن تولدۇرۇۋېتىلگەنىدى.

بۇ يەردە چوڭراق كۈلۈپ بولمىغاچقا ئوچۇق مەيدانغا يازلىق سەھنە ھازىرلانغانىدى. مەيدان يېنىغا كولخوز بازىرى ئۇيۇشتۇرۇلغان بولۇپ، بازار ئالارمەن - ساتارمەنلەرنىڭ ۋاڭ - چۈڭى، ئاشپەزلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى بىلەن ئاۋات ئىدى. ئويۇن كۆرگىلى كەلگەنلەر مەيدانغا سىغىشماي، ئەتراپقا توختىتىپ قويغان تراكتور، ماشىنىلارنىڭ ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇشاتتى. ھەر بىر نومۇر ئاياغلاشقاندا مەيدان تەۋرەپ ئالقىش ياڭرىتاتتى. كىشىلەر «بار كالا»، «يۈرتىمىزنى كۆرگەندەك بولدۇق!»، «ئۇسسۇزلۇقىمىزنى قاندۇردۇڭلار!» دەپ ۋارقىرايتتى. «قەشقەر سەنئىتى» باشلىنىش بىلەن مەيداندىكى تاماشىبىنلارنى باشقۇرۇش مۇمكىن بولمىدى. كىشىلەر تەۋرەپ سەھنىگە چىقىپ كەتتى.

ياشتا چوڭ ئاياللار ئارتىمىلارنىڭ پۈتمىنى قۇچاقلاپ «ياشاڭلار بالىلىرىم!» دەپ يىغلىۋېتىشتى. ئويۇننى داۋاملاشتۇرۇپ قويۇشقا مۇدەككىنچىلىك بولمىدى ...

قاسىمجان قەمبىرىنىڭ ئاكىسى غازى ئاقساقال ئەنجاندا ئىدى. شۇ يىللاردا قاسىمجان قەمبىرى قەشقەردە ۋاپات بولۇپ كەتكەنىدى. ئۆمەكتىكى رەھبەرلەردىن بىرقانچە يىل بىلەن ئاقساقالنىڭ ئۆيىگە يەتكە باردى. قاسىمجان قەمبىرىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ ناھايىتى ئېتىبار بىلەن ئۈزۈتىلغانلىقىنى، تەزىيە پائالىيىتىگە ئاپتونوم رايوندىكى بارلىق رەھبەرلەرنىڭ كېلىپ قاتناشقانلىقىنى ئېيتىپ، غازى ئاقساقالغا تەسەللى بەردى.

غازى ئاقساقال غۇلجىدا تۇرغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئايالىمۇ چارۋىلايىپنى تونۇيتتى. ئايال مېھمانلارغا قاراپ: — نېمە تاماق يەيسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

مېھمانلار ئالدىرايدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. لېكىن، ساھىب خانلار رەنجىش ئىزھار قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن: — بوپتۇ، تاماق يەيدىغان ئىشىمىز بولسا لەڭمەن يەيلى، — دېيىشتى ھەممىسى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا. چۈنكى ئۇلار سوۋېتكە چىققاندىن بېرى نۇرغۇن كاتتا زىياپەتلەردە بولغان بولسىمۇ، يەنە ئۆزلىرىنىڭ دائىملىق ئۆي تامىقى لەڭمەننى ناھايىتى سېغىنىشقانىدى.

— نېمە دەيدىغانسىلەر، مېھمانغىمۇ لەڭمەن قىلىمىز-مۇ؟ — دەپ ھەيران بولدى غازى ئاقساقالنىڭ ئايالى. — سىركە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى چارۋىلايىپ. — بۇ يەردە ئورۇس سىركىسى ئىشلەتمىز. راستلا لەڭمەن يېگۈڭلەر بولسا، كېپەكتىن سىركە چىقىرىدىغان

تۇڭگانلارمۇ بار، مەن بېرىپ تېپىپ كېلەي، — دېدى غازى ئاقساقال.

لەڭمەن پىشقاندا مېھمانلار ئىشىنىپ بىلەن ھەرقايسى ئىككى تەخسىدىن يېيىشتى...

ئۆمەك ئەنجاندىن چىقىپ سەمەرقەنت، بۇخارا، لارى، بولدى. بۇخارا دىمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۆتۈپ شۇ ئەت راپتا ئورۇنلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلار كۆپ ئىكەن، ئۇلار مانتا، سامسا، پىرەمۇدىلارنى چىقىرىپ، ئاشخانا ئېچىش بىلەن چوڭ ئابروي قازانغانىكەن. بۇخارا دىكى مازار، مەسچىت، كونا ئۆي... ئىمارەتلەرنىڭ بىناكارلىق شەكلى قەشقەردىكى قۇرۇلۇشلارنى ئەسكە سالاتتى. ئۆمەك بۇ يەردىمۇ بىر-نەچچە مەيدان ئويۇن كۆرسىتىپ چوڭ تەسەۋۋۇر قوزغىدى. ئارتىسلار كوچىلاردىن ئۆتكەندە ھېلىقى ئاشخانا ئىگىلىرى يۈگۈرۈپ ئالدىغا چىقىپ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئۇلارنى ئاشخانلىرىغا تەكلىپ قىلىشقا... مەدەنىيەت دېلېگات سىيىسى بۇخارا، بۇخارا ئەھدىنىڭ قەدىمىي يازلىق، قىشلىق ئوردىلىرىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدى.

ئۆمەك ئۆزبېكىستاندىن ئايرىلىش ئالدىدا تاشكەنت رادىئو ئىستانسىسى كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ مېھمانلارنى كۈتۈۋالدى. رادىئو ئىستانسىسىنىڭ شۇ يىللاردىكى رەھبەرلىرىنىڭ بىرى ئېلاخۇن خۇداپىرەردىمۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە ئىلىغا بارغان ئادەم ئىدى. ئۇ مېھمانلارغا ئىستانسىسى نامىدىن سوۋغاتلار تەقدىم قىلدى. زىياپەت ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتتى. سەنئەتچىلەر بۇ ئايرىم-ئىرىم سورۇندا ئاساسىي پروگراممىلاردا بولمىغان نومۇرلارنى ئورۇنداپ زىياپەت قاتناشقۇچىلىرىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى.

ئەتىسى رادىئو ئىستانسىسى بەزى نومۇرلارنى لېنتىغا ئالدى. سوۋېت رادىئو ئىستانسىسىلىرى كېيىن ئۇزۇن يىللارغىچە ئاڭلاتقان ۋە بەزىلىرىنى پىلاستىنكا قىلىپ ئىشلەپ تارقاتقان ھۈسەنجان جامىنىڭ ئەمبۇر بىلەن ئورۇندىغان مۇزىكىلىرى، زىكرى ئەلپەتتا دۇتار بىلەن ئىجرا قىلغان «بارسىلا بىللە بارايلى» ئاھاڭى، چارۋىلايىپ ئورۇندىغان «چۈنۈن»، «شەرۋانىخان»، «قارا دەيدۇ»، «ئاغىچا ئانا»، «قاپقارا قويكۆزلۈكۈم» دېگەن ناخشىلار ئەنە شۇ چاغدا لېنتىغا ئېلىنغانىدى.

مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسى تاجىكىستان، تۈركمەنىستانلارغا بارغاندىمۇ ئوخشاشلا شۇنداق شۆھرەت قازىنىپ، ھەر-مەتكە سازاۋەر بولدى.

تۈركمەنىستاننىڭ ئاياللىرىدا كەشمىر ياغلىقتىن بىر-نى بېشىغا ئارتىپ، يەنە بىرنى مۇرىسىگە تاشلىۋالدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئەرلەر بېشىغا پايخ كىيىپ يۈرۈدىكەن. سەنئەتچىلەر بۇ يەردە ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا خىزمەت كۆرسەتكەن داڭدار ئاتلارنى كۆردى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ ئاتلارنىڭ بەزىلىرى نېمىسلارنى تاكى گېرمانىيىگىچە قوغلاپ بارغانىكەن. ھەر بىر ئاتنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىگە قاراپ بەلگىلەنگەن ئۇنۋانى بولۇپ، ئاتلارنىڭ تەسنىتىمى شۇ دەرىجە بويىچە پەرقلىق بولىدىكەن. تۈركمەنىستان چەۋەندازلىرى بۇ ئاتلارغا مىنىپ ماھارەت كۆرسىتىشتى... ئۆمەك يەنە تۈركمەنىستان سەنئەتچىلىرى ئويىنىغان «غېرىب - سەنەم» نى كۆردى. ئەسەر ۋەقەلىكى شىنجاڭدا ئوينىۋاتقان «غېرىب - سەنەم» گە ئوخشىسىمۇ، ناخشا - ساز، دېكوراتسىيە سەنئىتىدە نۇرغۇن ئوخشاشما...

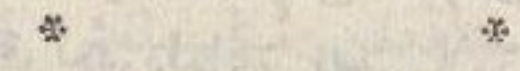
لىقلار بار ئىدى. تۈركمەنىستان ئوينىغان «غېرىب - سە - نەم» مۇزىكىلىق ئوپېرا ئىدى.

تۈركمەنىستاندا بولغان بىر زىياپەتتە «غېرىب - سە - نەم» دە غېرىب رولىنى ئالغان يىگىت ئابدۇۋەلى جارۇل لايوپىنىڭ ئالدىغا ئاللاھ دە كېلىپ، بىر قەدەر ھاراق سۇنۇپ:

— ئۇستاز، سىزدىن ئۆگىنىمەن. ئاڭلىسام، سىز شىنجاڭدا غېرىب رولىنى يىگىرمە يىل ئوينىغانىكەنسىز. مەن بەش يىل موسكۋادا ئوقۇپ پېتىمدا كەلدىم. بۇ رولغا چىقىشىم تېخى ئۈچىنچى قېتىم. ياخشى رول ئېلىشىم ئۈچۈن كۆپرەك پىكىر بېرەرسىز، — دېدى.

جارۇل لايوپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئويۇنىڭلار ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. بىز ئوينىغان «غېرىب - سە نەم» بىلەن كۆپ ئوخشاشماسلىقلىرى بار ئىكەن. ئارتۇقچىلىقلارنىڭ ئۆگىنىشىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى.

مەدەنىيەت دېلېگاتسىيىسى ئولتۇرغان پىيۇر سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىدىكى ئاشۇ بىرقانچە رېپۇبلىكىلار جايلاشقان كەڭ داللىلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ يەنە ئالمۇتقا قايتىپ كەلدى. ئەمدى ئۆمەك ۋە تەنگە ئۇچۇش تەييارلىقىنى قىلىش كېرەك ئىدى، لېكىن، بۇ يەردە ئۇلارنى چېلەكلىك ۋەكىللىرى كۈتۈپ تۇراتتى. چېلەك ئاممىسى شىنجاڭ سەنئەتچىلىرىنىڭ چېلەككە كەلمەي كەتمەسلىكىنى قاتتىق تەلەپ قىلغانىدى. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ قارارى بىلەن

ئەڭ ئاخىرقى بىر مەيدان ئويۇنىنى چېلەكتە ئويناش بەلگىلەندى. چېلەك ئىلىدىن چىققانلار كۆپرەك جايلاشقان ئويۇن خۇر رايونى ئىدى. بۇ يەردىكى ئالمىلىق باغلار كىشىگە ئىلىنىڭ پۇرىقىنى بېرەتتى، ئوخشاشمايدىغان بىر يېرى — بۇ باغلاردا ئاپورت ئالما كۆپرەك بولىدىكەن. ماشىنىدا كېتىپ بارغاندا، بەزى ئائىلىلىكلەر ئويۇننىڭ ئالدىدا كاۋا توغراپ مانتىغا تۇتۇش قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئاياللىرى غىل - پال كۆزگە چېلىقاتتى...

چېلەك ئاممىسى سەنئەتچىلەرنى خېلى ئۇزۇن يولغا ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. چېلەك رايونى نامىدىن كاتتا زىياپەت بېرىلدى. بۇ بىر كۈنلۈك ئويۇن كۈندۈزى ئوچۇق مەيدانغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. مەيدانغا يېتىلغان ئادەمنىڭ سانى يوق ئىدى. دەرەخلەر ئۈستىدە بالىلار قاغىدەك قونۇپ ئولتۇرۇشاتتى. تاماشىبىنلار ئىچىدە غۇلجىدىن چىقىپ كەتكەن تونۇش كىشىلەر كۆزگە چېلىقاتتى. ئارتىمىلار بۇ ئاخىرقى بىر مەيدان ئويۇنىنى ناھايىتى ئىخلاس بىلەن ئوينىدى. ھەر بىر نومۇردىن كېيىن مەيداندىن كۆتۈرۈلگەن ئالغىش ساداسى ئۇزۇنقىچە بېسىلمايتتى...

ئۆمەك چېلەكتىن كېلىپ، ئالمۇتتا بىر كۈن دەپ ئالغاندىن كېيىن، ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ جۇڭگوغا قايتتى. ئايروپىلاننىڭ يۇمشاق ئورۇندۇقىغا يۆلەنگەن ھەر بىر سەنئەتچىنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق جىلۋە قىلاتتى. ئۇلار ۋە تەننى سېغىنغانىدى. بۇ قېتىم ئۇلار شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتتىكى يېڭى سەۋىيىسىنى چەت ئەللەرگە مۇۋەپپەقىيەتلىك نامايان قىلىپ، ۋە تەنگە شان - شەرەپ كەلتۈردى.

بۇ كىتابنىڭ ئىسمى ۋە ئىسمىنىڭ مەنىسىنى بىلىش ئۈچۈن بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى بىلىش كېرەك. بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى بىلىش ئۈچۈن بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى بىلىش كېرەك. بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى بىلىش ئۈچۈن بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى بىلىش كېرەك.

ئالتىنچى قىسىم

ئاخىرقى سۆزلەر

ئون توققۇزىنچى باب

رول ئالغۇچىلار ۋە ياراتقۇچىلار

شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى: ئابدۇۋەلى چارۋىلايىپ بىلەن زامانداش سەنئەتچىلەرنىڭ ھەممىسى — ھەم رول ئالغۇچىلار، ھەم ياراتقۇچىلاردۇر. ئۇلار سەھنە ھاياتىنى باشلىغان دەۋردە تېخى بىزدە سەھنە ئەسەرلىرىنى قانداق ئويناش، سەھنەدە قانداق رول ئېلىش توغرىسىدا ھېچقانداق تەييار ئۈلگە يوق ئىدى. تەييار سەھنە كىتابلىرىمۇ ناھايىتى ئاز بولۇپ، كۆپىنچىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەندى، كىتاب دېگەن سەھنە ئويۇنىنىڭ ئۆزى ئەمەس، ئۇنى باشقىلار سەھنەگە قانداق ئېلىپ چىققان؟ رېژىسسورلار بۇ كىتابقا قانچىلىك ئەمگەك سىڭدۈرگەن؟ بۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇ دەۋرلەردە ئوينالغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنى زاماننىڭ تەلپىگە ئاساسەن يازغۇچىلىرىمىز ئۆزى يېزىپ چىقتى. بۇ ئاپتورلارنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىلىرى يەنە سەھنەدە رول ئالغۇچىلار ئىدى.

ئەنئەنىۋىي ناسىرى، نۇر بوساقۇپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، زىيا سەمىدى، زۇنۇن قادىر، كېۋىر نىياز ئوخشاش شائىر-يازغۇچىلار ئەينى يىللاردا سانايىمەنپىسە خىزمەتلىرىگە قول سالغان، نۇرغۇن سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ ئۇيغۇر ھازىر-قى زامان دراممىچىلىقىنىڭ بىناسىغا دەسلەپكى خىشلارنى قويغان. شۇنداقلا ئۇلار يەنە ئۆزلىرى روللارغا چىققان. سەھنە كىتابى ياخشى يېزىلغان تەقدىردىمۇ ئەگەر ئۇ تەجرىبىسىز رېژىسسور بىلەن پىشىمغان ئارتىستنىڭ قولغا چۈشۈپ قالسا ھاياتى كۈچ تاپالمايدۇ؛ ئەكسىچە، تەجرىبىگە مول رېژىسسور بىلەن تالانتلىق ئارتىست بەزىدە ئادەتتىكى سەھنە ئەسەرلىرىگەمۇ جان كىرگۈزۈۋېتەلەيدۇ. ھازىرقى زامان دراممىچىلىقىمىزنىڭ تىۋىنچى تەشكىلاتچىلىرىدىن بولغان چالالىدىن يەھىيارى، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق كىشىلەر ئەنە شۇنداق رېژىسسورلاردىن ئىدى. ئۇلار يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرى روللارغا چىقاتتى، ئىجاد قىلاتتى. چالالىدىن يەھىيارى «ئارشىن - مال ئالان» دا قىزىقچى ۋە لىنىنىڭ رولىنى ناھايىتى كېلىشتۈرۈپ ئويناپ ئۈلگە كۆرسەتكەندى. قاسىمجان قەمبىرى «غېرىب - سەنەم» دە غېرىب، «قانلىق داغ» دا روشەننىڭ دادىسىنىڭ رولىنى ئالغان. ھەتتا ئۇ ئۈرۈمچىدە ئوينالغان «پەرھاد - شېرىن» ئەسىرىدە جادىگەر ئايال ياسىمەننىڭ رولىنىمۇ چىققانىدى. قاسىمجان قەمبىرى «ئىناق» تەخەللۇسى بىلەن يەنە نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي دەۋرىگە كەلگەندە ئۇ ئىنقىلابنىڭ مەشھۇر رەھبەرلىرىدىن بىرى بولۇپ خىزمەت كۆرسەتتى.

ئۇ يىللاردىكى سانايىمەنپىسە ئادەتتىكى بىر سەنئەت

تەشكىلاتى بولماستىن، جەمئىيەتتىكى ئىلغار زىيالىيلار، سەنئەت خۇمار ھەۋەسكارلار، جامائەت ئەربابلىرى ئىشتىراك ئېتىدىغان بىر پائالىيەت مەركىزىگە ئايلانغانىدى. ئۈچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىدىن بولغان رەخمەتجان سابىرھاجىيېۋ مۇسائىپىنىڭ خىزمەتلىرىگە ياردەم بېرىپ، ئۆزى روللارغا چىققانىدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەھبەرلىرىدىن بولغان ئەمەتخان مۇقاملارنى ئېيتاتتى، سانائىپىنىڭ مۇزىكا ئەترىتىگە قاتنىشىپ داپ - دۇمباقلىرىنى چالاتتى. ئۇيغۇر ئۇيۇشما ھەيئىتى، سانائىپىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان قاسىم مۇسايويېۋ روللارغا چىققان، «غېرىب - سەنەم» نى سەھنىلەشتۈرۈشتە مەلۇم ھەسسە قوشقاندى. كېيىنكى چاغلاردا ئۈچ ۋىلايەت مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي باشلىقلىرىدىن بىرى بولغان قېيۇمبەگمۇ «غېرىب - سەنەم» دە ۋەزىر روللىرىنى ئوينىغانىدى.

سانائىپىنىڭ مۇزىكىچىلىرى تەييار نوتىغا قاراپ ئولتۇرۇپ ساز چالىدىغان چالغۇچىلارغا ئوخشاشمايتتى. بارلىق ئاھاڭلار ئۇلارنىڭ روھىغا قاچىلانغانىدى. ھېچقانداق نوتىسىز خاتا كەتكۈزمەي ئورۇنداپتتى. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىجادچى ۋە رولىچى ئىدى. سانائىپىنىڭ مۇزىكا يېتەكچىسى روزى تەمبۇر «قانلىق داغ»، «نورۇزگۈم»، «غۇنچەم»، «گۈلنەسا» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ناخشىلىرىنى خەلق ئاھاڭلىرىنى ئىجادىي ھالدا ماسلاشتۇرۇپ ئىشلەپ چىققان. شۇنداقلا ئۇ «غېرىب - سەنەم» دە جۈنەيدىن باغدادى قاتارلىق روللارغا چىققان. «قۇرغۇيۇم» دېگەن ناخشىنى مەتتاھەر ھەسەن ئىشلىگەنىدى. «شۈكرى كىم» دېگەن ناخشىنى ئىسكىرىپكەنچى سەيدۇللام بىلەن تابدۇنەبى ماناپوپ ئىجاد قىلغانىدى.

تابدۇنەبى ماناپوپ ئىشلىگەن يەنە بىر ئاھاڭ «پەر - ھاد - شېرىن» دىكى بىرىنچى ناخشا - «دېھقان ناخشىسى» غا ھۈسەيىن تەمبۇر بەزى تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزگەن. ھۈسەيىن تەمبۇر تەمبۇرگە ناخشۇن ئۇرۇپ چېلىشتا ئۆزىگە خاس ماھارەتكە ئىگە چالغۇچى ئىدى. غۇلجىدىكى ئاتاقلىق سازەندىلەرنىڭ بىرى زوردۇن نۇسرەت: «مېنىڭ سازەندە بولۇپ قېلىشىمغا سەۋەب بولغان نەرسە - ھۈسەيىن ئىمىنىڭ تەمبۇرگە ناخشۇن چېكىشى. ئۇنىڭ «ئۆسەك» ئاھاڭىغا يەككە چالغان بىر قېتىملىق سازى يۈرىكىمگە تەمبۇر ئۆگىنىش ئىشتىياقىنى سالغانىدى» دەيدۇ. ھۈسەيىن تەمبۇر چاقچاقچى ئادەم ئىدى. تەمبۇر چېلىشتا ئۆز ئالدىغا ئۇسلۇب ياراتقاندى. ئۇ «ئىككىنچى جۈنۇن»، «پەرھاد - شېرىن» دىكى «كىرىم يولۇڭغا» دېگەن ناخشىلارنىڭ ئاھاڭلىرىنى ئىشلىگەن. ئەپسۇسكى، شۇم ئەجەل بۇ تالانت ئىگىسىنى ئوتتۇز نەچچە يېشىدا ئارىدىن ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدە روزى تەمبۇر بېلىگە ئاق باغلاپ، تاۋۇتنىڭ ئالدىدا ھەسرەت بىلەن يىغلاپ ماڭغانىدى...

خەلق ئاھاڭلىرىنى رەتلەپ، سەھنىگە لايىقلاشتۇرۇش تا ھاسان تەمبۇرنىڭ تۆھپىسى ناھايىتى چوڭ بولدى. ئۇ «پەرھاد - شېرىن» غا كىرگۈزگەن «دەرىخا ئايرىلىپ قالدىم»، «مېنى ھەر زامان» دېگەن ناخشىلار ئەنە شۇنداق بارلىققا كەلگەن ئاھاڭلار ئىدى. ھاسان تەمبۇرنىڭ «غېرىب - سەنەم» گە ئىشلەپ بەرگەن «تەسەددۇقىمىز مەن بولاي» دېگەن ناخشىنىڭ ئاھاڭمۇ ئۆزىگە خاس پۇراققا ئىگە... ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە سانائىپىنىڭ نارتىسلىرى كوچىلارغا چىقىپ كوچا تەشۋىقاتى ئېلىپ بارغانىدى.

ھاسان تەمبۇر بۇ تەشۋىقات ئۈچۈن نۇرغۇن ئاھاڭلارنى ئىشلىگەن ۋە ئۆزى دۇتار چېلىپ چىقىپ ئورۇندىغان. چارۋىللايىپ بۇ تەشۋىقات ئۈچۈن ئىشلەنگەن يالغۇز كىشىلىك ناخشىلارنى ئېيتقاندى. بۇ ناخشىلار:

ئېچىلغان گۈل قىزىلگۈل ھەرگىز سۇلمايدۇ،
گۈزەللىككە قەست قىلغان ھايات كۆرمەيدۇ،
خۇشال بۇلبۇل سايرايدۇ ئاشۇ گۈلزاردا،
ھەممە جاننىڭ كۆڭلى خۇش گۈللۈك باھاردا.

بۇ باھاردا تۆسكەنەيسىز، دائىم ئۆرلەيمىز،
دەككە بېرىپ دۈشمەننىڭ بىزنى قويمايمىز.
خۇشال بولۇپ سايرايمىز ئۆملۈك جاھاندا،
ھەممە جاننىڭ كۆڭلى خۇش گۈللۈك باھاردا...

دېگەن تېكىستلاردا ياكى بولمىسا:

توخۇ چىلاپ ئاڭ ئاتتى،
يەڭدۇق بىز قارا تۇننى.
بۇ ۋە تەندىن قوغلايمىز،
ۋەھشى، قانخور ياپوننى...

دېگەندەك مەزمۇنلاردا ئېيتىلاتتى.

داڭلىق چالغۇچى زىكرى ئەلپەتتەننىڭ شۇ يىللاردا «غېرىب - سەنەم» دە شاھى ئابباس رولىنى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئالغانلىقى كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ.

يەنە ئۇ «رۇخسار» مۇقامىغا ئىشلىگەن ئاھاڭلار «غېرىب - سەنەم» گە كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، ئويۇندا سەنئەت جەھەتتىن يەنە بىر بالداق روشەن يۈكسىلىش بولغانىدى. كومپىدىيىلىك روللارنىڭ ئۈستىسى مەرۇپ ناسىرىمۇ «غېرىب - سەنەم» دە جۈنەيدىن باغدادى، شاھى ئابباس روللىرىدا بولغان. چالغۇچى زوردۇن نۇسرەت «ئانارخان» مۇزىكىسىنى ئىجاد قىلغان ۋە روللارغا چىققان. چالغۇچى ۋە ئارتىس ئابلاخان كېپەكەمۇ مۇھىم روللارنى ئىجرا قىلغان. قاسىم ئاخۇن مارۇزۇنچى بىلەن خالىق ئاخۇن دېگەن كىشىلەر «قارا يورغا» ئۈستىلىنى ئىجاد قىلىپ ئۆزلىرى ئويناپ چىققان، ئۇلار يەنە «خوراز سوقۇشتۇرۇش» قاتارلىق كۈل كىلىك كومپىدىيىلەرنى ئىشلىگەن. تۇرسۇن مەھمەتوپ قاتارلىق كىشىلەر شۇ دەۋردە سوپىلۇرلۇق خىزمىتىنى باشلاپ ئىشلىگەن تۇنجى سوپىلۇرلار ئىدى.

سەھنىنى لايىھىلەش، دېكوراتسىيە ئىشلەش ئىشلىرىدىمۇ ھېچقانداق تەييار ئۈلگە يوق ئىدى. ھەممىگە باش قاتۇرۇشقا، يېڭىلىق يارىتىشقا توغرا كېلەتتى. ئارتىسلارنىڭ سەھنىگە ھەقىقىي ئاتلارنى دىنىپ، گىرىمىسىزلا چىققان ئىشلىرىنى سۆزلىسە ھازىر ناھايىتى كۈلكىلىك تۇيۇلدۇ... ئۇ زاماننىڭ دېكوراتسىيە ياساش ئۇسۇللىرىمۇ تېخى ناھايىتى ساددا ئىدى. ياغاچ كېپىكىنى يېشىل بويلاپ سەھنىگە چېچىپ «چىمەنزارلىقلار» ھاسىل قىلىناتتى. بىر تۈپ ئالىمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قۇرۇپ قالغان ئالما شېخىنى سەھنىگە تۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭغا قەغەزدىن يوپۇرماقلارنى قىيىپ بېكىتىپ، ھەقىقىي ئالىملارنى ئېسىپ قويۇشاتتى. يېپىقلىق پەردىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئادەمنىڭ بېشى كۆرۈنگۈدەك بىر تۆشۈك

قالدۇرۇلاتتى. ئېلانچىك پەردىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ «پالانى رولدا پۈكۈنچى» دەپ ئېلان قىلغاندا شۇ رولنى ئالغۇچى ئارتىس پەردىنىڭ كەينىدىن سېلىقى توشۇككە كېلىپ، تاماشىبىنلارغا چىرايىنى كۆرسىتىپ قوياقتى... بۇ نەزىرىنىڭ ئىشلىتىشى شۇنچىلىك ئاددىي بولسىمۇ، كىشىلەرگە پەردىدىن چىقىدىغان تۇيغۇسى مەزگىزمۇ ھازىرقى زامان سەھنە كۆرۈنۈشلەردىن تۆۋەن تۇرسايتتى. شۇ چاغدىكى سەھنە قۇراشتۇرۇش ئىشلىرىدا رەسىم ئايلىمىزغان مەسۇم، ئىسلام ياغاچچىنىڭ ئوغلى ئىبراھىم، ئىسسىقلىقلار كۆپ ئىچىرىسىگە كىرىپ، ئۇلار دەسلەپكى سەھنە خىزمەتچىلىرىدۇر، ساقداش ھېزىم يۈسۈپنى سانايىنەپىسىنىڭ تۇنجى گىرىم چىسى دېيىشكە بولىدۇ. غۇلجا تاشقار مەكتەپىدە ئوقۇپ يۈرگەن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭمۇ بۇ يەرگە كېلىپ رەسىم سىزىپ، دېكوراتسىيە ئىشلىرىغا ياردەملەشكىنى كىشىلەرنىڭ ئېسىدە...

زۇنۇن قادىر ئۆزىنىڭ سانايىنەپىسىدە دېكوراتسىيە ئىشلەشكە قانداق ياردەملەشكىنى ئىسلىپ: «... كېيىن، دېكوراتسىيە ئىشلىرىدا يېڭىلىق يارىتىشقا باشلىدىم. سۇنئىي دەرەخ ياساش، قار ياغدۇرۇش، ئاي - يۇلتۇزلارنى پەيدا قىلىش، توخۇننىڭ چىلىشى، ئىتنىڭ ھاۋشىشى ۋە ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازىنى چىقىرىشقا ئوخشاش ئىشلارنى قىلالايدىغان بولدۇم... سەۋىيە تەكشۈش ئۈچۈن تورۇسلارغا يامىشىپ چىراغلارنى ئورنىتاتتىم... شۇنداق قىلىپ، سەھنە ئەتراپىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ قاتتىق چارچاپ كەتكەنمىنىمۇ بىلمەي قالاتتىم. لېكىن دېكوراتسىيە كۆڭۈلدىكىدەك ئىشلەنگەن كۈنلىرى ئۆيگە قايتقاندا ئۆزۈمنى ئىنتايىن يېنىك

ھېس قىلاتتىم. چىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار، گۈزەل ئاي دىڭ كېچە، ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ شېرىن سۆھبەتلىرى... كۆز ئالدىمىدىن كەتمەيتتى. ئويۇننىڭ شۇنچە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينالغانلىقىدىن كىشىلەر تازا رازى بولغاندۇر - ھە؟! دېگەن خىياللار ئىچىدە كېچىچە ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزۇۋەت كەن كۈنلىرىمۇ بولغانىدى» دەپ يازدۇ.

سەھنە جاھازىلىرى ئىلغار بولمىغانلىقتىن سەھنە قۇراشتۇرۇشتا كۆپ قىيىنچىلىقلار بولۇپ تۇراتتى. ئويۇننىڭ پەردە ئارىلىقلىرىدا دېكوراتسىيەلەرنى يۆتكەپ باشقىدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغۇچە خېلى ئۇزۇن ۋاقىت كېتەتتى. مۇنداق چاغدا ھاسان تەمبۇر، روزى تەمبۇر قاتارلىق ئاتاقلىق سازەندىلەر ۋە ئاق تېمبۇرچى، ئابدۇل چىركىچىك قاتارلىق ناخشىچىلارنىڭ باشلامچىلىقىدا مۇزىكا كۆرۈنۈشى بىر يۈرۈش خەلق ناخشىلىرىنى ئىشلىتىپ تاماشىبىنلارنى مەلىكە قىلىپ تۇراتتى. چارۋىلايىپ ناخشىلارنى يۈرۈشلەش تۈرۈپ ئېيتىشنىڭ كۆپ ئۆلگەنلىرىنى ئىشلىتىش شۇنداق ئۆگەن ئىش ئۆزلەشتۈرگەنىدى.

ئويۇن قويۇش جەريانىدا يولۇققان مەسىلىلەرنى مەل قىلىش ئۈچۈن ئارتىسلار ئوتتۇرىسىدا پات - پات بەس - مۇنازىرىلەر بولۇپ تۇراتتى. بىر قېتىم: ناخشىچى مۇزىكا كىمى تەكشۈش كېرەكمۇ؟ مۇزىكا ناخشىچىغا تەكشۈش كېرەكمۇ؟ دېگەن تالاش - تارتىش بولۇپ قالدى. ئۇ چاغدىكى ناخشىچىلار بىلەن چالغۇچىلار ئوتتۇرىدا پائىدالانمىغاچقا بەزىدە ناخشا بىلەن ساز ماسلىشالمايدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىپ تۇراتتى. بولۇپمۇ، چارۋىلايىپنىڭ ئاۋازى بىر يۈزى بولغاچقا، بەزىدە ئۇنىڭ ئاۋازى ناھايىتى

يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ناخشا سوزۇلۇپ كېتىپ قالاتتى. ھا-
سان تەمبۈر بۇ مەسىلىنى: «ئەسلىدە مۇزىكا باشلاپ ما-
گىدۇ، ناخشىچى مۇزىكىدىن چىقىپ كەتمەسلىكى كېرەك.
لېكىن، سەھنە — ئولتۇرۇش ئەمەس، سەھنىدە رول ئال-
غۇچى سەھنە ۋە قەلىكىگە ماسلىشىپ ھېسسىياتلىنىپ، ناخشىنى
تېخىمۇ كۈچلۈك ياكى مۇڭلۇق ئېيتىۋاتقان بولسا، رول
ئالغۇچىنىڭ كەيپىياتىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن مۇزىكا ناخ-
شىغا ئەگەشسىمۇ بولىدۇ» دەپ خۇلاسەلىگەندى.

شۇنداقلا يەنە ھەر بىر يېڭى يېزىلغان ئەسەر سەھنىگە
قويۇلۇش جەريانىدا ئۈزلۈكسىز ئىسلاھ قىلىنىپ، رېژىسسور
ۋە ئارتىستلار تەرىپىدىن ئىجادىي ھالدا يېڭى ھەرىكەتلەر قو-
شۇلۇپ مۇكەممەللىشىپ باراتتى. «غۇنچەم» دراممىسىدا
غۇنچەم نۇرۇمنىڭ قولىغا سۇ قويۇپ بېرىدىغان بىر كۆرۈ-
نۈش بار ئىدى. چارۋىلايوپ بىر قېتىم بۇ ئويۇندا نۇرۇم
رولىنى ئوينىۋېتىپ، سۇ قويۇپ بېرىۋاتقان غۇنچەمنىڭ يۈ-
زىگە ئوچۇمىدىكى سۇدىن ئازراق چېچىۋېتىدۇ. بۇ ھەرى-
كەت ئەسلىدە كىتابتا يوق ئىدى. نۇرۇمنىڭ غۇنچەمگە
بولغان ئامراقلىقىنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن قىلغان بۇ
تەبىئىي ھەرىكىتى تاماشىبىنلارنىڭ گۈلدۈراس ئالقىشىغا
ئېرىشىدۇ. شۇ چاغدا كىتابنىڭ ئاپتورى بولغان زۇنۇن قا-
دىر تۆۋەندە كىشىلەر ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرۈۋاتات-
تى. ئۇ ھاياجاندىن ئورنىدىن چاچراپ تۇردى - دە، كۈ-
لۈبىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ، بىر بولاق نەشپۈت سې-
تىۋېلىپ سەھنىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ:

— ۋاي، ۋاي... غۇنچەمنى يېزىپ بۈگۈن بىر ھار-
دۇقۇم چىقتى - دە، رەھمەت ساڭا، - دەپ ھېلىقى

نەشپۈتنى چارۋىلايوپقا سۇنغانىدى.

چارۋىلايوپ قانچە ئويۇنلارغا مۇشۇنداق ئىجادىي ھەرى-
كەتلەرنى قوشقانلىقىنى ھازىر ئۆزىمۇ ئەسلىمەيدۇ.

يىگىرمە بىنچى باب

سەنئەتكە ئىشتىياق

پىراقتىكىلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، مۇشۇ ئالدىنقى بىر
ئەۋلاد پېشقەدەملەرنىلا تىلغا ئالساق: زىكرى ئەلپەتتا،
قەدىر خانىم، ئەمەت ئۆمەر، پاتەم قۇربان، يولۋاس-
خان، پاشا ئىشان، ھۈسەنجان جامى، مۇساجان روزى
قاتارلىق بۇ كىشىلەر زادى قايسى سەنئەت داشۆسىدە ئو-
قۇغان؟ ئۇستازى كىم؟... بۇ سەنئەت ئۈستىلىرىنىڭ ھېچ
قايسىسى بەلگىلىك بىر سەنئەت مەكتىپىدە سىستېمىلىق
تەربىيە كۆرگەن ئەمەس، ئۇلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە تو-
لۇشتۇرۇلغان ماتېرىياللارنى كۆرۈپ باقسىڭىز، بۇ كىشىلەر-
نىڭ مۇقىم بىر ئۆگەتكۈچىسىمۇ يوق. ئۇلار سەنئەتكە
بولغان تۇغما ئىنتىلىش، ۋۇجۇدىدىكى قايىناپ تۇرغان
ھەۋەس بىلەن رەڭگارەڭ تۇرمۇش ئىچىدىن سەنئەت
شىرلىسىنى سۈمۈرگەن. ئۇلارغا ئۆز ھاياتىدا بىر ئەمەس،
نۇرغۇن ساز ئۈستىلىرى ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزگەن. ئۇلارنىڭ
مەكتىپى — تۇرمۇش، ئۇستازى — خەلق بولغان.

ئابدۇۋەلى چارۋىلايوپنىڭمۇ ئاتاقلىق ناخشىچى بو-
لۇپ پېتىلىشىدە مەشرەپ سورۇنلىرىدىكى نەغمىچىلەر،

موزدۇز لار ئارىسىدىكى ناخشىچىلار، ھاسان تەمبۇر، روزى تەمبۇر، ھۈسەيىن تەمبۇر، ساۋۇتكام بېدىك، ئاق تېمبۇر ھاجى... تۇرمۇشتىكى مانا شۇنداق يۈزلىگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بار. چارۋىلار ئۆيىدىن «زادى سىزنىڭ ئۈستىڭىز كىم؟» دەپ سورىسىڭىز، ئۇ ئەنە شۇنداق نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نامىنى تىلغا ئالىدۇ، بەزىدە ھېچكىمنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيمۇ قالىدۇ. تالانت ئىگىلىرىگە ھەممە نېمىنى بىرەر كىشىنىڭ بىر - بىرلەپ ئۆگىتىپ قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇلار ئۆگىنىدىغان نەرسىلەرنى ئۆزى ئىزلەپ تاپالايدۇ. ئاخىرىدا شۇنچىۋالا كۆپ نەرسىلەرنى زادى نەدىن، كىمدىن ئۆگەنگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالىدۇ...

چارۋىلار ئۆيىدىن «خېلى يېتىلگەن ناخشىچىمەن» دەپ يۈرگەن چاغلىرىدىمۇ ئاددىي ئادەملەر ئۇنىڭ ناخشىسىنىڭ بەزى يەرلىرىگە ئىزاھ بېرىپ قويايتتى.

بىر كۈنى ئابدۇۋەلى يېزا يولىدا «سېپىل ناخشىسى» نى توۋلاپ كېتىپ باراتتى. ناخشا:

سۇلتان خوجام سورىدۇ،
سېپىل سوققانلار نەلىك؟
بىز بەگكە نېمە قىلغان،
بىكار ياتىدۇ شەلىك...

دەپ ئاخىرلاشقاندا، چارۋىلار ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىن ناخشىنى ئاڭلاپ كېلىۋاتقان بىر دېھقان: «ياشا ئوغلۇم! ئەجەبمۇ چىرايلىق ئېيتتىڭا. سەندىن بىرگەپ سوراي، ھازىر «بىكار ياتىدۇ شەلىك» دەپ

ئېيتتىڭ. ئاشۇ «شەلىك» دېگەنلىرى كىملىرى، بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى.

«شەلىك دېگىنى شۇ شەھەردىكى ئادەملەردۇر، — دېدى چارۋىلار.

«مانا، مانا! — دېدى دېھقان كۈلۈپ، — ناخشىمىز ياخشى ئېيتىدىكەنمەن، شۇ ناخشىلاردا ئاقا - بو-ۋىلىرىمىزنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى ئانچە چۈشەنمەيدىكەنمەندە! — ئەمەس، شەلىك دېگەنلىرى كىملىرى؟»

«شەلىك دېگىنى شەھەردىكى تۆمۈرچى، موزدۇز، ئېلىپساقارلار ئەمەس، شەھەرنىڭ تىۋىت دەۋۋازىسى ئىچىدىكى دوۋەي، دارىن، بەگ - خوجىلارغا دارىتمىلىغان كەپ. شۇ زامانلاردا ئۇلارنىڭ نامىنى تىلغا ئالماي «شەلىك» دەپلا قويغان.

دېھقان شۇنداق دەپلا ئۆتۈپ كەتتى. چارۋىلار ئۆيىنىڭ ئارقىسىدا قالدى، ئۇ سېپىل ناخشىسىنى قانچە قېتىم ئېيتقان بولسىمۇ، ناخشىنىڭ سۆزلىرىدىكى مۇنداق چوڭقۇر مەزمۇننى تېغى ئويلاپ يەتمىگەندى.

ناخشىلارنىڭ سۆزلىرىنى خاتا ئۆگىنىۋېلىپ، ئۇزاققىچە شۇ بويىچە ئېيتىپ يۈرىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ قالاتتى، بىر قېتىم چارۋىلار ئۆيىدىن بىر سورۇندا:

ئايلاشتىن چىقىپ كەلسەم،
ئىسلاميۇزدە پاختەك...

دەپ ناخشا ئېيتىۋىدى، شۇ يەرلىك ئاقساقال خېلى ئىمام: «ئىسلاميۇزدە «پاختەك» ئەمەس، بەختەك. بۇرۇن

ئايلاشلىق بىر يىگىت بولغانىكەن. ئۇ ئىسلاميۇزىدىكى بەختىخان دېگەن بىر ئايالغا ئاشىقكەن. ئۇ ھەر قېتىم ئايلاشتىن چىقىپ ئىسلاميۇزىدىن ئۆتكەندە بۇ ناخشىنى ئېيتىدىكەن، — دەپ تۈزەتكەندى.

خەلق ئەنە شۇنداق ئاددىي ۋە سەمىمىي ئۇستاز ئىدى.

ئەينى يىللاردىكى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئارتىسلارغا ھۆكۈم ئىش ھەققى بېرەلمەيتتى. سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قاتنىشىۋاتقانلاردىمۇ «مۇشۇ ئىش بىلەن جېنىمنى باقمەن» دېگەن خىيال يوق ئىدى. سەنئەتكە بولغان ئىشتىياق، كۈچ-كۈك بىر ھەۋەس ئىلگىدە ئۇلار سەنئەت تەشكىلى ئەتەپ راپىدا پەرۋاندىك ئەگىپ يۈرۈشەتتى.

زۇنۇن قادىر ئۆزىنىڭ بىر ئەسلىمىسىدە، سانايىنەپ سىدە سەھنىدە رول ئېلىشقا قانچىلىك قىزىقىپ كەتكەنلىكىنى ئەسلىپ مۇنداق يازىدۇ: «... ئوق تەگكەن ئادەمنىڭ يىقىلىشىنى ئوخشىتىش ئۈچۈن ئاخشىنى ئۆيۈمدە ھەر خىل قىياپەتتە يىقىلىپ مەشىق قىلاتتىم. تام ئەپ نەككە قاراپ چىرايمىنى تەكشۈرەيتتىم. تۆۋرۈككە ياستۇق تېگىپ قويۇپ ئۇنىڭغا مۇشت ئاتاتتىم. جېدەل چىقارغانلارنى دوراپ ۋارقىرايتتىم... ئائىلەمدىكىلەر ماڭا، «زۇنۇن ئاشىق» دەپ لەقەم قويغانىدى...» چارۋىلايۇپمۇ سانا-يىنەپىسىگە قاتناشقان چاغلاردا سەھنىگە چىقىشنى دائىم ئارزۇ قىلاتتى، رولنى ياخشى ئالالمىسام رېژىسسور ئورنۇمغا باشقا بىر ئادەمنى ئالماشتۇرۇۋەتمىسۇن، دەپ يوتقاندا

يېتىپمۇ رولدىكى سۆزلەرنى يادلايتتى. ئۇنىڭ ئانىسى ھەلىمىخان قانچە قېتىم «بالام، نېمە بولۇۋاتىسەن؟ خۇدايىمغا ئاھانەت!» دەپ ئۇنى ئېلىشىپ قالمىغىدى، دېگەن ئەندىشىدە بولغانىدى.

ھېچكىم مائاش ئالمىسىمۇ سانايىنەپىسىگە قاتناشقۇ-چىلارنىڭ قەرزىنى ئۇ شۇنداق كۈچلۈك ئىدى. ئىنتىم زاممۇ ناھايىتى چىڭ ئىدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ھەرقانداق ئىش... ئوقتىنى تاشلاپ ھەممە جەم بولاتتى... سانايىنەپى سەيپى قۇرۇلغاندا، ھاسان ئەبىبۇرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن شەھەر بازارلىرىنى راۋاب چېلىپ ئارىلاپ يۈرىپ-دىغان ھېلىقى شاكىچىكەمۇ ئۆمەككە قوبۇل قىلىنغانىدى ۋە ئۇ بىرقانچە قېتىم سەھنىگە چىقىپ ئۆز نومۇرلىرى بىلەن ئالقمىشقا ئېرىشكەندى. لېكىن ئۇ سانايىنەپىسىنىڭ مۇنداق قاتتىق تۈزۈمىگە ئادەتلىنەلمىدى. بىر كۈنى ئۇ رەھبەرلەر-نىڭ ئالدىغا كىرىپ قول قوشۇرۇپ تۇرۇپ: «مەن راۋاب-نى چېلىپ يۈرتمۇ يۈرت كېزىپ يۈرۈپ ئۆگىنىپ قايتىپ كەلمەن. بىر يەردە ئۇزاق تۇرۇپ كەتسەم ئىچىم پۇشۇپ كېتىدىكەن، ماڭا رۇخسەت قىلىشىڭلار» دەپ كېتىپ قالغانىدى.

سانايىنەپىسە ئارتىسلارنىڭ خىزمىتىنى دائىم باھالاپ تۇراتتى. رولنى ياخشى ئالغانلار تەقدىرلىنەتتى. ياخشى مەشىق قىلىدىغانلار، ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلار تەنقىدلىنەتتى. 1938 - يىللىرى بولسا كېرەك، غۇلجىدا قۇربانجان دېگەن بىر كىشى بار ئىدى. ئۇ سوۋېتكە مال ئۆتكۈزۈپ-قان سودىگەرلەردىن ئىدى. بىر قېتىم ئۇ سوۋېتتىن يېڭى سېتىۋالغان شەخسىي پىكاپىدا چارۋىلايۇپنى ئويىنىتىپ

كەلمەكچى بولۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ماشىنا كەڭسەينىڭ ئىچىگە بارغاندا بۇزۇلۇپ قېلىپ ئۇلار ۋاقتىدا قايتىپ كېلەلمىدى. شۇ كۈنى كەچتە جارىۋالايوپ ئاساسى رول ئالدىنقى بىر ئويۇن ئاخىرقى رېپېتېتسىيە قىلىنماقچىدى. جارىۋالايوپ شۇنچە تېپىرىلغان بولسىمۇ، يولدا چۈشۈۋالدىغان بىرەر ماشىنا ئۇچرىتالمىدى... شۇ كەچتە رېپېتېتسىيە مەيدانىغا رېپېتېتسىيە ئەھۋالىنى كۆزىتىش ئۈچۈن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن تارتىپ سانايىنەپىسىنىڭ ئادەتتىكى ئارتىستلىرىغىچە ھەممەيلەن يىغىلغانىدى. جارىۋالايوپنى كۈتە - كۈتە، ئاخىر ئويۇن ئوينالماي تار-قىلىپ كېتىشتى. رېژىسسور جالالىدىن يەھييارى ئاچچىقىدا ئارتىستلارغا: ئەمدى ئابدۇۋەلى كەلسە، چېچقايسىڭلار چىراي ئاچقۇچى بولماڭلار! - دەپ ئۇقتۇردى.

ئەتىسى جارىۋالايوپ رېپېتېتسىيە مەيدانىغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم!» دەپ كىرىپ كەلگەندە پۈتۈن ئارتىست، چالغۇچىلار-دىن بىرەر كىشى ئۇنىڭغا باش كۆتۈرۈپ قاراپ قويمىدى. ئۇنىڭسىزمۇ خىجالەت بولۇپ تۇرغان ئابدۇۋەلى ناھايىتى تەڭلىكتە قالدى. ئارتىستلار قايتقاندا جالالىدىن يەھييارى جارىۋالايوپنى ئېلىپ قېلىپ:

— سەن قارغۇچا ئوينىغانمۇ؟ - دەپ سورىدى.
— ئوينىغان، - دەپ ئابدۇۋەلى.
— قارغۇچا قايسى ۋاقىتتا ھەممە قۇشلارنى دوراپ سايىپىيالايدىغان بولىدۇ، بىلەنمەن؟
ئابدۇۋەلى جاۋاب بېرەلمىدى.
— قارغۇچا ئىككى جاۋغىيىدىكى سېرىق ئۆككەر يۇت كەندە ئاندىن ھەممە قۇشلارنى دورىيالايدىغان بولىدۇ.

سەن قۇرغۇچى ئوينىغانمۇ؟ قۇرغۇچىنى قانچە قارت ① بولغاندا تاڭغا سالغىلى بولىدۇ؟ - دەپ سورىدى جالالىدىن يەھييارى.

ئابدۇۋەلى يەنە جاۋاب بېرەلمىدى.
— قۇرغۇچى، - دەپ جالالىدىن يەھييارى، - تۆت قارت بولغاندا ئاندىن تاڭنى ئالالايدۇ. سەن تېخى ئىككى قارت بولمىدۇڭ. جاۋغىيىدىكى سېرىق ئۆككەرلەر تېخى يىتىلمىدى. بىر ئاددىي ھوزدۇز ئىدىڭ، ئۇستازلار تەربىيەلەپ ئاساسلىق ئارتىست قىلدى. ئەمدىلا تېخى خەلقنىڭ ئاغزىغا چىقىپ «ۋاي ئابدۇۋەلى!» بولۇپ قېلىۋىدىڭ، كۆپچىلىكنى كۆزگە ئېلىنغاندەك تەشكىللىرىڭ قىلساڭ بولامدۇ؟... ئەگەر رەھبەر ئويۇن قويۇلىدىغان كىيىن بولۇپ، نەچچە يۈز ئادەمگە بېلەت سېتىۋەتكەن بولساق قانداق بولاتتى!؟...

جالالىدىن يەھييارىنىڭ شۇ كۈنكى تەنقىدى چارۋىلار يوپ ئۈچۈن ئۆز ئۆمرىدىكى ئۇنتۇلماس بىر تەربىيە بولۇپ قالدى. شۇندىن باشلاپ ئۇ رېپېتېتسىيە مەيدانىغا دائىم بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن ئىلگىرى يېتىپ كېلىدىغان بولغانىدى.

خەلقنىڭ سەنئەت ئىشىغا بولغان ئىنتىلىش شۇ يىللاردىكى سەنئەتچىلەردە ھەرقانداق توسالغۇلارنى يىمىرىپ تاشلايدىغان بىر پىداكارانە روھنى پەيدا قىلغانىدى. كىشىلىك قۇرمۇش ئاياللار دۇنياسىدىن ئايرىلالمايدۇ.

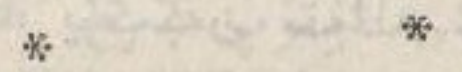
① قارت - قۇرغۇچىنىڭ قۇيرۇقى تەرىپىدىكى قارا سىزىقچە.

كەشكىلىك تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان سەھنىدىمۇ
ئاياللار كەم بولسا بولمايدۇ. لېكىن، 30 - يىللاردىكى دىن
ۋە فېئودالنىڭ قارشىلىقى ئىنتايىن ئېغىر بولغان شا-
رائىتتا، ئاياللارنىڭ سەھنىدە رول ئېلىشىغا توسالغۇ بول-
دىغان نۇرغۇن كۈچلەر مەۋجۇت ئىدى. شۇ يىللاردا شە-
ھەردە ئەلاخان دۇتارچى، ئاق بالىخان، پاتەم سەتەك
قاتارلىق ئايال نەغمىچىلەر بولسىمۇ، ئۇلار پەقەت خېنىم-
لارنىڭ چايلىرىنىلا ئاۋات قىلاتتى... دەسلەپتە سەھنىدە
ئاياللار رولىنى ئەرلەر ئوينىدى. ئىسكىرىپكىچى سەيدۇل-
لام تولاراق مومايلارنىڭ رولىنى ئالاتتى. ئەلاخان دۇتار-
چىنىڭ ئوغلى ئابدۇرېشىت قىزلارنىڭ رولىغا چىقاتتى.

كېيىن ئىلغار زىيالىيلار ۋە سەنئەتچىلەر ئالدى بىلەن
ئۆز ئاياللىرىنى سەھنىگە چىقىشقا دەۋەت قىلدى. ئارتىستلار-
دىن بىرىنچى بولۇپ «ئەينىدىن ئۆز ئايالى بىلەن رول
ئېلىپ چىقىپ ئۆلگە كۆرسەتتى. بۇ بىر جۈپ ئەر-خوتۇن
ئۆز زامانىسىنىڭ تالانتلىق ئارتىستلىرىدىن ئىدى. قاسىم-
جان قەمبىرىمۇ ئايالى رازىيەخانم بىلەن سەھنىگە چى-
قىشقا باشلىدى... كېيىن «ئىچكىۈلۈك نەتىجىسى» دېگەن
ئۆزبېكچەدىن تەرجىمە قىلىنغان درامدا رەخمجان سابىرى
ئايالى بىلەن رولغا چىقتى»^①. شۇندىن كېيىن تۇران خا-
نىم، گۈلسۈم، پەرۋزە، مەدىنە، پەرىدەم، شاكۇرا، سەلىمە
زەيناۋۇدۇن، مىنەۋەر، ھەجەر، خەدىجە باگى، ئالتۇنخان،
داناخان، سۇلتانقىز، ئامىنە قادىر ئوخشاش ئارتىستلار
ئارقا - ئارقىدىن ئوتتۇرىغا چىقىپ سەھنىلەرنى جانلاندۇ.

① زۇلۇن قادىر «غۇلجا تىياتىرچىلىق مەركىزىنى نۇسخىدا قىلىشقا»
خاتىرىمە.

رۇۋەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى ئالاھىدە تۆھپە يا-
راقتى. ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئابدۇۋەلى جارىۋالايوپ بى-
لەن گۈلسۈمگە «خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىس» دېگەن شە-
رەپلىك نام بەردى ... بۇ دادىل ئاياللارغا جەمئىيەتتىكى
نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھەۋىسى كېلەتتى، يەنە بەزىلەر بۇ
ئاياللارنىڭ كوچىلاردا ئەركىن مېڭىپ، سەھنىلەردە ئاشىق-
مەشۇقلارنىڭ رولىغا چىقىپ يۈرگىنىگە ھەيران بولۇپ «يا-
ئاللا، جاھان نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ!» دەپ ياقىسىنى تۈ-
ئاتتى، ئايرىم كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ھەر خىل
ئىغۋالارنى تېرەتتى. دەسلەپتە رول ئالغان بۇ ئايال ئار-
تىستلارنىڭ سەھنىدىكى شۆھرىتى ئۆزىنىڭ نام - ئابرويىغا
قىلىنغان نۇرغۇن تۆھمەتلەر بەدىلىگە كېلەتتى. تۇنجى قە-
دەمنى قورقماي باسقان ئاشۇ ئاجايىپ ئارتىستلارنىڭ نا-
مى سەنئەت ئارىخىمىزغا جەزمەن يېزىلىشقا تېگىشلىك.

سەھنىدىكى مۇھاپىزەت ئەسلىھەلىرىنىڭ مۇكەممەل
بولماسلىقى، سەھنىدە بىلىملىرىنىڭ يېتەرسىزلىكى ۋە بەزى
كۈتۈلمىگەن سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئارتىستلار بەزىدە ھاياتى-
دىن ئايرىلىپ قېلىشقا ئاسلا قالاتتى. 38 - يىللاردا بولسا
كېرەك، جارىۋالايوپ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى مەزمۇن-
دىكى «ئۆز مۇھىت» دېگەن ئەسەردە پارتىزانلار باشلىق
نىڭ رولىنى ئالغانىدى. ئويۇندا پارتىزانلار باشلىقىنى دۈش-
مەن تۇتۇۋېلىپ قىيناپ سوراق قىلىدىغان بىر كۆرۈنۈش
بار ئىدى. يېرىم يالىڭاچ قىلىنغان پارتىزانلار باشلىقى

ھوشىدىن كەتكەندە، دۈشمەن ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر چېلەك
سوغۇق سۇنى چاچاتتى. بىر قېتىم، كۈلۈپنىڭ ئىچىدىكى
تېمپېراتۇرا ناھايىتى تۆۋەن بولغانلىقتىن، جىرۇللايوپنىڭ
ئۆزىگە سوغۇق تېگىپ، جىددىي داۋالاشتىن كېيىن ئاران
ئۆرە بولالمىغانىدى.

بىر يىلى يازدا سەنئەتچىلەر كۆلەملىك گۇرۇھى دېگەن ياي-
لاققا چىقىپ ئويۇن قويدى. يايلاقتىكىلەرنىڭ تەلىپى بو-
يىچە يەنە «غېرىب - سەنەم» دىن بىر پەردە ئوينالماقچى
بولدى. سەنئەتچىلەر تەبىئىي بىر غار بار يەرنى تاللاپ
سەنەم قىلىپ، غېرىبىنىڭ قاراقچىلارغا ئۇچراپ قالدىغان
كۆرۈنۈشىنى ئوينىيدۇ. قاراقچىلار غېرىبىنى باغلاپ ئاتنىڭ
ئالدىغا ئالغاندا، يايلاقتىنلا تۇتۇپ مىنگەن ھېلىقى ئات
تۈركۈپ كېتىپ، غېرىب بىلەن قاراقچىنى ئېگىزلىككە قاراپ
ئېلىپ قاچىدۇ. ئويۇن كۆرۈۋاتقانلار ئۆپۈر - ئۆپۈر بولۇ-
شۇپ ئورنىدىن قۇرۇشۇپ كېتىدۇ. شۇ چاغدا ئابدۇۋەلى
جىرۇللايوپنىڭ بېشىغا يۆگمەن سەللە چۈۈلۈپ چۈشۈپ،
ئاتنىڭ پۈتۈن يۆگەشىپ، ئات ئادەم بىلەن بىللە موللاق
ئېتىپ ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋال يۈز بەرگەنىدى ...

«قانلىق داغ» دا ئەيسانى دارغا ئېسىپ قويىدىغان
بىر كۆرۈنۈش بار ئىدى. ئەيسا رولىنى ئالدىغان ئارتىس
ئادەتتە كېيىمىنىڭ ئىچىدىن بېلىگە سىم باغلىۋالاتتى. دار-
غا ئاسقاندا گەۋدىسىنىڭ ئېغىرلىقى ھېلىقى سىمغا چۈشۈپ
بوغۇلۇپ قالمايتتى. بىر قېتىم، جىرۇللايوپ ئەيسا رولىدا
ئوينىۋاتقاندا ئۇنى دارغا ئاسىدۇ. روشەننىڭ دادىسى كې-
لىپ ئېيساغا ئېسىلىپ يىغلايدۇ. قاتتىق سىلكىنىپ كەتكەن
لىكىن جىرۇللايوپنىڭ بېلىگە باغلانغان سىم بوشاپ كېتىپ

تۇ بوغۇلۇپ قالىدۇ. ھۇشيار رېژىسسور جالالىدىن يەھيا-
رى بۇنى سېزىپ قېلىپ، دەرھال پەردىنى ياپقۇزۇپ، جا-
رۇللايوپنى يېشىپ چۈشۈرۈۋالىدۇ. شۇ چاغدا ئەگەر يەنە
بىر مىنۇتلا كېچىكىش بولغان بولسا، «ئەيسا» راستىنلا ئۇ
دۇنياغا سەپەر قىلىپ، بۈگۈنكى ئابدۇۋەلى جىرۇللايوپنىڭ
ھاياتى شۇ يەردەلا ئاخىرلاشقان بولاتتى.

لېكىن، مۇنداق قىيىنچىلىق، مۇنداق خەۋپلەر ئەينى
يىللاردىكى ئارتىسلارنى سەھنىدىن چېكىندۈرەلمىگەنىدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

ئۇنىڭ تۆھپىسى

ئىلىدا قولغا دۇتارنى ئالسا بىرەر پەردىگە يامىد
مايدىغان، ئۇلىقىنى تۇتۇپ بىرەر ناخشىغا توۋلىمايدىغان
ئادەم كەم تېپىلىدۇ. جىرۇللايوپنىڭ ئاۋازى شۇنچە ياخشى
بولسىمۇ، ئەگەر ئۇنىڭ ھاياتى سەھنە بىلەن بىرلەشمىگەن
بولسا، ئىلىدىكى يۈزلىگەن خەلق ناخشىچىلىرى قاتارىدا
بۇ ئادەمگە كۆزگە ئانچە تاشلانماي تۇتۇپ كەتكەن بولات-
تى. سەھنە ئۇنىڭغا ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلىشقا، ئا-
ۋازىدىن تولۇق پايدىلىنىپ شۆھرىتىنى يېيىشقا زېمىن ھا-
زىرلاپ بەردى. 1936 - يىلىدىن 1962 - يىلىغىچە ئىلى تى-
ياتىر ساھەسىدە ئوينالغان قىزىق - ئەللىكتىن ئوشۇق
دراما، كومېدىيە، ناخشا - ئۇسسۇللۇق ئوپېرالارنىڭ كۆپىنچە
چىسىمۇ شۇ روللارغا چىقتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ «باي ۋە ما-

لاي» دا غويۇر، «ئارشىن - مال ئالان» دا ئەسقىر، «غېرىب - سەنەم» دە غېرىب، «پەرھاد - شېرىن» دا پەرھاد، «لەيلى - مەجنۇن» دا مەجنۇن، «نوزۇگۇم» دا باقىم، «غۇنچەم» دە نۇرۇم بولۇپ ئوينىغان روللىرى شۇ يىللار - دىكى تاماشىبىنلاردا ئۇنتۇلماس تەسىراتلارنى قالدۇرغانىدى. جازۇللايۇپنىڭ تىياتىر ئارتىسلىقى ئۈستىدە گەپ ئاچقاندا، ئۇنىڭ چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇللۇق ئوپېرا «غېرىب - سەنەم» دە رول ئېلىش ئەھۋالىنى ئالاھىدە كۆرسىتىشكە تېگىشلىك. 30 - يىللاردا بۇ ئوپېرا توققۇز پەردە ئون كۆرۈنۈشلۈك بولۇپ، ئەسەر ۋەقەسى غېرىب - سەنەمنىڭ بالىلىق ھاياتىدىن باشلىنىپ ئىككى كېچە ئوپېراتىنى. داڭلىق سەنئەتچى ھاسان تەمبۇر ناخشىنى قانداق باشلاش، ناخشىنى سازغا چۈشۈرۈش، ناخشا ئېيتىۋاتقان چاغدىكى كەيپىياتىنى سەھنە ۋەقەلىكىنىڭ راۋاجىغا قانداق ماسلاشتۇرۇش قاتارلىق مۇھىم تەرەپلەردە جازۇللايۇپقا كۆپ تەلىم بەرگەنىدى. ئۇنىڭغا سەھنەدە رول ئېلىشنى ئۆگەت - كۈچى ئاساسلىق ئۇستازلار يەنە قاسىمجان قەمبىرى، جا - لالدىن يەھىيارىلار ئىدى. ئابدۇۋەلى ئاۋازىنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىپ، ئەسەرنىڭ باشلىنىشىدىكى ناخشىلاردا مۇھەببەت زوقىغا چۆمۈپ غەمىسىز ياشاۋاتقان غېرىبىنىڭ شادلىقىنى، ئويۇننىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى ناخشىلاردا ياردىن جۇ - دا بولۇپ پالانخان غېرىبىنىڭ قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى، ئا - خىرقى پەردىلەردىكى ناخشىلاردا بولسا غېرىبىنىڭ ئۆز مە - شۇقىغا ئېرىشىش يولىدىكى قەتئىي ئىرادىسىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىپادىلەپ، تاماشىبىنلارنى كۈچلۈك تەسىرلەندۈر - لىدى. جازۇللايۇپ «غېرىب - سەنەم» دە يىگىرمە نەچچە

يىل باش رول ئالدى. بۇ ئۇزۇن يىللار ئىچىدە سەنەم رولىنى ئوينىيدىغان ئارتىسلاردىن رازىيە خانىم، ھەجەر، گۈلسۈم، يەھىيە، ئاۋتەت، خەلىپەم قاتارلىق توققۇز - ئون «سەنەم» ئالماشتى (بۇنىڭ ئىچىدە گۈلسۈم سەنەم رولىدا خېلى ئۇزاق يىل ئوينىغان ۋە بۇ رولدا شوھرەت قازانغانىدى). قىرىق - ئەللىك سەھنە ئەسىرىدە رول ئالماق، بىر رولنى يىگىرمە يىل مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىققاق ۋە شۇ جەرياندا ئۇنىڭغا يېقىن ئايال ئاساسىي قەھرىمان لار بىلەن ئۇچراشماق بىزنىڭ يېقىنقى زامان تىياتىر تى - رىخىمىزدا تېخى كۆرۈلۈپ باقمىغان بولسا كېرەك. چەت ئەل لەردە كىمىنىڭ تاماكىنى كۆپ چېكەلەيدىغانلىقى، كىمىنىڭ يۈزىگە ھەسەل ھەرىسىنى كۆپرەك قوندۇرالايدىغانلىقى ئوخ شاش ناھايىتى ئەرزىمەس ئىشلارنىڭمۇ رېكورتى ھېسابلى نىپ داۋراڭ سېلىنىدۇ. بىزدە بولسا خېلى چوڭ ئىشلارمۇ خاتىرىگە ئېلىنمايدۇ... جازۇللايۇپنىڭ ئۆز ئۆمرىدە ئوي نىغان روللىرى ئۈچۈن يادلىغان سۆزلىرىمۇ قېلىن بىر نەچ چە كىتاب بولۇشى مۇمكىن...

ئۇ چاغدا سەھنەدە تېخى ئاۋاز كۈچەيتىدىغان ئەس - ۋاب، مىكروفون دېگەن نېمىلەر يوق ئىدى. سەھنە كىتابىدىكى سۆز ۋە ناخشىلارنىڭ ھەممىسىنى تاكى ئاخىرقى رەتتە ئولتۇرغان تاماشىبىن ئاڭلىغۇدەك قىلىپ، ئېنىق ۋار - قىراشقا توغرا كېلەتتى. جازۇللايۇپنىڭ قىشنىڭ سوغۇق كۈن لىرى «زىيا تاڭگازا!» دەپ ۋارقىرىشى، موزدۇزخانلاردا، قوي - تۆكۈن، مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئېيتقان ناخشىلىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن تەبىئىي ئاۋاز تەربىيىلەش جەريانى بولغانىدى... جازۇللايۇپ قاتارلىق پېشقەدەملەر درامىلاردا رول ئېلىش

قا باشلىغان 30 - يىللاردا تېخى بىزدە دراممچىلىق توغرىسىدا مۇكەممەل بىلىم، تەجرىبىلەر يوق ئىدى. ئۇلار ھەممىنى يېڭىدىن باشلىغان، ھەممىنى ئىجادىي ياراتقان. يول يوق يەردىن يول ئاچماق ھامان مۇشكۈل بولىدۇ، ئەمما، دەسلەپكى يولۇچى بېسىپ ئۆتكەن ئاشۇ ئەگىز - تەقاي سوقماق يول بولمىغان بولسا، بۈگۈنكى داغدام يول لارمۇ بولمىغان بولاتتى ...

1962 - يىلى ئىلى ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكى «ئار-ئىش - مال ئالان» نى قايتا ئوينىماقچى بولدى. لېكىن، ئاساسىي قەھرىمان ئەسقىرنىڭ رولىغا مۇۋاپىق ئارتىس بولمىغانلىقتىن ئويۇن ۋاقتىدا سەھنىگە چىقالىدى. بۇ چاغدا چارۋىلايىپ ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكىنىڭ رەھبەر-لىرىدىن بىرى ئىدى. يولداشلار ئۇنى ئەسقىر رولىغا چىقىپ بىرنەچچە مەيدان ئويناپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغاندا ئۇ: «يېشىم ئەللىكتىن ئېشىپ كەتتى. ئەمدى بۇ رولنى ياشلار ئوينىسۇن» دەپ ئۇنىمىدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئوبلاست باشلىقى جاڭ شىگۈڭ چارۋىلايىپنى چاقىرتىپ: «سىز بىلەمسىز، بىزنىڭ مىلەنفاڭ دېگەن بىر ئار-تسىمىز بار؟» دېدى.

«بىلىمەن. - ھازىر ئۇنىڭ چاچلىرى ئاقىرىپ، ياشىنىپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ ھازىرغىچە رولغا چىقىپ، چەت ئەللەردە ئويۇن قويۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا قارىغاندا سىز تېخى ياش. يەنە بىرنەچچە مەيدان ئويناپ بېرىڭ. ياشلارغا ئۈلگە بولۇپ قالسۇن. چارۋىلايىپ ئۆز ئۆمرىدە ئەسقىر رولىنى تالاي

قىتىم ئوينىغانىدى. قەھرىماننىڭ ھەربىر سۆزى، ھەرىكىتى ھازىرمۇ ئۇنىڭغا ياد ئىدى. ئۇ رېپېتىتسىيە زالىغا كېلىپ ئەسقىر رولىنى رېپېتىتسىيە قىلىپ باققاندا ئەتراپتىكى ياش ئارتىسلارنىڭ ھەممىسى ئىختىيارسىز چاۋاك چېلىشىپ كەتتى. ئەسقىر رولىغا تەربىيىلەنىۋاتقان يىگىت:

«يا ئاللا! مۇنداق ھەقىقىي ئەسقىر تۇرغان يەردە مەن سەھنىگە چىقىۋالسام قانداق قىلىشىدۇ؟» دەپ بۇ رولنى ئېلىشتىن بىراقلا باش تارتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رولغا چارۋىلايىپ ئۆزى چىقىشقا مەجبۇر بولدى.

بۇ قېتىمقى «ئار-ئىش - مال ئالان» 1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 27 - كۈنىگىچە يىگىرمە نەچچە مەيدان ئوينالدى. ئەپتىمال شۇ قېتىم بۇ ئويۇننى كۆرمىگەن ئادەم قالمايدى. بۇ چارۋىلايىپنىڭ ئەللىك نەچچە ياشقا كىرگەن ۋاقتى ئىدى... 1962 - يىلى 27 - ماي كۈنى - چارۋىلايىپنىڭ سەھنە كىتابلىرىدا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم رول ئالغان كېچىلىكى بولۇپ قالدى. شۇندىن كېيىنكى يىگىرمە يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۇنىڭ ئۈچۈن ناھايىتىمۇ تەكشۈرۈش يىللار بولدى...

ئادەمنىڭ ئۆمرى ئېقىن سۇغا ئوخشىشىدۇ. بەزىدە ئۇ كەڭ تۈزلەڭدە يېپىلىپ چىقىپ تاقىدۇ. بەزىدە تار قىستانلاردىن ئۆتكۈچە تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ رەھىمسىز دولقۇنلار ئارىسىدا قالىدۇ... «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ھۆكۈم سۈرگەن چاغلاردا چارۋىلايىپ نۇرغۇن قېتىم «ئۆگىنىش كۇرسى» غا قاتنىشىپ ئۆزىنى تەكشۈردى. چەت ئەلگە چىقىپ ئويۇن قويغانلىقى ئۈچۈن «شىۈجېڭچۈيى» ، «ئىككى يۈرەك» ، «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» ئاتالدى. ئۈچ ۋىلايەت

ئىنقىلابى مەزگىلدە ساقچىدا ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن «ئىشىم يون» دېگەن گۇمان ئاستىدا قالدى. «سېرىق ناخشىچىلار» نىڭ پىرى» دەپ سوراققا تارتىلدى ۋە ئۇرۇلدى. «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» ئۈچۈن ھەرخىل جىسمانىي ئەمگەكلەرگە قاتناشتى. ئۇ ساقلىغان نۇرغۇن قىممەتلىك رەسىملەر، تىياتىرنىڭ ئارخىپ ماتېرىياللىرى مۇشۇ يىللاردا يىتتى. ئىجاد قىلغۇچىلار، سەنئەتچىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا ياشلىق ۋە ئوتتۇرا ياشلىق دەۋر تولمۇ قىممەتلىك. بىر ئادەمنىڭ ھاياتىدا ئاشۇنداق يىگىرمە يىلدىن زادى قانچىسى بولىدۇ؟!... ئارتىمنىڭ ھاياتتىن تاپىدىغان خۇشاللىقى، شۆھرىتى سەھنىگە باغلىق. ئارتىمى ياش قۇرامىنىڭ ئېشىپ كېتىشى، ئاۋازىنىڭ بۇزۇلۇشى ياكى سالامەتلىكىنىڭ يار بەرمەسلىكى قاتارلىق تەبىئىي سەۋەبلەر، ياكى بولمىسا مەلۇم بىر ئىجتىمائىي سەۋەب تۈپەيلىدىن سەھنىدىن چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن. تەبىئىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن سەھنىدىن ئايرىلغاندا ئارتىمى قانداقلا بولمىسۇن تەقدىرگە تەن بېرىدۇ؛ ئەمما، سەھنىگە چىقىش قۇدرىتى تۈرۈپ-مۇ، مەلۇم ئىجتىمائىي توسالغۇلار سەۋەبىدىن سەھنىدىن چۈشۈپ قېلىش ئارتىمىغا ناھايىتى قاتتىق روھىي ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ. جارىللايىپ جاڭ شۇجى مىسالغا ئالغان ھېلىقى مەشھۇر ئارتىمى مىلەنفاڭدەك يەنە قانچە يىللارغىچە سەھنىدە ئۆز ماھارىتىنى كۆرسىتىشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن ئۇ ئۈچۈش ئىقتىدارى تۈرۈپمۇ ئۇچالمىغان، قانات قۇيرۇقى باغلاقلىق قۇشقا ئوخشىشىپ قالدى. بۇ ئېگىز پەس يىللار تولمۇ ئۈزۈنغا سوزۇلۇپ ئاخىر ئۆتۈپ كەتكەندە، جارىللايىپ سەھنىگە چىقىش ياش - قۇرامىدىن ئاللىبۇرۇن ھالقىپ كەتكەنىدى...

ئابدۇۋەلى جارىللايىپ پىشقان دراما ئارتىسى، ئاتاقلىق خەلق ناخشىچىسى. بۇ ئىككى ئالاھىدىلىك ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمۈر تارىخىدا كۆزگە روشەن تاشلىنىپ تۇرىدۇ... جارىللايىپ تىياتىر ساھاسىدە ئۆتكەن يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق ھاياتىدا سەھنىلەردە خەلق ناخشىلىرىنى ئىجرا قىلدى، كىتابلاردا رول ئالدى. ئۆمەكنىڭ ھەرخىل رەھبەرلىك خىزمەتلىرىدە بولدى. رېژىسسورلۇق قىلدى؛ ھەتتا 1959 - يىلى ئىشلىگەن، جۇڭگو - سوۋېت ئىككى مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقىنى مەدھىيەلەيدىغان «مەڭگۈ دوستلۇق» كىنو فىلىمىدا رول ئالدى ۋە يەنە مۇشۇ دەۋردە بىزنىڭ سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ بېشىغا چۈشىدىغان بارلىق ئىسىملىق - سوغۇق، شادلىق ۋە ئەلەملەرنى ئۆز بېشىدىن كەچۈردى... تالاي يىللار ئىلگىرىلا جارىللايىپنىڭ ناخشىلىرىغا داخلىق ئۇستاز ھاسان تەمبۇر: «ئابدۇۋەلىنىڭ ناخشىلىرىدىن جىسلىيۇزى، تۇرپان يۈزلىرىدىن ھارۋا ھەيدەپ كىرىدىغان دېھقانلار ناخشىسىنىڭ پۇرىقى كېلىدۇ» دەپ باھا بەرگەنىدى. جارىللايىپ ئېيتقان ناخشىلاردا ھەقىقەتەنمۇ دېھقانلارنىڭ، تېرە زاۋۇتتا ئىش تىكىۋاتقان موزدۇزلارنىڭ، مويىدا يۇڭ چايقاۋاتقان ھېلىقى ئىشلەمچىلەرنىڭ، رامزان ئېيتىپ ماڭغان پانۇسچىلارنىڭ، ئالتۇنلۇق تەرەپتىن كېلىدىغان ھېلىقى ئۈچ قەلەندەرنىڭ، يامۇل ئارقىسىدىكى نوددىن سۇ تارتىۋاتقان ئىسراپىلنىڭ... تۇرمۇشتىكى شۇنداق تالاي - تالاي ئادەملەر ناخشىسىنىڭ پۇرىقى بار.

سەھنە كىتابىدىكى پېرسۇناژلار، ئۇ تېخى ئۆلۈك نەرسە، ئارتىس ئۇنىڭغا ئۆز ھېسسىياتىنى، يۈرەك قېنىنى بەرگەندىلا ئاندىن ئۇ تىرىلىپ، تاماشىبىنلارنى تەسىرلەندۈرۈۋالەيدۇ. جارىلايۇپ ئۆز تۇرمۇشىدا ھۆكچە يېگەن كاسىپلارنى، كوچىلاردىكى قەلەندەرلەر، مەدداھلار، بازارلاردا تىرىكچىلىك كويىدا تەمتىرەپ يۈرگەن خەلىق خەلىق ئادەملەرنى كۆرۈۋالغان بولسا ئۇنىڭدا ھاياتقا بولغان قايىناق ھېسسىياتمۇ بولمىغان بولاتتى. سەھنەدىكى ئوبرازلارنىمۇ جايىدا يارىم تالمىغان بولاتتى.

بىر سەنئەتچىنىڭ ئارىمىنى نېمە؟ مەن سەپمۇ، بايلىقمۇ، شۆھرەتمۇ؟... سىڭلىغان تاماشىبىنلار كۆز تىكىپ تىرۇرغان كەڭ مەيدان، ئۈزۈلمەي ياڭراۋاتقان گۈلدۈراس ئالقىشلار... ھەرقانداق ئارتىس ئەنە شۇنداق ھالەتنىڭ مەڭگۈ داۋاملىشىشىنى خالايدۇ. لېكىن، تەقدىر ناھايىتى رەھىمسىز. ھەرقانداق ئادەم قېرىيدۇ، ھۈنەر مۇ قېرىيدۇ، بەزىدە تەقدىرنىڭ تۇيۇقسىز كەلگەن دولقۇنى ئۇمۇر ئېقىنىنى شۇ كىشى ئۆزى خالىمىغان تەرەپكە بۇراپمۇۋېتىدۇ... ئابدۇۋەلى جارىلايۇپتىن مەن:

— ھاياتتا نېمە ئارىمىڭىز بار؟ — دەپ سورىدى.

خەندە، ئۇ:

— شۇنچە كۆپ ناخشىلارنى ئېيتىپتۇق، شۇنچە كۆپ روللارغا چىقىپتۇق، لېكىن بىزنىڭ ۋاقتىمىزدا يا ئۇنىڭغۇ،

يا سىئالغۇ دېگەن نېمىلەر يوق ئىدى. ئېيتقانلىرىمىز، ئويلىغانلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتى. ھېچبىر ئىزناسى قالمىدى. بىزگە قارىغاندا بۈگۈنكى ياشلار ئامەتلىك كەلدى! — دېدى.

ياشاغان كىشىلەر ئاغزىدىن بىز دائىم تېخى دېقىنقى زامانلاردىلا ئىمىدا ئۆتكەن كارۇشاڭ ئاخۇنۇم، غازى كور، ھا-سان تەمبۇر، بارات تەمبۇر، ھۇسسىيىن تەمبۇر، جامى ئاكا، روزى تەمبۇر، دۇشەندىن ئاكا، ساۋۇتكام بىدىك، ئاق تېمپىھاجى، جانى يولتۇشوپ ۋە يەنە شۇنداق داڭلىق چالغۇچى، ناخشىچىلار ھەققىدە ئاڭلايمىز. لېكىن، زادى ئۇلار قانداق چالغان، ناخشىلارنى ئېيتىش، ناخشا سۆزلىرىنى ئېيتىش ئۇسلۇبى قانداق ئىدى؟ ئۇلارنىڭ تۇتقان تەمبۇرلىرى، ناخشا سۆزلىرىنى خاتىرىلىگەن دەپتەرلىرى بارمىدى؟ بار بولسا قەيەردە؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزگە قاراڭغۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا كارۇشاڭ ئاخۇنۇم تۇتقان ساتار كېيىنكى يىللاردا خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ھېكسىيەگە خوجامنىڭ ئوردىسىدا ساقلانغانىكەن. كارۇشاڭ ئاخۇنۇم ۋاپات بولۇش ئالدىدا دۇئا بېرىپ، ئۆزىنىڭ مۇقام سۆزلىرى خاتىرىلەنگەن دەپتەرنى ھاسان تەمبۇرگە قالدۇرغانىكەن. بۇ نەرسىلەرنىڭ بار - يوقلۇقىنى سۇرۇشتۇرۇپ، يىغىپ تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقاتچىلار تېخى ھازىرغىچە ئوتتۇرىغا چىقمىدى... پەن نەچچە يۈز يىل، نەچچە مىڭ يىللارنىڭ ئالدىدا بوشلۇققا ئۇچۇپ كەتكەن ئاۋازلارنى يىغىۋالالايدىغان بىر ئەسۋاب ياساشنى ئىزدەپ ئىۋېنتىپتۇدەك، راستىنلا مۇشۇنداق بىر ئەسۋاب ئىجاد بولسا كارامەت ئىش بولغان بولاتتى. ئۇ چاغدا بىز نامى بىزگە مەلۇم بولغان ياكى بولمىغان نۇرغۇن تالانت ئىگى

لىرىنىڭ ئاۋازىنى قايتا ئاڭلاپ، ھەقىقىي باھا بېرىش بەخ-
تىگە مۇيەسسەر بولغان بولاتتۇق.

پېشقەدەملەرنىڭ بۇگۈنكى كۈندە لېنتىغا ئېلىنغان ناخ-
شىلىرى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ شوھرەت قازانغان چاغلىرىدىكى
ھەقىقىي تالانتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدۇ؛ ئۇ ئۇلار-
نىڭ تولغان، تازا ۋايىغا يەتكەن ۋاقىتلىرىنىڭ خاتىرىسى
ئەمەس، بەلكى چېكىنگەن، ئاجىزلىغان ۋاقىتلىرىنىڭ گۇۋاھ-
چىسى. بۇنداق لېنتىلار بەزىدە ئاڭلىغۇچىدا «تايىنلىقكەن
خۇ؟!» دېگەن ئەكسى چۈشەنچىنى پەيدا قىلىپ قويىدۇ...

مەشھۇر مۇقام ئۈستىسى تۇداخۇن ئاكامۇ مۇشۇنداق
تەقدىرگە دۇچ كەلگەندى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى لېنتىغا ئېلىش
خىزمىتى ئۇيۇشتۇرۇلغاندا ياش قۇرامى ئاللىبۇرۇن بىر
يەرگە بېرىپ قالغانىدى. بۇ ئۇلۇغ ساز ئۈستىسىنىڭ شۇ
يېشىدا ئېيتقان ناخشىلىرىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ تازا قۇ-
رامىغا يەتكەن چاغلىرىدىكى مۇزىكا قۇدرىتىنىڭ تەڭداشسىز
ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلالايمىز. ئاتاقلىق چالغۇچىمىز مۇسا-
جان روزىنىڭ قولىدا مەن ئۇنىڭ مۇقاملارنى تۇداخۇن
ئاكا ئېيتقان تەرتىپ بويىچە جەدۋەللەشتۈرگەن بىر گىرا-
پىنى كۆرگەندىم (بۇ جەدۋەل خىمىيە ئالىمى مېنىدې-
لېۋنىڭ ئاتوم دەۋر جەدۋىلىگە ئوخشىشىپ كېتىدىكەن). بۇ
ماتېرىيالدىن تۇداخۇن ئاكامنىڭ بەزى مۇقاملارنى بىرقەدەر
تولۇق ئېيتقانلىقىنى، بەزى مۇقاملارنىڭ بەزى تارماقلىرى-
نىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئە-
گەر بۇ لېنتىغا ئېلىش يىگىرمە يىل ياكى ھېچ بولمىغاندا
ئون يىل ئالدىدىراق ئىشلەنگەن بولسا، ئۇنىڭ نەتىجىسى
چوقۇم يەنە باشقىچىرەك بولاتتى.

جارۇللايوپنىڭ ئەسلىشىچە: ئون ئىككى مۇقام لېنتى-
غا ئېلىنىۋاتقان چاغدا، بەزى دەم ئېلىش ئارىلىقلىرىدا
تۇداخۇن ئاكا بىلەن روزى تەمبۇر شىنجاڭ داشېۋىسىنىڭ
ئارقىسىدىكى قارىياغاچلىقتا ئاستا مېڭىپ يۈرۈپ، ئۇزۇن
دىن - ئۇزۇن مۇڭدۇشقا تىكەن. ئەپسۇسكى، بۇ ئىككى ساز
ئۈستىسىنىڭ شۇ چاغدىكى سۆھبەت تېمىسى نېمە بولغان؟
ئۇلار نېمىلەر ئۈستىدە شۇنچە قىزغىن پاراڭلاشقان؟ بۇ
ئىشقىمۇ، ھېچكىم دىققەت قىلمىغان، ھېچكىم مۇخاتىرە ئال-
دۇرمىغان.

* * *

شۇنچە ئۇزۇن يىللار ئۆتتى. سېپىلنى ياقىلاپ لەگ-
لەك تۇچۇرغان بالىلىق دەۋرلەر، موزدۇز ئارىسىدا ئۆتكەن
تۇرمۇش بىر ئويلىسا تېخى تۇنۇڭلۇقكى ئىشلاردەك، بىر ئوي-
لىسا ناھايىتى يىراقتىكى چۈشتەك بىلىنىدۇ. ئۇ چاغدىكى
تۇرمۇش ئېغىرلىدى، يېنىكىمدى؟ بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك
تەس؛ جارۇللايوپ ئۇ چاغلاردا ياش ئىدى، ياشلىق بولسا
ئۈمىد بىلەن تولغان دەۋر، كەلگۈسىدە ئۆزىنى نېمىلەرنىڭ
كۈتۈۋاتقانلىقىغا قىزىقىپ ياشايدىغان دەۋر، مۇنداق چاغدا
بەزىدە تۇرمۇشنىڭ ئېغىرچىلىقىمۇ بىلىنمەي قالىدۇ... قىز-
غىن سەھنە ھاياتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ دەۋردە ئېيتقان
ئوتلۇق ناخشىلار، سەھنىدە سۆزلەنگەن يالقۇنلۇق سۆزلەر-
نىڭ ھەممىسى ئاسمانغا ئۇچۇپ، ھېچنىمىدىن ئىزنا قال-
مىدى... لېكىن، ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ بىزگە يەنە كېلىپ
نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ كەلدى.

ناخشا ۋە ئاھاڭلارنى نوتتا بىلەن يېزىپ قالدۇرۇشنى تېخى ئادەت قىلىنغان بىر بىللەت بۇ سەنئەت بايلىقلىرىنى كېيىنكىلەرگە قانداق يەتكۈزىدۇ؟ شەھەرمۇ شەھەر ئېقىپ يۈرگەن ھۇساپىر - غېرىبلار، چۆل - دەشتلىرىنى كېزىپ، ھۆكەت ئوقۇپ يۈرگەن ئاشىقلار، ئوما ئورۇۋاتقان دېھقان، دوپپا تىكىۋاتقان ئاياللار... بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ناخشا سىدا ئۆتمۈشىنىڭ خاتىرىسى بار. ئەنە شۇ ئاددىي خەلق سەنئەتىنىڭ ئۆتمۈشىنى كەلگۈسىگە ئۆلتۈرۈۋالاردۇر... ھەقىقىي خەلق سەنئەتچىسى - يەنە بىر مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا - شۇ بىللەتنىڭ سەنئەت ئەنئەنىلىرىنى كېيىنكىلەرگە يەتكۈزگۈچى. چارۋىلايوپ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق سەنئەت تارىخىدا نۇرغۇن ئاھاڭ ۋە ناخشا بېيىتلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈپ بىزگىچە يەتكۈزۈپ كەلدى.

1959 - يىلىلا مەركەزدىن شىنجاڭغا كەلگەن مۇزىكا تەتقىقاتچىسى جىيەن چىخۇئا چەنۇبىي شىنجاڭدىن خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاپ ئايلىنىپ غۇلجىغا كەلگەندە ئابدۇۋەلى جا-رۇللايوپقا دىققەت قىلغانىدى. جىيەن چىخۇئا شۇ قېتىمدا چارۋىلايوپنىڭ يۈزىدىن ئوشۇق ناخشىسىنى لېنتىغا ئالغان. بۇ قېتىمقى ئاۋازغا ئېلىش ئاددىي بىر ئېغىزلىق ئۆيدە، كىچىك بىر ئۇنىۋېرسال ئارقىلىق ئىشلەنگەن. ئۇ چاغدا بۇ ناخشىلارنى تاڭلىتىش ئۈچۈن ئەمەس، ماتېرىيال قىلىپ ساقلاش ئۈچۈن لېنتىغا ئېلىنغانلىقتىن چارۋىلايوپ كۆپىنچە ناخشىلارنى پەقەت بىر كۆپلەپتىنلا بېيىت سېلىپ ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتكەن. ناخشىغا ئەمەتخان بارات، زورمۇن نۇس-رەت، ئابلاخان، ھۈسەنجان ھەسەنلەر ساز چېلىپ بەرگەن. مانا ھازىر بۇ ھۈرمەتلىك سازەندىلەرنىڭ ئالدىنقى ئەككىسى

ئالەمدىن ئۆتۈپ كەتتى. جىيەن چىخۇئا چارۋىلايوپ ئېيتقان ناخشىلارنىڭ لېنتىسىنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ بوران - چاپقۇنىدىن سالاھەت ئۆتكۈزۈپ، كېيىن بۇ ناخشىلارنىڭ بىر قىسمىنى ئايرىم كىتابچە قىلىپ ئېلان قىلدى، ئارقىدىنلا بۇ كىتابنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن بېسىپ تارقىتىلدى. چارۋىلايوپنىڭ ناخشىلىرىدا قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ، يېزا دېھقانلىرىنىڭ ناخشىسىنىڭ پۇردىنى ساقلىنىپ قالغاچقا، مۇناسىۋەتلىك يولداشلار: چارۋىلايوپنىڭ ئاۋازى، ناخشا ئېيتىش ئۇسۇلى ۋە تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە. - دەپ قارايدىكەن، 1976 - يىلى ۋە 1981 - يىللىرى «شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى» دىن ئابلىز شاكىر، تۇرپان شاۋ-دۇن، يۈسۈپجان قاتارلىق يولداشلار كېلىپ چارۋىلايوپنىڭ ناخشىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك لېنتىغا ئالدى.

1981 - يىلى 2 - سان «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىدا چارۋىلايوپ «ئىلى ئۇيغۇر قىياقىنىڭ تارىخى ھەققىدە قىسقىچە سۆز» دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، ئىلى ئۇيغۇر قىياقىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يولىنى ئەسلىپ ئۆتتى ۋە بۇ ماقالە بىلەن بىللە بىرنەچچە پارچە مۇھىم تارىخىي رەسىملەرنى بىسەردى، «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلى 1982 - يىلى 4 - ساندا چارۋىلايوپنىڭ يەنە ئىلىدا ئۆتكەن يېشىدەم سازچىلارنى ئەسلىگەن «ئۇستازلارنى ئەسلەيمەن» دېگەن ماقالىسىنى باستى. بۇ ژۇرنالنىڭ 1983 - يىلى 3 - ساندا چارۋىلايوپ يولداش جالالىدىن پىخىردىن بىلەن بىرلىشىپ رەتلىگەن «ئىلى خەلق ناخشا تېكىستلىرى» ئېلان قىلىندى. چارۋىلايوپنىڭ 1986 - يىلى «شىنجاڭ سەنئىتى»

ژۇرنىلىدا مۇزىكانت زىكرى ئەلپەتتاننىڭ ۋاپاتىغا بېپ
خىشلاپ يازغان ئەسلىمىسى بىر سەنئەتكارنىڭ ئۆز سەپىد
شىنىڭ ۋاپاتىغا بولغان چوڭقۇر ئېچىنىشى، ئۇنىڭ ھايا-
تىغا بولغان ھالال باھاسى، سەمىمىي سۆزلىرى بىلەن تول
غانىدى.

ئابدۇۋەلى جارۇللايىپ بۈگۈنگە كەلگەندە ئاتاقلىق
جامائەت ئەربابلىرىمىزدىن بىرى بولۇپ قالدى. ئۇ ھازىر
ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئە-
زاسى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئە-
زاسى. جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق
مۇزىكانتلار جەمئىيەتلىرىنىڭ ئەزاسى، «شىنجاڭ خەلق
نەشرىياتى» يېقىندا ئۇنىڭ ئابدۇللا، تۇرغان شاۋ-
دۇن قاتارلىق يولداشلار بىلەن بىرلىشىپ ئىشلىگەن
«ئىلى خەلق ناخشىلىرى» ناملىق كىتابىنى نەشر قىلىپ
تارقاتتى.

جارۇللايىپنىڭ ياش - قۇرامى سەكسەنگە يېقىنلىشىپ
قالدى. ئۇ ھازىرمۇ ناخشا ئېيتىشتىن توختاپ قالغىنى يوق.
بۇلتۇر (1986 - يىلى) خۇددى پارىژدە بولغان چوڭ مەشرەپ
تېخى ھەممىنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ. بۇ مەشرەپكە ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ئىلىدا ئېچىلغان «ئى-
جادىيەت سۆھبەت يىغىنى» غا چاقىرىلغان شائىر - يازغۇ-
چىلار، ناھىيە، شەھەر، ۋىلايەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەر-
لىرى ۋە شۇ ئەتراپتىكى يېزىلارنىڭ دېھقانلىرىدىن بولۇپ
بەش مىڭغا يېقىن ئادەم توپلانغانىدى. مەشرەپ ئەھلىنىڭ
تەلپىگە ئاساسەن جارۇللايىپ مىكروفون ئالدىغا كېلىپ
ناخشا ئېيتقاندا، توپنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغان پېشقەدەم دېھ-

قانلار ئىختىيارسىز كۆزىگە ياش ئالدى... خىلمۇ خىل
ناخشا ئېيتىش پوسۇنلىرى بازار تېپىۋاتقان ھازىرقى زا-
ماتدا ياشلارغا بەلكىم جارۇللايىپنىڭ ناخشىسىنىڭ ھېچقان
چە قىزىقى يوقتۇر، ئەمما، كۆزىگە ياش ئالغان ھېلىقى دېھ-
قانلار ئۈچۈن ئېيتقاندا ئابدۇۋەلى جارۇللايىپنىڭ ئاۋازى
تولمۇ تونۇش، تولمۇ يېقىنلىق؛ بۇ ناخشا ئۇلارنى تەسىر-
لەندۈرەلەيدۇ، ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىقىنى، ئۆتمۈشىنى
ئەسلىتىدۇ...

1986 - يىلى 11 - ئاي - 1987 - يىلى 6 - ئاي

غۇلجا.

责任编辑：艾海提·阿西木
 责任校对：伊力亚斯·热依提
 封面设计：加拉力丁

岁月是那样过去的 (维吾尔文)

买买提明·吾守尔著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市建中路54号)

新疆新华书店发行 新疆新华印刷三厂印刷

787×1092毫米 32开本 8印张 3插页

1988年7月第1版 1989年7月第1次印刷

印数：1—1,900

ISBN 7-228-00641-0/I·213 定价：3.60元

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخەت ھاشىم
 مەسئۇل كوررېكتورى: ئىلياس رەھىمى
 مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام

يىللار شۇنداق ئۆتكەن

ئاپتورى: مەمتەمىن ھوشۇر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

(ئۈرۈمچى شەھىرى جىيەنجۈك كوچىسى 54-نومۇر)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

قورماتى: 787×1092 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 8، قىستۇرما ۋارىقى: 8

1988 - يىلى 7 - ئاي 1 نەشرى

1989 - يىلى 7 - ئاي 1 نەشرى

تىراژى: 1,900 — 1

ISBN 7-228-00641-0/I·213

باماسى: 3.69 يۈەن